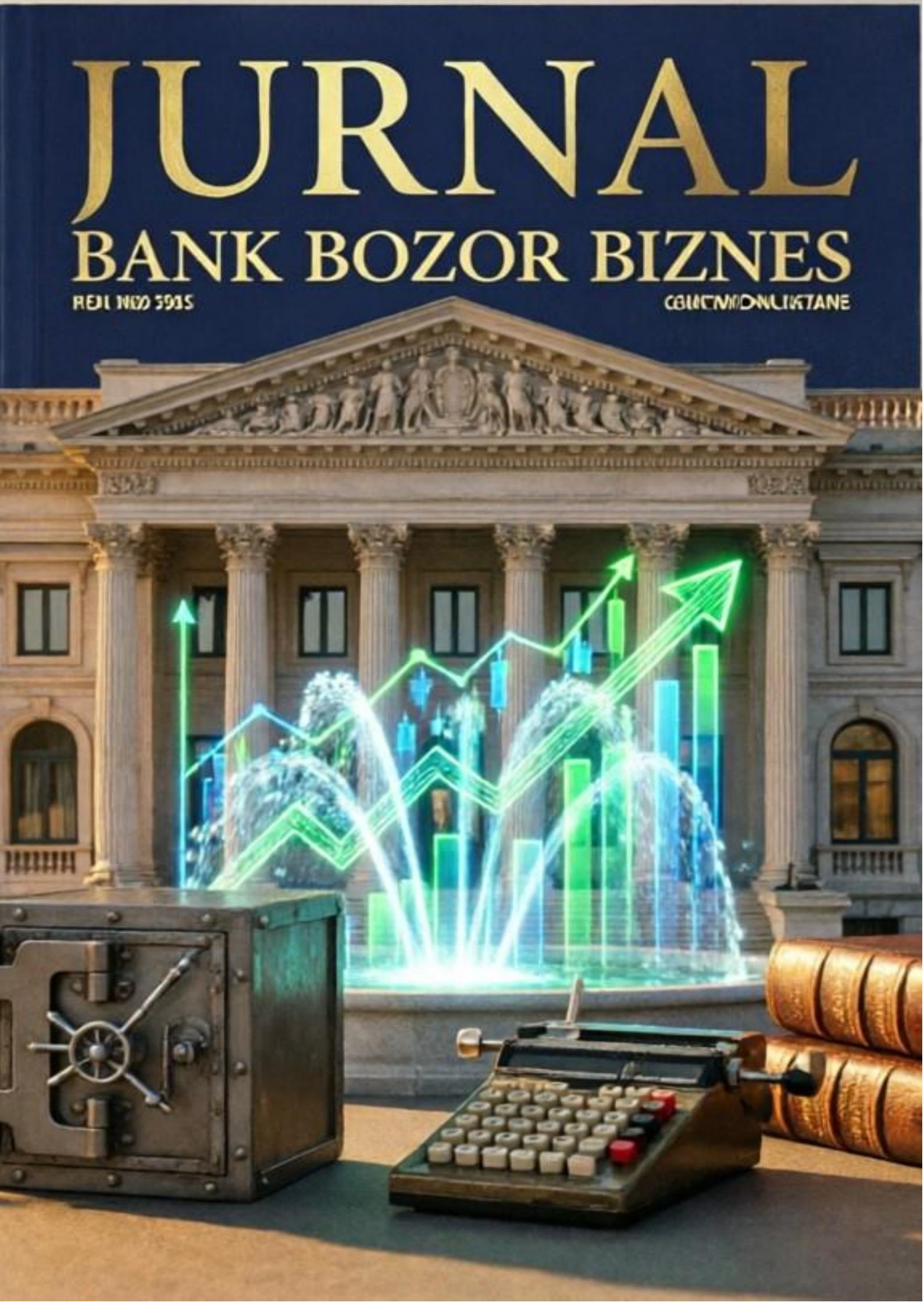
JURNAL

BANK BOZOR BIZNES

Bosh muharrir
Pardayev Olim Mamayunusovich

Elektron nashr.

Nashrga tayyorlovchi
Hamidov Mubin Habibjonovich

Mas'ul kotib
Bekmurodov Abbos Amiriddinovich

Tahririyat kengashi a‟zolari:

Po‘latov Muxiddin Egamberdiyevich	SamISI, rektori professori, i.f.d.
Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich	SamISI, professor, i.f.d.
Sharipov To‘lqin Saidaxmedovich	SamISI, prorektori, dotsent, i.f.n.
Berdimurodov Azizjon Shukrilloyevich	SamISI, prorektori, i.f.f.d.
Zaynalov Jaxongir Rasulovich	SamISI, professor, i.f.d.
Urazov Komil Baxromovich	SamISI, professor, i.f.d.
Bektemirov Abdumalik	SamISI, professor, i.f.d.
Shavqiyev Erkin	SamISI, professor v.b. i.f.d.
Tashnazarov Samiddin Nizamovich	SamISI, professor, i.f.d.
Rustamov Maqsud Suvonqulovich	TDIU, professori.i.f.d.
Mamatov Baxodir Safaraliyevich	TDIU, professori, i.f.d.
Xoliqulov Anvar Nematovich	SamISI, professori, i.f.n.
Sayfiddinov Ilxom Fayziddinovich	TDIU, dotsent, i.f.n.
Shukurov Izzatillo Xikmatillayevich	SamISI, dotsent. t.f.n.
Xolmamatov Diyor Haqberdiyevich	SamISI, dotsent,.i.f.f.d.
Ibodov Kamoliddin Mamatqulovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Abiyev Jahongir Ne’matovich	SamISI, dotsent. i.f.f.d.
Ernazarov Alisher Ergashevich	KIUT Samarqand filiali dotsent, p.f.f.d.
Artikov Zokir Sayfiddinovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Abduxamidov Sarvar Adxamovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Shirinov Uchqun Abduxalilovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Pashaxodjayeva Dildora Djabborxonovna	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Normurodov Umid Normurod o‘g‘li	SamISI, dotsenti, i.f.f.d.
Maxmudov Lazizbek Ubaydullo o‘g‘li	SamISI, dotsenti v.b., i.f.f.d.
G‘apparov Azim Qayumovich	SamISI, i.f.f.d.
Tagayev Salim |Sobirovich	TDIU, dotsent. i.f.f.d.
Axrororv Zarif Oripovich	TDIU, Samarqand filiali i.f.d, professor v.b.
Malikova Dilrabo Muminovna	KIUT Samarqand filiali dotsenti, i.f.f.d.
Ochilova Xilola Nematovna	SamISI, i.f.f.d.
Ruziboyeva Nargiza Xakimovna	SamISI, dotsenti. i.f.f.d.
Kuldashev Sherzod Alimardonovich	SamISI, kata o‘qituvchisi. i.f.f.d.
Beknazarov Farxod Abduvaxidovich	SamISI, dotsenti, i.f.f.d.
Karimov Anvar Aktamovich	SamISI, dotsenti, i.f.f.d.
Rustamov Jamshed Ergashevich	SamISI, dotsent v.b., p.f.f.d.
Murodov Alisher Murodjon o‘g‘li	SamDU, dotsenti, i.f.f.d.
Quliyev Begimqul Melikovich	SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.
Xaydarov Jaxongir Aktamovich	SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.
Ablaizov Akbar Abduvafo o'g‘li	SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.
Usmonov Parviz Shavkatovich	SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.
Muxammedov Murod Muxamadiyevich	SamISI professori, i.f.d.
Ernazarov Nuriddin Elamonovich	SamISI dotsent, i.f.f.d.
Gaybullayev Raxim Murodovich	TDIU Samarqand filiali professori, i.f.d.

M U N D A R I J A

G.A.Abduvohidova	INSON RESURSLARINI BOSHQARISHDA MOTIVATSIYON YONDASHUVLARNING AHAMIYATI	5-7
G.A.Abduvohidova	RAQAMLI IQTISODIYOTDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH SAMARADORLIGI	7-11
G.A.Abduvohidova	XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI	11-15
G.A.Abduvohidova	XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA INSON RESURSLARINING O’RNI VA AHAMIYATI	15-20
G.A.Abduvohidova	XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK KORXONALA RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI	20-24
G.A.Xolmirzayeva	XALQARO MOLIYAVIY INSTITUTLARINING KREDIT LINIYALARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARI MOLIYALASHTIRISH.	25-28
G.A.Xolmirzayeva	MIJOZLAR BILAN ISHLASHDA MASLAHAT JARAYONINI AMALGA OSHIRISH VA NAZORAT QILISH	29-31
N.Kh. Ruzibaeva	FINANCIAL ISSUES OF DEVELOPING THE ACTIVITIES OF TOURISM ENTERPRISES	32-38
N.X.Ruzibayeva	TURISTIK KORXONALARDA INNOVASION FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI	38-48
G.T.Qarajanova	KAMBAG‘ALLIKDAN FAROVONLIK SARI: VENTUR MOLIYALASHTIRISH ORQALI IJTIMOIY RIVOJLANISHNI TA'MINLASH	48-51
G.T.Qarajanova	YASHIL TEXNOLOGIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA INSON KAPITALIGA INVESTITSIYALAR: O‘ZBEKISTONDAGI IMKONIYATLAR VA TO‘SIQLAR	52-57
R.J.Qurbanova M.A.Alimamatova	SUN’IY INTELLEKT VA BIG DATA TEXNOLOGIYALARINING ELEKTRON SAVDO SAMARADORLIGIGA TA’SIRI	57-62
R.J.Qurbanova D.U.Xakimov	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON SAVDONING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI	62-67
R.J.Qurbanova D.U.Xakimov	E-COMMERCE PLATFORMALARINING AN’ANAVIY SAVDO TIZIMIGA TA’SIRI: RAQAMLI TRANSFORMATSIYA TAHLILI	68-73
M.E.Erdonov D.H.Ozodova	GLOBAL IQTISODIYOTDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING O‘RNI	73-78
Z.I.Sattarova	TURIZM SOHASINING MILLIY IQTISODIYOT RIVOJIGA TA’SIRI VA IQTISODIY SAMARADORLIGI	78-83
Z.I.Sattarova	RAQAMLI TURIZMNING RIVOJLANISHI VA IQTISODIY O‘SISHGA QO‘SHGAN HISSASI	83-87
G.M.Toxirova	ZAMONAVIY MENEJMENT TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	87-91
V.A.Fozilov	KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI KAMBAG‘ALLIKNI KAMAYTIRISH MEXANIZMLARI	91-96
Sh.Sh. Mirzaxadjayeva	TA’LIM XIZMATLARI SIFATINI OSHIRISH VA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI	96-101
A.I.Asrorov	BANK TIZIMINING IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRI: MOLIYAVIY BARQARORLIK VA INVESTITSIYA OQIMLARI TAHLILI	101-105
U.A.Shirinov M.I.Bahodirova	BANKDAGI HISOB-KITOB RAQAMLARIDAGI PUL MABLAG‘LARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	105-114
U.A.Shirinov M.I.Bahodirova	TEMIR YO‘L KORXONALARIDA DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	114-123
M.I. Daminov	TURIZMDA JAMOATCHILIK BILAN ALOQALAR ETIKASI VA KASBIY STANDARTLARI	123-129
M.I. Daminov	PR VA REKLAMA: FARQLARI VA O’ZARO ALOQASI	129-133
M.I. Daminov	JAMOATCHILIK BILAN ALOQALARDA ETIKA VA KASBIY STANDARTLAR	133-136
N.Z.Niyatov Abloqulov I	DJ. JURAN VA F. KROSBI SIFAT NAZARIYALARI: O‘XSHASHLIK VA FARQLI JIHATLAR	136-141
N.Z.Niyatov M. Dilmurodov	ISO 14000 EKOLOGIK MENEJMENT TIZIMLARI: SIFAT MENEJMENTIDAGI O‘RNI.	141-146
N.Z.Niyatov Hamidova G	SIX SIGMA METODOLOGIYASI: NAZARIY ASOSLARI VA GO'LLASH IMKONIYATLAR	146-151
SH.N.Mirzayeva	XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR HAMKORLIGINING SAMARALI MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH	151-158
SH.N.Mirzayeva	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	158-165

SH.N.Mirzayeva	XOTIN-QIZLAR BOSHQARUVIDAGI XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI	166-172
SH.N.Mirzayeva	ELEKTRON TIJORAT VA ONLAYN XIZMATLAR BOZORIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	173-178
D.H.Xolmamatov	LOGISTIKANI STRATEGIK BOSHQARUV FUNKSIYALARI	178-187
D.H.Xolmamatov	LOGISTIKA STRATEGIYASI GLOBAL BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA	187-196
K.B.Uzakova	BYUDJET SHAFFOFLIGI IQTISODIY O‘SISH OMILI SIFATIDA	196-200
K.B.Uzakova	BYUDJET SIYOSATINING AHOLI TURMUSH DARAJASIGA TA’SIRI	200-204
K.B.Uzakova	BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASHDA YASHIL BYUDJETNING AHAMIYATI	204-207
G.A. Xolmirzayeva	INVESTITSIYALARNI JALB QILISHDA RISKLARNI BOSHQARISH VA TAHLIL USULLARINI AMALGA OSHIRISH	207-211
G.A. Xolmirzayeva	IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSIYALARNI O’ZRNI VA AHAMIYATI	211-216
G.A. Xolmirzayeva	MIJOZLAR BILAN ISHLASHDA MASLAHAT JARAYONINI AMALGA OSHIRISH VA NAZORAT QILISH	216-219
G.A. Xolmirzayeva	MAVZU: MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSIYA FAOLIYATINING MIKRO VA MAKROIQTISODIY AHAMIYATI	219-222
G.A. Xolmirzayeva	XALQARO MOLIYAVIY INSTITUTLARINING KREDIT LINIYALARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARI MOLIYALASHTIRISH	222-226
Eldor Nozimov	QAYTA SUG‘URTALASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI	226-231
Eldor Nozimov	SUG‘URTA FAOLIYATIDA XAVFLARNI BAHOLASH VA ULARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI	232-236
Eldor Nozimov	KORXONALARDA MULKNI SUG‘URTALASH AMALIYOTINING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI	237-241
Eldor Nozimov	TRANSPORT SUG‘URTASI BOZORINING HOLATI VA RIVOJLANIS IMKONIYATLARI	241-245
Eldor Nozimov	IBBIY SUG‘URTANI JORIY ETISHNING IJTIMOIY-IQTISODIY AHAMIYATI	245-249
Eldor Nozimov	SUG‘URTA KOMPANIYALARIDA RISK-MENEJMENT TIZIMIN TAKOMILLASHTIRISH	250-255
Eldor Nozimov	SUG‘URTA KOMPANIYALARINING INVESTITSION FAOLIYATINI TAHLIL QILISH	256-261
Т.Л.Халиков	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ХЛОПКОВО-ТЕКСТИЛЬНЫМИ КЛАСТЕРАМИ И ПОВЫШЕНИЯ ИХ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА.	261-267
T.L.Khalikov	FORMATION AND DEVELOPMENT OF REGIONAL COTTON-TEXTILE CLUSTERS.	267-271
T.L.Khalikov	PERSPECTIVE STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF COTTON AND TEXTILE PRODUCTS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GROWTH.	272-277
T.L.Khalikov	IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF COTTON-TEXTILE CLUSTERS.	277-282
T.L.Xoliqov	PAXTA-TO’QIMACHILIK SOHASI SUB’EKTLARI FAOLIYATINI KLASTERLASHTIRISH NATIJALARI.	282-287
Т.Л.Халиков	КЛАСТЕРИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХЛОПЧАТОБУМАЖНОЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.	287-292
Z.Sh.Suvonov	STARTUP TECHNOLOGIES THAT ARE USED IN MODERN RESTAURANTS AND THEIR IMPORTANCE	293-295
Z.Sh.Suvonov	УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ КОРХОНАЛАРИ ХОДИМЛАРИНИНГ КАСБИЙ КУНИКМАЛАРИ ВА УЛАРГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР.	296-300
Abdumalik Bektemirov	KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATIDA RISKLARNI BOSHQARISH ORQALI IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH	300-305
Abdumalik Bektemirov	AHOLI FAROVONLIGINI OSHIRISHDA INVESTITSIYALARNING ROLI	306-313
Abdumalik Bektemirov	BARQAROR RIVOJLANISHDA INNOVATSIYALAR ZARURATI VA UNING RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA USTUVOR YO‘NALISHLARI	314-321
Abdumalik Bektemirov	HUDUDLARNING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	322-329
Abdumalik Bektemirov	IQLIM O‘ZGARISHI SHAROITIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI YASHIL TRANSFORMATSIYA QILISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	329-337
Ruzimuratov O. Rajabova I.	BO‘SH PUL MABLAG‘LARINI BANK OMONATLARI VA DEPOZITLARIGA JALB QILISHNINING YANGI, JOZIBADOR TURLARINI JORIY QILISH	337-345
Ruzimuratov O. Rajabova I.	INTRODUCING NEW AND ATTRACTIVE TYPES OF BANK DEPOSITS AND SAVINGS PRODUCTS TO MOBILIZE IDLE FINANCIAL RESOURCES OF HOUSEHOLDS AND BUSINESS ENTITIES INTO BANK DEPOSITS.	345-350

Abduvohidova Gulshan Akmalovna
SamISI, Menejment kafedrasi assistenti
gulshanabduvohidova@gmail.com

INSON RESURSLARINI BOSHQARISHDA MOTIVATSIYON YONDASHUVLARNING AHAMIYATI.

Annotatsiya. Tashkilotlarning iqtisodiy salohiyati xodimlarning mehnat unumdorligiga bevosita bog‘langan va hozirgi kunda motivatsiyaning maqsadli yo‘naltirilishi ahamiyati oshib boryotganligining asosiy sababi bu inson resurslarni boshqa iqtisodiy resurslari eng qimmatli resurs ekanligidir. Ushbu ishning maqsadi iqtisodiy salohiyatni kuchaytirish jarayonida inson resurslarini boshqarishdagi motivatsiya ahamiyatini o‘rganish.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy salohiyat, moliyaviy salohiyat, motivatsiya, mehnat unumdorligi, inson resurslarini boshqarish.

Abstract. The economic potential of organizations is directly related to the labor productivity of employees, and the main reason why the targeted orientation of motivation is currently gaining importance is that human resources are the most valuable resource among other economic resources. The purpose of this work is to study the importance of motivation in human resource management in the process of strengthening economic potential.

Key words: economic potential, financial potential, motivation, labor productivity, human resource management.

Kirish. Sog‘lom raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish va uni barqaror rivojlantirishda inson resurslarining o‘rni va ahamiyati ortib bormoqda. Jumladan, iqtisodiy salohiyatni oshirish uchun kadrlar salohiyatini yuqori darajada saqlash, ularning motivatsiyasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson resurslarini boshqarish va motivatsiya usullari bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar o‘tkazilgan. Klassik motivatsiya nazariyalari (Maslou, Vroom, Herzberg) va zamonaviy yondashuvlar orqali iqtisodiy rivojlanishda motivatsiyaning turli jihatlari tahlil qilingan. Ko‘pgina tadqiqotlarda motivatsiya jarayonlari individual darajada o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning iqtisodiy salohiyatni oshirishga qo‘shgan hissasi kam o‘rganilgan. “Motivatsiya” tushunchasiga umumiy ta’rif sifatida shunday jumlalarni bersak bo‘ladi: Motivatsiya – bu inson faoliyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi ichki va tashqi kuchlar majmui.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda inson resurslari menejmentida motivatsiyaning xodimlar faoliyati va tashkilot samaradorligiga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqot davomida tahlil va sintez, qiyosiy tahlil hamda tizimli yondashuv usullaridan

foydalanildi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar va mavjud nazariy qarashlar asosida motivatsiya omillarining inson resurslarini boshqarishdagi ahamiyati tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari xodimlar motivatsiyasini rivojlantirish tashkilot faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Tahlil va natijalar. Inson resurslarini boshqarishda motivatsiya va iqtisodiy salohiyat o‘rtasidagi bog‘liqlik kuchli va bir-birini to‘ldiruvchi ahamiyatga ega. Motivatsiya xodimlarning ishga bo‘lgan munosabatini shakllantirib, ularning samaradorligini oshiradi. Bu o‘z navbatida, tashkilot va umumiy iqtisodiyotning salohiyatini kuchaytiradi. Korxona tashkilotlar uchun muhumlilik darahjasiga ko‘ra Moliyaviy salohiyat va iqtisodiy salohiyat o‘zaro tengdir. Moliyaviy salohiyat bu tashkilotlarni rentabelligi, samradorligi kabi ko‘rsatkichlar bilan ifodalansa, iqtisodiy salohiyatning zamirida asosiy vositalar bilan ta’minlanganlik, aylanma pul mablag‘lari, nomoddiy aktivlar bilan bir qatorda mehnat resurslari ham asosiy tarkibiy elamentlar sirasiga kiradi.

Iqtisodiy salohiyatni kuchaytirish uchun innovatsiya, infratuzilma, investitsiya, intelekt va eng asosiysi institut tamoyillarni baravar kuchaytirish hisobiga erishish mumkin. Mehnat unumdorligini oshirish uchun iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatdan kelib chiqgan holda yuqoridagi tamoyillarga asoslanib quyidagicha turlarni o‘z ichiga olish mumkin:

1. Tashkilotning asosiy vositalarni modernizatsiya qilish;
2. Yordamchi ishlab chiqarishni tashkil qilish.
3.Tashkilot xodimlariga nisbatan motivatsiya;

Birinchi va ikkinchi yo‘nalish xodimlarga nisbatan motivatsiyaga qaraganda amalga oshirish uchun uzoq vaqt va ko‘p mabalag‘ talab qiladi.

Motivatsiyaning ma’qul tomonlaridan bu uning reaksiyasi tezligidir. Menejer qo‘l ostidagilarga ular kutgan ijobiy so‘zlarni aytishining o‘zidayoq xodimnlarni ishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi. Izlanishlar natijasi shuni ko‘rsatdikki, motivatsiya bu og‘riq qoldiruvchi dori, ko‘p ishlatilsa oraliq masofa qisqaradi va dozani oshirishni talab qiladi. Ushbu hr menejer teoremasini to‘ldirish uchun xodimlarni demotivlashtirish jarayonlariga ham urg‘u berish shart. Korxonalarda motivlash manbasi bu uning rahbari rahbari eknaligini uning ta’sirini kuchaytirb beradi. Eng kuchli motivlash manbasi sifatida odatda ichki motivatsiya tushuniladi. Motivatsiya iqtisodiy salohiyatni quyidagi jihatlar orqali kuchaytirishi mumkin:

1. Mehnat unumdorligini oshiradi: motivatsiyaga ega xodimlar yuqori samaradorlikka ega bo‘lib, korxona va davlat miqyosida iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

2. Ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantiradi: motivatsiyali xodimlar yangi fikrlar, innovatsion loyihalar va texnologiyalar yaratishga qiziqadi, bu esa iqtisodiy salohiyatga bevosita ta’sir qiladi.

3. Ishchi kuchining sadoqati: motivatsiya darajasi yuqori bo‘lgan xodimlar tashkilotda uzoq muddatli ishlashni afzal ko‘radi, bu esa resurslarni tejaydi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari inson resurslari menejmentida motivatsiya xodimlar samaradorligini oshirish, mehnat unumdorligini rivojlantirish va tashkilot maqsadlariga erishishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Xodimlarni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish ularning ishga bo‘lgan qiziqishi va sadoqatini oshiradi.

Shu asosda tashkilotlarda zamonaviy motivatsiya usullarini joriy etish, xodimlarni moddiy va nomoddiy rag‘batlantirish tizimini rivojlantirish hamda kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish tavsiya etiladi. Bu inson resurslari boshqaruvi samaradorligini oshirish va tashkilotning raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.01.2019 yildagi “Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5614-sonli farmoni.

2. E.Sh.Shodmonov va bshq. “Korxonalor iqtisodiyoti” – O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim vazirligi T., 2020.- 592 b.

3. M.Q.Pardayev, T.I.Yahyoyev “Iqtisodiy tahlil” – Samarqand, “FAN BULOG‘I” nashriyoti, 2024 -403 b.

4. N.K.Yo‘ldoshev, G.E.Zaxidov “Menejment”–T. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2018. - 392 b.

Abduvohidova Gulshan Akmalovna
SamISI, Menejment kafedrasi assistenti
gulshanabduvohidova@gmail.com

RAQAMLI IQTISODIYOTDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH SAMARADORLIGI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llashning ahamiyati tahlil qilinadi. Asosan, ma’lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt, blockchain, IoT va 5G texnologiyalarining iqtisodiyotga ta'siri va ularni turli sohalarda qo'llash imkoniyatlari muhokama qilinadi. Innovatsiyalar

biznes jarayonlarini optimallashtirish, yangi mahsulotlar ishlab chiqish, marketing va mijozlarga xizmat ko‘rsatish kabi sohalarda samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, texnologiyalarni joriy etishda yuzaga keladigan muammolar, jumladan xavfsizlik, maxfiylik, raqobat va resurslar yetishmovchiligi ham o'rganiladi. Raqamli iqtisodiyotda texnologiyalar va innovatsiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash uchun texnik infratuzilma, malakali kadrlar tayyorlash va investitsiyalar muhim omillar sifatida ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar. Raqamli iqtisodiyot, texnologiyalar, innovatsiyalar, sun'iy intellekt, blockchain, IoT, 5G, biznes jarayonlari, ma’lumotlarni tahlil qilish, xavfsizlik, maxfiylik, investitsiyalar, samaradorlik, marketing, raqobatbardoshlik

Abstract. This thesis analyzes the application of technologies and innovations in the context of the digital economy. It focuses on the impact of technologies such as data analytics, artificial intelligence, blockchain, IoT, and 5G on the economy and explores their potential applications in various sectors. Innovations help optimize business processes, develop new products, and improve marketing and customer service, thereby enhancing overall efficiency. The thesis also discusses the challenges faced in implementing these technologies, including issues of security, privacy, competition, and resource scarcity. Successful application of technologies and innovations in the digital economy requires strong technical infrastructure, qualified workforce, and investment.

Key words: digital economy, technologies, innovations, artificial intelligence, blockchain, IoT, 5G, business processes, data analytics, security, privacy, investments, efficiency, marketing, competitiveness.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot — bu axborot texnologiyalari, raqamli platformalar va innovatsiyalarni asosiy ish jarayonlariga integratsiya qilish orqali iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan tizimdir. Ushbu iqtisodiy modelning muvaffaqiyati texnologiyalar va innovatsiyalarni to‘g‘ri qo'llashga bog‘liq. Texnologik o'zgarishlar, ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida, ishlab chiqarish jarayonlaridan tortib, xizmatlar ko‘rsatish va savdo faoliyatlarigacha bo'lgan barcha sohalarda jiddiy ta'sir ko‘rsatadi. Ushbu tezisda texnologiyalar va innovatsiyalarni raqamli iqtisodiyotda qanday qo'llash mumkinligi, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan imkoniyatlar va muammolar tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning iqtisodiy rivojlanish va tashkilotlar faoliyati samaradorligiga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqot davomida tahlil va sintez, qiyosiy tahlil hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar va

zamonaviy tadqiqotlar asosida texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etishning ahamiyati tahlil qilindi. Olingan natijalar raqamli iqtisodiyotda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish raqobatbardoshlik va samaradorlikni oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Tahlil va natijalar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida texnologiyalarni qo'llash iqtisodiyotning barcha sohalarida keng tarqalgan. Xususan, quyidagi sohalarda texnologiyalarning ta'siri sezilarli:

1. Ma’lumotlarni tahlil qilish va sun'iy intellekt. Ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va ulardan samarali foydalanish raqamli iqtisodiyotning asosiy komponentlaridan biridir. Sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalari biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, iste'molchilarni tahlil qilish, shuningdek, mahsulot va xizmatlarni optimallashtirish imkonini beradi.

2. Blockchain texnologiyasi. Blockchain texnologiyasi xavfsiz va shaffof tranzaktsiyalarni amalga oshirishga imkon yaratadi. Bu raqamli iqtisodiyotda moliya, savdo, logistika va boshqa sohalarda ishonchli tizimlarni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

3. IoT (Internet of Things). IoT texnologiyasi turli qurilmalarning bir-biriga ulanib, real vaqt rejimida ma’lumotlarni yig‘ish va ulardan foydalanish imkonini beradi. Bu texnologiya ishlab chiqarish, sog‘liqni saqlash, transport va boshqa ko‘plab sohalarda samaradorlikni oshiradi.

4. 5G texnologiyasi. Yuqori tezlikda internet aloqasi ta'minlanadigan 5G tarmoqlari raqamli iqtisodiyotda tezkor va samarali ma’lumotlar almashinuvi, avtomatlashtirilgan tizimlar va masofaviy boshqaruvlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Innovatsiyalarni raqamli iqtisodiyotda qo'llash, yangi biznes modellarini yaratish, samaradorlikni oshirish va raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Innovatsiyalar quyidagi sohalarda qo'llanilishi mumkin:

- yangi mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqish.Raqamli texnologiyalar yordamida yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratish, iste'molchi ehtiyojlarini aniqlash va unga tezda javob berish mumkin bo'ladi. Bu raqamli iqtisodiyotda innovatsiyalarning eng asosiy shaklidir.

- biznes jarayonlarini optimallashtirish. Innovatsiyalarni joriy qilish orqali ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarining samaradorligi oshiriladi. Avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va boshqa texnologiyalar yordamida resurslarni tejash, vaqtni qisqartirish va xarajatlarni kamaytirish mumkin.

- marketing va mijozlarga xizmat ko‘rsatish.Raqamli texnologiyalarni qo'llash

orqali bizneslar mijozlarga yaxshiroq xizmat ko‘rsatish va personalizatsiyalangan mahsulotlar yaratish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Social media, big data va boshqa analitik vositalar yordamida mijozlarga qaratilgan marketing strategiyalari ishlab chiqiladi.

- yangi bozorlarga kirish. Innovatsiyalar orqali yangi bozorlarga kirish va global raqobatga tayyorlanish imkoniyati yaratiladi. Masalan, onlayn savdo platformalari va elektron tijorat orqali global miqyosda biznes yuritish osonlashadi.

Texnologiyalar va innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun quyidagi omillarni hisobga olish zarur.Raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyatli ishlash uchun kuchli texnik infratuzilma kerak. Bu o'z ichiga internet aloqalarini, ma’lumotlar bazalarini, sun'iy intellekt tizimlarini va boshqa zamonaviy texnologiyalarni oladi. Raqamli iqtisodiyotda ishlash uchun malakali mutaxassislar zarur. Innovatsiyalarni amalga oshirish uchun texnologiyalarni tushunadigan va ularni amaliyotga joriy qila oladigan kadrlar tayyorlash bo‘yicha ta’lim tizimiga katta e'tibor qaratilishi lozim.Innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun moliyaviy resurslar kerak. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, investitsiyalar jalb qilish va xususiy sektorning ishtiroki raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga turtki beradi.Texnologiyalar va innovatsiyalarni raqamli iqtisodiyotda joriy etishda ba'zi muammolar yuzaga kelishi mumkin.Raqamli ma’lumotlar va onlayn tizimlar xavfsizlikka doir muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ma’lumotlar uzatish va saqlash jarayonlarida shaxsiy va tijorat ma’lumotlarini himoya qilish muhim ahamiyatga ega.Innovatsiyalarni joriy etgan kompaniyalar raqobatbardoshlikni oshirishga harakat qiladi, bu esa kichik va o'rta biznesning raqobat qobiliyatiga ta'sir ko‘rsatishi mumkin.Texnologiyalarning tez o'zgarishi va yangi innovatsiyalarni joriy etish uchun yetarli miqdorda malakali mutaxassislar va resurslar yetishmasligi muammo bo'lishi mumkin.

Xulosa. Raqamli iqtisodiyotda texnologiyalar va innovatsiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash, iqtisodiyotni samarali rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va global bozorlar bilan raqobatbardosh bo'lish imkoniyatlarini yaratadi. Biroq, bularning amalga oshirilishi uchun samarali infratuzilma, malakali kadrlar va investitsiyalar zarur. Innovatsiyalarni qo'llashning muvaffaqiyati shuningdek, xavfsizlik, maxfiylik va raqobat masalalarini ham yechishni talab qiladi.Shu boisdan, texnologiyalar va innovatsiyalarni raqamli iqtisodiyotda amalga oshirish bo‘yicha izchil strategiyalar ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitda o'zgarishlar yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar: Konseptsiyalar va amaliyot*. Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti. Davletov, I. 2020-yil

2.Artificial Intelligence and Business Innovation. Journal of Digital Economy, 15(3), 234-250. Kim, S., Lee, J. 2021-yil

3.Texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot. Toshkent: Iqtisodiyot va biznes nashriyoti. Toshmatov, A.,Xudoyberdiyev, B. 2021-yil

4.Blockchain texnologiyasi va uning iqtisodiyotdagi o'rni. Innovatsiya va texnologiyalar, 3(2), 110-118. Nematov, R. 2022-yil

Abduvohidova Gulshan Akmalovna
SamISI, Menejment kafedrasi assistenti
gulshanabduvohidova@gmail.com

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasining o’ziga xos xususiyatlari, unda kichik biznesning o’rni va uning o’ziga xos xususiyatlari muallif tomonidan ochib berilgan. Qolaversa, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik korxonalar raqobatbardoshligi va unga ta’sir etuvchi omillar tahlili bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: xizmat ko‘rsatish, kichik biznes, raqobat, tahlil.

Abstract. In this article, the special features of the service sector in our country today, the role of small business in it and its specific features have been revealed by the author. In addition, proposals and recommendations were developed on the analysis of the competitiveness of small enterprises in the service sector and the factors affecting it.

Key words: service, small business, competition, analysis.

Kirish. Xizmat ko‘rsatish sohasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o’z mazmuniga ko’ra turmush farovonligi va uning sifatini oshirish, zamonaviy tarmoqlarning shakllanishi bilan bog‘liq bo’lgan inson resurslarini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish, mehnat taqsimotining nisbatan yuqori darajasini ta’minlash bo‘yicha xo’jalik faoliyatining turli yo’nalishlarini qamrab oladi.

Kichik korxonalar ko‘plab mamlakatlar milliy iqtisodiyotida muhim o’rin egallaydi. Chunki, kichik korxonalar yangi ish o’rinlarini yaratish bilan birga barqaror

iqtisodiy o‘sishga ham zamin yaratadi. Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida joylashgan kompaniyalarning qariyb 90%i aynan kichik biznes subyektlari hissasiga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, ish bilan band aholining asosiy qismi shu sohada band. Shuning uchun ham kichik korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, ularning barqaror rivojanishi uchun shart-sharoitlar yaratish hudud iqtisodiyotining oldiga qo’ygan asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning asosiy omillaridan biri innovatsiyalardir. Innovatsion texnologiyalar yordamida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarini chuqur qayta tuzish va ish unumdorligini yanada oshirish mumkin. Ma’lumki, bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi nafaqat milliy iqtisodiyotning o‘sish sur’atlarini jadallashtirishda, balki bugungi kun uchun dolzarb hisoblangan aholini ish bilan ta’minlash va turmush darajasini oshirish masalalarini hal etishda ham etakchi o’rin tutmoqda.

2023-yilning yanvar-dekabr oylarida viloyatimizning xizmatlar sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi 7 725,1 mlrd so’mni, viloyatning umumiy hajmidagi ulushi 58,2 %ni tashkil etgan.

2022-yilning tegishli davri bilan taqqoslaganda, kichik tadbirkorlikning xizmat ko‘rsatish hajmi 12,3 %ga o’sgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining yuqori ulushi ijara (98,6 foiz), savdo (94,4 foiz), yashash va ovqatlanish (93,1 foiz), transport (90,9 foiz), ko’chmas mulk bilan bog‘liq xizmatlar (89,2 foiz) yo’nalishlarida qayd etilgan.

O‘zbekiston milliy iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik va o’rta korxonalarning o’rni juda muhimdar. Shu sababdaan korxonalarning raqobatdoshligini oshirishga doir muammolar o’rganilib zarur chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. “Buyuk Kelajak” xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan 2019-yil 18-fevralda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlanish Strategiyasining konsepsiyasi”da ham kichik korxonalarni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash asosiy vazifalardan biri sifatida keltirilgan

Korxona raqobatbardoshligini o’rganishda avvalo, Maykl Porterning tadqiqot ishlari muhim ahamiyat kasb etib, uning "Raqobat strategiyasi" nomli qo‘llanmasida sohalar tahlili va korxonaning raqobatdoshligini oshiruvchi turli xil strategiyalar keltirilgan. Shuningdek, xalqaro bozorlarda foydalaniladigan raqobat strategiyalari atroflicha yoritib berilgan. Bundan tashqari P.Kotler, K.Keller, A. Gal, Ch.Attila va A.Zaxarov ilmiy izlanishlarida korxona raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi ichki va

tashqi muhit omillari tahlil qilingan.

Korxonaning faoliyatida albatta ichki muhit omillaridan tashqari tashqi muhit muhim rol o'ynaydi. Chunki, kichik korxona uchun ijtimoiy omillar: aholining tarkibi, tuzilishi; madaniyati, urf-odatlari, yashash tarsi; texnologik omillar: ITTKI xarajatlari, innovatsiyalar, axborot kommunikatsiyaning rivojlanganligi, ixtiro va patent tizimi; iqtisodiy omillar: YaIM, YMM va YHD darajasi, inflatsiya, ishsizlik darajasi, investirsiya ko'rsatkichi; ekologik omillar: atrof-muhit texnologiyasi, yashil iqtisodiyot, tabiiy mahsulotlar savdosi; siyosiy-huquqiy omillar: qonunchilik, hukumat qarorlari, mintaqalararo siyosatl iqtisodiy siyosat.

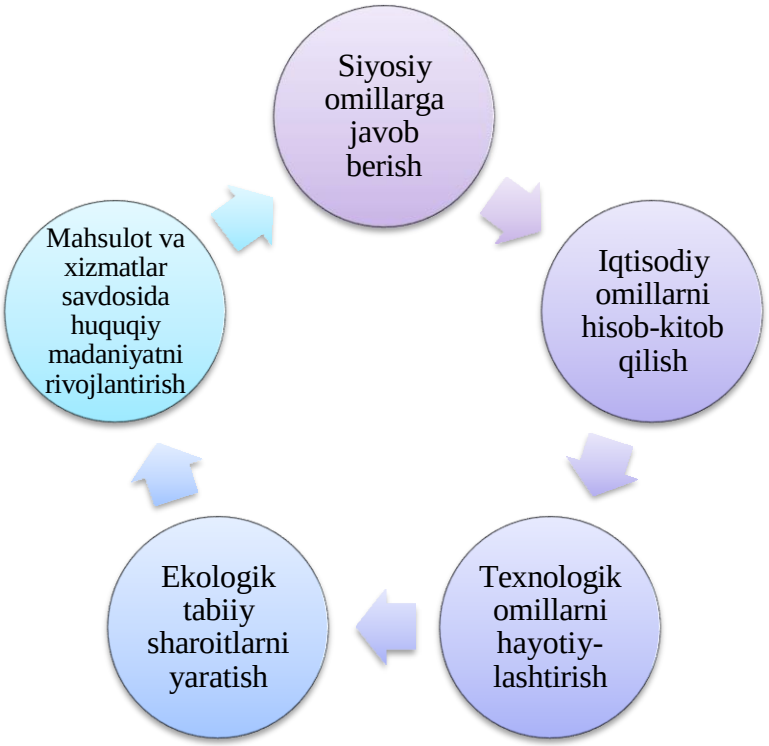
Yuqoridagilarni hisobga olgan holda kichik korxona o'zining strategiyasini ishlab chiqadi. Bozor muhiti, raqobatchilarning faoliyati bilan tanishib chiqib, shuningdek, biznes faoliyatini amalga oshirish uchun qonun tomonidan yaratilgan imkoniyatlarni o'rgangan holda korxona o'zining raqobatbardoshligini oshirish uchun vazifalarni belgilab oladi.

1-jadval

Korxonaning raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi tashqi omillar

Social (ijtimoiy)	**Technological (texnologik)**	**Economic (iqtisodiy)**	**Ecological (ekologik)**	**Political, Legal (siyosiy, huquqiy)**
Aholining tarkibi va tuzilishi madaniyati, urf odatlari, yashash tarsi	ITTKI xarajatlari, innovatsiyalar, axborot kommunikatsiyanin g rivojalanganligi, patent tizimi	YaIM, YMM va YHD darajasi, inflatsiya, ishsizlik darajasi, investitsiya ko'rsatkichi;	atrof-muhit texnologiyasi, tabiiy mahsulotlar yaratish, yashil iqtisodiyot	qonunchilik, mintaqaviy siyosat, iqtisodiy siyosat.

Xizmat ko'rsatish bozorlarida raqobatning kuchayishi, iste'molchilarning xohish-istaklari o'zgarishining yuqori dinamikasi, barcha turdagi resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurati, xizmat ko'rsatish sifatini standartlashtirish va sertifikatlashning zamonaviy talablari kichik korxonalarda raqobatbardoshlikni ta'minlashning konseptual mexanizmini shakllantirishda tizimli yondashuvni talab qiladi. Shu sababli, quyidagi 1-rasmda xizmat ko'rsatish sohasida kichik korxonalar raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarni boshqarish mexanizmini ishlab chiqdik

***1-rasm*. Xizmat ko‘rsatish sohasida kichik korxonalar raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi omillarni boshqarish mexanizmi**

*Xi*zmat ko‘rsatish sohasidagi korxona xodimlari haqiqatan ham korxonaning raqobatbardoshligining asosiy manbaiga aylanishi uchun inson resurslarini boshqarishning turli usullarini joriy etishda tizimli yondashuvga rioya qilishi zarur. Tashkilotning vazifasi, maqsadlari va strategiyasini hisobga olish, tashqi va ichki muhit omillarining ta’sirini baholash, undan foydalanish va rivojlantirish asosida yuqori raqobatbardoshlikka erishish uchun chora-tadbirlar tizimi va algoritmini shakllantirish zarur. Agar bu shartlar bajarilsa, aynan kadrlar xizmat ko‘rsatish sohasikorxonasiga strategik nuqtai nazardan barqaror raqobatbardosh ustunliklarni yaratib beradi.

Xulosa. Respublikamizda innovatsiya muhitining bugungi ahvoli qisqa muddatlarda kichik biznesning raqobatbardoshlik faoliyatini rivojlantirishning yuqori darajasiga erishish imkonini bermaydi. Shu bois, uni rivojlantirish raqobatbardoshligini oshirish yo’nalishdagi aniq chora-tadbirlarni belgilashni taqozo etadi.

Korxona raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi muhit omillari uning o'z strategiyasini ishlab chiqishida muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqorida tahlil qilib o'tganimizdek, tashqi muhit omillari korxonalarning faoliyatini yanada samarali tashkil etishda asosiy unsur vazifasini bajaradi. Biznes muhitining yaxshiligi, nisbatan yengil soliq siyosati, sof raqobatning ta'minlanganligi, moliya manbalaridan erkin foydalana

olish imkoniyati, tashqi bozorlarga chiqishda to'siqlarning birmuncha kamligi-bularning barchasi korxonalarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi va raqobatbardoshligini oshirishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-aprelda “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-sonli Qarori
2. Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. T.: TDIU, 2010 y. 284 b.
3. Nurillayev X.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirish masalalar. Toshkent – 2018 y.

Abduvohidova Gulshan Akmalovna
SamISI, Menejment kafedrasi assistenti
gulshanabduvohidova@gmail.com

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA INSON RESURSLARINING O’RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasining o’ziga xos xususiyatlari, unda inson resurslarini o’rni va ahamiyati muallif tomonidan ochib berilgan. Qolaversa, aynan xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishda inson resurslaridan samarali foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: xizmat ko‘rsatish, xizmat, inson resurslari, boshqarish.

Abstract. In this article, the special features of the service sector in our country today, the role and importance of human resources are revealed by the author. In addition, proposals and recommendations on the effective use of human resources in the development of the service sector have been developed.

Key words: service, service, human resources, management.

Kirish. Bugungi Yangi O‘zbekiston iqtisodiyotida xizmat ko‘rsatish sohasining o’rni beqiyos. Zero, aholining asosiy qismi aynan kasanachilik, savdo, uy tomorqasi, kichik va o’rta biznes jarayonlarida faoliyat olib bormoqda. Bu esa ushbu soh ava tarmoqlarda inson faoliyatini to‘g‘ri tashkil qilish, inson resurslaridan samarali foydalanish yo‘llarini izlab topish kerakligini, mavjud boshqaruv jarayonlarini qayta

ko’rib chiqish lozimligini oshiradi.

Xizmat ko‘rsatish sohasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o‘z mazmuniga ko‘ra turmush farovonligi va uning sifatini oshirish, zamonaviy tarmoqlarning shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lgan inson resurslarini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish, mehnat taqsimotining nisbatan yuqori darajasini ta’minlash bo‘yicha xo‘jalik faoliyatining turli yo‘nalishlarini qamrab oladi.

Iqtisodiyotning raqamlashuvi sharoitida xizmatlar sohasi iqtisodiy jihatdan sanoat ishlab chiqarishiga qaraganda ancha samaralidir, chunki xizmatlar sohasida boshlang‘ich faoliyatni amalga oshirish kamroq mablag‘lar va inson faoliyatini talab qilib, kapitalning aylanish tezligi ancha yuqori hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarini doimiy tarzda barqaror rivojlanishi, undagi inson faoliyatining samarali tashkil qilinishi va boshqarilishi hamda xizmat ko‘rsatish intensivligini ta’minlashda samaradorlikni oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish alohida dolzarb masala hisoblanadi.

Shunga ko‘ra, xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatining samaradorligini oshirish hamda ular faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda mehnat jarayonlari intensivligi va mehnat unumdorligini oshirish, inson resurslardan samarali foydalanish, mehnat salohiyati samaradorligini ta’minlash, ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati va natijadorligini oshirish, iste’molchilarning talab va ehtiyojlarini to‘liqroq qondirish bilan bog‘liq masalalar soha rivojlanishining muhim muammolari hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Inson resurslarini boshqarish (Human Resources Management - HRM, yoki oddiygina HR) tashkilotning shu yerda ishlaydigan odamlarni yollash, boshqarish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ichki siyosati yoki ichki kompleks funksiyasi hisoblanib, inson faoliyatiga ta'sir qiluvchi barcha jarayonlar va dasturlar HR ning bir qismidir.

Shu o’rinda aholining bandlik darajasini tahlil qilish ham ishimizning jozibadorligini oshiradi.

Bandlarning iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha taqsimlanishi

Klassifikator	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Qishloq, o‘rmon va baliq xo'jaligi	3646,7	3671,3	3537,2	3544,6	3499,2	3414,7	3438,7
Tog`-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash	133,2	83,5	78,7	84,8	92,5	94	57,5
Ishlab chiqarish sanoati	1507,7	1599,9	1598,3	1612,9	1597,7	1642,4	1630,1

Qurilish	1263,6	1290	1205,5	1324,6	1305,6	1350,8	1314,3
Professional, ilmiy va texnik faoliyat	135,4	140,9	141,5	140,9	131,6	138	135,7
Boshqarish bo'yicha faoliyat va yordamchi xizmatlar ko'rsatish	73,6	76,1	76,1	95,4	98,4	100,2	108,1
Davlat boshqaruvi va mudofaa; majburiy ijtimoiy ta'minot	599,2	577,8	631,7	636,6	635,9	637,3	636,8
San'at, ko'ngil ochish va dam olish	65,1	65,3	65,6	66	67	70,2	71,7
Boshqa turdagi xizmatlar ko'rsatish	1407,2	1508,9	1545,1	1562,2	1358,2	1358,2	1534,1
Elektr, gaz, bug` bilan ta'minlash va havoni konditsiyalash	97,8	85,3	69,5	79,1	72,3	76,2	73,5
Suv bilan ta'minlash; kanalizatsiya tizimi, chiqindilarni yig`ish va utilizatsiya qilish	63,7	58,1	56,4	44,7	47	50,6	49,5
Axborot va aloqa	63,6	64,3	62,7	62,2	58,7	70,5	77,3
Moliyaviy va sug`urta faoliyati	66,5	72	73,5	75,8	72,5	70,4	69,6
Tashish va saqlash	638,2	654,9	645,2	646,1	610,5	654,2	633,1
Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	308	313,3	301,9	315,3	302,8	341,1	348,8
Ulgurji va chakana savdo; motorli transport vositalari va mototsikllarni ta'mirlash	1452,4	1480,2	1401,8	1436,4	1405,4	1535,6	1525,2
Ko'chmas mulk bilan operatsiyalar	69,3	69,3	66,7	62,4	53,4	63,2	62,2
Ta'lim	1105,6	1106,6	1111,7	1134,4	1158,2	1220,5	1268,7
Sog`liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish	601,6	602,6	604	616,7	669,5	650,8	671,3

Manba. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1315.pdf

1-jadval ma’lumotlaridan ham shuni aytish mumkinki, statistikani ham tahlil qilganda xizmat ko‘rsatish sohalarining bandlike darajasi ham yuqori ekanligini ko’rishimiz mumkin.

Inson resurslarini boshqarish funksiyalari quyidagilarni nazarda tutadi:

- Inson resurslari uchun asosiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan shaxs.

- Xodimlarga bo'lgan talablarni aniqlash.
- Muammoni tahlil qilish: mustaqil pudratchilar xizmatlaridan foydalanishga arziydimi yoki o'z ishchilarini yollashi kerakmi?
- Xodimlarni tanlash va tayyorlash.
- Tashkilot uchun raqobatdosh ustunlikni ta'minlovchi eng yaxshi xodimlar.
- Shaxsiy brend va tashkilot brendining tashuvchi eng yaxshi xodimlar.
- Xodimlarga nafaqa to'lash bo‘yicha moslashtirilgan faoliyat.
- Barcha xodimlarni me’yorlar va kadrlar siyosatiga o‘rgatish.
- Tashkilotda HRM siyosatini yaratish va yuritish.

HR ning asosiy strategik funksiyalari korxona va biznes strategiyasini muvozanatlash; tashkilot jarayonlarining reinjiniringi; tashkilot xodimlari bilan o'zaro axborot aloqasi, o'zgarishlarni boshqarishdir. HR menejeri tashkiliy yetakchilik va boshqaruv madaniyati monitoringi uchun javobgar hisoblanadi. HR makonda farq qilishi mumkin bo'lgan bandlik va mehnat qonunlariga rioya qilishni ta'minlaydi.

Inson resurslarini boshqarish to'rtta taktik funktsiyaga ega:

1. Xodimlar bilan ta'minlash.
2. Xodimlarni o'qitish va rivojlantirish.
3. Motivatsiyani boshqarish.
4. Texnik xizmatlar.

Kadrlar ta’minotiga potentsial xodimlarni intervyu, ilovalar, tarmoqlar va boshqalar orqali ishga tanlash va yollashni o'z ichiga oladi.

O'rgatish va rivojlantirish malakali xodimlarni uzluksiz rivojlantirish jarayonidagi navbatdagi qadamdir. Motivatsiya xodimlarning yuqori mahsuldorligini ta'minlash kaliti hisoblanadi. Bu funksiya ishchilarga berilgan imtiyozlar, faoliyatni baholash va mukofotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Oxirgi funksiya - xizmat ko‘rsatish - ularning sadoqatini va tashkilotga sodiqligini saqlashni o'z ichiga oladi.

HRM inson resurslari bo‘yicha mutaxassislarga yangi xodimlarni samarali tarzda o'qitish imkonini beradi. Texnologiya sifatida paydo bo'lgan HRM endi ilmiy soha bo‘lib, ontologik tavsiflardan foydalanishni talab qiladi.

Inson resurslari bu - tashkilotda ishlaydigan malakali mutaxassislardir. Inson resurslarini boshqarish aslida xodimlarni boshqarish bo‘lib, korxonaning aktivlari bo'lgan ishchilarga e'tibor beradi. Shu munosabat bilan bunday xodimlar ba'zan inson kapitali deb ataladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, umumiy va xususiy inson salohiyatini shakllantirish mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilsa, inson kapitali va resurslari darajasi o'ssa, tashkilotning raqobatbardoshligi ortadi.

Qolaversa, xizmat ko‘rsatish sohasida inson resurslaridan samarali foydalanishda uning o’ziga xos xususiyatlarini aytish joiz.

Xizmat ko‘rsatish sohasida barqaror raqobatbardosh ustunliklarga erishishda inson resurslarini boshqarish alohida ahamiyatga ega. Buning sababi shundaki, xizmat ko‘rsatish jarayonida aynan xodimlar mijozlar qiymatini yaratishda asosiy rol o'ynaydi. Bundan tashqari, amaliy tajriba va misollar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, narxlarni pasaytirish va noyob tovarlarni yaratish orqali erishilgan raqobatbardosh ustunliklar raqobat kurashining boshqa ishtirokchilari tomonidan tez va oson ko'chiriladi. Ammo xodimlar tomonidan ko‘rsatiladigan sifatli va original xizmatlarni tez ko’chirish imkoni bo’lmaydi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida xodimlar bozorga ta'sir ko‘rsatadigan eng muhim marketing vositalaridan biridir. Mijoz bilan aloqada bo'lgan har bir xodim, ikkinchisi tomonidan butun korxonaning vakolatli vakili sifatida qabul qilinadi va uning professional va shaxsiy fazilatlari oxir -oqibat kompaniyaning obro'sini shakllantiradi. Hatto kompaniya rahbariyatining kadrlar siyosati bilan bog‘liq kichik xatoliklar ham xizmat sifatiga katta ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Binobarin, korxonani boshqarish tizimi tashkilot ichidagi marketingga asoslangan bo'lishi kerak, ya'ni mijoz bilan yaxshi ishlashni rag‘batlantirish uchun sharoit yaratadi.

Inson resurslarini boshqarish tizimlarini raqamlashtirish iqtisodiyot tarmoqlari va davlat boshqaruvi tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish va telekommunikatsiya tarmoqlarini kengaytirish orqali respublika iqtisodiyotining raqobatbardoshligini yanada oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-aprelda “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-sonli Qarori qabul qilindi. Qarorning 6-ilovasida 2020-2022-yillarda iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish bo‘yicha ustuvor loyihalar ro‘yxatiga **Inson resurslarini boshqarish tizimi (HRMS)**ni hamda xodimlar faoliyatini baholash tizimi (**KPI**)ni joriy etish vazifasi qo‘yilgan. HRMS – bu xodimlarni boshqarish tizimi. Ushbu tizim kompaniyalar o‘zlarining ichki HR funksiyalarini boshqarish uchun foydalanadigan dasturlar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Xodimlar ma’lumotlarini boshqarishdan ish haqi, ishga olish, imtiyozlarni boshqarish, o‘qitish, HR boshqaruvi, xodimlarni jalb qilish va ishga qatnashish kabi vazifalarni bajaruvchi HRMS dasturi HR mutaxassislariga iste’dodlarni boshqarish bo‘yicha keng ko‘lamli faoliyatni amalga oshirishga yordam beradi. Shundan kelib chiqqan holda quyidagicha xulosa kelsak bo’ladi.

Xulosa. Xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxona xodimlari haqiqatan ham

korxonaning raqobatbardoshligining asosiy manbaiga aylanishi uchun inson resurslarini boshqarishning turli usullarini joriy etishda tizimli yondashuvga rioya qilishi zarur. Tashkilotning vazifasi, maqsadlari va strategiyasini hisobga olish, tashqi va ichki muhit omillarining ta'sirini baholash, undan foydalanish va rivojlantirish asosida yuqori raqobatbardoshlikka erishish uchun chora -tadbirlar tizimi va algoritmini shakllantirish zarur. Agar bu shartlar bajarilsa, aynan kadrlar xizmat ko‘rsatish sohasi korxonasiga strategik nuqtai nazardan barqaror raqobatbardosh ustunliklarni yaratib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-aprelda “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-sonli Qarori
2. Inson resurslarini boshqarish - A.B.Xayitov, darslik, Toshkent – 2019 yil, 7-bet
3. Abduraxmonova G.Q. Inson resurslarini boshqarish. Darslik – T.. Fan 2021y -692 bet.
4. N.Q.Yo‘ldoshev. Menejmentga kirish. Darslik. – / T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. 392 bet.

Abduvohidova Gulshan Akmalovna
SamISI,Menejment kafedrasi assistenti
gulshanabduvohidova@gmail.com

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasining o’ziga xos xususiyatlari, unda kichik biznesning o’rni va ahamiyati muallif tomonidan ochib berilgan. Qolaversa, aynan xizmat ko‘rsatish sohasida kichik korxonalar raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: xizmat ko‘rsatish, kichik biznes, raqobat, raqobatbardoshlik.

Abstract. In this article, the author reveals the specific characteristics of the service sector in our country today, as well as the role and significance of small business within it. Furthermore, proposals and recommendations have been developed

for ways to increase the competitiveness of small enterprises in the service sector.

Keywords: service sector, small business, competition, competitiveness.

Kirish. Xizmat ko‘rsatish sohasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o’z mazmuniga ko’ra turmush farovonligi va uning sifatini oshirish, zamonaviy tarmoqlarning shakllanishi bilan bog‘liq bo’lgan inson resurslarini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish, mehnat taqsimotining nisbatan yuqori darajasini ta’minlash bo‘yicha xo’jalik faoliyatining turli yo’nalishlarini qamrab oladi.

Iqtisodiyotning raqamlashuvi sharoitida xizmatlar sohasi iqtisodiy jihatdan sanoat ishlab chiqarishiga qaraganda ancha samaralidir, chunki xizmatlar sohasida boshlang‘ich faoliyatni amalga oshirish kamroq mablag‘lar va inson faoliyatini talab qilib, kapitalning aylanish tezligi ancha yuqori hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarini doimiy tarzda barqaror rivojlanishi, undagi inson faoliyatining samarali tashkil qilinishi va boshqarilishi hamda xizmat ko‘rsatish intensivligini ta’minlashda samaradorlikni oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish alohida dolzarb masala hisoblanadi.

Bugungi kunda aholining farovon va qulay sharoitda hayot kechirishlari uchun xizmatlar sohasida bir qator qulayliklar ta’minlab berilmoqda. Natijada mamlakatimizning qishloq joylarida servis infratuzilmasining rivojlanishi evaziga qishloq aholisining yashash tarzi shahar aholisining yashash tarziga yaqinlashmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda xizmat ko‘rsatish sohasida kichik korxonalar raqobatbardoshligini oshirish omillari va rivojlantirish yo‘llari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, statistik tahlil hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar va mavjud iqtisodiy ma’lumotlar asosida kichik korxonalar faoliyatiga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilindi. Olingan natijalar xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va boshqaruv samaradorligini kuchaytirish raqobatbardoshlikni rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning asosiy omillaridan biri innovatsiyalardir. Innovatsion texnologiyalar yordamida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarini chuqur qayta tuzish va ish unumdorligini yanada oshirish mumkin. Ma’lumki, bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi nafaqat milliy iqtisodiyotning o‘sish sur’atlarini jadallashtirishda, balki bugungi kun uchun dolzarb hisoblangan aholini ish bilan ta’minlash va turmush darajasini oshirish masalalarini hal etishda ham etakchi o’rin tutmokda.

2025- yilning yanvar-dekabr oylarida viloyatimizning xizmatlar sohasida kichik

biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi 7 725,1 mlrd so’mni, viloyatning umumiy hajmidagi ulushi 58,2 %ni tashkil etgan.

2024- yilning tegishli davri bilan taqqoslaganda, kichik tadbirkorlikning xizmat ko‘rsatish hajmi 12,3 %ga o’sgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining yuqori ulushi ijara (98,6 foiz), savdo (94,4 foiz), yashash va ovqatlanish (93,1 foiz), transport (90,9 foiz), ko’chmas mulk bilan bog‘liq xizmatlar (89,2 foiz) yo’nalishlarida qayd etilgan.

Kichik biznesning ixcham va harakatchanligi, bozor kon’yunkturasi o‘zgarishlari va iste’molchilar ehtiyojlariga tez moslasha olishi uni jahon moliyaviyiqtisodiy inqirozining salbiy oqibatlarini bartaraf etish va inqirozdan keyin iqtisodiyot tarmoqlarini barqaror rivojlantirish sharoitida yangi ish o’rinlarini yaratish va aholi daromadini oshirish borasida eng qulay va makbul vositaga aylantirmoqda.

Darhaqiqat, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning izchil rivojlanib borishini ta’minlash orqali mamlakatimizda jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy tayanchi va poydevori bo’lgan o’rta sinfning shakllanishiga va uning tobora mustahkam bo‘lib borishiga erishilmoqtsa.

Shunday ekan, endilikda kichik biznesni nafaqat son jihatdan ko‘paytirish, balki uni avvalo sifat jihatdan ham rivojlantirishimiz, bu borada oddiy ishlab chiqarishdan ichki va tashqi bozorga yo’naltirilgan murakkab, yuksak texnologiyaga asoslangan ishlab chiqarishga o’tish masalasiga alohida e’tibor qaratishimiz darkor. Yurtimizda fan, ta’lim va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvini yanada chuqurlashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarining innovatsion rivojlanish yo‘llarini ishlab chiqish orqali ilm-fan va ishlab chiqarish o’rtasida o’zaro foydali aloqalarni mustahkamlashga bo’lgan e’tibor yildan-yilga oshib bormoqda.

Bugungi kunda iqtisodiyotimizning asosiy tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnik yangilash, mamlakatimizning yangi marralarni egallashi uchun kuchli turtki beradigan va jahon bozorida raqobatdoshligini ta’minlaydigan zamonaviy innovatsiya texnologiyalarini joriy qilish bo‘yicha maqsadli loyihalar amalga oshirilmoqtsa.

Shu o’rinda Respublika bo‘yicha kichik tadbirkorlik subyektlarining ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi ham ishimizning jozibadorligini oshiradi.

1-jadval

Kichik tadbirkorlik subyektlarining ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi (mlrd.so’m)

Klassifikator	2018	2019	2020	2021	2022	2023
O‘zbekiston Respublikasi	84433,4	103106,6	114052,7	147061,6	181245	224443,7
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	2616,4	3037,8	3402,9	4418,3	5291,9	6613,9
Andijon viloyati	5716,1	6766,9	7732	9658,4	11756	14227

Buxoro viloyati	4829,5	5898,9	6571,8	8287,1	9785,4	11831
Jizzax viloyati	2250,7	2742,1	3095,8	3980,1	4829,4	6469,2
Qashqadaryo viloyati	4993,2	6265,4	7308	8999,2	10831,6	13068,7
Navoiy viloyati	2489,3	3105,2	3438,9	4382,7	5431,7	6570,8
Namangan viloyati	4218,7	5176,4	5925	7882,8	9742,4	11829,1
Samarqand viloyati	7421,8	9035,6	9703	12607,9	15511,7	19140,4
Surxondaryo viloyati	4563,9	4879,9	5331,3	6938,4	8279,3	9979,1
Sirdaryo viloyati	1310,8	1642,9	1842,4	2227,9	2621,2	3111,2
Toshkent viloyati	8225,2	10354	11721,6	15117,3	17944,7	22148,6
Farg‘ona viloyati	6891,4	8439,6	9758,6	12186,4	14564,9	17798,9
Xorazm viloyati	3149,6	3783,6	4127,2	5390,3	6500,1	7725,1
Toshkent shahri	25756,8	31978,3	34094,2	44984,8	58154,7	73930,7

Manba. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_466.pdf

1-jadval ma’lumotlaridan ham shuni aytish mumkinki, statistikani ham tahlil qilganda xizmat ko‘rsatish sohalarining kichik tadbirkorlik darajasi ham yuqori ekanligini ko’rishimiz mumkin.

Fikrimizcha, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va uning raqobatbardoshligini oshirish quyidagi omillar hisobiga muhim zarurat hisoblanadi:

birinchidan, kichik biznesning bozor kon’yunkturasi o‘zgarishlari va iste’molchilar ehtiyojlariga nisbatan tez moslasha olish xususiyatlariga ega ekanligi innovatsion texnologiyalarni joriy etishda yirik korxonalarga nisbatan yuqori tavakkalchilikning pastligi jihatidan yaxshi samara beradi;

ikknnchidan, kichik biznes subyektlari faoliyatiga innovatsion texnologiyalar joriy etilishi ularning yuqori transaktsion xarajatlarini kamaytirib, rentabellik ko‘rsatkichlarini oshiradi;

uchinchidan, kichik biznes sub’ektlarining yangiliklarni tezkorlik bilan o’zlashtira olish salohiyati ularga innovatsiyalarni tijoratlashtirishdan yuqori daromad olish imkoniyatini beradi;

to‘rtinchidan, kichik biznes sub’ektlari faoliyatiga boshqaruvning innovatsion texnologiyalari joriy etilishi ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini kamaytirish, tovar va xizmatlar nomenklaturasini oshirish, yangi tovarlar turlarining sotish hajmlarini kengaytirish hamda mahsulot sotishning istiqbolli bozorlarini o’zlashtirish hisobiga ularning eksport salohiyati va raqobatbardoshligini oshiradi.

Xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxona xodimlari haqiqatan ham korxonaning raqobatbardoshligining asosiy manbaiga aylanishi uchun inson resurslarini

boshqarishning turli usullarini joriy etishda tizimli yondashuvga rioya qilishi zarur. Tashkilotning vazifasi, maqsadlari va strategiyasini hisobga olish, tashqi va ichki muhit omillarining ta’sirini baholash, undan foydalanish va rivojlantirish asosida yuqori raqobatbardoshlikka erishish uchun chora-tadbirlar tizimi va algoritmini shakllantirish zarur. Agar bu shartlar bajarilsa, aynan kadrlar xizmat ko‘rsatish sohasi korxonasiga strategik nuqtai nazardan barqaror raqobatbardosh ustunliklarni yaratib beradi.

Xulosa va takliflar. Respublikamizda innovatsiya muhitining bugungi ahvoli qisqa muddatlarda kichik biznesning raqobatbardoshlik faoliyatini rivojlantirishning yuqori darajasiga erishish imkonini bermaydi. Shu bois, uni rivojlantirish raqobatbardoshligini oshirish yo’nalishdagi aniq chora-tadbirlarni belgilashni taqozo etadi. Bu borada asosiy e’tibor avvalambor, quyidagilarga qaratilishi lozim:

- kichik biznesning ilmiy-texnikaviy axborotdan foydalanish, innovatsion loyihalarni ishlab chiqarishga joriy etishdagi yuqori transaktsion xarajatlarini kamaytirish;
- kichik korxonalar uchun yangi texnologiyalarni sinovdan o’tkazish va ularni jalb etishdagi raqobat kurashida yuqori tavakkalchiliklarni bartaraf etish;
- innovatsion ishlanmalar va ularni joriy etish uchun o’z resurslarini taklif etuvchi moliyaviy va investitsiya institutlari bozori tashkil etilishini rag‘batlantirish;
- yirik korxonalarning kichik biznes subyektlari innovatsion loyihalarini hissador tashkilot sifatida ulushli moliyalashtirishdan oladigan manfaatdorligini oshirish;
- fan-ta’lim-ishlab chiqarish intefatsiyasi samaradorligini oshirish va ularni o’zaro bog‘laydigan innovatsion vositachilar tarmog‘ini rivojlantirish va hokazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-aprelda “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-sonli Qarori
2. Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. T.: TDIU, 2010 y. 284 b.
3. Nurillayev X.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirish masalalar. Toshkent – 2018 y.

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI o‘qituvchisi
Gulruxxolmirzayeva.9289.com@gmail

XALQARO MOLIYAVIY INSTITUTLARINING KREDIT LINIYALARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARI MOLIYALASHTIRISH.

Annotatsiya:Ushbu maqola xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlari, samaradorligi va ta’sirini tahlil qiladi. Tezisda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda XMIlarning roli, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda kapital taqchilligini bartaraf etishdagi ahamiyati o‘rganilgan. Loyiha moliyalashtirishning nazariy asoslari, XMI kredit liniyalarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularning loyihalarga ta’siri tanqidiy baholangan.

Kalit so‘zlar: Xalqaro moliyaviy institutlar, kredit liniyalari, investitsiya loyihalari, moliyalashtirish, loyiha moliyalashtirish, rivojlanish, iqtisodiy o‘sish.

Abstract: This article analyzes the mechanisms, efficiency, and impact of financing investment projects through credit lines provided by international financial institutions (IFIs). The study examines the role of IFIs in financing investment projects, particularly their importance in addressing capital shortages in developing countries. The theoretical foundations of project financing, the specific features of IFI credit lines, and their impact on projects are critically evaluated.

Keywords: International financial institutions, credit lines, investment projects, financing, project financing, development, economic growth.

Kirish:Iqtisodiy o‘sish va barqaror rivojlanishga erishish uchun investitsiyalar har qanday mamlakat iqtisodiyotining harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda yirik infratuzilma, sanoat va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish uchun katta miqdordagi kapital talab etiladi. Biroq, ichki moliyaviy resurslar ko‘pincha bunday loyihalarni to‘liq moliyalashtirishga yetarli bo‘lmaydi. Bu holatda, xalqaro moliyaviy institutlar (XMI), jumladan Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi tashkilotlar muhim rol o‘ynaydi. Ular rivojlanayotgan mamlakatlarga uzoq muddatli, imtiyozli shartlarda kredit liniyalari va boshqa moliyaviy vositalarni taqdim etish orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda ko‘maklashadi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, ayniqsa yirik infratuzilma loyihalari uchun, moliyaviy adabiyotlarda keng muhokama qilingan mavzu hisoblanadi. Loyiha moliyalashtirish (project finance) ushbu sohadagi asosiy yondashuvlardan biridir.

Loyiha moliyalashtirish – bu shamol elektr stansiyalari yoki avtomobil yo‘llari kabi yirik infratuzilma loyihalari uchun tuzilgan, uzoq muddatli moliyalashtirish yechimi bo‘lib, bunda qarzni qaytarish asosan yakunlangan loyiha tomonidan yaratilgan pul oqimlariga asoslanadi [1]. Bu yondashuv ko‘pincha homiy kompaniya tomonidan maxsus maqsadli kompaniya (SPV – Special Purpose Vehicle) tashkil etilishini o‘z ichiga oladi, unga homiy kompaniya kapital kiritib, egasiga aylanadi. Keyin SPV loyihani moliyalashtirish uchun bevosita banklardan qarz oladi, asosiy kompaniya esa qarzni o‘z zimmasiga olmaydi. Bu mexanizm homiy kompaniya uchun bir qator afzalliklarni beradi: u moliyaviy xavfni SPVga kiritilgan kapital bilan cheklaydi, minimal to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar bilan katta loyihalarni moliyalashtirish imkonini beradi va agar bir nechta kompaniya SPVga egalik qilsa, xavf va tajribani turli manfaatdor tomonlar o‘rtasida taqsimlash imkonini

Metodologiya

Ushbu tadqiqot sifatli, tahliliy va tavsifiy yondashuvga asoslangan bo‘lib, XMI kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning murakkab mexanizmlarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot dizayni mavjud adabiyotlarni, XMI hisobotlarini va siyosat hujjatlarini chuqur o‘rganish orqali nazariy va amaliy tushunchalarni sintez qilishni o‘z ichiga oladi.

Nazariy tahlil: Loyiha moliyalashtirishning asosiy tamoyillari, XMIlarning rivojlanish moliyalashtirishidagi roli va kredit liniyalarining o‘ziga xos xususiyatlari nazariy jihatdan o‘rganiladi.

Konseptual tahlil: XMIlarning operatsion modellari, kredit liniyalarini taqdim etish shartlari va ularning investitsiya loyihalariga qo‘llanilishi konseptual darajada tahlil qilinadi.

Tavsifiy tahlil: XMI kredit liniyalari orqali moliyalashtirilgan loyihalarning umumiy xususiyatlari, ularning sektorlar bo‘yicha taqsimlanishi va kutilayotgan natijalari tavsiflanadi.

Natijalar va tahlil

Xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda muhim va ko‘p qirrali mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, XMIlar rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham, yirik infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri kreditlash: XMIlar bevosita hukumatlarga yoki davlat korxonalariga yirik strategik loyihalar (masalan, energetika, transport, irrigatsiya) uchun kredit liniyalari ajratadi. Bu loyihalar ko‘pincha davlat kafolati ostida amalga

oshiriladi.

Vositalangan kreditlash (Intermediated lending): XMIlar mahalliy tijorat banklari yoki rivojlanish banklari orqali kredit liniyalarini taqdim etadi. Bu mablag‘lar keyinchalik kichik va o‘rta biznes (KO‘B) loyihalarini, eksportga yo‘naltirilgan loyihalarni yoki energiya samaradorligi loyihalarini moliyalashtirish uchun ishlatiladi. Bu mexanizm mahalliy moliyaviy sektorning salohiyatini oshirishga va moliyaviy resurslarning kengroq tarqalishiga yordam beradi.

Hamkorlikda moliyalashtirish (Co-financing): XMIlar boshqa xalqaro kreditorlar, xususiy banklar yoki investorlar bilan birgalikda yirik loyihalarni moliyalashtiradi. Bu xavflarni taqsimlash va loyihalar uchun zarur bo‘lgan katta miqdordagi kapitalni jalb qilish imkonini beradi. Loyiha moliyalashtirish modelida, XMIlar ko‘pincha SPVga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarz beruvchi sifatida yoki loyihaning qarz majburiyatlariga kafolat beruvchi sifatida ishtirok etishi mumkin [1].

Muhokama

Xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun, xususan O‘zbekiston kabi iqtisodiy transformatsiya jarayonida bo‘lgan davlatlar uchun strategik ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot natijalari XMIlarning nafaqat moliyaviy resurslar, balki texnik ekspertiza, institutsional salohiyatni oshirish va xavflarni taqsimlash orqali ham muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

XMI kredit liniyalari loyiha moliyalashtirishning asosiy tamoyillari bilan uyg‘unlashadi, chunki ular uzoq muddatli, kapital talab qiluvchi loyihalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, qarzni qaytarish loyiha tomonidan yaratilgan pul oqimlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin [1]. Bu xususiyatlar mahalliy moliyaviy bozorlar tomonidan taqdim etilishi qiyin bo‘lgan moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratadi. XMIlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan loyihalar ko‘pincha yuqori ijtimoiy va iqtisodiy rentabellikka ega bo‘ladi, masalan, ta’lim, sog‘liqni saqlash, toza energiya va suv ta’minoti loyihalari. Ular nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtisodiy foyda keltiradi, balki inson kapitalini rivojlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilishga ham hissa qo‘shadi.

Biroq, XMI kredit liniyalaridan foydalanish bir qator muammolar bilan bog‘liq.

Xulosa

Ushbu tezis xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning murakkab va ko‘p qirrali jihatlarini tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, XMIlar rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham, yirik infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishda ajralmas rol o‘ynaydi. Ular nafaqat moliyaviy resurslarni taqdim

etadi, balki loyiha moliyalashtirishning asosiy tamoyillariga muvofiq texnik yordam, institutsional salohiyatni oshirish va xavflarni taqsimlash orqali ham muhim hissa qo‘shadi.

Tadqiqot XMI kredit liniyalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri, vositalangan va hamkorlikda moliyalashtirish kabi turli mexanizmlarini o‘rganib chiqdi. Ushbu mexanizmlar uzoq muddatli, imtiyozli shartlarda kapital in’ektsiyasini ta’minlab, iqtisodiy o‘sish, infratuzilmani rivojlantirish va institutsional salohiyatni oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Vahobov A.V., Vahobov Sh.A. Xalqaro moliyaviy institutlar va ularning O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishdagi o'rni // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – № 1. – B. 12-23. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/

[2] G‘ulomov N.M. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlari va ularni takomillashtirish yo‘llari // Moliyaviy tadqiqotlar. – 2022. – № 3. – B. 45-56. – https://finlit.tfi.uz/

[3] Abdullayev A.B. O‘zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari: Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: TDIU, 2023. – 28 b. – https://library.tsue.uz/

[4] Mirzayev M.M. Tijorat banklarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi ishtirokini oshirish yo‘llari // Bank ishi. – 2021. – № 4. – B. 33-40. – https://bank.uz/publish/doc/text/index

[5] Xolmatov D.X. O‘zbekistonda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda xorijiy moliyaviy resurslarning ahamiyati // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – № 5. – B. 67-78. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI o‘qituvchisi
Gulruxxolmirzayeva.9289.com@gmail

MIJOZLAR BILAN ISHLASHDA MASLAHAT JARAYONINI AMALGA OSHIRISH VA NAZORAT QILISH

Annotatsiya: investitsiya maslahat xizmatlarida mijozlar bilan ishlashning zamonaviy yondashuvlari va maslahat jarayonining bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda mijoz ehtiyojlarini aniqlash, investitsiya strategiyasini ishlab chiqish hamda samarali kommunikatsiya o‘rnatishning ahamiyati yoritilgan. Maslahat jarayonida professional etik me’yorlarga rioya qilish va risklarni boshqarishning o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya maslahat, mijoz, kommunikatsiya, maslahat jarayoni, investitsiya strategiyasi, risklarni boshqarish.

Abstract: This article provides a scientific analysis of modern approaches to working with clients in investment advisory services and the stages of the consulting process. The study highlights the importance of identifying client needs, developing investment strategies, and establishing effective communication. It also substantiates the role of adherence to professional ethical standards and risk management in the consulting process.

Keywords: investment advisory, client, communication, consulting process, investment strategy, risk management.

Asosiy qism: Zamonaviy moliyaviy bozorlarda investitsiya faoliyati tobora murakkablashib borayotgan bir sharoitda, investitsiya maslahat xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoj sezilarli darajada ortib bormoqda. Investorlar to‘g‘ri qaror qabul qilish, kapitalni samarali joylashtirish va risklarni minimallashtirish uchun professional maslahatchilarga murojaat qiladilar. Mijozlar bilan ishlash va maslahat jarayonini to‘g‘ri tashkil etish investitsiya xizmatlarining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Investitsiya maslahat jarayoni nafaqat moliyaviy tahlilni, balki mijoz bilan samarali kommunikatsiya o‘rnatish, uning ehtiyojlari va maqsadlarini chuqur anglashni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonda maslahatchining professional malakasi, analitik fikrlashi va etik tamoyillarga amal qilishi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mijozlar bilan ishlash mexanizmlarini ilmiy asosda o‘rganish va takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Investitsiya maslahat xizmatlarida mijozlar bilan ishlash jarayoni tizimli yondashuvni talab etadigan murakkab faoliyat hisoblanadi. Ilmiy manbalarda ushbu

jarayon mijozning moliyaviy holatini baholash, investitsiya maqsadlarini aniqlash va ularga mos strategiyalar ishlab chiqishdan iborat kompleks tizim sifatida talqin qilinadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, mijoz bilan ishlash jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan dastlabki bosqichda to‘g‘ri axborot yig‘ish va tahlil qilishga bog‘liq bo‘ladi. Investitsiya maslahatchilari mijozning daromad darajasi, riskga moyilligi, investitsiya muddati va moliyaviy maqsadlarini chuqur o‘rganishi zarur.

Mijoz ehtiyojlarini aniqlash investitsiya maslahat jarayonining eng muhim bosqichlaridan biridir. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, investorlarning 60–70 foizi noto‘g‘ri tanlangan strategiya sababli kutilgan natijaga erisha olmaydi. Bu holat ko‘pincha mijoz ehtiyojlari yetarlicha tahlil qilinmaganligi bilan izohlanadi. Shu bois maslahatchilar mijozlarning moliyaviy maqsadlari bilan bir qatorda ularning psixologik xususiyatlari, riskni qabul qilish darajasi va investitsiyaga bo‘lgan munosabatini ham inobatga olishi kerak.

Investitsiya maslahat jarayonida kommunikatsiya muhim o‘rin tutadi. Samarali kommunikatsiya mijoz va maslahatchi o‘rtasida ishonchli munosabatlarni shakllantiradi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, yuqori darajadagi kommunikatsiya mavjud bo‘lgan investitsiya xizmatlarida mijozlar sodiqligi 40–50 foizga yuqori bo‘ladi. Bu uzoq muddatli hamkorlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Maslahatchilar murakkab moliyaviy tushunchalarni oddiy va tushunarli shaklda yetkazib berish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim.

Maslahat jarayonining keyingi bosqichi investitsiya strategiyasini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu bosqichda maslahatchi mijozning moliyaviy imkoniyatlari va risk profiliga mos keluvchi investitsiya portfelini shakllantiradi. Ilmiy jihatdan asoslangan portfel diversifikatsiyasi risklarni kamaytirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Amaliyotda turli aktivlar — aksiyalar, obligatsiyalar, depozitlar va boshqa moliyaviy instrumentlarni uyg‘unlashtirish orqali optimal natijaga erishiladi.

Risklarni boshqarish investitsiya maslahat jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Har qanday investitsiya faoliyati ma’lum darajada risk bilan bog‘liq bo‘lib, uni to‘g‘ri baholash va nazorat qilish zarur. Zamonaviy moliyaviy nazariyalar riskni diversifikatsiya, hedjing va sug‘urtalash kabi vositalar orqali kamaytirish mumkinligini ko‘rsatadi. Yuqori riskli investitsiyalarda risklarni sug‘urtalash mexanizmlari investor kapitalini himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Investitsiya maslahat xizmatlarida monitoring va nazorat bosqichi ham alohida ahamiyatga ega. Investitsiya portfeli vaqt o‘tishi bilan bozor sharoitlariga qarab o‘zgarib boradi. Shu sababli maslahatchilar muntazam ravishda portfelni qayta ko‘rib chiqishi va zarur o‘zgarishlarni kiritishi lozim. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki,

muntazam monitoring olib borilgan portfellarda daromadlilik darajasi ancha yuqori bo‘ladi va risklar samarali boshqariladi.

Maslahat jarayonida professional etik me’yorlarga rioya qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro standartlarga ko‘ra, investitsiya maslahatchilari mijoz manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘yishi, shaffoflikni ta’minlashi va har qanday manfaatlar to‘qnashuvining oldini olishi lozim. Etik tamoyillarga amal qilinishi mijoz ishonchini mustahkamlaydi va investitsiya xizmatlarining sifatini oshiradi.

Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar investitsiya maslahat xizmatlarida muhim o‘rin egallamoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili va onlayn platformalar yordamida mijozlarga tezkor va aniq maslahatlar berish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa maslahat jarayonining samaradorligini oshiradi va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu tariqa mijozlar bilan ishlash va maslahat jarayoni zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanish bilan uzviy bog‘liq holda takomillashib bormoqda.

Xulosa. Investitsiya maslahat xizmatlarida mijozlar bilan ishlash jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli tizim bo‘lib, u o‘z ichiga ehtiyojlarni aniqlash, tahlil qilish, strategiya ishlab chiqish va natijalarni monitoring qilish kabi muhim bosqichlarni oladi. Ushbu jarayonning samaradorligi maslahatchining professional tayyorgarligi, mijoz bilan o‘zaro ishonchli munosabat o‘rnatishi va zamonaviy moliyaviy vositalardan foydalanishiga bog‘liq.

Maslahat jarayonida etik me’yorlarga rioya qilish, mijoz manfaatlarini ustuvor qo‘yish va risklarni to‘g‘ri boshqarish investitsiya faoliyatining muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Zamonaviy sharoitda investitsiya maslahat xizmatlarini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirish ushbu sohaning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayev A. Investitsiya maslahat xizmatlari asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2023.

2. Karimov S. Moliyaviy maslahat va mijozlar bilan ishlash. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2024.

3. Qodirov B. Investitsiya strategiyasi va risklarni boshqarish. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2025.

4. Raximov D. Moliyaviy bozorlar va investitsiya tahlili. – Toshkent: Moliya nashriyoti, 2023.

5. Yusupov N. Zamonaviy investitsiya texnologiyalari. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2024.

Nargiza Khakimovna Ruzibaeva -
Samarkand Institute of Economics and Service,
Professor of the Department of "Investment
and Innovation", PhD

FINANCIAL ISSUES OF DEVELOPING THE ACTIVITIES OF TOURISM ENTERPRISES

Annotation: This article analyzes the importance and place of attracting investments in tourism in the country, as well as financial issues and proposals that will lead to its further development. The influence of the export processes of tourism on the country's GDP was also studied.

Key words: investment, diversification, tourism, infrastructure, services, GDP.

In recent years, tourism has caught the attention of international organizations and institutions, as well as experts and researchers, because it is considered an important engine for economic progress and an effective tool to create new jobs and reduce poverty. It is known from history that the territory of our country is famous for its ancient monuments, science and trade centers. Also, domestic and foreign tourism was very active in those days. Even today, efforts are being made to develop the tourism industry, further improve domestic and foreign trade and international friendly relations. Such changes will definitely require investment and have their own principles. Inflow of money from abroad is important in the tourism industry. Tourism development has become an important goal for most governments, especially in developing countries. Therefore, studying and proposing policies to develop tourism has become an issue of interest to both governments and researchers in recent years. Creating favorable conditions for the development of tourism, especially in the private sector, improving the competitiveness and quality of services provided, active and comprehensive promotion of national tourism products in the world market, it is also important to implement the proposals set out in the Address of the President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis of December 29, 2020 [1] and to ensure the implementation of the tasks set out in the "Action Strategy" for the five priority areas of further development in the Republic of Uzbekistan in 2017-2021 [2].

The sources of financing the implementation of entrepreneurship included in the program of measures for the development of tourism are business initiatives, Ministries and agencies are loans from commercial banks, foreign investments, loans and grants from international financial institutions and donor countries, charitable funds and other sources not prohibited by law.

One of the most important scientific sources devoted to the development of the tourism industry is V.I. Azar research works can be listed [3]. Many scholars in the field of evaluation of the financial mechanisms of regulation of tourism services stem from the dynamics of achieving high financial and economic efficiency of the tourism industry by assessing the degree of impact of certain components on its development [4].

According to local scholars, the problem of financial resources, which is central to the large-scale problems of financial organization of tourism enterprises, it would be inappropriate to consider only the attraction of financial resources to ensure the financial and economic activities of tourism enterprises. The turnover of financial resources, as well as the direction and management of expenditures, is an issue related to the general economic and specific financial conditions at the current stage of development of market relations in Uzbekistan [5].

Examining such issues, we can say that in addition to paying special attention to improving the efficiency of investments in tourism, special attention is paid to the benefits that are not available in foreign experience in order to expand the investment potential and increase investment attractiveness of businesses in tourism. In particular, by the decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 5, 2019, investors who have built a three-star hotel with at least 50 beds in order to ensure the accelerated construction of hotels in Uzbekistan will receive 40 million soums for each room in the hotel and investors who have built a four-star hotel with at least 100 seats will receive a subsidy of 65 million soums for each room in the hotel. In addition, the top 50 three-star hotels will be compensated $ 200 per year per room and the 30 four-star hotels will be compensated $ 400 per room per year. For example, a hotel with 100 rooms will receive $ 40,000 in compensation this year. The resolution also stipulates that 50,000 additional hotel rooms will be created in Uzbekistan by January 1, 2022 [6]. The attention paid to the development of tourism in our country and the essence of the reforms in this area is to achieve the welfare of the population by increasing jobs, increasing incomes, expanding the structure of exports and increasing investment potential.

Revenues from exports of tourist services in the first half of 2020 amounted to a total of 203.5 million US dollars. 99.5% of this revenue ($ 202.4 million) fell in the 1st quarter of 2020, compared to just $ 1.1 million in the 2nd quarter. The average cost of one tourist is drastically different from that of another depending on the country of arrival. According to data released by the State Tourism Committee in early 2019, the average cost of tourists from Central Asian countries was $ 60-160, while those from

other countries were $ 600-700.

In our country, trips to nature, visits to historical monuments, trips to the lake and the sea, as well as modern forms are the main factors in attracting tourists. In 2020, the number of foreigners visiting Uzbekistan for tourism amounted to 1.5 million. Compared to 2019, this figure decreased by 77.7%.

The construction of a modern hotel complex in the national style has begun in Tashkent with a direct investment of 13 million US dollars from Japan. As of January-June 2020, $ 5.8 million had been spent[7]. In accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 9, 2020 No 4563 "On measures to implement the investment program of the Republic of Uzbekistan in 2020-2022", a total of 14 projects worth 429.5 million US dollars were implemented in Tashkent. Of the total cost, $ 420 million is foreign direct investment. In January-June 2020, only $ 45.4 million was spent. Optimizing all these conditions of the investment process depends on the ways and pace of development of any tourism enterprise. Thus, investments are a necessary factor in the development of tourism, the creation of a modern competitive tourist complex, which creates ample opportunities to meet the needs of citizens of Uzbekistan and foreign countries in tourism services.

Travel includes goods and services purchased by tourists for business use or for visits that last less than a year for their own needs. It also does not include items for resale included in common products.

True, in the context of the pandemic, the tourism economy of many countries (almost all) has come to the brink, and in a broad sense, the international tourism sector has declined significantly. Many countries that have now eradicated the COVID-19 pandemic from their territory have opened their doors to tourism. However, there are still gaps in our national tourism system. There is also a lack of accommodation and infrastructure, especially during the tourist season, the lack of coordination of passenger transport in various modes of transport. The biggest problems in the national system of the country are the low level of formation of the provision of tourists with information on the existing tourism potential, the shallowness of marketing activities to promote the specifics of domestic tourism. The negative impact of the pandemic was fully felt in Uzbekistan and its tourism sector. A number of priority measures have been taken by the state to support the industry. In particular, 1,750 businesses benefited from property and land tax exemptions, which allowed them to avoid spending 60 billion soums.

Expenditures of international visitors from the countries of the Central Asian Economic Cooperation in 2021 accounted for 39% of Georgia's exports (Table 1). The

Kyrgyz Republic, Tajikistan and Uzbekistan also have a relatively high share of international visitors' expenditures in total exports, indicating a high level of dependence on international tourism.

1 – table

Travel and tourism contribution to GDP for SARES* countries

Countries	The volume of tourism and travel in GDP (mln.dol.)	Share in GDP (%)	Expenses of foreign visitors (mln. USD)	In relation to the total volume of exports, (%)
Azerbaijan	3 539,2	7,2	1 727,2	6,5
Georgia	4 487,9	26,3	3 578,1	39,0
Kazakhstan	8 866,1	5,2	2 883,5	4,1
Kyrgyz Republic	722,5	8,3	515,1	18,6
Mongolia	989,2	7,2	605,5	6,8
Pakistan	16 576,5	5,9	852,2	3,1
Tajikistan	503,7	6,4	165,3	28,4
Uzbekistan	2 473,5	4,5	1 550,9	21,1
Total:	**38 158,6**		**11 877,8**	

* Data on economic cooperation of Central Asian countries

Last year, 1.5 million tourists visited Uzbekistan, they were provided with services worth 261 million US dollars, domestic tourism amounted to 1.8 million US dollars. This year, 1.7 million tourists are expected to arrive and the number of local tourists will reach 7.5 million. It is expected to export $ 370 million worth of tourism services. Attracting investment in the organization of the tourism industry stems from the fact that tourism is still a very free place where all the conditions are created for doing profitable business. World experience shows that investments in the tourism sector have a very high return, where the investment pays off in about five years and then brings a steady profit of about 20% per annum in foreign currency. Investments in tourism include investments not only in the tourism industry and the hotel business, which is the most popular area of investment activity in the industry, but also in various services related to the leisure sector.

The rapid development of tourism activity depends on the importance that the state attaches to it, that is, the support of the state. The following are very important in attracting private as well as foreign investment in tourism:

- increase the activity of local authorities in the field of advertising and information activities (coverage of tourism and recreational potential of the territorial and administrative entity);

- implementation of liberal administrative and tax policies that encourage private investment initiatives;

- to establish effective anti-monopoly and anti-crime policies of local authorities aimed at maintaining a competitive environment among tourism enterprises.

It is also necessary to focus public investment policy on the development of investment potential of the regions, the infrastructure involved in the investment process. Public investment policy should take into account the need to create favorable socio-economic conditions in the regions, ensure the profitability of tourism enterprises, ensure the balance of foreign economic activity of the state, improve the quality of life of the population. Currently, the highest investment activity in the field of tourism is recorded in countries where tourism has been declared a priority and socially important type of entrepreneurial activity. Investments are a necessary financial factor in the development of tourism, the creation of a modern competitive tourist complex that creates ample opportunities to meet the needs of Uzbek and foreign citizens for tourism services.

It is clear that in order to solve the problems in the field of tourism, it is necessary to improve customer service and expand the service tourism opportunities, as well as to introduce many innovations aimed at creating a qualitatively innovative development strategy. It should be noted that innovation in many ways determines the competitiveness of tourism products, and, unfortunately, the issue of competitiveness of tourism products in Uzbekistan is especially relevant.

On this basis, the tourism business of Uzbekistan should radically reconsider the existing business models through innovation and digitalization. In our opinion, it is necessary to develop market segments, such as rural and nature tourism, whose activities are just beginning to open. Despite the difficulties that have arisen in the reconstruction of the entire industry and are still ongoing, the activities of the domestic tourism sector and the full support of the state will help to expand sustainable domestic tourism in Uzbekistan. It is natural that a number of proposals will be made to solve such problems. Here are some suggestions:

- simplification of the mechanism of coordination of charter flights, introduction of "Open Skies" mode at airports in the country;

- work to further develop the transport of tourists to provide intermodal transport (bus, rail, air) within the country. Repair of dilapidated roads and modernization of vehicles for the convenience of the population and tourists on roads, railways and air travel;

- attracting more investment in the development of domestic and foreign tourism, directing investments to the establishment of tourist zones in the country, using them to improve infrastructure;

- increase the volume of investments in tourism and bring effective benefits to the country's economy through these investments;

- development of transport logistics, expansion of internal and external roads, improving the quality of transport services;

- identification of strategically important routes for flights in order to attract tourists, reduce airline costs and optimize air ticket prices for consumers;

- providing services and accommodation, reversing the activities of organizations.

As it was noted, tourism is a significant branch of the global economy, and plays a crucial role in developing countries. The economic effects of tourism activities are significant, so most countries focus on tourism because it is seen as a vital instrument for achieving economic development goals. Today, as well as investment in all sectors of the economy, investment in tourism is at the forefront as an important source of funding. Attracting foreign investment in tourism is an integral part of the economic development strategy of the Republic of Uzbekistan. Along with capital, long-term foreign investment brings new technologies, innovations and contributes to providing the population with new high-paying jobs. Uzbekistan has chosen a path of open policy in all areas for the development of the tourism industry and the mobilization of all available opportunities to attract investment in the industry and the world community. The work being done in this direction will contribute to the stability of our economy, the attractiveness of the investment climate and thus increase the welfare of the people.

References:

1. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. December 29, 2020. https://president.uz/uz/lists/view/4057

2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan PF-4947 "On the Action Strategy for the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021" // Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan, 2017.

3. Azar V.I. "Recreational geography". Monograph. Moscow, 2017, reprint. – o. p. 89-124.

4. Zaynalov J.R., Alieva S.S. The effectiveness of the financial mechanism aimed at the use of tourism services in a developing digital economy. Scientific journal "International Finance and Accounting". № December 6, 2020.

5. Zaynalov J.R., Alieva S.S., Khusanova D.Sh. Problems of strengthening and managing the finances of tourism enterprises. // Biznes-Expert. 2019. - No. 8. – o. p. 101-106.

6. Amonboev M., Xalilov S. The main directions and prospects of development of the tourism industry. Scientific electronic journal "Economy and Innovative Technologies". № 3, May-June, 2019.

7. https://uzbektourism.uz

Ruzibayeva Nargiza Xakimovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi dotsenti,
PhD

TURISTIK KORXONALARDA INNOVASION FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Annotasiya. Maqolada turistik korxonalarda innovasion faoliyat tushunchasining iqtisodiy mazmuni nazariy jihatdan o'rganildi. Aytish joizki, turizm sohasida innovasiyalar turli yo'nalishlarda rivojlanib bormoqda va boshqa sohalar singari turizm faoliyatida ham innovasiyalarni keng joriy etish davr talabidir. Turistik korxonalarda innovasion faoliyat darajasi va sohadagi raqobat darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kuzatildi. Turizm sohasida innovasiyalarni texnologik innovasiyalarga nisbatan kengroq ko'rib chiqish va ular avvalo, turistik korxonalarni innovasion faoliyatini tashkil etuvchi elementlarning o'zaro aloqalari majmuasi sifatida namoyon bo'lishi mumkinligini inobatga olgan holda tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: innovasion faoliyat, indikator, turistik korxona, innovasion salohiyat, innovasion strategiya, turistik xizmat, innovasiyalar samaradorligi.

Abstract. The article theoretically explores the economic content of the concept of innovative activity in tourism enterprises. It should be noted that innovations in the field of tourism are developing in different directions, and the widespread introduction of innovations in tourism, as well as in other areas, is a requirement of the times. There is a correlation between the level of innovative activity in tourism enterprises and the level of competition in the industry. The innovations in the field of tourism were analyzed in a broader sense than technological innovations, taking into account that they can be manifested primarily as a set of interactions of the elements that make up the innovative activity of tourism enterprises. Also, the effectiveness of innovation in tourism enterprises, indicators of innovation activity, innovation development indices were studied.

Key words: innovative activity, indicator, tourism enterprise, innovative

potential, innovation strategy, tourist service, innovation efficiency.

Kirish. Innovasion jarayonning muhim xususiyati shundaki, uni o‘ziga xos “doimiy harakat mashinasi” deb atash mumkin. Shunga ko‘ra, rivojlanishning innovasion yo‘li bu nafaqat bugungi kunimizni, balki kelajak avlodlar uchun ham kelajakni yaxshilaydigan yo‘ldir. Innovasiyalarning asosiy mezonlari uning rentabelligi bo‘lib, innovasiyalarni joriy etish hissi foyda olish bilan bog‘liq. Samarali natija daromad, mahsulot yoki xizmatning raqobatbardoshligini oshirish, bozor ulushini ko‘paytirish va hokazolarga bog‘liq. Innovasiyalarni joriy etish jarayoni o‘z-o‘zidan maqsad emas, balki taraqqiyot vositasidir. Joriy va kelgusi yillarda har bir davlatning iqtisodiy o‘sishi innovasion jarayonning roli bilan tavsiflanadi [1].

Darhaqiqat, xizmat ko‘rsatishda innovasiyalar ishlab chiqarishda bo‘lgani kabi zarurdir. Albatta, turizm sohasini strategik muhim va ustuvor deb tan olish turizm sohasida innovasion faoliyatni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Axir, innovasiyalar iqtisodiyotning barcha sohalarida, shu jumladan turizmda raqobatbardoshlikni oshiruvchi omil hisoblanadi. Mamlakatimiz uchun O‘zbekiston turistik mahsulotining raqobatbardoshligi masalasi ayniqsa dolzarbdir.

Mamlakatimizda turizmning iqtisodiy rolini aniqlash bilan bog‘liq muammolar ham mavjud bo‘lib, ularning asosiy sababi statistik ma’lumot to‘plash tizimining yo‘qligidir. Innovasiyalar ilmiy fikr yutuqlarini mujassamlash va qo‘llash vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, turizm innovasiyalar uchun favqulodda ulkan sohadir, chunki u murakkab tarmoqlararo ijtimoiy-iqtisodiy tizimdir. Turizm nafaqat yangi mahsulot yoki xizmatni yaratadi, balki iqtisodiyotning boshqa sohalarida joriy qilingan innovasiyalardan ham foydalanadi.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida innovasiyalarning roli muhimligi sababli, turistik korxonalarda “innovasion faoliyat” ta’rifini batafsil o‘rganishga ehtiyoj bor, bu o‘z navbatida ushbu konsepsiyaning mohiyatini tushunishga yordam beradi. Hozirgi vaqtda iqtisodiy adabiyotlar ushbu tushunchani turlicha talqin qilmoqda, undagi barcha atamalar mazmuni jihatidan har xil, ammo ular mohiyatan deyarli bir xil. Turistik korxonalarda “innovasion faoliyat” atamasini ochib beradigan bir nechta ta’riflar mavjud, ya’ni: turizmdagi innovasiyalarni tadqiq etish bilan shug‘ullanadigan V.S.Novikovning ta’kidlashicha, turizm biznesi to‘plangan bilimlar poydevoriga tayanadi va o‘tmishdagi va hozirgi kunning ish shakllari va usullarini bilib, o‘rgangandan keyingina yangi g‘oyalarni amalga oshirishni va turizmning yangi yo‘nalishlarini yaratishni boshlash kerak. Innovasiyalar mohiyatini chuqur anglash sizga turistik faoliyatni tashkil etishning yangi usullari, sayohatchilarga xizmat ko‘rsatishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqarish va raqobatchilardan

ustun turish imkonini beradi[2].

Turistik korxonalarda innovasion faoliyat yangi yoki mavjud mahsulotni o‘zgartirishga, transport, mehmonxona va boshqa xizmatlarni yaxshilashga, yangi bozorlarni rivojlantirishga, zamonaviy axborot-telekommunikasiya texnologiyalarini va tashkiliy, boshqaruv faoliyatining zamonaviy shakllarini joriy etishga qaratilgan.

T.A.Frolovaning fikricha turistik korxonalar innovasion faoliyatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: an’anaviy xizmatlarni ko‘rsatishda yangi texnika va texnologiyalardan foydalanish; yangi xususiyatlarga ega yangi xizmatlarni joriy etish; ilgari ishlatilmagan yangi turistik resurslardan foydalanish; an’anaviy turizm xizmatlarini ishlab chiqarish va iste’mol qilishni tashkil etishdagi o‘zgarishlar; turizm xizmatlari va tovarlari uchun yangi bozorlarni aniqlash va ulardan foydalanish[3].

G.A. Yakovlev o‘z asarlarida turizmdagi innovasion faoliyatning asosiy yo‘nalishlarini belgilashga nisbatan bir oz boshqacha yondashuvni ko‘rsatdi. Uning fikriga ko‘ra, turistik korxonalar innovasion faoliyatining asosiy yo‘nalishlari an’anaviy xizmatlarni ko‘rsatishda yangi texnika va texnologiyalardan foydalanish, yangi xususiyatlarga ega yangi xizmatlarni joriy etish, an’anaviy turistik xizmatlarni ishlab chiqarish va iste’mol qilishni tashkil qilishdagi o‘zgarishlar, ilgari foydalanilmagan turistik resurslarni jalb qilish, identifikasiyalash, turizm xizmatlari va tovarlari uchun yangi bozorlarni aniqlash va ulardan foydalanishdir. G.A.Yakovlev ushbu tasnif qaysi prinsip asosida amalga oshirilganligini ko‘rsatmagan[4].

A.A. Xarin fikriga e’tiborimizni qaratadigan bo‘lsak, turistik korxonalarda innovasion faoliyat ilmiy tadqiqotlar davomida olingan natijalar va ishlanmalarni tubdan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot yaratish va hayotga tatbiq etish maqsadida keyinchalik bozorda, amalda qabul qilingan tubdan yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayon amalga oshiriladigan faoliyatdir[5]. Ko‘rib chiqilgan ta’riflarni umumlashtirib aytish mumkinki, turistik korxonalarda innovasiyalarning o‘ziga xosligi quyidagilar bilan belgilanadi degan xulosaga kelishimiz mumkin: an’anaviy transport, mehmonxona va boshqa xizmatlarni taqdim etishda zamonaviy axborot-telekommunikasiya uskunalari va texnologiyalaridan foydalanish; an’anaviy xizmatlarni yangi xususiyatlar bilan to‘ldirish va yangi xizmatlarni joriy etish; an’anaviy turistik xizmatlarni ishlab chiqarish va iste’mol qilishda tashkiliy va boshqaruv faoliyatining zamonaviy shakllaridan foydalanish; turizm xizmatlari va tovarlari uchun yangi bozorlarni aniqlash va ulardan foydalanishdir.

Tahlil va natijalar. Turizmdagi innovasion o‘zgarishlar samarali o‘sishning ichki energiyasini yaratadi. Ushbu o‘zgarishlar muvozanatni buzadi, ammo keyingi

rivojlanish tizimning yangi sifatga o‘tishi uchun asos yaratadi. Shu sababli, aynan yangiliklarni hayotga professional tarzda joriy etish ma’lum bir sohaning rivojlanishi hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotining zamonaviy mutaxassislari bugungi kunda biznes duch keladigan muammolarning hyech biri innovasiya muammosidan ko‘ra muhimroq va murakkabroq emasligini ta’kidlaydilar. Turistik korxonalarda innovasiyalar tabiiy ravishda umuman butun soha holatiga ta’sir qiladi.

Innovasiyalarning asosiy funksiyalari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:

- yangi ishlab chiqarish kuchlari ishlab chiqarishga jalb qilinadi;
- turistik korxonaning xarajatlarini kamaytirish;
- mehnat va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;
- turistik xizmatlarni diversifikasiya qilish va sifatini yaxshilash;
- turistik xizmatlar sifatini oshirish orqali har bir inson va umuman jamiyat hayot darajasini oshirish;
- turizm sohasida talab va taklif muvozanatini saqlash;
- insonning intellektual mehnati natijasi bo‘lgan ijodiy faoliyatning yanada o‘sishini rag‘batlantiradi.

Innovasion rivojlanish yo‘lini tanlagan korxonalar raqobatbardosh bo‘lib, bozorda yetakchi kompaniyalarga aylanadilar. Sifatli va o‘z vaqtida yaratilgan innovasiyalarga asoslangan raqobat korxonalarning faoliyat davomiyligining muhim sharti sanaladi hamda yangi ilmiy natijalarni rivojlantirish va tijoratlashtirishda hal qiluvchi omil bo‘ladi.

Masalan, axborot texnologiyalari sohasidagi ishlanmalar mehmonxonalar, turistik korxonalar, transport kompaniyalari va boshqalar tomonidan keng qo‘llaniladi. Turistik mahsulotni yaratish, sayyohlarga xizmat ko‘rsatish, aviabiletlarga va poyezdlarga chiptalarni bron qilish – bu jarayonlarning barchasi axborot texnologiyalari sohasidagi so‘nggi ishlanmalarni joriy etish bilan sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi. Shunday qilib, turizm iqtisodiyotning deyarli barcha sohalarida innovasiyalarsiz mavjud bo‘lmaydi degan pozisiyani yana bir bor tasdiqlaydi. Turizm umuman butun iqtisodiyot holatining ko‘rsatkichidir.

Innovasiyalar raqobatbardosh ustunlik va iqtisodiy o‘sishning asosiy manbai hisoblanadi, innovasiyalar bo‘yicha tadqiqotlar juda ko‘p va xilma-xildir. Biroq, hozirgi kungacha innovasiyalar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarning aksariyati ishlab chiqarish sohasiga qaratilgan. Tadqiqotchilar xizmatlar sohasida olib borilayotgan izlanishlarning yetishmasligiga ishora qildilar, ba’zilari esa mahsulot ishlab chiqarish nazariyalarini xizmatlarga tatbiq etish qiyin deb taxmin qilishdi [6].

Innovasion faoliyat kelajakdagi rivojlanishning ustuvor yo‘nalishiga aylanishi

kerak, chunki u valyuta tushumining katta qismini ta’minlashi, milliy pul tizimini mustahkamlash va aholini ish bilan ta’minlashi mumkin. Turizm sohasidagi korxonalarning innovasion faoliyatini moliyaviy-iqtisodiy tartibga solish faol investisiya siyosati va kreditlash, tabiiy turizm resurslaridan foydalanganlik uchun to‘lovlar mexanizmini takomillashtirish, samarali soliq va narx siyosati orqali amalga oshirilishi kerak. Korxonaning samarali innovasion strategiyasi mintaqaviy turizm bozorining xususiyatlarini hisobga olgan holda kelajakdagi muvaffaqiyat omillarini aniqlash orqali turistik korxona faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida innovasiyalarni yaratish orqali raqobatdosh ustunliklarga ega bo‘lishni o‘z ichiga oladi.

Korxonalarda investisiyalar samaradorligini oshirish, shuningdek, korxonaning innovasion siyosatini amalga oshirish uchun ham investision rejalashtirish ham ko‘pincha muqobil investision loyihalar rentabelligini oshirish uchun ishlatiladi [7].

Korxonaning innovasion faoliyati fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi bog‘lanishdir. Bu korxonaning ilmiy-texnik va intellektual salohiyatini amalga oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar tizimidir, uning maqsadi yangi mahsulot, xizmat, ishlab chiqarish usulini olish yoki ularni alohida iste’molchilarning talablari va umuman jamiyatning ehtiyojlarini qondirish uchun takomillashtirishdir. Innovasion faoliyat shuningdek, innovasiyalarga olib keladigan texnologik, ilmiy, tijorat, tashkiliy tadbirlar majmuasi sifatida belgilanadi. Innovasion jarayon yangiliklarni tadqiq etish, rivojlantirish, sinovdan o‘tkazish va samaradorligini baholash bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Innovasion transformasiyalar – innovasion faoliyatni amalga oshirish natijasida mahsulotlar, xizmatlar, biznes jarayonlar, yondashuvlar sifat ko‘rsatkichlarining o‘zgarishidir.

Savol tug‘iladi: turistik korxonalarda innovasion jarayonlarning samaradorligini qanday baholash mumkin?

Innovasiyalar samaradorligini baholashda bir nechta yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular nafaqat ishlatilgan ko‘rsatkichlar, balki turli tadqiqot obyektlari bo‘yicha ham farqlanadi: innovasion loyiha, innovasion faoliyat, innovasion rivojlanish va boshqalar. Korxonaning innovasiyaga moyilligi (sezgirligi) – bu iste’molchilar talabini qondirish maqsadida yangiliklarni tez va samarali o‘zlashtirish, innovasiyalarni yaratish va amalga oshirish va yangiliklarni qabul qilish qobiliyatidir. Bunga iqtisodiy, tashkiliy, psixologik, ijtimoiy, texnik va boshqa ko‘plab omillar ta’sir qiladi[8]. “Innovasiya indikatorlari" to‘plamida innovasiyalarning asosiy ko‘rsatkichlari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:

- korxonaning innovasion faolligi;

- innovasion faoliyatning ayrim turlarini amalga oshirgan tashkilotlarning texnologik innovasiyalarni amalga oshirgan tashkilotlarning umumiy sonidagi ulushi;
- texnologik yangiliklarni amalga oshiradigan tashkilotlarda ilmiy-tadqiqot bo‘linmalari;
- innovasion tovarlar, ishlar, xizmatlar hajmi;
- innovasion tovarlar, ishlar, xizmatlar eksporti hajmi;
- ichki va tashqi bozorda sotish hajmidagi innovasion tovarlar, ishlar, xizmatlarning ulushi;
- innovasion tovarlar, ishlar, xizmatlar eksportining tizimi;
- innovasion faoliyat natijalarining reytingi;
- texnologik innovasiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlarning umumiy sonidagi texnologik almashinuvda ishtirok etadigan tashkilotlarning ulushi;
- texnologik innovasiyalarni amalga oshiradigan tashkilotlarda tadqiqotlar va ishlanmalarni amalga oshirish bo‘yicha qo‘shma loyihalar;
- texnologik innovasiyalarga qilingan xarajatlar miqdori;
- moliyalashtirish manbalari bo‘yicha texnologik innovasiyalar xarajatlari;
- texnologik innovasiyalarning umumiy narxidagi ayrim turdagi innovasiyalar uchun xarajatlarning ulushi;
- texnologik innovasiya uchun axborot manbalarining reytingi;
- texnologik innovasiyalarga to‘sqinlik qiluvchi omillarning reytingi[9].

Ushbu indikatorlar innovasiyalar hajmi va tuzilishini aks ettiradi, ammo ular ko‘rib chiqilayotgan jarayonning sifat jihatlarini mutlaqo ko‘rsatmaydi. Olingan natijalar bilan taqqoslanmasdan innovasiyalar narxini hisobga olish amaliy ahamiyatga ega emas. Tadqiqotchilarning yana bir guruhi quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga olgan innovasiyalarni rivojlantirish indeksidan foydalanishni taklif qiladi:

- innovasion salohiyat;
- innovasiyalarni tijoratlashtirishdagi salohiyat;
- innovasion siyosatning natijaviyligi[10].

Har bir komponent innovasion rivojlanishga qo‘shgan hissasini aks ettiruvchi mos keladigan vazn koeffisiyenti omiliga ega. Ushbu usul avvalgisidan farq qiladi, chunki u innovasiyalarning barcha jabhalariga - ijoddan natijalarga qadar ta’sir qiladi. Ushbu uslub hududiy darajadagi innovasion rivojlanishni baholashda qo‘llaniladi. Turizm sohasi uchun bunday tizim muhim ahamiyatga ega, chunki innovasion rivojlanishning umumiy ko‘rsatkichlari turizm sohasidagi innovasion rivojlanish ko‘rsatkichlari bilan almashtirilishi mumkin. Ammo, bu usulning kamchiliklari ham

bor va ulardan eng ahamiyatlisi shundaki, indeks qiymati real vaziyatni faqat boshqa hududlar ko‘rsatkichlari bilan taqqoslaganda aks ettiradi. Hyech shubha yo‘qki, innovasiya bugungi kunda, ayniqsa, turizm sohasida muvaffaqiyatli rivojlanishning dolzarb talabidir.

Samaradorlik darajasi ko‘plab omillarga bog‘liq. Ushbu omillar qatoriga turizm korxonalari faoliyat ko‘rsatayotgan mamlakat moliyaviy-iqtisodiy faoliyati rivojlanishining umumiy darajasi, investisiya, fiskal va moliyaviy siyosat masalalari, shuningdek, davlatning strategik siyosatni shakllantirishdagi ustuvor yo‘nalishlari kiradi. Ushbu guruhga axborot-kommunikasiya texnologiyalarining rivojlanishi va raqamli iqtisodiyot holatidagi rivojlanish kiradi, bu esa turizm sohasida ishlaydigan korxonalar faoliyati elektron muhitga o‘tishiga olib keladi. Maxsus omillarga 1-rasmda keltirib o‘tilgan ko‘rsatkichlar kiradi.

1 – rasm. Turistik korxona samaradorligiga ta’sir qiluvchi o‘ziga xos omillarning asosiy tarkibiy qismlari[1]

Innovasiyalarni joriy etish samarasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy sohada ham namoyon bo‘ladi, bu yerda daromadlarni oshirish orqali ijtimoiy ehtiyojlar to‘liq qondiriladi va turmush darajasi yaxshilanadi. Umuman olganda, innovasiyaning iqtisodiy samaradorligi iqtisodiy foydani natijani keltirib chiqargan xarajatlar bilan taqqoslash orqali aniqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, yangi turistik mahsulotning samaradorligi uni ishlab chiqarishga sarflangan mablag‘ni olib tashlagan holda loyiha egalariga qancha foyda keltirishiga bog‘liq. Milliy innovasion tizimlar tafsilotlari jihatidan bir-biridan ancha farq qilsa-da, ular umumiy xususiyatlarga ega. Innovasion tizimning ishlashi uchun u ma’lum bir tuzilishga ega bo‘lishi kerak, ya’ni o‘zaro ta’sir qiluvchi elementlar to‘plamini o‘z ichiga olishi kerak. Muhim elementlardan biri bu

[1] Муаллиф ишланмаси

turli institutlar va universitetlar tadqiqotchilari o‘rtasida norasmiy o‘zaro aloqalarni ta’minlaydigan ilmiy muassasalar, alohida mutaxassislar, murakkab ijtimoiy tarmoqlarni o‘z ichiga olgan ijodiy komponentdir.

Keyingi element – bu texnologiyani uzatish bloki. Turizm tizimini boshqarish mohiyatan innovasiondir, aks holda turizmni asrning hodisasi deb hisoblash uchun hyech qanday sabab bo‘lmaydi. Qarorlarni qabul qilish samaradorligi menejerlarning yangilikni kutish, tan olish, amalga oshirish qobiliyatlari bilan belgilanadi, ularni statik deb bo‘lmaydi. Shu bilan birga, innovasion menejmentning o‘ziga xos xususiyati – bu boshqaruv qarorlarini qabul qilish va turistik tashkilotning ichki imkoniyatlarini tashqi muhit o‘zgarishiga moslashtirishning belgilangan yo‘nalishlarini amalga oshirish uchun cheklangan vaqt. Turistik korxonaga diagnostika qilishning asosiy maqsadi innovasion salohiyatni o‘z vaqtida tan olish, ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va innovasion jarayonlarni faollashtirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqishdir. Ko‘pincha, turistik korxona innovasion o‘zgarishlarda passivligini moliyaviy qiyinchiliklar bilan bog‘laydi va diagnostika zarurligini mablag‘ yig‘ish choralarini asoslashda ko‘radi. Ammo bu fakt korxona faoliyatiga yangiliklarni kiritishni butunlay tark etish zarurligini anglatmaydi.

Turistik korxonalar yuqori turbulentlik va tez o‘zgaruvchanlik bilan ajralib turadigan raqobatdosh bozorda ishlaydi. Samarali raqobatlashish uchun turistik korxonalar xarajatlarni kamaytirish yoki mijozlar talabiga javob beradigan yangi yuqori sifatli mahsulotlarni taklif qilishda yuqori darajada innovasion bo‘lishi kerak. Hech bir mamlakat yoki mintaqa nafaqat o‘zining tabiiy boyligi yoki madaniy merosiga ishonishi mumkin. Jahon sayyohlik bozorida raqobatbardosh bo‘lish uchun innovasiyalarni qo‘llab-quvvatlash strategiyalari zarur [11]. Ayni paytda turizm sohasida innovasion rivojlanish darajasini aniqlash uchun hisoblab chiqiladigan va baholanadigan miqdoriy ko‘rsatkichlar mavjud emas. Ammo turizmning umumiy innovasion rivojlanishini tavsiflovchi ba’zi ko‘rsatkichlar mavjud. Bularga miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlari kiradi. Turizmni rivojlantirishning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun turistik xizmatlarni amalga oshirishning miqdoriy hajmini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanish taklif etiladi. Turistik oqim hajmini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarga turistlarning umumiy soni, tur kunlari soni va turistik kunlarning o‘rtacha oylik soni kiradi. Sayyohlarning umumiy soni sayohat sabablaridan qat’i nazar, sayohat qilgan odamlar soni bilan o‘lchanadi. Ushbu ko‘rsatkich aholini turistik faoliyat bilan qamrab olish ko‘lamini tavsiflaydi va ro‘yxatdan o‘tgan kunlarda, ya’ni xizmat ko‘rsatishning birinchi kunida xizmatga qabul qilingan barcha turistlarning ma’lum davrdagi yig‘indisi sifatida aniqlanadi.

O‘zbekistondagi ichki va kiruvchi turizmga davlat va biznesning o‘zaro manfaatli hamkorligiga asoslangan tubdan yangi yondashuv zarur bo‘lib, bu mamlakatimizning innovasion turizm salohiyatini to‘liq ochib beradi. Innovasion faoliyatni amalga oshirishning eng muhim sharti bu faoliyat samaradorligini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar tizimining mavjudligidir. Faqatgina taklif qilingan ko‘rsatkichlar tizimi orqali barcha ichki va tashqi o‘zgarishlarga o‘z vaqtida javob berish va tuzatishlar kiritish mumkin. Innovasion faoliyat ko‘rsatkichlari tizimini yaratish uchun turizmning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari tajribasini hisobga olish zarur.

Innovasiyalar yangilik, turistik marshrutlarni yaratish, rivojlantirish, ilm-fan, texnika yutuqlaridan foydalangan holda turizmni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, shuningdek, menejment va marketing sohalaridagi ilg‘or tajriba, ularni amalga oshirish mamlakat va mintaqalarning turistik imidjini yaxshilaydi. Turizm sohasini innovasion rivojlantirishning samarali metodologiyasini yaratish uchun mintaqa, mamlakat yoki bitta korxona ichida innovasion rivojlanishga hissa qo‘shadigan yoki aksincha, innovasion faoliyatni cheklaydigan barcha ko‘rsatkichlarni baholash zarur. Buning uchun birinchi navbatda barcha miqdoriy ko‘rsatkichlar hisoblanadi, chunki ular ma’lum bir hududda turistik faoliyatning rivojlanish dinamikasini aniq aks ettiradi. Keyinchalik, tashqi muhitni tahlil qilish, ya’ni qonun va qoidalarni o‘rganish, boshqa turizm korxonalarining innovasion faoliyatiga rioya qilish kerak. Turizmda innovasion faoliyatni rivojlantirishning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bu maxsus ma’lumotga ega bo‘lgan malakali kadrlardir. Turistik korxona tomonidan jalb qilingan IT-texnologiyalarning miqdori va sifatiga katta e’tibor beriladi.

Xulosa. Turizm sohasining barcha tarkibiy qismlariga ilmiy-texnik taraqqiyot ta’sir qilishi kerak. Faqatgina turizm sohasining barcha elementlarining bunday o‘zaro ta’sirigina turizm sektorining o‘sishi sifatida ifodalangan muhim sinergetik effekt paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Natijada, o‘z turistik mahsulotiga birinchi bo‘lib yangi iste’molchi fazilatlari va xususiyatlarini beradigan va iste’molchini ushbu yangiliklarga qiziqtirishni biladigan kishi g‘olib bo‘ladi.

Shuningdek, turistik korxonalar faoliyatini baholash va samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan taklif qilingan mezonlarni, iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini hisoblash tamoyillarini va turistik korxonalarining samaradorlik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan omillarni hisobga olgan holda, biz bunday kompleks yondashuv jahon iqtisodiyotining ustun turlaridan biri sifatida xalqaro turizmning samarasini oshirishga yordam beradi degan xulosaga kelishi mumkin.

Turistik korxonalarda samarali innovasion strategiya ishlab chiqilsa, mamlakat

turizm bozorining barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda kelajakdagi muvaffaqiyatli omillarni aniqlash orqali turistik korxonalar innovasion faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida ko‘proq innovasion xizmat turlarini yaratish orqali raqobatbardosh ustunliklarga ega bo‘ladi.

Shunday qilib, turizmdagi innovasiyalarning o‘ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, turistik korxonalar doimo zamonaviy tendensiyalar va innovasiyalarga rioya qilishlari kerak, chunki tayyor va amaldagi turistik mahsulot doimiy ravishda modernizasiya qilinishi shart.

Adabiyotlar:

1. Zaynalov J. R., Alieva S. S. Investment Process and Problems of its Regulation in Developing Conditions of Innovative Activity of Enterprises //Middle European Scientific Bulletin. – 2022. – T. 24. – S. 101-106.
2. Novikov V.S. Innovasii v turizme [Tekst] / V.S. Novikov. – M.: IS «Akademiya», 2007.
3. Frolova T.A. Ekonomika i upravleniye v sfere sosialno-kulturnogo servisa i turizma. Konspekt leksiy [Tekst] / T.A. Frolova. – Taganrog: Izd-vo TTI YuFU, 2011.
4. Yakovlev G.A. Osnovnыye napravleniya innovasionnoy deyatelnosti v turizme. [Elektronnыy resurs] / Scientific World. http://www.sworld.com.
5. Xarin A.A. Upravleniye innovasionnыmi prosessami: uchebnik dlya obrazovatelnыx organizasiy vыsshego obrazovaniya / A.A. Xarin, I.L. Kolenskiy, A.A. Xarin-ml. - M. -Berlin: Direkt-Media, 2016. - 472 s.
6. Sipe L.J., Testa M. What is Innovation in the Hospitality and Tourism Marketplace? A Suggested Research Framework and Outputs Typology // International CHRIE Conference-Refereed. 2000. T. 22. P. 3-12.
7. Zaynalov D.R., Aliyeva S.S., Rasulov Sh.J. Sistematizasiya innovasionnoy deyatelnosti fermerskix xozyaystv // Napravleniya povыsheniya strategicheskoy konkurentosposobnosti agrarnogo sektora ekonomiki. – 2016. – S. 109-115.
8. Yakimovich G.B., Pantyuxova T.S. Innovasionnaya deyatelnost v turisticheskom biznese: monografiya. SPb: SPbGUSE, 2011. - 175 s.
9. Andreyeva A.A. Formirovaniye sistemы pokazateley effektivnosti innovasionnoy deyatelnosti v turizme. / Vestnik RMAt № 1(7) 2013, - s. 43-47.
10. Bortnik I.M. [i dr.]. Sistema osenki i monitoringa innovasionnogo razvitiya regionov RF // Innovasionnaya ekonomika. 2012. № 9.

11. Martínez-Péreza A., Elchea D., M. Garcia-Villaverdeb P. From diversity of interorganizational relationships to radical innovation in tourism destination: The role of knowledge exploration // Journal of Destination Marketing & Management. 2019. T. 11. P. 80-88.

Qarajanova Gulnoza Tolliyevna
SamISI, Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi katta o'qituvchisi

KAMBAG‘ALLIKDAN FAROVONLIK SARI: VENTUR MOLIYALASHTIRISH ORQALI IJTIMOIY RIVOJLANISHNI TA'MINLASH

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekistonda ventur moliyalashtirish orqali kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy rivojlanishni ta’minlash imkoniyatlarini o‘rganadi. 2023 yilda kambag‘allik darajasi 14,1% ni tashkil etib, 5 million aholini qamrab olgan. Tadqiqot ventur startaplarning yuqori sifatli ish o‘rinlari yaratish orqali ijtimoiy farovonlikni oshirishdagi salohiyatini tahlil qiladi. Xalqaro tajriba va O‘zbekistondagi IT va agrotexnologiya startaplari misolida strategiyalar ishlab chiqildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, hududiy ventur markazlari, qayta tayyorlash dasturlari va moliyaviy imtiyozlar orqali 5 yilda 50 ming ish o‘rni yaratib, kambag‘allikni 5% ga kamaytirish mumkin. Takliflar qonunchilik islohotlari, xalqaro hamkorlik va institutsional qo‘llab-quvvatlashni qamrab oladi.

Kalit so‘zlar: Kambag‘allik, Ventur moliyalashtirish, Ijtimoiy rivojlanish, Ish o‘rinlari, Startap ekotizimi, Hududiy ventur markazlari, Qayta tayyorlash, Moliyaviy imtiyozlar, Yoshlar bandligi

Abstract. This article explores the opportunities for reducing poverty and ensuring social development in Uzbekistan through venture capital financing. In 2023, the poverty rate stood at 14.1%, affecting 5 million people. The study analyses the potential of venture-backed start-ups to enhance social well-being by creating high-quality jobs. Strategies were developed based on international experience and the example of IT and agritech startups in Uzbekistan. The results show that through regional venture centres, retraining programmes, and financial incentives, poverty can be reduced by 5% in 5 years. 50,000 jobs can be created and poverty can be reduced by 5% within 5 years. The proposals cover legislative reforms, international cooperation and institutional support.

Keywords: Poverty, Venture capital, Social development, Jobs, Startup ecosystem, Regional venture centres, Retraining, Financial incentives, Youth

employment

Kirish. Kambag‘allik global miqyosda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy to‘siqlaridan biridir. O‘zbekistonda kambag‘allik darajasi 2023 yilda 14,1% ni tashkil etdi, bu esa aholining 5 millionga yaqin qismini qamrab oladi (O‘zbekiston Respublikasi Statistika davlat qo‘mitasi, 2023). An’anaviy iqtisodiy yondashuvlar kambag‘allikni kamaytirishda cheklangan natijalar bermoqda, shuning uchun innovatsion strategiyalar talab qilinadi. Ventur moliyalashtirish, ya’ni yuqori o‘sish salohiyatiga ega startaplarga sarmoya kiritish, kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda muhim vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu maqola O‘zbekiston sharoitida ventur moliyalashtirish orqali ijtimoiy rivojlanishni ta’minlash imkoniyatlarini o‘rganadi.

Tadqiqotning maqsadi ventur moliyalashtirishning kambag‘allikka qarshi kurashdagi ta’sirini baholash va amaliy strategiyalarni taklif qilishdir.

Tadqiqot savollari:

1. Ventur moliyalashtirish O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirishga qanday hissa qo‘shishi mumkin?
2. Ushbu strategiyani joriy etishning asosiy to‘siqlari va imkoniyatlari qanday?

Metodologiya (Methods)

Tadqiqot sifat va miqdoriy usullarni birlashtirgan aralash metodologiyaga asoslanadi:

1. Adabiyotlar tahlili. Ventur moliyalashtirishning ijtimoiy rivojlanishga ta’siri bo‘yicha xalqaro (Zider, 1998; Kaplan & Strömberg, 2003) va mahalliy adabiyotlar (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-6148, 2021) tahlil qilindi.
2. Statistik tahlil. O‘zbekiston Statistika davlat qo‘mitasining 2020–2023 yillardagi kambag‘allik va bandlik ma’lumotlari, shuningdek, CB Insights va PitchBook global ventur kapital ma’lumotlari ko‘rib chiqildi.
3. Case study. O‘zbekistondagi IT (masalan, “Uzum”) va agrotexnologiya sohasidagi startaplar misolida ventur moliyalashtirishning ijtimoiy ta’siri o‘rganildi.
4. Ekspertlar bilan suhbat. Ijtimoiy rivojlanish, bandlik va tadbirkorlik sohasidagi 10 nafar mahalliy mutaxassis bilan yarim tuzilgan suhbatlar o‘tkazildi.

Natijalar (Results)

1. Kambag‘allik holati. O‘zbekistonda kambag‘allik darajasi 2017–2023 yillarda 17% dan 14,1% gacha kamaydi, ammo aholining 5 milliondan ortig‘i hali ham kambag‘allik chegarasida yashamoqda (StatKom, 2023). Kambag‘allik asosan qishloq hududlarida va yoshlar orasida yuqori.

2. Ventur moliyalashtirishning ta’siri. Xalqaro tajribaga ko‘ra, ventur startaplar yuqori sifatli ish o‘rinlari yaratib, ijtimoiy farovonlikni oshiradi. Masalan, AQShda ventur kapital orqali moliyalashtirilgan startaplar 2022 yilda 2,5 million ish o‘rni yaratdi (CB Insights, 2023). O‘zbekistonda IT va agrotexnologiya startaplari 2023 yilda 5000 dan ortiq yangi ish o‘rni yaratdi, bu esa asosan yoshlar va kam ta’minlangan guruhlarni qamrab oldi.

3. Imkoniyatlar va to‘siqlar:

- Imkoniyatlar - yosh aholi (18–30 yosh), raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, davlatning kambag‘allikka qarshi dasturlari (PF-6148, 2021).
- To‘siqlar - ventur kapital bozorining boshlang‘ich bosqichda ekanligi, qonunchilikdagi noaniqliklar, investorlarning tajriba yetishmasligi.

Muhokama (Discussion)

Ventur moliyalashtirish O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda muhim salohiyatga ega. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi strategik takliflar ishlab chiqildi:

1. Hududiy ventur markazlari:

- Toshkent - IT va raqamli xizmatlar startaplari (yiliga 2000–3000 ish o‘rni, asosan yoshlar uchun).
- Andijon va Farg‘ona - agrotexnologiya va oziq-ovqat qayta ishlash (qishloq aholisi uchun 1500–2000 ish o‘rni).
- Samarqand va Buxoro - turizm va madaniy texnologiyalar (madaniy merosni raqamlashtirish orqali 1000–1500 ish o‘rni).
- Navoiy - ekologik texnologiyalar va energetika (500–1000 ish o‘rni).

2. Yoshlar va kam ta’minlangan guruhlar uchun dasturlar:

- 6 oylik amaliyot (ish haqining 80% i davlat tomonidan qoplanadi).
- 50 million so‘mgacha grant va mentorlik orqali o‘z startapini yaratish imkoniyati.
- Muvaffaqiyatli startaplar uchun 200–500 million so‘m investitsiya.

3. Qayta tayyorlash dasturlari:

- Qishloq aholisi uchun agrotexnologiya va raqamli qishloq xo‘jaligi kurslari.
- Yoshlar uchun dasturiy ta’minot, raqamli marketing, ma’lumotlar tahlili.
- Ijodiy kasblar kontent yaratish, UX/UI dizayn.

4. Siyosiy islohotlar:

- Moliyaviy imtiyozlar. Ventur fondlari uchun 5 yillik soliq imtiyozlari, har bir yangi ish o‘rni uchun 10 million so‘m subsidiya.

• Ma’muriy soddalashtirish. Startaplarni 3 kun ichida ro‘yxatga olish, onlayn hujjatlashtirish.

• Instituttsional tashkilot. Milliy ventur agentligi (yillik byudjet: 1 trillion so‘m) tashkil etish.

Kutilayotgan natijalar:

• 1 yil: 50 ventur kompaniya, 2000 to‘g‘ridan-to‘g‘ri va 4000 qo‘shimcha ish o‘rni, 5000 nafar yoshni qayta tayyorlash.

• 3 yil: 200 kompaniya, 15000 to‘g‘ridan-to‘g‘ri va 30000 qo‘shimcha ish o‘rni, kambag‘allik darajasini 2% ga kamaytirish.

• 5 yil: 500 kompaniya, 50000 ish o‘rni, kambag‘allik darajasini 5% ga kamaytirish.

• Moliyaviy samaradorlik 3 trillion so‘m sarmoyaga 4,5 trillion so‘m daromad (1 so‘mga 1,5 so‘m qaytish).

Xalqaro hamkorlik. Koreya (K-startup tajribasi), Jahon banki (100 million dollar kredit), Osiyo rivojlanish banki (50 million dollar grant).

Xulosa (Conclusion)

Ventur moliyalashtirish O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy farovonlikni oshirish uchun samarali strategiya sifatida xizmat qilishi mumkin. Yuqori sifatli ish o‘rinlari yaratish, yoshlar va kam ta’minlangan guruhlarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilish orqali kambag‘allik darajasini 5 yilda 5% ga kamaytirish real maqsaddir. Muvaffaqiyat davlat, xususiy sektor va xalqaro tashkilotlarning hamkorligiga bog‘liq. Kelgusida ventur moliyalashtirishning qishloq hududlari va ayollar bandligiga ta’sirini chuqurroq o‘rganish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar:

1. Zider, B. (1998). How Venture Capital Works. Harvard Business Review, 76(6), 131–139.

2. Kaplan, S. N., & Strömberg, P. (2003). Financial Contracting Theory Meets the Real World: An Empirical Analysis of Venture Capital Contracts. Review of Economic Studies, 70(2), 281–315.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 28 yanvardagi PF-6148-son Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika davlat qo‘mitasi. (2023). Mehnat statistikasi byulleteni.

5. CB Insights. (2023). Global Venture Capital Database. https://www.cbinsights.com

6. Startup Grind O‘zbekiston. https://www.startupgrind.com/uzbekistan

Qarajanova Gulnoza Tolliyevna
Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti
Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi katta o‘qituvchisi

YASHIL TEXNOLOGIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA INSON KAPITALIGA INVESTITSIYALAR: O‘ZBEKISTONDAGI IMKONIYATLAR VA TO‘SIQLAR

Annotatsiya: Maqola O‘zbekistonda yashil texnologiyalarni rivojlantirishda inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirishning muammolari va imkoniyatlarini tahlil qiladi. Inson kapitalining yashil iqtisodiyotdagi o‘rni, ta’lim tizimidagi kamchiliklar, malaka yetishmasligi va moliyaviy cheklovlar kabi to‘siqlar ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonning yosh aholisi, davlat siyosati va xalqaro hamkorlik imkoniyatlari ta’kidlanadi. Quyosh energiyasi va chiqindilarni qayta ishlash sohasidagi ta’lim tashabbuslari misollar sifatida tahlil qilinadi. Ta’lim tizimini isloh qilish, xalqaro tajriba almashuvi va davlat-xususiy sheriklik yechim sifatida taklif etiladi. Maqola O‘zbekistonning inson kapitali orqali yashil iqtisodiyotda barqaror o‘sishga erishish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: yashil texnologiyalar, inson kapitali, investitsiyalar, barqaror rivojlanish, qayta tiklanadigan energiya, ta’lim tizimi, O‘zbekiston, xalqaro hamkorlik, davlat-xususiy sheriklik, malaka oshirish.

Abstract: The article analyses the challenges and opportunities of increasing investments in human capital for the development of green technologies in Uzbekistan. Barriers such as the role of human capital in the green economy, shortcomings in the education system, skills shortages and financial constraints are examined. The country's young population, government policy and opportunities for international cooperation are highlighted. Education initiatives in solar energy and waste recycling are analysed as examples. Reforming the education system, international experience sharing, and public-private partnerships are proposed as solutions. The article demonstrates the opportunities for Uzbekistan to achieve sustainable growth in the green economy through its human capital.

Keywords: green technologies, human capital, investments, sustainable development, renewable energy, education system, Uzbekistan, international cooperation, public-private partnership, skills development.

Kirish. Yashil texnologiyalar bugungi kunda barqaror rivojlanishning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida dunyo miqyosida e’tirof etilmoqda. Iqlim o‘zgarishi, resurslar tanqisligi va ekologik muammolar mamlakatlarni qayta tiklanadigan energiya, chiqindilarni qayta ishlash va energiya tejamkor texnologiyalarga sarmoya

kiritishga undamoqda. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun yashil texnologiyalar nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlari yaratish va global raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Biroq, bu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun moliyaviy investitsiyalar bilan bir qatorda inson kapitaliga sarmoya kiritish muhim ahamiyatga ega.

Inson kapitali – bu yashil texnologiyalarni loyiha qilish, joriy qilish va boshqarish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va tajribaga ega mutaxassislar. O‘zbekistonda yashil texnologiyalarni rivojlantirishda inson kapitaliga investitsiyalar cheklangan bo‘lib, bu sohada malakali kadrlar yetishmasligi, ta’lim tizimining yetarli darajada moslashmaganligi va xalqaro tajriba almashuvining kamligi kabi muammolar mavjud. Shu bilan birga, mamlakatning yosh aholisi, davlat siyosati va xalqaro hamkorlik imkoniyatlari katta salohiyat yaratadi. Ushbu maqola O‘zbekiston sharoitida yashil texnologiyalarni rivojlantirishda inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirishdagi muammolar va imkoniyatlarni IMRAD tuzilmasi asosida tahlil qiladi.

Metodologiya

Maqola sifatli va miqdoriy tadqiqot usullariga asoslanadi. Birinchi navbatda, yashil texnologiyalar va inson kapitaliga investitsiyalar bo‘yicha xalqaro va mahalliy adabiyotlar tahlil qilindi. Jahon banki, BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP), Osiyo taraqqiyot banki (ADB) va O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga oid strategik hujjatlari o‘rganildi.Ikkinchidan, O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan loyihalar, jumladan, ta’lim dasturlari, treninglar va xalqaro hamkorlik tashabbuslari tahlil qilindi. Uchinchidan, yashil texnologiyalar sohasida ishlaydigan mutaxassislar va ish beruvchilarning ehtiyojlari va to‘siqlarini aniqlash uchun so‘rovlar va intervyulardan olingan ma’lumotlar tahlil qilindi. SWOT tahlili inson kapitaliga investitsiyalarning imkoniyatlari va xavf-xatarlarini aniqlash uchun qo‘llanildi. Bundan tashqari, Germaniya, Janubiy Koreya va Hindiston kabi mamlakatlarning yashil texnologiyalar sohasida inson kapitalini rivojlantirish tajribasi O‘zbekiston sharoitlariga solishtirma tarzda o‘rganildi.

Natijalar

1. Muammolar

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, yashil texnologiyalarni rivojlantirishda inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirishda quyidagi asosiy to‘siqlar mavjud:

Ta’lim tizimining yetishmasligi: O‘zbekistondagi universitetlar va kasb-hunar ta’limi muassasalarida yashil texnologiyalar bo‘yicha maxsus dasturlar cheklangan. Masalan, qayta tiklanadigan energiya yoki chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash dasturlari deyarli yo‘q.

Malaka yetishmasligi: Mahalliy mutaxassislarning yashil texnologiyalar bo‘yicha zamonaviy bilim va ko‘nikmalari yetarli emas, bu esa loyihalarni samarali amalga oshirishga to‘sqinlik qiladi.

Xalqaro tajriba almashuvining kamligi: O‘zbekiston mutaxassislari xalqaro tajriba va ilg‘or texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlariga kam ega, bu ularning malakasini oshirishni cheklaydi.

Moliyaviy cheklovlar: Inson kapitaliga investitsiyalar, masalan, treninglar va ta’lim dasturlari uchun yetarli moliyaviy resurslar ajratilmaydi. Bu davlat va xususiy sektorning ushbu sohadagi faolligi pastligi bilan bog‘liq.

Ish beruvchilarning ehtiyojlari bilan ta’limning mos kelmasligi: Ish beruvchilarning yashil texnologiyalar bo‘yicha malakali kadrlar talabi ta’lim tizimining taklifiga mos kelmaydi.

2. Imkoniyatlar

Muammolarga qaramay, O‘zbekiston inson kapitalini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega:

Yosh aholining salohiyati: O‘zbekistonning yosh va faol aholisi yashil texnologiyalar sohasida malakali kadrlar tayyorlash uchun katta resursdir.

Davlat siyosati: O‘zbekiston hukumati 2030 yilgacha yashil iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasini qabul qildi, bu esa inson kapitaliga investitsiyalarni rag‘batlantirish imkonini beradi.

Xalqaro hamkorlik: Jahon banki, ADB va UNDP kabi tashkilotlar O‘zbekistonda ta’lim va trening dasturlarini moliyalashtirishga tayyor, bu mahalliy mutaxassislarning malakasini oshirishga yordam beradi.

Iqtisodiy foyda: Inson kapitaliga investitsiyalar yashil texnologiyalarni rivojlantirishni tezlashtiradi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Texnologik salohiyat: O‘zbekistonning quyosh va shamol energiyasi kabi sohalardagi salohiyati malakali mutaxassislar tayyorlash orqali yanada samarali ishlatilishi mumkin.

3. Amaliy misollar

O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish bo‘yicha bir qator tashabbuslar mavjud. Masalan, Toshkentdagi universitetlarda qayta tiklanadigan energiya bo‘yicha qisqa muddatli kurslar tashkil qilinmoqda. Xalqaro tashkilotlar tomonidan moliyalashtirilgan trening dasturlari orqali yuzlab mutaxassislar quyosh va shamol energiyasi bo‘yicha ta’lim oldi. Shu bilan birga, chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha kichik loyihalarda ishlaydigan mutaxassislar uchun maxsus seminarlar o‘tkazilmoqda.

Biroq, bu tashabbuslar hali keng ko‘lamli emas va muntazam xarakterga ega emas.

Muhokama

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inson kapitaliga investitsiyalar yashil texnologiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, ammo bu jarayon strategik yondashuvlarni talab qiladi. Birinchidan, ta’lim tizimini yashil texnologiyalar ehtiyojlariga moslashtirish zarur. Universitetlarda qayta tiklanadigan energiya, chiqindilarni qayta ishlash va energiya tejamkor texnologiyalar bo‘yicha maxsus dasturlar joriy qilinishi kerak. Masalan, Germaniya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar yashil texnologiyalar bo‘yicha maxsus ta’lim dasturlari orqali malakali kadrlar tayyorlashda muvaffaqiyatga erishdi.

Ikkinchidan, xalqaro tajriba almashuvini kuchaytirish lozim. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda trening dasturlari, stajirovkalar va xalqaro sertifikatlash kurslari tashkil qilinishi kerak. Uchinchidan, davlat-xususiy sheriklik (PPP) orqali inson kapitaliga investitsiyalarni moliyalashtirish samaradorligi oshirilishi mumkin. Xususiy sektor, masalan, yashil loyihalarda ishlaydigan korxonalar, o‘z xodimlarini o‘qitish uchun davlat bilan hamkorlik qilishi mumkin.

Ma’lumotlar shaffofligi va ish beruvchilar bilan ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish ham muhim. Ish beruvchilarning ehtiyojlari asosida ta’lim dasturlari ishlab chiqilishi va mutaxassislarning bozor talablariga mos kelishi ta’minlanishi kerak. Masalan, O‘zbekistonning quyosh energiyasi sohasidagi loyihalari uchun muhandislar va texnik xodimlarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Xalqaro tajriba O‘zbekiston uchun muhim saboqlar beradi. Masalan, Hindiston yashil texnologiyalar bo‘yicha kadrlar tayyorlash uchun maxsus institutlar tashkil qildi va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda minglab mutaxassislarni o‘qitdi. O‘zbekiston ushbu tajribani o‘z sharoitlariga moslashtirishi mumkin.

Muammo

1. Ta’lim tizimining yetishmasligi: Yashil texnologiyalar bo‘yicha maxsus ta’lim dasturlari cheklangan.
2. Malaka yetishmasligi: Mutaxassislarning zamonaviy yashil texnologiyalar bo‘yicha bilimlari yetarli emas.
3. Xalqaro tajriba almashuvining kamligi: Mahalliy mutaxassislarning global tajribaga ega bo‘lish imkoniyati cheklangan.
4. Moliyaviy cheklovlar: Ta’lim va trening dasturlari uchun yetarli moliyaviy resurslar yo‘q.
5. Ta’lim va bozor ehtiyojlarining mos kelmasligi: Ish beruvchilar talabi bilan ta’lim tizimi moslashmagan.

Yechim

1. Ta’lim tizimini isloh qilish: Universitetlarda yashil texnologiyalar bo‘yicha maxsus dasturlar joriy qilish.

2. Xalqaro tajriba almashuvini kuchaytirish: Treninglar, stajirovkalar va xalqaro sertifikatlash kurslarini tashkil qilish.

3. Moliyaviy resurslarni ko‘paytirish: Xalqaro tashkilotlar va xususiy sektor bilan hamkorlikda ta’lim dasturlarini moliyalashtirish.

4. Davlat-xususiy sheriklik: Xususiy korxonalar bilan hamkorlikda mutaxassislar tayyorlash.

5. Ma’lumotlar shaffofligi: Ish beruvchilar ehtiyojlari asosida ta’lim dasturlarini shakllantirish.

Tavsiyalar

1. Hukumat uchun:
- Yashil texnologiyalar bo‘yicha maxsus ta’lim dasturlarini joriy qilish.
- Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda trening dasturlarini moliyalashtirish.
- Ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish.

2. Xususiy sektor uchun:
- O‘z xodimlarini o‘qitish uchun davlat bilan hamkorlik qilish.
- Mahalliy startaplar va ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish.

3. Xalqaro tashkilotlar uchun:
- Grantlar va imtiyozli kreditlar orqali ta’lim dasturlarini qo‘llab-quvvatlash.
- Xalqaro tajriba almashuvi dasturlarini tashkil qilish.

4. Ta’lim muassasalari uchun:
- Yashil texnologiyalar bo‘yicha maxsus fakultetlar va kurslar ochish.
- Xalqaro universitetlar bilan hamkorlikda tadqiqot loyihalarini amalga oshirish.

Xulosa

Yashil texnologiyalarni rivojlantirishda inson kapitaliga investitsiyalar O‘zbekistonning barqaror rivojlanishi uchun muhim imkoniyatdir. Ta’lim tizimidagi kamchiliklar, malaka yetishmasligi va moliyaviy cheklovlar kabi muammolar bu jarayonga to‘sqinlik qiladi. Biroq, mamlakatning yosh aholisi, davlat siyosati va xalqaro hamkorlik imkoniyatlari katta salohiyat yaratadi.

Muvaffaqiyatga erishish uchun hukumat ta’lim tizimini isloh qilishi, yashil texnologiyalar bo‘yicha maxsus dasturlarni joriy qilishi va xalqaro tajriba almashuvini kuchaytirishi zarur. Davlat-xususiy sheriklik va ma’lumotlar shaffofligi inson kapitaliga investitsiyalarni samarali qiladi. Ushbu yondashuvlar nafaqat yashil texnologiyalarni rivojlantiradi, balki iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlari va ekologik

barqarorlikni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jahon banki. (2023). Human Capital Development for Green Technologies.
2. BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP). (2022). Education and Training for Sustainable Development in Uzbekistan.
3. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2023). Yashil iqtisodiyot va inson kapitali strategiyasi: 2030.
4. Osiyo taraqqiyot banki (ADB). (2024). Investing in Human Capital for Green Growth in Central Asia.
5. OECD. (2023). Human Capital and Green Innovation: Global Practices.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik tadqiqotlar instituti. (2022). O‘zbekistonda yashil texnologiyalar va ta’lim.
7. Xalqaro tadqiqotlar: Germaniya va Hindistonning yashil texnologiyalar bo‘yicha kadrlar tayyorlash tajribasi (2023). Journal of Sustainable Education, 47(1), 65-80.

Qurbanova Rahima Jamshedovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti, PhD
raximakurbanova505@gmail.com
Alimamatova Muslima Akmalovna
SamISI “Iqtisodiyot” fakulteti talabasi
muslimaalimamatova@gmail.com

SUN’IY INTELLEKT VA BIG DATA TEXNOLOGIYALARINING ELEKTRON SAVDO SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt (Artificial Intelligence – AI) va Big Data texnologiyalarining elektron savdo tizimlari samaradorligiga ko‘rsatayotgan ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot davomida elektron tijorat platformalarida katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, iste’molchilar xatti-harakatlarini prognozlash, shaxsiylashtirilgan marketing strategiyalarini shakllantirish hamda biznes jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatlari o‘rganildi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi

tavsiya tizimlari, chat-botlar va analitik vositalarning savdo hajmini oshirish hamda mijozlar qoniqishini yaxshilashdagi roli tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari AI va Big Data texnologiyalaridan samarali foydalanish elektron savdo platformalarining raqobatbardoshligini oshirish va biznes samaradorligini ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, Big Data, elektron tijorat, elektron savdo, raqamli iqtisodiyot, tavsiya tizimlari, ma'lumotlar tahlili, marketing, avtomatlashtirish, innovatsiyalar.

Abstract. This article examines the impact of Artificial Intelligence (AI) and Big Data technologies on the efficiency of e-commerce systems. The study analyzes the opportunities for processing large volumes of data, predicting consumer behavior, developing personalized marketing strategies, and automating business processes within e-commerce platforms. Particular attention is paid to the role of recommendation systems, chatbots, and analytical tools in increasing sales performance and customer satisfaction. The findings indicate that the effective application of AI and Big Data technologies significantly enhances the competitiveness of e-commerce platforms and improves overall business efficiency.

Keywords: artificial intelligence, Big Data, e-commerce, electronic trade, digital economy, recommendation systems, data analytics, marketing, automation, innovation.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi zamonaviy biznes jarayonlarini tubdan o'zgartirib, yangi texnologik yechimlarning keng joriy etilishiga zamin yaratmoqda. Xususan, elektron savdo sohasida sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash hamda savdo operatsiyalarining samaradorligini ta'minlashda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Elektron tijorat platformalari har kuni millionlab tranzaksiyalar va foydalanuvchilar faoliyati bilan bog'liq katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'adi. Ushbu ma'lumotlarni samarali qayta ishlash va tahlil qilish esa sun'iy intellekt hamda Big Data texnologiyalarining ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Bugungi kunda Amazon, Alibaba, eBay va boshqa yirik elektron savdo platformalari mijozlar ehtiyojlarini prognozlash, individual tavsiyalar berish, narxlarni optimallashtirish va logistika jarayonlarini boshqarishda AI va Big Data texnologiyalaridan faol foydalanmoqda. Natijada mahsulotlarni sotish hajmi ortib, xaridorlar qoniqishi darajasi oshmoqda. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar biznes xarajatlarini kamaytirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash

imkoniyatini ham yaratadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarining elektron savdo samaradorligiga ta’sirini tahlil qilish hamda ularning biznes faoliyatidagi afzalliklari va istiqbollarini aniqlashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar texnologiyalarining iqtisodiyotga ta’siri ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Erik Brynjolfsson raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt mehnat unumdorligini oshirish hamda biznes samaradorligini yaxshilashini ta’kidlaydi [1]. Thomas Davenport Big Data texnologiyalarining boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyatini asoslab, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv modelining afzalliklarini ko‘rsatadi [2].

Andrew McAfee esa sun’iy intellektning biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va xarajatlarni kamaytirishdagi rolini alohida qayd etadi [3]. Mahalliy olimlardan A. Vahobov raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘rnini tahlil qilgan bo‘lsa [4], Sh. Mustafakulov innovatsion iqtisodiyot sharoitida raqamli texnologiyalar va ma’lumotlar tahlilining tadbirkorlik faoliyatidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan [5]. Ushbu ilmiy qarashlar elektron tijoratda AI va Big Data texnologiyalarining samaradorligini o‘rganishda muhim nazariy manba hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarining elektron savdo samaradorligiga ta’sirini baholash maqsadida tahlil, taqqoslash, statistik kuzatuv va komparativ yondashuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida elektron tijorat sohasiga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda zamonaviy elektron savdo platformalarining amaliy tajribalari o‘rganildi. Shuningdek, AI va Big Data texnologiyalarining savdo hajmi, marketing samaradorligi, mijozlar qoniqishi va biznes jarayonlarini optimallashtirishga ta’siri bo‘yicha mavjud ma’lumotlar tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida sun’iy intellekt (AI) va Big Data texnologiyalari elektron tijorat sohasining muhim tarkibiy elementlariga aylanmoqda. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, iste’molchilarning xulq-atvorini tahlil qilish, mahsulotlarga bo‘lgan talabni prognozlash va marketing strategiyalarini optimallashtirish imkonini beradi. Natijada elektron savdo platformalari mijozlarga yanada shaxsiylashtirilgan xizmatlarni taklif etish, xarajatlarni kamaytirish va daromadlarni oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

1-jadval

Sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarini joriy etishning elektron savdo

ko‘rsatkichlariga ta’siri[2]

Ko‘rsatkichlar	AI va Big Data joriy etilishidan oldin	AI va Big Data joriy etilgandan keyin
Mijozlar buyurtmasini qayta ishlash vaqti	24–48 soat	2–6 soat
Mahsulot tavsiya qilish aniqligi	55–60 %	85–95 %
Marketing xarajatlari samaradorligi	O‘rtacha	Yuqori
Mijozlarni ushlab qolish darajasi	45–50 %	70–80 %
Savdo hajmining o‘sishi	5–10 %	20–35 %
Mijozlar qoniqish darajasi	60–65 %	85–90 %

Jadval ma’lumotlari sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarining elektron savdo samaradorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini namoyon etadi. Xususan, ushbu texnologiyalarni joriy etish natijasida buyurtmalarni qayta ishlash muddati bir necha baravarga qisqarib, mahsulotlarni tavsiya qilish tizimlarining aniqligi 90 foizga yaqinlashmoqda. Bu esa iste’molchilarning ehtiyojlarini aniqroq aniqlash va ularga mos mahsulotlarni taklif qilish imkonini yaratadi.

Shuningdek, AI asosidagi tahliliy tizimlar marketing faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Katta ma’lumotlar bazasini tahlil qilish orqali iste’molchilarning xarid qilish odatlari, qiziqishlari va xulq-atvori o‘rganiladi hamda reklama kampaniyalari aniq maqsadli auditoriyaga yo‘naltiriladi. Natijada marketing xarajatlari optimallashtirilib, savdo hajmining o‘sish sur’atlari tezlashadi.

Umuman olganda, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish elektron savdo platformalarining raqobatbardoshligini oshirish, mijozlar qoniqishini kuchaytirish va biznes jarayonlarini avtomatlashtirishda muhim omil hisoblanadi. Kelgusida ushbu texnologiyalarning keng joriy etilishi elektron tijorat sektorining yanada samarali rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalari elektron savdo sohasining samaradorligini oshirishda muhim strategik vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, iste’molchilar xatti-harakatlarini prognozlash, shaxsiylashtirilgan marketing strategiyalarini ishlab chiqish hamda biznes jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatini yaratadi. Natijada elektron savdo platformalarida mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati yaxshilanib, xarajatlar kamayadi va savdo hajmlari ortadi.

Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi tavsiya tizimlari, chat-botlar va analitik

[2] Muallif ishlanmasi asosida tuzilgan

platformalardan foydalanish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Big Data texnologiyalari esa real vaqt rejimida bozor tendensiyalarini aniqlash, talabni prognozlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash imkonini bermoqda. Shu bois elektron tijorat subyektlari faoliyatida mazkur texnologiyalardan keng foydalanish raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Yuqoridagi tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, elektron savdo platformalarida sun'iy intellekt asosidagi tavsiya tizimlari va mijozlarga xizmat ko'rsatish vositalarini keng joriy etish orqali iste'molchilar ehtiyojlarini aniqroq qondirish hamda savdo hajmlarini oshirish zarur.

Ikkinchidan, Big Data texnologiyalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish orqali iste'molchilarning xarid qilish xatti-harakatlarini chuqur tahlil qilish va marketing strategiyalarining samaradorligini oshirish lozim.

Uchinchidan, elektron tijorat subyektlari uchun sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash hamda qayta tayyorlash dasturlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

To'rtinchidan, AI va Big Data texnologiyalarini joriy etayotgan korxonalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, jumladan soliq imtiyozlari va innovatsion grantlar tizimini kengaytirish zarur.

Beshinchidan, elektron savdo platformalarida ma'lumotlar xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha zamonaviy standartlarni joriy etish hamda kiberxavfsizlik infratuzilmasini mustahkamlash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014.

2. Davenport T.H. Big Data at Work: Dispelling the Myths, Uncovering the Opportunities. – Boston: Harvard Business Review Press, 2014.

3. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th Edition. – Pearson Education, 2021.

4. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 16th Edition. – Pearson Education, 2022.

5. Laudon K.C., Traver C.G. E-Commerce: Business, Technology, Society. 18th Edition. – Pearson, 2024.

6. Vahobov A.V. Raqamli iqtisodiyot va iqtisodiy rivojlanish omillari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022.

7. Mustafakulov Sh.I. Innovatsion iqtisodiyot va raqamli transformatsiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2023.

8. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Digital Economy Report 2024. – Geneva: United Nations, 2024.

9. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Digital Economy Outlook 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024.

10. Lex.uz va Stat.uz ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Qurbanova Rahima Jamshedovna
O‘zbekiston Respublikasi, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti, PhD
raximakurbanova505@gmail.com

Xakimov Damir Ulug‘bekovich
SamISI magistranti

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON SAVDONING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoning (e-commerce) jahon miqyosidagi rivojlanish tendensiyalari, asosiy o‘sish omillari va kelajakdagi istiqbollari ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada elektron tijoratning global bozordagi ulushi, iste’molchilar xatti-harakatidagi o‘zgarishlar va raqamli platforma modellari o‘rganiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va mobil texnologiyalarning e-commerce rivojlanishiga ta’siri baholanadi. O‘zbekistondagi elektron savdo bozorining holati, qonunchilik bazasi va rivojlanish imkoniyatlari ham tahlil doirasiga kiritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli infratuzilmani mustahkamlash va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash elektron savdoning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Kalit so‘zlar: elektron savdo, e-commerce, raqamli iqtisodiyot, onlayn platforma, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, mobil tijorat, logistika, iste’molchi xatti-harakati, B2C.

Abstract. This article provides a scientific analysis of global development trends of e-commerce in the context of the digital economy, key growth factors, and future prospects. The study examines the share of electronic commerce in the global market, changes in consumer behavior, and digital platform models. The impact of artificial intelligence, big data, and mobile technologies on the development of e-commerce is assessed. The state of the e-commerce market in Uzbekistan, the legislative framework, and development opportunities are also analyzed. The research findings indicate that strengthening digital infrastructure and applying innovative approaches create a foundation for the sustainable growth of electronic trade.

Keywords: e-commerce, electronic trade, digital economy, online platform, digital transformation, artificial intelligence, mobile commerce, logistics, consumer behavior, B2C.

Kirish. XXI asr boshidan beri butun dunyo miqyosida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi iqtisodiyotning barcha sohalarini tubdan o‘zgartirmoqda. Ushbu o‘zgarishlar ichida elektron savdo (e-commerce) tizimi eng tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan soha sifatida alohida o‘rin egallaydi. Global miqyosda e-commerce bozorining hajmi 2023 yilda 5,8 trillion AQSh dollaridan oshgan bo‘lib, 2025 yilga kelib bu ko‘rsatkich 7,5 trillion dollarga yetishi kutilmoqda (Statista, 2024). Bu raqamlar elektron tijoratning nafaqat alohida sektor, balki zamonaviy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanganini ko‘rsatadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoning rivojlanishi bir qator omillar: internetga keng qamrovli kirishning oshishi, smartfonlar va mobil qurilmalarning keng tarqalishi, to‘lov tizimlarining raqamliashuvi, logistika infratuzilmasining rivojlanishi hamda iste’molchilar xatti-harakatidagi tub o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Covid-19 pandemiyasi bu tendensiyani yanada tezlashtirdi - butun dunyo bo‘ylab iste’molchilar majburiy ravishda onlayn xarid qilishga o‘tdi va bu yangi odatlar pandemiyadan keyingi davrda ham saqlanib qoldi.

O‘zbekistonda ham elektron savdo sohasi jadal rivojlanish yo‘lida. 2023 yil ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda e-commerce bozorining hajmi taxminan 2,5 mlrd AQSh dollarini tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan 40 foizga o‘sdi (Stat.uz, 2024). Hukumat tomonidan qabul qilingan «2030 yilgacha raqamli O‘zbekiston» strategiyasi doirasida elektron tijoratni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shunga qaramay, sohada bir qator muammolar - past raqamli savodxonlik, logistika infratuzilmasining zaiflugi, onlayn to‘lov tizimlarining cheklanganligi va raqobatbardoshlikning yetarli emasligi hali ham mavjud.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, raqamli iqtisodiyot sharoitida

elektron savdoning rivojlanish tendensiyalarini ilmiy tahlil qilish, istiqbollarini baholash va O‘zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurati tobora kuchaymoqda. Ushbu maqolaning maqsadi - global va milliy miqyosda e-commerce rivojlanishining asosiy tendensiyalarini aniqlash, raqamli transformatsiyaning elektron tijoratga ta’sirini baholash va kelajakdagi istiqbollarni belgilashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Elektron savdoning rivojlanish tendensiyalari va istiqbollariga oid xalqaro ilmiy adabiyotlar so‘nggi yillarda sezilarli darajada boyidi. Xorijlik tadqiqotchilar orasida K. Laudon va C. Traver (2020) e-commerceni zamonaviy biznes modellarining asosi sifatida chuqur tahlil qilib, raqamli platformalar, to‘lov tizimlari va logistika integratsiyasining ahamiyatini alohida ta’kidlagan. Ular B2C, B2B va C2C modellarining xususiyatlarini qiyosiy yondashuv asosida o‘rgangan. E. Brynjolfsson va A. McAfee (2014) o‘zlarining «Ikkinchi mashina asri» asarida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning iqtisodiy jarayonlarga, xususan savdo tizimiga ta’sirini keng ko‘lamda tahlil qilgan. Ular digital disruption fenomenini ilmiy asoslab, texnologik o‘zgarishlarning savdo platformalarini qanday o‘zgartirayotganini ko‘rsatgan. OECD (2022) hisobotida raqamli savdoning xalqaro miqyosdagi o‘sish dinamikasi, soliq va tartibga solish masalalari hamda rivojlanayotgan mamlakatlar uchun e-commerce imkoniyatlari keng yoritilgan.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida O‘zbekistonda elektron tijoratning rivojlanishi va raqamli iqtisodiyot masalalariga oid ishlar ham mavjud. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti olimlari xizmatlar sohasining raqamliashuvi va e-commerce tendensiyalarini milliy kontekstda tahlil qilishgan. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot rivojlanishining huquqiy asoslarini o‘rganishda O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi (Lex.uz) va statistik ma’lumotlar (Stat.uz) muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoning rivojlanish tendensiyalari va istiqbollarini o‘rganish uchun kompleks ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil (comparative analysis) usulidan foydalanib, turli mamlakatlar va mintaqalardagi e-commerce rivojlanish ko‘rsatkichlari solishtirish asosida o‘rganildi; trend tahlili (trend analysis) orqali 2019–2024 yillar davomidagi statistik ma’lumotlar asosida elektron savdo bozorining o‘sish dinamikasi aniqlanib, kelajakdagi istiqbollar baholandi; tizimli tahlil (system analysis) yordamida e-commercening huquqiy-normativ, texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi; SWOT tahlili orqali elektron savdoning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyat va tahdidlari aniqlandi hamda statistik usul asosida xalqaro tashkilotlar, davlat statistika qo‘mitasi va ilmiy manbalardan

olingan miqdoriy ma’lumotlar qayta ishlandi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy raqamli iqtisodiyotda elektron savdo jadal rivojlanib, global iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Global miqyosda e-commerce bozorining ulushi jami chakana savdoda 2019 yildagi 14 foizdan 2023 yilda 22 foizgacha oshdi (Statista, 2024). Bu o‘sish asosan Osiyo-Tinch okeani mintaqasida, xususan Xitoy, Hindiston va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida kuzatilmoqda. O‘zbekistonda ham shunga o‘xshash ijobiy dinamika kuzatilmoqda - 2022 yilda e-commerce bozori hajmi 1,8 mlrd dollar bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilda bu ko‘rsatkich 3,1 mlrd dollarga yetdi (Stat.uz, 2024).

Elektron savdoning rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy tendensiyalar quyidagilardan iborat: birinchidan, sun’iy intellekt va mashinali o‘qitish texnologiyalarining e-commerce platformalariga integratsiyalashuvi - personallashtirilgan tavsiyalar, narx optimizatsiyasi va mijozlarga xizmat ko‘rsatishning avtomatlashuvi savdo hajmini 20–35 foizga oshirmoqda (McKinsey, 2023); ikkinchidan, mobil tijorat (m-commerce) ulushi global e-commerce hajmida 60 foizdan oshdi, bu esa smartfonlar orqali amalga oshiriladigan xaridlarning an’anaviy kompyuter orqali xarid qilishni ortda qoldirayotganini ko‘rsatadi; uchinchidan, omnichannel (ko‘p kanalli) savdo strategiyasi tobora keng qo‘llanilmoqda, bu esa onlayn va offlayn savdoni uzluksiz integratsiya qilish orqali mijozlarga qulay xarid tajribasini taqdim etadi.

1-jadval

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoning SWOT tahlili[3]

S (Strengths) – Kuchli tomonlar	**W (Weaknesses) – Zaif tomonlar**
24/7 ishlash imkoniyati va global bozorga chiqish; Xarajatlarning an’anaviy savdoga nisbatan pastligi; Mijoz ma’lumotlari asosida personallashtirilgan xizmat; Raqamli to‘lov tizimlari orqali tezkor tranzaksiyalar; Sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan xizmat asosida samaradorlikning oshishi.	Logistika infratuzilmasining hali yetarli rivojlanmaganligi; Raqamli savodxonlik darajasining past bo‘lgan hududlarda tarqalishning chegaralanganligi; Kiberhujumlar va ma’lumotlar xavfsizligiga bo‘lgan tahdidlar; Qaytarish (return) jarayonlarining murakkabligi va qimmatga tushishi; Ba’zi toifa mahsulotlar (oziq-ovqat, buyum)ning onlayn xaridida past ishonch.
O (Opportunities) – Imkoniyatlar	**T (Threats) – Tahdidlar**
Qishloq hududlarida raqamli infratuzilmaning	Xorijiy katta platformalar (Amazon, Alibaba)

[3] Muallif ishlanmasi asosida tuzilgan.

rivojlanishi yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi; O‘zbekistonda yosh aholi ulushining yuqoriligi (30 yoshgacha 50%) kuchli iste’mol bazasini shakllantiradi; Hukumatning e-commerce rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash siyosati va soliq imtiyozlari; Cross-border e-commerce orqali eksport salohiyatini kengaytirish; Fintech va raqamli bankingning rivojlanishi to‘lov tizimlarini yanada soddalashtiradi.	bilan raqobat kuchayishi; Kiberxavfsizlik tahdidlari va shaxsiy ma’lumotlarning sizishi; Iste’molchilarning onlayn firibgarliklarga nisbatan ishonchsizligi; Milliy valyutaning tebranishi va import xarajatlarining oshishi; Qonunchilik bazasidagi bo‘shliqlar va tartibga solish noaniqliklaridan kelib chiqadigan huquqiy risklar.

SWOT tahlili shuni ko‘rsatadiki, elektron savdoning kuchli tomonlari - qulay foydalanuvchi tajribasi, xarajat samaradorligi va keng bozor qamrovi - rivojlanish uchun mustahkam zamin yaratadi. O‘zbekistondagi asosiy imkoniyat esa yosh va texnologik jihatdan faol aholi hamda hukumatning raqamli iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash siyosatidan iborat. Biroq logistika infratuzilmasining zaiflugi va kiberxavfsizlik tahdidlari ustuvor hal qilinishi lozim bo‘lgan muammolar sifatida qolmoqda.

O‘zbekistonda e-commerce bozorini rivojlantirishda «Raqamli O‘zbekiston - 2030» strategiyasi muhim o‘rin tutadi. Ushbu strategiya doirasida elektron tijorat uchun huquqiy muhitni takomillashtirish, raqamli to‘lov tizimlarini kengaytirish, logistika va tarmoq infratuzilmasini zamonaviylashtirish ko‘zda tutilgan (Lex.uz, 2022). Hozirda mamlakatda Uzum, Olcha, Zoodmall kabi platforma ekosistemalari faol rivojlanmoqda va xalqaro platformalar bilan raqobatni kuchaytirmoqda.

Xulosa va takliflar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdo global va milliy miqyosda eng jadal rivojlanayotgan iqtisodiy soha sifatida o‘z o‘rnini mustahkamlamoqda. Ushbu maqolada o‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt, mobil texnologiyalar va omnichannel yondashuvlarning integratsiyalashuvi e-commerce tizimini tobora samarali va iste’molchi uchun qulayta aylantirmoqda. O‘zbekistonda ham elektron savdo bozori sezilarli o‘sish sur’atlarini namoyish etmoqda, biroq infratuzilma, ishonch va huquqiy muhit sohasidagi qator muammolar hal etilishini kutmoqda. Yuqoridagi tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, raqamli logistika infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida yarim kunlik va bir kunlik yetkazib berish (same-day delivery) tizimlarini joriy etish, smart omborxonalar va avtomatlashtirilgan tarqatish markazlarini barpo etish orqali elektron tijorat tizimidagi xizmat sifatini oshirish zarur.

Ikkinchidan, aholining, ayniqsa qishloq hududlari aholisi va yoshlarning onlayn

tijoratdan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus o‘quv dasturlari, treninglar va raqamli ta’lim platformalarini keng joriy etish lozim.

Uchinchidan, elektron tijorat subyektlari uchun qulay soliq va huquqiy muhit yaratish, xususan kichik va o‘rta biznes vakillariga soliq imtiyozlari berish, ro‘yxatdan o‘tish jarayonlarini soddalashtirish hamda iste’molchilar huquqlarini himoya qiluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan foydalanishni rag‘batlantirish orqali mahalliy elektron tijorat platformalarida tavsiya tizimlari, narxlarni optimallashtirish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish jarayonlarini avtomatlashtirishni kengaytirish zarur.

Beshinchidan, cross-border e-commerce va eksport salohiyatini rivojlantirish maqsadida mahalliy mahsulotlarni xalqaro onlayn bozorlarga olib chiqish, bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish hamda eksport faoliyati bilan shug‘ullanuvchi elektron platformalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Laudon, K.C., & Traver, C.G. (2020). E-commerce: Business, Technology, Society. Pearson Education.

2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age. W.W. Norton & Company.

3. OECD (2022). Digital Trade and E-commerce Report. OECD Publishing.

4. Statista (2024). Global E-commerce Market Size and Forecast 2019–2025. Statista Research Department.

5. McKinsey & Company (2023). The State of AI in 2023: Generative AI’s Breakout Year. McKinsey Digital.

6. World Trade Organization (2021). World Trade Report: Economic Resilience and Trade. WTO Publishing.

7. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti (2022). Xizmatlar sohasining raqamli rivojlanish tendensiyalari. Ilmiy jurnal.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni (2020). «Raqamli O‘zbekiston - 2030» strategiyasi to‘g‘risida. Toshkent.

9. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (2024). E-commerce ko‘rsatkichlari. www.stat.uz

10. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi portali. Elektron tijorat to‘g‘risidagi normativ hujjatlar. www.lex.uz

Qurbanova Rahima Jamshedovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti, PhD
raximakurbanova505@gmail.com
Xakimov Damir Ulug‘bekovich
SamISI magistranti

E-COMMERCE PLATFORMALARINING AN’ANAVIY SAVDO TIZIMIGA TA’SIRI: RAQAMLI TRANSFORMATSIYA TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada e-commerce platformalarining an’anaviy savdo tizimiga ko‘rsatayotgan ta’siri raqamli transformatsiya kontekstida ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada onlayn va offlayn savdo modellarining qiyosiy tahlili amalga oshiriladi, an’anaviy chakana savdo korxonalarining e-commerce raqobatiga moslashish jarayoni va omnichannel strategiyalari o‘rganiladi. Bundan tashqari, global tajriba asosida raqamli transformatsiyaning an’anaviy savdo tuzilmasiga ta’siri va O‘zbekiston milliy bozoridagi vaziyat baholanadi. Tadqiqot natijalari raqamli transformatsiyaning an’anaviy savdoni siqib chiqarmasligini, aksincha, uni yangi shakllarda qayta tiklashini ko‘rsatadi. Maqola elektron tijorat va an’anaviy savdoning uyg‘unlashuvi bo‘yicha ilmiy-amaliy ahamiyatga ega xulosalar va takliflarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: e-commerce, an’anaviy savdo, raqamli transformatsiya, omnichannel, chakana savdo, onlayn platforma, iste’molchi xatti-harakati, savdo formati, raqobat, O‘zbekiston.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the impact of e-commerce platforms on the traditional trade system in the context of digital transformation. The study conducts a comparative analysis of online and offline trade models, examines the adaptation process of traditional retail enterprises to e-commerce competition, and explores omnichannel strategies. Additionally, based on global experience, the impact of digital transformation on traditional trade structures and the situation in Uzbekistan’s national market are evaluated. The research findings demonstrate that digital transformation does not displace traditional trade but rather reinvents it in new forms. The article contains scientifically-practical conclusions and recommendations on the integration of electronic and traditional trade.

Keywords: e-commerce, traditional trade, digital transformation, omnichannel, retail trade, online platform, consumer behavior, trade format, competition, Uzbekistan.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda e-commerce platformalarining tez rivojlanishi an’anaviy savdo tizimlariga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Retail apocalypse (chakana savdo inqirozi) deb nomlanayotgan bu jarayon, ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda an’anaviy do‘konlarning yopilishida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. AQSh misolida 2019–2023 yillar davomida 50 mingdan ortiq chakana savdo nuqtasi yopilgan bo‘lib, bu sohada ishlaydigan 700 mingdan ortiq kishi ish o‘rnini yo‘qotgan (McKinsey, 2023). Biroq bu jarayonning mohiyatini yuzaki talqin qilib, faqat raqamli tijoratning an’anaviy savdoni «o‘ldirmoqda» degan xulosaga kelish noto‘g‘ri bo‘lardi.

Aslida, e-commerce va an’anaviy savdo o‘rtasidagi munosabat raqobatdan tashqari, hamkorlik va uyg‘unlashuv dimensiyasini ham o‘z ichiga oladi. Omnichannel strategiyasining keng tarqalishi bu ikkala formatning bir-birini to‘ldirishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Amazon kabi yetakchi e-commerce ulkan platformalar endi fizik do‘konlar ochayotgani, Alibaba esa an’anaviy chakana savdo tarmog‘iga sarmoya kiritayotgani bu tendensiyaning timsoli hisoblanadi.

O‘zbekiston bozori uchun bu muammo alohida dolzarblik kasb etmoqda. Mamlakatda an’anaviy savdo - bozorlar, kichik do‘konlar va savdo markazlari - hali ham chakana savdoning asosiy shakli bo‘lib qolmoqda. 2023 yil ma’lumotlariga ko‘ra, an’anaviy chakana savdo umumiy chakana savdo aylanmasining 78 foizini tashkil etmoqda (Stat.uz, 2024). Biroq e-commerce tez rivojlanib, ushbu muvozanatni o‘zgartirishga intilmoqda. Shu bois, e-commerce platformalarining an’anaviy savdoga ta’sirini ilmiy o‘rganish va raqamli transformatsiya jarayonlarini boshqarish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi - e-commerce platformalari va an’anaviy savdo tizimi o‘rtasidagi ta’sir mexanizmlarini raqamli transformatsiya tahlili orqali aniqlash, global tajribani o‘rganish va O‘zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. E-commercening an’anaviy savdoga ta’siri bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar muhim nazariy va amaliy bilim bazasini shakllantirgan. Xorijiy olimlar orasida M. Porter (1985) o‘zining «Raqobat ustunligi» asarida raqamli platformalarning an’anaviy raqobat dinamikasini tubdan o‘zgartirishini va yangi qiymat zanjirlari modellarini shakllantirishini ilmiy asoslab bergan. Uning «Qiymat zanjiri» konsepsiyasi e-commerce platformalarining an’anaviy savdo tuzilmasini qanday qayta shakllantirishi nuqtai nazaridan hozir ham dolzarb ahamiyatga ega. P. Kotler va K. Keller (2016) «Marketing menejment» asarida raqamli kanallarning an’anaviy marketing tizimlariga ta’sirini keng yoritib, omnichannel strategiyasining iste’molchi xatti-harakatini yangi shaklda o‘zgartirayotganini tadqiq etgan. Xalqaro

Savdo Tashkiloti (WTO, 2021) hisobotida raqamli transformatsiyaning global savdo tizimlariga ta’siri va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu jarayonning imkoniyat va xatarlari batafsil tahlil qilingan.

Milliy tadqiqotchilar tomonidan ham O‘zbekistondagi savdo tizimining raqamliashuvi masalasiga ko‘proq e’tibor qaratilmoqda. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti olimlari an’anaviy bozor tuzilmalarining raqamli iqtisodiyotga moslashish muammolarini ilmiy o‘rganishda sezilarli hissa qo‘shgan. Mamlakatimiz savdo sohasidagi me’yoriy-huquqiy asoslar O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi (Lex.uz) va statistik ko‘rsatkichlar (Stat.uz) vositasida doimiy yangilanib turilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda e-commerce platformalarining an’anaviy savdo tizimiga ta’sirini raqamli transformatsiya aspektida o‘rganish uchun quyidagi ilmiy usullar qo‘llanildi: qiyosiy tahlil orqali onlayn va offlayn savdo modellarining samaradorlik, xarajatlar, iste’molchi qamrovi va moslashuvchanlik ko‘rsatkichlari solishtirilib tahlil qilindi; statistik usul asosida 2019–2024 yillar davomida O‘zbekistonda chakana savdo tuzilmasidagi o‘zgarishlar, e-commerce ulushining o‘sishi va an’anaviy savdo korxonalari faoliyati ko‘rsatkichlari tahlil qilindi; SWOT tahlili yordamida an’anaviy savdo tizimining raqamli transformatsiya kontekstidagi kuchli va zaif tomonlari, imkoniyat va tahdidlari aniqlandi; tizimli yondashuv orqali an’anaviy va raqamli savdo tizimlarining o‘zaro aloqalari, uyg‘unlik imkoniyatlari va integratsiya mexanizmlari tizimli tarzda o‘rganildi; case study usuli asosida global miqyosda muvaffaqiyatli omnichannel strategiyalarni amalga oshirgan kompaniyalar tajribasi tahlil qilinib, O‘zbekiston uchun amaliy saboqlar chiqarildi.

Tahlil va natijalar. E-commerce platformalarining an’anaviy savdo tizimiga ta’siri bir necha asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda. Birinchi va eng muhim o‘zgarish - iste’molchi xatti-harakatining tubdan o‘zgarishidir. Global tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bugungi iste’molchilarning 73 foizi xarid qaroriga kelishdan oldin onlayn taqqoslash qiladi, 67 foizi smartfon orqali mahsulot qidiradi va 48 foizi ijtimoiy tarmoqlardagi sharh va fikrlar asosida qaror qabul qiladi (Statista, 2024). Bu raqamlar an’anaviy savdo korxonalarini mijozlari bilan munosabat tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqishga majbur qilmoqda.

Ikkinchi muhim o‘zgarish - narx shaffofligining oshishidir. E-commerce platformalari tufayli iste’molchilar bir lahzada yuzlab do‘konlardagi narxlarni solishtirib ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bu an’anaviy savdoda mavjud bo‘lgan «narx ustunligi»ni yo‘qqa chiqarmoqda va chakana savdochilarni raqobatbardoshlik strategiyasini qayta ko‘rib chiqishga undamoqda. Xususan, Amazon’ning narx monitoring tizimi har 10 daqiqada narxlarni yangilab turar ekan, an’anaviy do‘konlar

bunday dinamikaga dosh bera olmaydi.

Uchinchi yo‘nalish - last-mile logistics (so‘nggi mil logistikasi) sohasidagi o‘zgarishlardir. E-commerce platformalari o‘z tezkor yetkazib berish tizimlarini rivojlantirish orqali «xarid qulayligi» bo‘yicha an’anaviy savdodan ustun kelib qolmoqda. Bir kun yoki ikki soat ichida uyga yetkazib berish xizmati an’anaviy bozorga borishning muqobili sifatida tobora ommaviy tusga olmoqda.

1-jadval

E-commerce va an’anaviy savdoning taqqoslama tahlili[4]

Ko‘rsatkich	E-commerce	An’anaviy savdo
Ish vaqti	24/7 ishlash imkoniyati, hech qanday cheklov yo‘q	Belgilangan soatlar (odatda 09:00–20:00)
Geografik qamrov	Global bozorga chiqish imkoniyati, hudud chegarasiz	Mahalliy va mintaqaviy bozor bilan cheklangan
Xarajat tuzilmasi	Ijara va xodimlar xarajatlari pastroq, IT infratuzilmasiga sarmoya talab etiladi	Ijara, xodimlar va omborxona xarajatlari yuqori
Mijoz tajribasi	Qulay, tez, personallashtirilgan, ammo fizik aloqa yo‘q	Mahsulotni ko‘rib, ushlab ko‘rish imkoniyati, shaxsiy xizmat
Qaytarish	Qaytarish murakkab, pochta va vaqt talab etadi	Bir zumda qaytarish va almashtirish imkoniyati
Ma’lumotlar	Katta hajmda iste’molchi ma’lumotlari to‘planishi, AI tahlili	Cheklangan ma’lumot to‘plash imkoniyati
Ishonch darajasi	Firibgarlik xavfi mavjud, ishonch asta-sekin oshmoqda	Yuzma-yuz munosabat natijasida yuqori ishonch darajasi

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, e-commerce va an’anaviy savdo bir-birini to‘liq almashtira olmaydi - ularning har biri o‘z ustun va zaif tomonlariga ega. Muvaffaqiyatli strategiya esa ikkala formatning kuchli tomonlarini uyg‘unlashtirish - omnichannel yondashuv asosiga quriladi.

O‘zbekiston bozorida raqamli transformatsiya an’anaviy savdo tizimiga ta’siri o‘ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Bozorlar va mahalliy savdo nuqtalari hali ham kuchli pozitsiyani saqlamoqda, biroq e-commerce platformalari - Uzum, Olcha, Zoodmall kabi platformalar - tez sur’atlar bilan an’anaviy savdo bozoridan o‘z ulushini ola boshlamoqda. 2024 yil ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistondagi e-commerce bozori o‘tgan yilga nisbatan 45 foizga o‘sdi (Stat.uz, 2024). Bu o‘sish ayni paytda an’anaviy

[4]Muallif ishlanmasi asosida tuzilgan.

chakana savdo korxonalarini ham raqamli transformatsiyaga majbur etmoqda - yirik savdo markazlari va supermarketlar o‘z onlayn platformalarini ishga tushirib, «click-and-collect» (onlayn buyurtma - do‘kondan olib ketish) xizmatini joriy etmoqda.

Xulosa va takliflar. E-commerce platformalari an’anaviy savdo tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda - biroq bu ta’sir to‘liq siqib chiqarish emas, balki o‘zgartirishdan iborat. Raqamli transformatsiya jarayonida an’anaviy va elektron savdo bir-biri bilan raqobat qilish o‘rniga, tobora ko‘proq uyg‘unlashib, omnichannel savdo ekotizimini shakllantirmoqda. O‘zbekiston bozori uchun bu tendensiya ayniqsa muhim - mamlakatda an’anaviy savdo hali ham dominantlik qilayotgan bo‘lsa-da, e-commerce ulushining tezkor o‘sishi tizimni qayta qurish zarurligini belgilaydi. Raqamli transformatsiyani boshqarish va an’anaviy savdo imkoniyatlarini raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish - bu O‘zbekiston uchun o‘sishning asosiy yo‘nalishidir.

Yuqoridagi tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, an’anaviy savdo korxonalarini raqamli transformatsiyaga faol jalb etish maqsadida kichik va o‘rta biznes subyektlariga onlayn platformalarda faoliyat yuritish, raqamli to‘lov tizimlarini joriy etish hamda elektron tijorat jarayonlarini o‘zlashtirish uchun davlat tomonidan maxsus dasturlar, grantlar va subsidiyalar taqdim etish zarur.

Ikkinchidan, omnichannel strategiyasini milliy savdo siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab, fizik va onlayn savdo kanallarini uyg‘unlashtiruvchi “buy online, pick up in store” hamda “ship from store” kabi zamonaviy savdo modellarini rivojlantirish uchun qulay huquqiy va infratuzilmaviy muhit yaratish lozim.

Uchinchidan, O‘zbekistondagi an’anaviy bozorlar va savdo nuqtalarini raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish, xususan Chorsu, Siyob va boshqa yirik bozorlardagi tadbirkorlarni elektron savdo platformalariga integratsiyalash, ular uchun onlayn ro‘yxatdan o‘tish, elektron hisob-kitob va raqamli marketing imkoniyatlarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

To‘rtinchidan, elektron tijorat va an’anaviy savdo faoliyatini tartibga soluvchi yagona huquqiy muhitni shakllantirish, iste’molchilar huquqlarini himoya qilish, soliq tizimida tenglikni ta’minlash hamda raqamli savdo operatsiyalarining shaffofligini oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish zarur.

Beshinchidan, savdo sohasida raqamli iqtisodiyot talablariga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlash maqsadida oliy ta’lim muassasalari va kasb-hunar ta’limi tizimida elektron tijorat menejmenti, raqamli marketing, biznes analitika va savdo

ma’lumotlarini tahlil qilish yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari hamda qisqa muddatli kurslarni keng joriy etish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M.E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. The Free Press.

2. Kotler, P., & Keller, K.L. (2016). Marketing Management (15th ed.). Pearson Education.

3. World Trade Organization (2021). World Trade Report: Economic Resilience and Trade. WTO Publishing.

4. McKinsey & Company (2023). The Future of Retail: How Omnichannel Strategies Are Reshaping Commerce. McKinsey Insights.

5. Statista (2024). Retail E-commerce Sales Worldwide 2019–2025. Statista Research Department.

6. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age. W.W. Norton & Company.

7. OECD (2022). Digital Trade and E-commerce: Policy Implications for Developing Countries. OECD Publishing.

8. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti (2022). Savdo sohasidagi raqamli transformatsiya tendensiyalari. Ilmiy jurnal.

9. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (2024). Chakana savdo tuzilmasi va e-commerce ko‘rsatkichlari. www.stat.uz

10. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi portali (2022). Elektron tijorat va savdoni tartibga soluvchi normativ hujjatlar. www.lex.uz

Erdonov Muhammadamin Erdon O‘g‘li
Samarqand iqtisodiyot va servis institutining dotsenti v.b., PhD
erdonovmuhammad@gmail.com
Ozodova Dilafruz Husniddin Qizi
Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti
“Biotexnologiya, injeniring va Farmatsiya” fakulteti talabasi

GLOBAL IQTISODIYOTDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING O‘RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada global iqtisodiyotda raqamli transformatsiyaning o’rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyasi, ma’lumotlar iqtisodiyotining shakllanishi va sun’iy

intellektning mehnat bozori hamda ishlab chiqarish jarayonlariga ta’siri o’rganilgan. 2022-2025 yillar davomida global raqamli iqtisodiyot hajmi, e-commerce ko‘rsatkichlari va IT-sohaga xorijiy to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar dinamikasi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida raqamli transformatsiyaning iqtisodiy o‘sish, ish o’rinlari va ijtimoiy tengsizlik ko‘rsatkichlariga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va davlat-xususiy sheriklikni kengaytirishga oid aniq takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: raqamli transformatsiya, global iqtisodiyot, sun’iy intellekt, ma’lumotlar iqtisodiyoti, e-commerce, raqamli infratuzilma, texnologik innovatsiya, raqamli savodxonlik, iqtisodiy o‘sish, raqamli tengsizlik.

Abstract. This article scientifically analyzes the role and significance of digital transformation in the global economy. The integration of digital technologies into the world economic system, the formation of the data economy and the impact of artificial intelligence on the labor market and production processes are examined. The dynamics of global digital economy volume, e-commerce indicators and foreign direct investment in the IT sector for 2022-2025 have been analyzed. The research found that digital transformation has a multifaceted impact on economic growth, employment and social inequality indicators. Specific proposals have been developed for developing digital infrastructure, increasing digital literacy and expanding public-private partnerships.

Keywords: digital transformation, global economy, artificial intelligence, data economy, e-commerce, digital infrastructure, technological innovation, digital literacy, economic growth, digital inequality.

Kirish. XXI asrning ikkinchi choragida global iqtisodiyot misli ko’rilmagan texnologik o‘zgarishlar girdobida qolmoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili, bulutli hisoblash va blokchain texnologiyalarining bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanishi nafaqat alohida tarmoqlarni, balki butun iqtisodiy munosabatlar tizimini tubdan o‘zgartirmoqda. Dunyo iqtisodiy forumining 2024-yilgi hisobotiga ko’ra, global raqamli iqtisodiyot hajmi 2025-yilga kelib 23 trillion AQSh dollaridan oshishi kutilmoqda, bu esa jahon yalpi ichki mahsulotining taxminan 23 foizini tashkil etadi.

Raqamli transformatsiya (digital transformation) - bu texnologik innovatsiyalarning iqtisodiy va ijtimoiy hayotga chuqur kirib borishi natijasida yuzaga keladigan tizimli jarayon bo‘lib, u ishlab chiqarish, savdo, moliya va boshqaruv sohalarini qayta shakllantirmoqda. Bu jarayon ayrim ekspertlar tomonidan «to‘rtinchi sanoat inqilobi» yoki «Iqtisodiyot 4.0» deb tavsiflanmoqda. Mazkur tadqiqot ushbu

jarayonning global iqtisodiyotdagi o‘rni, imkoniyatlari va muammolarini kompleks ilmiy tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Xalqaro valyuta fondi (XVF) va Jahon bankining so’nggi ma’lumotlariga ko’ra, raqamli texnologiyalarni faol joriy etgan davlatlar iqtisodiy o‘sish sur’atlari bo‘yicha boshqalardan 1,5-2 barobar ilgarilamoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham «Raqamli O‘zbekiston - 2030» strategiyasi doirasida ushbu jarayonda faol ishtirok etmoqda, bu esa mavzuning milliy ahamiyatini yanada oshiradi. Tadqiqot maqsadi: raqamli transformatsiyaning global iqtisodiyotdagi o‘rni va oqibatlarini tizimli tahlil qilish, xulosa va takliflar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Raqamli transformatsiya masalasi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Klaus Schwab o’zining mashhur «To‘rtinchi sanoat inqilobi» (2016) asarida raqamli texnologiyalarning iqtisodiy tizimga integratsiyasini inson sivilizatsiyasining yangi bosqichi sifatida ta’riflagan va bu jarayon ishlab chiqaruvchi kuchlar hamda ishlab chiqarish munosabatlarini tubdan o‘zgartirishini asoslab bergan. Erik Brynjolfsson va Endryu Mak-Afi (MIT, 2023) o’zlarining tadqiqotlarida raqamli texnologiyalarning mehnat unumdorligiga ta’sirini empirik usullar orqali o’lchaganlar va avtomatizatsiya jarayoni o’rta malakali ishchilar bandligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini isbotlaganlar. Nik Srnicek «Platforma kapitalizmi» (2022) asarida yirik texnologik korporatsiyalarning global iqtisodiy kuchni qanday to‘playotganini tahlil qilib, raqamli monopoliyaning yangi xavflarini ko‘rsatgan.

Mahalliy olimlar orasida professor B.Yu. Xodiyev raqamli iqtisodiyotni O‘zbekiston iqtisodiy rivojlanishining ustuvor yo’nalishi sifatida baholab, milliy raqamli ekotizimni shakllantirish modelini taklif etgan (2023). T.S. Malikov esa O‘zbekistonning raqamli transformatsiya indeksi bo‘yicha MDH mamlakatlari orasidagi o’rnini tahlil qilib, infratuzilma rivojlantirish va kadrlar tayyorlash zaruratini alohida ta’kidlagan (2024).

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda qo‘llangan metodologik yondashuv ko‘p qatlamli ilmiy tahlil usullarining uyg‘unligiga asoslanadi. Xususan, jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlarini o’rganishda tizimli tahlil va sintez usullaridan foydalanilgan bo‘lib, bu turli davlatlar va mintaqalardagi raqamli rivojlanish ko‘rsatkichlarini yaxlit tizim sifatida baholash imkonini bergan. Raqamli iqtisodiyot hajmi, IT-sohaga investitsiyalar oqimi va e-commerce dinamikasini o’rganishda statistik tahlil hamda trend tahlili qo‘llanilgan; ma’lumotlar Jahon banki, Xalqaro valyuta fondi va OECD 2022-2025 yillar hisobotlaridan olindi. Raqamli transformatsiyaning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari hamda tahdidlarini

baholashda SWOT tahlili metodidan foydalanildi. Bundan tashqari, rivojlangan davlatlar (AQSh, Xitoy, Janubiy Koreya) va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar tajribasini taqqoslash maqsadida qiyosiy tahlil usuli qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar. 2022-2025 yillar davomida global raqamli iqtisodiyot barqaror o‘sish tendentsiyasini namoyish etdi. Statista ma’lumotlariga ko’ra, 2022-yilda global e-commerce hajmi 5,8 trillion dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 6,9 trillion dollarga yetdi. Sun’iy intellekt bozoriga IT-kompaniyalarning umumiy investitsiyalari 2023-yilda 91,9 mlrd., 2024-yilda esa 131,5 mlrd. dollarga yetgani raqamli texnologiyalarga bo’lgan global talabning keskin o‘sishini ko‘rsatmoqda. Xitoy va Janubiy Koreya singari rivojlanayotgan iqtisodiyotlar raqamli transformatsiyani markazlashtirilgan davlat dasturlari orqali amalga oshirib, YaIM o‘sish sur’atlarini sezilarli darajada oshirishga erishdi.

Raqamli transformatsiyaning global iqtisodiyotga ta’sirini SWOT tahlili orqali baholash quyidagi jadvalda keltirilgan:

1-jadval.

Raqamli transformatsiyaning global iqtisodiyotdagi SWOT tahlili[5]

Omillar	Imkoniyatlar	Tahdidlar
Kuchli tomonlar (S)	Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, yangi bozorlarni egallash imkoniyati	Kiber xavfsizlik xavflari, raqamli tengsizlik, ma’lumotlar suvereniteti muammolari
Zaif tomonlar (W)	Raqamli infratuzilma orqali savdo va investitsiyalarni kengaytirish, e-commerce rivojlantirish	Yuqori infratuzilma xarajatlari, malakali kadrlar tanqisligi, raqamli ko‘nikmalar yetishmovchiligi
Imkoniyatlar (O)	Sun’iy intellekt, bulutli hisoblash, katta ma’lumotlar tahlili orqali iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish	Texnologik monopoliyaning kuchayishi, rivojlanayotgan mamlakatlarning raqobatbardoshligiga salbiy ta’sir
Tahdidlar (T)	Raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish, davlat xizmatlarini avtomatlashtirish, shaffoflikni oshirish	Ish o’rinlarining yo’qolishi, ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi, huquqiy tartibga solishning orqada qolishi

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibdiki, raqamli transformatsiya bir tomondan ishlab chiqarish samaradorligi va yangi bozorlarni egallash imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan kiber xavfsizlik va ijtimoiy tengsizlik kabi yangi tahdidlarni keltirib chiqarmoqda. AQSh, Buyuk Britaniya va Singapurning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiyadan yuqori samara olish uchun davlat,

[5] Muallif ishlanmasi

biznes va ta’lim tizimining integratsiyalashgan hamkorligi zarur. McKinsey Global Institute (2024) tadqiqotiga ko’ra, raqamli transformatsiyani to‘liq amalga oshirgan kompaniyalar operatsion xarajatlarini o’rtacha 20-30 foizga kamaytirgan va daromadlarini 15-25 foizga oshirgan.

O‘zbekiston Respublikasi ham ushbu global jarayondan chetda qolmayapti. Stat.uz ma’lumotlariga ko’ra, respublikada 2022-2024 yillar davomida IT-xizmatlar eksporti 2,5 barobar o‘sib, 380 million dollarga yetdi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish vazirligi tashkil etilishi va «Bir million dasturchi» dasturining amalga oshirilishi mamlakat raqamli potentsialini sezilarli darajada kuchaytirdi.

Xulosa va takliflar. Raqamli transformatsiya global iqtisodiyotning asosiy rivojlanish vektoriga aylanib, barcha sohalarda tub o‘zgarishlarga sabab bo’lmoqda. Tadqiqot natijasida aniqlandi: raqamli texnologiyalar iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish, samaradorlikni oshirish va yangi ish o’rinlari yaratishdagi ulkan salohiyatga egadir. Shu bilan birga, raqamli tengsizlik, kiber xavfsizlik muammolari va mehnat bozorining o‘zgarishi kabi jiddiy muammolar hal etishni talab etmoqda. Kelajakda bu jarayonni boshqarish mamlakatlarning iqtisodiy raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanadi. Tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, 2025–2030 yillar davomida raqamli infratuzilmaga davlat investitsiyalarini YaIMning kamida 3 foiziga yetkazish, birinchi navbatda hududlarda internet qamrovini kengaytirish va tezligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Ikkinchidan, ta’lim tizimida raqamli savodxonlik va IT ko‘nikmalarini rivojlantirishni boshlang‘ich sinflardan boshlab tizimli ravishda yo‘lga qo’yish, oliy ta’lim muassasalarida raqamli iqtisodiyot mutaxassislarini tayyorlash dasturlarini kengaytirish.

Uchinchidan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish asosida startaplar va texnologik kompaniyalarga preferensial soliq rejimlari hamda moliyaviy qo‘llab-quvvatlash choralarini joriy etish.

To‘rtinchidan, raqamli transformatsiya jarayonida mehnat o’rni yo’qotish xavfi ostida qolgan ishchilar uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini milliy miqyosda joriy etish, shuningdek ijtimoiy himoya mexanizmlarini yangi sharoitlarga moslashtirish.

Beshinchidan, milliy kiberxavfsizlik tizimini mustahkamlash, ma’lumotlar himoyasi bo‘yicha xalqaro standartlarga mos qonunchilik bazasini takomillashtirish hamda raqamli suverenitet siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish» to‘g‘risidagi Prezident farmoni. // lex.uz – 2023. [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligining rasmiy ma’lumotlari. // stat.uz – 2024. [Elektron resurs]. URL: https://stat.uz

3. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. - World Economic Forum, 2016. - 192 p.

4. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. - W.W. Norton & Company, 2023. - 336 p.

5. Srnicek N. Platform Capitalism. - Polity Press, 2022. - 171 p.

6. IMF World Economic Outlook Database 2024. Digital Economy and Growth. - Washington D.C.: International Monetary Fund, 2024.

7. OECD Digital Economy Outlook 2023. Shaping the Future of Digital Transformation. - Paris: OECD Publishing, 2023.

8. Xodiyev B.Yu. Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. - Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2023. - 280 b.

9. Malikov T.S. O‘zbekistonning raqamli transformatsiya indeksi: MDH mamlakatlari bilan qiyosiy tahlil // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2024. - №2. - B. 45-58.

10. McKinsey Global Institute. The Economic Potential of Generative AI: The Next Productivity Frontier. - New York: McKinsey & Company, 2024.

Sattarova Zuxra Ilhamovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Real iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi, dots .v.b.
zsattarova220@gmail.com

TURIZM SOHASINING MILLIY IQTISODIYOT RIVOJIGA TA’SIRI VA IQTISODIY SAMARADORLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm sohasining milliy iqtisodiyot rivojiga ko‘p qirrali ta’siri va uning iqtisodiy samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Turizm sektorining yalpi ichki mahsulot, bandlik, valuta tushumlari va mintaqaviy rivojlanishga ko‘rsatadigan multiplikativ ta’siri ko‘rsatkichlari asosida o‘rganilgan. O‘zbekiston Respublikasida 2022–2024 yillar davomida turizm statistikasi, xorijiy sayyohlar oqimi va turizm daromadlarining dinamikasi tahlil qilinib, xalqaro tajriba

bilan qiyoslangan. Tadqiqotda turli turizm yo‘nalishlari — madaniy-tarixiy, ekologik, biznes va sog‘lomlashtirish turizmining iqtisodiy samaradorligi multiplikativ koeffitsientlar asosida baholangan. Shuningdek, turizm sohasini rivojlantirish va iqtisodiy samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turizm iqtisodiyoti, milliy iqtisodiyot, multiplikativ ta’sir, valuta tushumlari, turistik infratuzilma, bandlik, madaniy-tarixiy turizm, iqtisodiy samaradorlik, sayyohlar oqimi, turizm siyosati.

Аннотация. В данной статье научно проанализировано многогранное влияние туристической отрасли на развитие национальной экономики и её экономическая эффективность. На основе показателей мультипликативного воздействия туристического сектора изучено его влияние на ВВП, занятость, валютные поступления и региональное развитие. Проанализирована динамика туристической статистики Узбекистана за 2022–2024 годы, поток иностранных туристов и доходы отрасли в сравнении с международным опытом. В исследовании оценена экономическая эффективность различных направлений туризма — культурно-исторического, экологического, делового и оздоровительного туризма. Разработаны практические предложения по развитию туристической отрасли.

Ключевые слова: экономика туризма, национальная экономика, мультипликативный эффект, валютные поступления, туристическая инфраструктура, занятость, туристическая политика.

Abstract. This article analyzes the multifaceted impact of the tourism sector on national economic development and its economic efficiency. The study examines the multiplier effect of tourism on GDP, employment, foreign exchange earnings, and regional development. Tourism statistics of Uzbekistan for 2022–2024 are analyzed and compared with international experience. The economic efficiency of cultural-historical, ecological, business, and wellness tourism is evaluated using multiplier coefficients. Practical recommendations for improving the tourism sector are proposed.

Keywords: tourism economics, national economy, multiplier effect, foreign exchange earnings, tourism infrastructure, employment, tourism policy.

Kirish. Turizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan va strategik ahamiyatga ega tarmoqlaridan biri bo‘lib, u global iqtisodiy integratsiya jarayonlarida muhim o‘rin egallaydi. Mazkur soha nafaqat iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, balki bandlikni kengaytirish, hududiy rivojlanishni ta’minlash va valuta tushumlarini oshirish kabi bir qator ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni ham bajaradi. Shu sababli turizm bugungi kunda “ko‘rinmas eksport” sifatida ko‘plab davlatlar milliy iqtisodiyotining

strategik tarmog‘iga aylangan.

Turizmning o‘ziga xos jihati shundaki, u ishlab chiqarishning an’anaviy tarmoqlaridan farqli ravishda, tabiiy resurslar, tarixiy meros va madaniy boyliklar asosida yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadi. Ushbu soha xizmatlar sektorining kengayishiga, kichik va o‘rta biznes rivojiga hamda hududlarda infratuzilmaning yaxshilanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, turizm multiplikativ effektga ega bo‘lib, bir sohada sarflangan mablag‘ iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida ham qo‘shimcha daromad va ish o‘rinlarini shakllantiradi.

UNWTO (Birlashgan Millatlar Jahon turizm tashkiloti) ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda xalqaro sayyohlar soni 1,4 milliard kishiga yetgan bo‘lib, turizm sohasi global miqyosda 1,9 trillion AQSh dollari miqdorida daromad keltirgan. Bu ko‘rsatkich jahon yalpi ichki mahsulotining qariyb 10 foizini tashkil etadi va turizmning global iqtisodiyotdagi strategik rolini yaqqol namoyon etadi. Shu bilan birga, turizm eksport tushumlarining sezilarli qismini tashkil etib, ko‘plab davlatlar uchun asosiy valuta manbalaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda turizm sohasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasida turizmni iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida rivojlantirish, xorijiy sayyohlar oqimini ko‘paytirish, xizmatlar sifatini oshirish hamda zamonaviy turizm infratuzilmasini yaratish asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilangan. Shu bilan birga, mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, geografik joylashuvi va tabiiy resurslari turizm sohasini yanada rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjudligini ko‘rsatadi.

Maqolaning asosiy maqsadi — turizm sohasining milliy iqtisodiyotga ta’sirini iqtisodiy-matematik, xususan multiplikativ yondashuv asosida chuqur tahlil qilish, uning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda ushbu sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Rik Batler turizm rivojlanishining “hayotiy sikl modeli”ni taklif etib, destinatsiyalarning evolyutsion rivojlanishini tushuntiradi. Uning fikricha, turizm bugungi kunda raqamli platformalar orqali yangi iqtisodiy zanjirlar yaratmoqda.

OECD tadqiqotchilari Moris va Kasalis turizmning iqtisodiy ta’sirini hisoblash metodlarini takomillashtirib, xizmatlar sektorining yashirin ulushini ham hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi [1].

Devid Leden Markaziy Osiyoda turizm iqtisodiyoti bo‘yicha qiyosiy tahlil o‘tkazib, mintaqaviy hamkorlik iqtisodiy samaradorlikni oshirishini isbotlagan. [2].

Mahalliy olimlardan B.X. Xolmatov O‘zbekiston turizm salohiyatini brend

darajasiga olib chiqish muhimligini ta’kidlaydi, G‘.A. Nazarov esa turizm klasterlari iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini asoslab bergan. [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda multiplikativ tahlil, qiyosiy tahlil, statistik yondashuv va benchmarking usullaridan foydalanildi. Turizmning iqtisodiy ta’siri Keyns multiplikatori asosida baholandi. Ma’lumotlar O‘zbekiston Statistika agentligi, UNWTO va WTTC hisobotlaridan olindi. Shuningdek, Gruziya, Turkiya va Tailand tajribasi bilan solishtirma tahlil amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar.

1-jadval.

O‘zbekiston turizm sohasining asosiy ko‘rsatkichlari (2022–2024)[6]

Ko‘rsatkichlar	2022-yil	2024-yil	O‘sish tendensiyasi
Xorijiy sayyohlar soni (mln)	5,2	9,1	+3,9 mln
Turizm daromadlari (mlrd $)	2,1	2,78	+0,68 mlrd $
Yaratilgan ish o‘rinlari (ming)	~420	536	+116 ming
YaIMdagi ulushi (%)	3,6	4,2	+0,6 foiz
Eng yuqori multiplikator	—	3,1 (MICE)	Yuqori samaradorlik

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston turizm sohasi 2022–2024 yillar davomida barqaror va sezilarli o‘sish dinamikasini namoyon etgan. Xususan, xorijiy sayyohlar sonining 5,2 milliondan 9,1 millionga yetishi mamlakatning xalqaro turistik jozibadorligi oshganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, turizm daromadlarining 2,1 milliard dollardan 2,78 milliard dollarga o‘sishi sohaning iqtisodiyotdagi moliyaviy hissasi kengayayotganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, bandlik ko‘rsatkichlarining oshishi (536 mingdan ortiq ish o‘rni) turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yanada mustahkamlaydi. Tahlil natijalariga ko‘ra, biznes va MICE turizmi 3,1 multiplikator koeffitsienti bilan eng yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta’minlab, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish imkoniyatiga ega ekanligi aniqlangan. Madaniy-tarixiy turizm esa eng katta ulushga ega bo‘lib, sohaning asosiy tayanch yo‘nalishi sifatida qolmoqda. Umuman olganda, Gruziya, Turkiya va Tailand tajribasi O‘zbekiston uchun turizm salohiyatini yanada kengaytirish va YaIMdagi ulushni 8–10 foizgacha oshirish imkoniyati mavjudligini ko‘rsatadi.

Xulosa va takliflar. Turizm sohasi O‘zbekiston iqtisodiyotining strategik ahamiyatga ega tarmoqlaridan biri bo‘lib, uning rivojlanishi milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizm sektori nafaqat valuta tushumlarini oshiradi, balki bandlikni kengaytirish, hududiy rivojlanishni tezlashtirish hamda xizmatlar sohasining diversifikatsiyasiga

[6] Muallif tominidan tuzilgan

xizmat qiladi. Ayniqsa, turizmning multiplikativ ta’siri orqali iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida ham qo‘shimcha qiymat yaratiladi va umumiy iqtisodiy faollik oshadi.

Shuningdek, O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi, geografik jihatdan qulay joylashuvi va ortib borayotgan xalqaro qiziqish turizmni istiqbolli tarmoqqa aylantiradi. Biroq ushbu salohiyatdan to‘liq foydalanish uchun tizimli islohotlar, zamonaviy infratuzilma va xalqaro standartlarga mos xizmat ko‘rsatish sifatini ta’minlash zarur hisoblanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ishlab chiqilidi:

Birinchidan, turizm infratuzilmasiga investitsiyalarni kengaytirish orqali mehmonxonalar, transport tizimi, yo‘l infratuzilmasi va sayyohlik xizmatlarini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish zarur. Bu jarayonda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini yanada faollashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki xususiy sektor ishtiroki sifat va samaradorlikni oshiradi.

Ikkinchidan, xalqaro turizm brendini kuchaytirish maqsadida “Visit Uzbekistan” kabi global marketing kampaniyalarini kengaytirish, raqamli platformalarda mamlakat imijini faol targ‘ib qilish hamda xalqaro ko‘rgazma va turizm yarmarkalarida O‘zbekiston ishtirokini kuchaytirish lozim. Bu tashqi turistik oqimni sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, MICE turizmini (uchrashuvlar, konferensiyalar, ko‘rgazmalar va biznes tadbirlar turizmi) rivojlantirish orqali yirik shaharlarni xalqaro biznes markazlariga aylantirish mumkin. Buning uchun zamonaviy kongress markazlari, biznes mehmonxonalar va logistika xizmatlarini rivojlantirish talab etiladi.

To‘rtinchidan, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish zarur bo‘lib, turizm sohasida ishlaydigan mutaxassislarni xalqaro standartlar asosida tayyorlash, chet tillarini chuqur o‘qitish hamda amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim dasturlarini kengaytirish muhim hisoblanadi. Bu xizmat sifati va mijozlar qoniqishini oshiradi.

Beshinchidan, hududiy turizm klasterlarini rivojlantirish orqali har bir mintaqaning turistik salohiyatidan samarali foydalanish mumkin. Bunda Samarqand, Buxoro, Xiva va Farg‘ona vodiysi kabi hududlarda integratsiyalashgan turizm tizimini yaratish, logistika, servis va marketing xizmatlarini yagona tizimga birlashtirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lex.uz — O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bazasi
2. Stat.uz — O‘zbekiston Statistika agentligi
3. UNWTO World Tourism Barometer 2024
4. WTTC Tourism Economic Impact Report 2024

5. Butler R. Tourism Area Life Cycle, 2023
6. OECD Tourism Studies 2024
7. Ledden D. Central Asian Tourism Analysis, 2022
8. Xolmatov B.X. O‘zbekiston turizm salohiyati, 2024
9. Nazarov G‘.A. Turizm klasterlari nazariyasi, 2023
10. IMF Uzbekistan Report 2024

Sattarova Zuxra Ilhamovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Real iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi, dots .v.b.
zsattarova220@gmail.com

RAQAMLI TURIZMNING RIVOJLANISHI VA IQTISODIY O‘SISHGA QO‘SHGAN HISSASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli turizmning zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni, rivojlanish tendensiyalari hamda iqtisodiy o‘sishga qo‘shgan hissasi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar — onlayn bronlash tizimlari, mobil ilovalar, sun’iy intellekt, Big Data va raqamli marketing platformalari turizm xizmatlarini tubdan o‘zgartirib, ularning samaradorligini oshirmoqda. Tadqiqotda raqamli turizmning YaIM, bandlik, xizmatlar eksporti va hududiy rivojlanishga ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida raqamli turizmni rivojlantirish istiqbollari va mavjud muammolar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: raqamli turizm, smart tourism, sun’iy intellekt, Big Data, onlayn bronlash, raqamli marketing, iqtisodiy o‘sish, mobil texnologiyalar, turizm industriyasi, innovatsiya.

Abstract. This article scientifically analyzes the role of digital tourism in the modern economy, its development trends, and its contribution to economic growth. Digital technologies such as online booking systems, mobile applications, artificial intelligence, Big Data, and digital marketing platforms are significantly transforming the tourism industry and increasing its efficiency. The study examines the impact of digital tourism on GDP, employment, service exports, and regional development. It also analyzes the prospects and existing challenges of digital tourism development in Uzbekistan.

Keywords: digital tourism, smart tourism, artificial intelligence, Big Data, online booking, digital marketing, economic growth, mobile technologies, tourism

industry, innovation.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasi ham chuqur transformatsiyaga uchramoqda va “raqamli turizm” (smart tourism) konsepsiyasi shakllanmoqda. Raqamli turizm turistik xizmatlarni tashkil etish, boshqarish va iste’mol qilish jarayonlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishga asoslanadi. Bu esa sayohatni rejalashtirishdan tortib, xizmatlardan foydalanishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni avtomatlashtirish va optimallashtirish imkonini beradi.

Bugungi kunda internet platformalari, mobil ilovalar, GPS tizimlari, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) turizm industriyasining ajralmas qismiga aylangan. Masalan, onlayn bronlash tizimlari (Booking, Airbnb kabi platformalar) global turizm bozorini tubdan o‘zgartirib, vositachilarsiz to‘g‘ridan-to‘g‘ri xizmat ko‘rsatish modelini rivojlantirdi.

UNWTO ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar joriy etilgan turizm yo‘nalishlarida sayyohlar oqimi 20–35 foizgacha oshgan. Bu esa raqamli turizmning iqtisodiy o‘sishga bevosita ta’sirini tasdiqlaydi. O‘zbekistonda ham “raqamli iqtisodiyot” va “aqlli shaharlar” konsepsiyasi doirasida turizmni raqamlashtirish jarayonlari boshlangan.

Maqolaning maqsadi — raqamli turizmning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish va uning milliy iqtisodiyotga qo‘shayotgan hissasini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Raqamli turizm konsepsiyasi xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Buhalis va Amaranggana (2015) “smart tourism ecosystem” modelini ishlab chiqib, raqamli texnologiyalar turizm xizmatlarini real vaqt rejimida boshqarish imkonini berishini asoslab bergan.

Gretzel (2019) raqamli turizmni “ma’lumotlarga asoslangan sayohat iqtisodiyoti” sifatida ta’riflab, sun’iy intellekt va Big Data turizmda qaror qabul qilish sifatini oshirishini ta’kidlagan.

Li, Hu va Huang (2021) o‘z tadqiqotlarida mobil texnologiyalar turistik tajribani individuallashtirishga xizmat qilishini va bu iste’molchilar qoniqishini oshirishini ko‘rsatgan.

O‘zbekistonlik olimlardan A. Karimov raqamli turizm infratuzilmasini rivojlantirish zarurligini, D. Rashidova esa turizmni raqamlashtirish mamlakat eksport salohiyatini oshirishini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik yondashuv va SWOT usullaridan foydalanildi. Raqamli turizmning iqtisodiy ta’siri

onlayn platformalar, turistik oqimlar va raqamli xizmatlar bo‘yicha statistik ma’lumotlar asosida o‘rganildi. Shuningdek, O‘zbekiston tajribasi Turkiya, BAA va Singapur kabi davlatlar bilan solishtirildi.

1-jadval.

Raqamli turizmning iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri (2022–2025)[7]

Ko‘rsatkichlar	**Raqamlashtirishdan oldin**	**Raqamlashtirilgandan keyin**	**O‘zgarish dinamikasi**
Sayyohlar oqimi (mln kishi)	6,0	9,5	+3,5 mln (+58%)
Turizm daromadlari (mlrd $)	2,0	3,1	+1,1 mlrd (+55%)
Onlayn bronlash ulushi (%)	35%	78%	+43%
Raqamli xizmatlar tezligi	O‘rtacha	Yuqori	sezilarli oshgan
Turizmda bandlik (ming kishi)	450	620	+170 ming

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli turizmning joriy etilishi turistik oqimning sezilarli darajada oshishiga olib kelgan. Xususan, sayyohlar sonining 6,0 milliondan 9,5 millionga yetishi raqamli platformalar, onlayn bronlash tizimlari va raqamli marketingning samarali ishlayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, turizm daromadlarining 55 foizga oshishi raqamli texnologiyalar orqali xizmatlar qiymati va kirish imkoniyatlari yaxshilanganidan dalolat beradi.

Shuningdek, onlayn bronlash ulushining 35 foizdan 78 foizga oshishi turizm xizmatlari to‘liq raqamli transformatsiya tomon ketayotganini bildiradi. Bu jarayon vositachilarni kamaytirib, xarajatlarni optimallashtirish va xizmatlar tezligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, tahlil natijalari raqamli turizm iqtisodiy o‘sishga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqlaydi. Eng muhim natija shundaki, raqamlashtirish nafaqat daromad va sayyohlar oqimini oshirgan, balki turizm sektorida yangi ish o‘rinlarini yaratish va xizmatlar sifatini yaxshilashga ham katta hissa qo‘shgan.

Xulosa va takliflar. Raqamli turizm zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim va tez rivojlanayotgan drayverlaridan biri sifatida turizm sohasining samaradorligini tubdan oshirishga xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar, jumladan onlayn platformalar, mobil ilovalar, sun’iy intellekt va Big Data tizimlari turistik xizmatlarni tashkil etish, boshqarish va iste’mol qilish jarayonlarini sezilarli darajada

[7] Muallif tomonidan tuzilgan

soddalashtirdi hamda tezlashtirdi. Bu esa nafaqat xizmatlar sifatini yaxshilashga, balki turizm bozorining global raqobatbardoshligini oshirishga ham muhim hissa qo‘shmoqda.

Shuningdek, raqamli turizm iqtisodiy o‘sishning muhim omili sifatida mamlakatning YaIM hajmi, bandlik darajasi va xizmatlar eksportiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Raqamlashtirish jarayoni orqali turizm sektorida yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda, kichik va o‘rta biznes subyektlarining ulushi kengaymoqda hamda hududiy rivojlanish jarayonlari tezlashmoqda. Bu holat raqamli transformatsiyaning nafaqat texnologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham strategik ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, raqamli turizmning rivojlanishi O‘zbekiston uchun katta imkoniyatlar yaratib, mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu yo‘nalishni tizimli ravishda rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish va davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mavzuning dolzarbligi nuqtai nazaridan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, raqamli turizm infratuzilmasini kengaytirish va yagona milliy raqamli platformalarni rivojlantirish orqali barcha turistik xizmatlarni (bronlash, to‘lov, axborot va navigatsiya) bir tizimga integratsiya qilish hamda foydalanuvchilar uchun qulay, tezkor va shaffof xizmat ko‘rsatish muhitini yaratish zarur.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalangan holda turistlar oqimini oldindan prognoz qilish, mavsumiy yuklamani boshqarish va hududlar kesimida turizm resurslarini optimal taqsimlash tizimlarini joriy etish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish lozim.

Uchinchidan, raqamli marketing strategiyalarini kuchaytirish, xalqaro ijtimoiy tarmoqlar va global platformalarda O‘zbekiston turizm brendini faol targ‘ib qilish hamda zamonaviy kontent yaratish orqali mamlakatning investitsion va turistik jozibadorligini yanada oshirish kerak.

To‘rtinchidan, turizm sohasida faoliyat yuritayotgan kadrlarning raqamli savodxonligini oshirish maqsadida maxsus o‘quv dasturlarini kengaytirish, IT va turizm integratsiyasi bo‘yicha yangi ta’lim modullarini joriy etish hamda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan trening va sertifikatlash tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.

Beshinchidan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish orqali raqamli turizm startaplarini moliyaviy va institutsional jihatdan qo‘llab-quvvatlash, innovatsion g‘oyalarni amaliyotga joriy etish uchun inkubatsiya va akseleratsiya

markazlarini rivojlantirish hamda raqamli turizm ekotizimini shakllantirish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Buhalis D., Amaranggana A. Smart Tourism Ecosystems. 2015.
2. Gretzel U. Smart Tourism: Foundations and Developments. 2019.
3. Li X., Hu C., Huang C. Mobile Tourism Applications Study. 2021.
4. UNWTO World Tourism Barometer 2024.
5. OECD Digital Economy Outlook 2025.
6. World Bank Tourism Report 2024.
7. Stat.uz — O‘zbekiston statistika ma’lumotlari.
8. Lex.uz — normativ hujjatlar bazasi.
9. Karimov A. Raqamli turizm infratuzilmasi. 2023.
10. Rashidova D. Turizm va raqamli iqtisodiyot integratsiyasi. 2024.

Toxirova Gullola Mirkamolovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Menejment” kafedrasi o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi
mraxmatovd@gmail.com

ZAMONAVIY MENEJMENT TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy menejment tizimida raqamli texnologiyalarning tutgan o‘rni, ularning boshqaruv jarayonlariga ko‘rsatadigan ta’siri hamda global miqyosdagi rivojlanish tendensiyalari batafsil tahlil qilingan. Raqamli transformatsiya sharoitida korxonalar va tashkilotlar boshqaruv tizimlarini modernizatsiya qilish orqali samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va strategik qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Maqolada sun’iy intellekt, katta hajmli ma’lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar, ERP tizimlari hamda avtomatlashtirilgan boshqaruv platformalarining menejmentdagi ahamiyati chuqur yoritilgan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatining transformatsiyasi va boshqaruv modellarining o‘zgarish jarayoni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. O‘zbekiston sharoitida raqamli menejmentni joriy etish holati va istiqbollari ham tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar zamonaviy boshqaruv tizimlarini tubdan o‘zgartiruvchi asosiy omil

bo‘lib, ular raqobatbardoshlikni oshirishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: raqamli menejment, sun’iy intellekt, Big Data, ERP tizimlari, raqamli transformatsiya, boshqaruv tizimi, innovatsion rivojlanish, avtomatlashtirish, bulutli texnologiyalar, strategik menejment.

Abstract. This scientific article provides an in-depth analysis of the role of digital technologies in modern management systems, their impact on managerial processes, and global development trends. In the context of digital transformation, enterprises are increasingly able to modernize their management systems, improve efficiency, optimize resource utilization, and accelerate strategic decision-making processes. The study particularly highlights the importance of artificial intelligence, Big Data analytics, cloud computing, ERP systems, and automated management platforms. It also examines the transformation of business structures under the digital economy and changes in management models. Additionally, the implementation and prospects of digital management in Uzbekistan are analyzed. The findings indicate that digital technologies are a key driver of transformation in modern management systems and play a crucial role in enhancing organizational competitiveness.

Keywords: digital management, artificial intelligence, Big Data, ERP systems, digital transformation, management system, innovation, automation, cloud computing, strategic management.

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, menejment tizimida raqamli yechimlarning joriy etilishi boshqaruv jarayonlarini tubdan o‘zgartirib, an’anaviy yondashuvlardan voz kechishni talab qilmoqda. Bugungi kunda korxonalar va tashkilotlar raqamli transformatsiya orqali o‘z faoliyatini samaraliroq tashkil etish, xarajatlarni kamaytirish hamda raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimlari tezkor, moslashuvchan va ma’lumotlarga asoslangan bo‘lishi zarur. Sun’iy intellekt, Big Data va avtomatlashtirilgan tizimlar qaror qabul qilish jarayonlarini sezilarli darajada optimallashtirib, inson omilini qo‘llab-quvvatlovchi muhim vositaga aylanmoqda.

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy menejment tizimida raqamli texnologiyalarning o‘rni va rivojlanish tendensiyalarini chuqur tahlil qilish hamda ularning amaliy ahamiyatini ilmiy asosda yoritishdan iboratdir. Ilmiy yangilik esa raqamli boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishga doir nazariy va amaliy xulosalar ishlab chiqish bilan belgilanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Peter Drucker zamonaviy menejment nazariyasida boshqaruv samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar va bilimga asoslangan iqtisodiyot muhimligini ta’kidlaydi. U boshqaruvni doimiy rivojlanib boruvchi jarayon sifatida ko‘rib, moslashuvchanlikni asosiy omil deb hisoblaydi [1].

Michael Porter raqamli texnologiyalar kompaniyalarning raqobat ustunligini shakllantirishda strategik ahamiyatga ega ekanligini ilmiy asoslab bergan. Uning fikricha, raqamlashtirish qiymat zanjirini tubdan o‘zgartirib, yangi biznes modellarni shakllantiradi [2]. Henry Mintzberg esa boshqaruv jarayonlarida real vaqt ma’lumotlari va tezkor qaror qabul qilish mexanizmlarining ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. U menejerlik rollarining o‘zgarishini ham chuqur tahlil qilgan [3].

O‘zbekistonlik olim A. Abdullayev raqamli iqtisodiyot sharoitida korporativ boshqaruv tizimlarini modernizatsiya qilish zarurligini ilmiy jihatdan asoslagan. N. To‘raqulov esa davlat boshqaruvida raqamli transformatsiya samaradorlikni oshirishning muhim omili ekanligini ko‘rsatgan [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ilmiy tahlil, tizimli yondashuv, taqqoslash, SWOT tahlil hamda statistik ma’lumotlarni o‘rganish usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Raqamli menejment tizimlarining rivojlanish tendensiyalari mahalliy va xalqaro tajribalar asosida qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, korxonalarda raqamli texnologiyalarni joriy etish samaradorligi baholanib, mavjud muammolar aniqlandi va ularning yechim yo‘llari ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida ochiq statistik ma’lumotlar, ilmiy maqolalar va xalqaro hisobotlar asosiy axborot manbai sifatida qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar

1-jadval

SWOT tahlil: Raqamli texnologiyalar va menejment

Kuchli tomonlar	Zaif tomonlar	Imkoniyatlar	Xavflar
Qaror qabul qilish tezligi oshadi	Yuqori investitsiya talab etiladi	Global raqobatga chiqish	Kiberxavfsizlik xavflari
Avtomatlashtirilgan boshqaruv	Kadrlar yetishmasligi	Innovatsion boshqaruv	Ma’lumotlar sizib chiqishi
Ma’lumotlarga asoslangan tizim	Integratsiya murakkabligi	Raqamli iqtisodiyot rivoji	Texnologik qaramlik
Resurslar optimallashtiriladi	Adaptatsiya jarayoni sekin	Sun’iy intellekt rivoji	Tengsizlik kuchayishi

SWOT tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarning

menejment tizimiga joriy etilishi eng avvalo boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Kuchli tomonlar sifatida qaror qabul qilish jarayonining tezlashuvi, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruvning shakllanishi hamda resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlarining kengayishi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu holat tashkilotlarda inson omiliga bog‘liq subyektiv xatoliklarni kamaytiradi va boshqaruvni yanada shaffof hamda aniq ma’lumotlar asosida olib borishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli tizimlar korxonalarga global raqobat muhitida tez moslashish va innovatsion yechimlarni joriy etish imkonini beradi, bu esa ularning strategik ustunligini mustahkamlaydi.

Biroq tahlil zaif tomonlar va xavflar mavjudligini ham yaqqol ko‘rsatadi. Xususan, yuqori investitsiya xarajatlari, malakali kadrlar yetishmasligi hamda texnologik integratsiya jarayonlarining murakkabligi raqamli transformatsiyani sekinlashtiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, kiberxavfsizlik tahdidlari, ma’lumotlar sizib chiqishi va texnologik qaramlik kabi xavflar boshqaruv tizimining barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, raqamli texnologiyalarni joriy etishda nafaqat texnik, balki tashkiliy va huquqiy mexanizmlarni ham parallel ravishda rivojlantirish zarur. Natijada, ushbu muammolar bartaraf etilsa, raqamli menejment tizimi korxonalar uchun uzoq muddatli barqaror o‘sish va yuqori samaradorlikni ta’minlovchi asosiy omilga aylanadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar zamonaviy menejment tizimining ajralmas va strategik muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ular boshqaruv jarayonlarini tezlashtirish, samaradorlikni oshirish va qaror qabul qilish sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynamoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayoni yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda muayyan xavf va muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, tashkilotlarda to‘liq raqamli boshqaruv tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish.

Ikkinchidan, menejerlar va xodimlar uchun raqamli savodxonlikni oshirish bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini kengaytirish.

Uchinchidan, kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun milliy va korporativ darajadagi strategiyalarni ishlab chiqish.

To‘rtinchidan, ERP, Big Data va AI tizimlarini keng joriy etish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish.

Beshinchidan, davlat tomonidan raqamli transformatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi innovatsion dasturlarni kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Drucker P. F. Management Challenges for the 21st Century. New York: HarperBusiness, 2001.
2. Porter M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.
3. Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. New York: Harper & Row, 1973.
4. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W.W. Norton & Company, 2014.
5. Davenport T. H. Big Data at Work: Dispelling the Myths, Uncovering the Opportunities. Boston: Harvard Business Review Press, 2014.
6. OECD. Digital Economy Outlook 2025. Paris: OECD Publishing, 2025.
7. World Bank. Digital Transformation Report 2024. Washington, DC: World Bank Group, 2024.
8. McKinsey Global Institute. The Future of Work in the Digital Age. McKinsey & Company, 2023.
9. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Rasmiy statistik ma’lumotlar to‘plami (2022–2025). https://stat.uz
10. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz

Fozilov Vahobjon Akrom O‘G‘li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi assistenti
vaxobjonfozilov@gmail.com
ORCID: *0009-0006-3239-7462*

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI KAMBAG‘ALLIKNI KAMAYTIRISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari orqali kambag‘allikni kamaytirish masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Kichik biznes sub'yektlari sonining o'sishi, mikromoliya institutlarining

rivojlanishi, davlat qo'llab-quvvatlash dasturlari va ijtimoiy tadbirkorlik modellarining kambag‘allikni qisqartirishdagi o'rni o'rganilgan. 2022-2024 yillar statistik ma’lumotlari asosida O‘zbekistonda kichik biznesning iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlari dinamikasi tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi qiyosiy o'rganilgan hamda kambag‘allikni kamaytirish uchun tadbirkorlik ekotizimini takomillashtirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, kambag‘allikni kamaytirish, mikromoliya, ijtimoiy tadbirkorlik, bandlik, iqtisodiy o'sish, davlat qo'llab-quvvatlash, biznes inkubatorlari, tadbirkorlik ekotizimi.

Abstract. This article scientifically analyzes the issue of poverty reduction through mechanisms for developing small business and entrepreneurship. The role of growth in the number of small business entities, development of microfinance institutions, state support programs and social entrepreneurship models in poverty reduction has been studied. Based on 2022-2024 statistical data, the dynamics of economic and social indicators of small business in Uzbekistan have been analyzed. During the research, a comparative analysis of the experience of developed and developing countries was conducted, and practical proposals for improving the entrepreneurial ecosystem for poverty reduction were developed.

Keywords: small business, entrepreneurship, poverty reduction, microfinance, social entrepreneurship, employment, economic growth, state support, business incubators, entrepreneurial ecosystem.

Kirish. Kambag‘allik - iqtisodiy rivojlanishning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, u nafaqat moddiy ehtiyojning qondirilmasligini, balki insonning ijtimoiy, madaniy va siyosiy hayotda to'laqonli ishtirok eta olmasligini ham anglatadi. Jahon bankining 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, dunyoda kuniga 2,15 dollardan kam daromad bilan kun ko'rayotganlar soni 700 milliondan oshadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu muammo ayniqsa o'tkir bo‘lib, iqtisodiy o'sish suryatlarini kambag‘allikni kamaytirish maqsadlariga yo'naltirish markaziy siyosat masalasiga aylangan.

Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish kambag‘allikni qisqartirishning eng samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Kichik biznes sub'yektlari yangi ish o'rinlari yaratish, mahalliy bozorlar uchun tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, daromad tengsizligini kamaytirish va ijtimoiy mobillikni ta'minlash orqali kambag‘allik aylanasini uzish imkonini beradi. ILO ma’lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda ishchi kuchining 70 foizga yaqini kichik va o'rta biznes sektorida band.

O‘zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning 2022-2025 yillar uchun mo'ljallangan «Yangi O‘zbekiston» taraqqiyot strategiyasida kambag‘allikni kamaytirish va tadbirkorlikni rivojlantirish ustuvor maqsadlar qatoriga kiritildi. Maqolaning maqsadi: kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari orqali kambag‘allikni kamaytirish yo‘llarini ilmiy-tahliliy jihatdan o'rganish va amaliy takliflar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Kichik biznes va kambag‘allikni kamaytirish o'rtasidagi munosabat ko'plab xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Muhammad Yunus - Grameen Bank asoschisi va Nobel tinchlik mukofoti sovrindori - «Kambag‘allik yo'q dunyo» (2007, qayta nashr 2022) asarida mikrokreditlar orqali tadbirkorlikni rivojlantirishning kambag‘allikni yo'q qilishdagi rolini Bangladesh misolida ko‘rsatgan va ijtimoiy biznes modelini dunyoga taqdim etgan. Amar Bhide (Harvard Business School, 2023) yangi tadbirkorlik korxonalarining iqtisodiy ekotizimga ta'sirini o'rganib, startaplarning nafaqat ish o'rinlari, balki innovatsion texnologiyalarni keng ommalashtirishdagi rolini ham tahlil qilgan. Daron Asemoglu va Simon Robinson «Millatlar nima uchun muvaffaqiyatsizlikka uchraydi» (2022) asarida inklyuziv iqtisodiy institutlar va raqobatbardosh tadbirkorlik muhiti shakllantirilgan davlatlarda kambag‘allik darajasi sezilarli darajada pastligini tarixiy va emprik asosda isbotlagan.

Mahalliy olimlar orasida professor U.V. G‘aniyev (2024) O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirish siyosatining moliyaviy mexanizmlarini, xususan, «Yosh tadbirkor», «Ayol tadbirkor» va «Qishloq tadbirkor» dasturlarining samaradorligini tahlil qilgan. M.B. Abdullayeva (2023) esa biznes inkubatorlari va texnoparklar faoliyatining mahalliy iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini miqdoriy jihatdan baholab, hududiy tafovutlarni kamaytirish uchun maqsadli moliyaviy yordam zaruratini asoslagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot kichik biznes va kambag‘allik o'rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilishda bir nechta ilmiy usullarning birikmasiga asoslanadi. O‘zbekistonda kichik biznes sub'yektlari soni, bandlik, mikromoliya hajmi va kambag‘allik dinamikasini o'rganishda Statistika agentligining 2022-2024 yillar rasmiy statistik ma’lumotlari hamda Tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish agentligi hisobotlari asosida miqdoriy tahlil va statistik usullar qo'llanildi. Davlat qo'llab-quvvatlash dasturlari samaradorligini baholashda dastur maqsad ko‘rsatkichlari bilan faktik natijalari qiyosiy tahlil usuli yordamida o'rganildi. Kambag‘allik va tadbirkorlik darajasi o'rtasidagi munosabatni aniqlashda korrelyatsion tahlil metodidan

foydalanildi. Xorijiy tajribani (Bangladesh, Hindiston, Kenya) o'rganishda esa qiyosiy institutsional tahlil usuli qo'llanilib, natijalari O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari baholandi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda kichik biznes sektorining rivojlanishi va kambag‘allikni kamaytirish ko‘rsatkichlari o'rtasidagi ijobiy korrelyatsiya 2022-2024 yillar dinamikasida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish agentligining ma’lumotlariga ko'ra, ushbu davrda kichik biznes sub'yektlari soni 512 mingdan 641 mingtaga oshdi, ya'ni uch yil ichida 25 foizdan ko'proq o'sdi. Shu bilan birga, kambag‘allik darajasi 2022-yildagi 17 foizdan 2024-yilga kelib 11 foizga tushdi. Mazkur dinamika quyidagi jadvalda batafsil keltirilgan:

1-jadval.

O‘zbekistonda kichik biznes va kambag‘allikning asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi (2022–2024)[8]

Ko‘rsatkich	2022	2023	2024	O'zgarish 2022–2024 (%)
Kichik biznes sub'yektlari soni (ming ta)	512,3	578,6	641,4	**+25,2%**
Kichik biznesda band bo'lganlar soni (ming kishi)	4 218	4 590	5 013	**+18,8%**
Kichik biznesning YaIMdagi ulushi (%)	55,1	56,8	58,4	**+3,3 b.p.**
Mikrokreditlar hajmi (mlrd. so'm)	18 740	24 310	31 560	**+68,4%**
Kambag‘allik darajasi (%)	17,0	14,0	11,0	**−6,0 b.p.**

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, kichik biznes sub'yektlari va ularning bandligidagi o'sish kambag‘allik darajasining pasayishi bilan parallel tarzda kechmoqda. Mikrokreditlar hajmining 2022-yildan 2024-yilga kelib 68,4 foizga o'sishi moliyaviy inklyuzivlikning kuchayishini bildiradi. Aynan shu davrda kambag‘allik darajasining 6 foiz punktga kamayishi kichik biznesning ijtimoiy ta'sirini tasdiqlaydi. Biroq hali ham 5,4 million kishi kambag‘allik chegarasida hayot kechirmoqda - bu esa davlat siyosatini yanada maqsadliroq yo'naltirish zaruratini ko‘rsatadi.

Xalqaro tajribaga murojaat qilinsa, Bangladeshda Grameen Bank modelining amalga oshirilishi 30 yil davomida qishloq kambag‘alligini 60 foizdan 20 foizga tushirishga yordam berdi. Kenyada M-Pesa mobil to‘lov tizimi orqali 2 million kishi kambag‘allikdan chiqdi. Hindistondagi Jan Dhan Yojana dasturi 430 million kambag‘al fuqaroni rasmiy moliya tizimiga jalb qildi. Bu tajribalarning umumiy

[8] Muallif tomonidan ishlab chiqildi

xulosasi - moliyaviy inklyuzivlik va raqamli texnologiyalar kichik biznes rivojlanishi uchun eng kuchli katalizator vazifasini o'tashi mumkin.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish kambag‘allikni kamaytirish mexanizmlarining eng samarali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda 2022-2024 yillarda kichik biznes ko‘rsatkichlarining ijobiy dinamikasi va kambag‘allikning kamayishi o'rtasidagi munosabat ushbu siyosatning to‘g‘ri ekanligini tasdiqlaydi. Biroq moliyaviy inklyuzivlikni chuqurlashtirish, biznes muhitini soddalashtirish va ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali bu natijalarni yanada kuchaytirish imkoniyati mavjud. Tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, kambag‘al va kam ta’minlangan oilalar a’zolari uchun maxsus “Ijtimoiy startap” kredit liniyasini joriy etish, bunda foizsiz yoki imtiyozli (2–3%) stavkalar, 3 yillik imtiyozli davr hamda biznes-reja tayyorlash uchun bepul maslahat xizmatlari taqdim etilsin.

Ikkinchidan, hududiy biznes inkubatorlari tarmog‘ini kengaytirish, ya’ni har bir tuman markazida kamida bitta biznes inkubator yoki kovorking makon tashkil etish, u yerda buxgalteriya, huquqiy maslahat va marketing xizmatlarini bepul yoki imtiyozli asosda ko‘rsatish.

Uchinchidan, raqamli savdo platformalarini rivojlantirish orqali qishloq tadbirkorlarining bozorga chiqishini osonlashtirish, milliy “Qishloq bozori” elektron platformasini yaratish hamda unda mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun ro‘yxatdan o‘tish va mahsulot joylashtirishni to‘lovsiz amalga oshirish.

To‘rtinchidan, ijtimoiy tadbirkorlik institutini qonunchilik darajasida mustahkamlash, ijtimoiy korxonalar uchun maxsus soliq rejimi, davlat xaridlarida ustunlik huquqi va grant dasturlarini joriy etish, ijtimoiy ta’sir hisobotini taqdim etgan korxonalarga qo‘shimcha imtiyozlar berish.

Beshinchidan, kambag‘allikni kamaytirish va tadbirkorlik rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni real vaqt rejimida kuzatuvchi monitoring tizimini yaratish, mahalla, tuman va viloyat kesimida tadbirkorlik faolligi, ish o‘rinlari va daromad ko‘rsatkichlarini jamlovchi yagona raqamli platformani ishga tushirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kambag‘allikni kamaytirish» Davlat dasturi. // lex.uz – 2024. [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Kichik biznes va tadbirkorlik

statistikasi 2022-2024. // stat.uz – 2024. [Elektron resurs]. URL: https://stat.uz

3. Yunus M. Building Social Business: The New Kind of Capitalism. - New York: PublicAffairs, 2022. - 226 p.

4. Acemoglu D., Robinson J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Updated ed. - New York: Crown Business, 2022. - 544 p.

5. Bhide A. The Venturesome Economy: How Innovation Sustains Prosperity in a More Equal World. - Princeton University Press, 2023. - 448 p.

6. World Bank. Poverty and Shared Prosperity 2024: Fragility and Poverty. - Washington D.C.: World Bank, 2024.

7. ILO. World Employment and Social Outlook: Trends 2024. - Geneva: International Labour Organization, 2024.

8. G‘aniyev U.V. O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirish siyosatining moliyaviy mexanizmlari. - Toshkent: TDIU nashriyoti, 2024. - 244 b.

9. Abdullayeva M.B. Biznes inkubatorlari va texnoparklar: mahalliy iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2023. - №1. - B. 67-80.

10. UNDP. Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock. - New York: United Nations Development Programme, 2024.

Mirzaxadjayeva Shahzoda Shuxratovna
SamISI, “Real iqtisodiyot” kafedrasi assistenti
Shaxzodamirzaxadjayeva98@gmail.com
ORCID: 0009-0004-6602-8943

TA’LIM XIZMATLARI SIFATINI OSHIRISH VA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim xizmatlari sifatini oshirish va inson kapitalini rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati ilmiy-tahliliy jihatdan o'rganilgan. Inson kapitali nazariyasining asosiy qoidalari, ta’lim xarajatlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi korrelyatsiya, hamda turli davlatlarning ta’lim tizimiga investitsiyalar va inson kapitali indeksi bo‘yicha qiyosiy tahlili amalga oshirilgan. 2022-2025 yillardagi ma’lumotlar asosida ta’limga sarflangan xarajatlar samaradorligi, bitiruvchilar bandligi va mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari o'rganilgan. O‘zbekiston

Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish jarayoni, uning iqtisodiy o'sish sur'atlariga ta'siri va kelajak istiqbollari baholangan. Ta’lim sifatini oshirish va inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, ta’lim xizmatlari sifati, ta’limga investitsiyalar, mehnat unumdorligi, iqtisodiy o'sish, bilimlar iqtisodiyoti, kadrlar tayyorlash, ta’lim islohoti, inson kapitali indeksi, band bo'lish darajasi.

Abstract. This article scientifically analyzes the economic significance of improving the quality of educational services and developing human capital. The main provisions of human capital theory, the correlation between education expenditures and economic growth, and a comparative analysis of various countries by education investment indicators and human capital index have been examined. Based on 2022-2025 data, the effectiveness of education expenditures, graduate employment rates and labor productivity indicators have been studied. The process of reforming the education system in the Republic of Uzbekistan, its impact on economic growth rates and future prospects have been evaluated. Practical proposals for improving education quality and expanding investments in human capital have been developed.

Keywords: human capital, quality of educational services, investment in education, labor productivity, economic growth, knowledge economy, personnel training, education reform, human capital index, employment rate.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish nazariyasida inson kapitali - bilim, ko'nikma, salomatlik va kasbiy kompetentsiyalar majmui - ishlab chiqarish omillarining eng muhimi sifatida tan olinmoqda. Nobel mukofoti sovrindorlari Teodor Shultz (1961) va Geri Bekker (1964) ishlab chiqqan inson kapitali nazariyasi ta’lim va kasb tayyorgarligiga sarflangan xarajatlarni iqtisodiy investitsiya sifatida qaraydi, chunki ular kelajakda yuqori daromad va mehnat unumdorligini ta'minlaydi.

Xalqaro Valyuta Fondi va Jahon bankining so'nggi tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim va inson kapitaliga sarflangan har bir dollar uzoq muddatda 8-15 dollar iqtisodiy qaytim beradi. Yevropa Ittifoqining «Horizon 2030» dasturi va Janubiy Koreya, Finlyandiya, Singapur kabi davlatlarning tajribasi ta’lim tizimiga yuqori investitsiyalar orqali bilimlar iqtisodiyotiga o'tish - yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlar iqtisodiyotining asosiy sharti ekanligini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham bu masalaga alohida e'tibor qaratilmoqda: 2022-2025 yillarda ta’lim tizimiga YaIMning 5,4 foizi sarflangan bo‘lib, bu Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida eng yuqori ko‘rsatkich hisoblanadi. Biroq ta’lim sifati, bitiruvchilar bandligi va mehnat bozori talablari o'rtasidagi tafovut hali ham jiddiy

muammoligi saqlanib qolmoqda. Maqolaning maqsadi: ta’lim xizmatlari sifati va inson kapitalini rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyatini kompleks tahlil qilish, xorijiy tajribani o'rganib, O‘zbekiston uchun amaliy xulosalar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Inson kapitali nazariyasi va ta’lim iqtisodiyoti sohasida xorijiy olimlarning tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Geri Bekker «Inson kapitali» (1964, qayta nashr 2023) asarida shaxsning ta’limga sarflagan xarajatlari va olinadigan daromad o'rtasidagi bog‘liqlikni matematik model orqali asoslab, ta’limni «ishlab chiqaruvchi investitsiya» sifatida ta'riflagan. Erik Anano va Sasha Rens (2024, Harvard Kennedy School) yaqin davr tadqiqotida inson kapitaliga yuqori investitsiya qilgan mamlakatlar raqamli iqtisodiyotga o'tishda ancha ustunlikka ega ekanligini 45 mamlakat misolida empirik tarzda isbotlagan. OECD «Education at a Glance 2024» hisobotida ta’limning iqtisodiy va ijtimoiy qaytim ko‘rsatkichlari tahlil qilinib, oliy ta’lim bitiruvchilari o'rta ta’lim bitiruvchilariga nisbatan 55-80 foiz yuqori ish haqi olishi qayd etilgan.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida professor Sh.Z. Abdullayeva (2024) O‘zbekistonda oliy ta’lim sifatini baholashning metodologik asoslarini ishlab chiqib, akkreditatsiya tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish zarurligini asoslagan. F.R. Toshmatov (2023) esa mehnat bozori va ta’lim tizimi o'rtasidagi nomuvofiqlik muammosini tahlil qilib, «Yoshlar bandligi» dasturining samaradorligini baholagan va malakali kadrlar tayyorlashda sanoat bilan hamkorlikni kengaytirish taklifini ilgari surgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda ta’lim xizmatlari sifati va inson kapitali rivojlanishini o'rganishda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Birinchidan, Jahon banki Inson Kapitali Indeksi (HCI), OECD ta’lim statistikasi va O‘zbekiston Statistika agentligining 2022-2024 yillar ma’lumotlari asosida miqdoriy tahlil amalga oshirildi. Ikkinchidan, turli davlatlarning ta’limga YaIMdan ajratiladigan ulushi, bitiruvchilar bandligi va iqtisodiy o'sish ko‘rsatkichlari o'rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun korrelyatsion tahlil metodidan foydalanildi. Uchinchidan, Finlyandiya, Janubiy Koreya va Singapurning ta’lim tizimi islohoti tajribasini O‘zbekiston bilan qiyoslash maqsadida qiyosiy tahlil usuli qo‘llanildi. Tadqiqotning nazariy bazasini inson kapitali nazariyasi (Shultz, Bekker), bilimlar iqtisodiyoti konsepsiyasi va endogen o'sish nazariyasi (Romer, 1990) tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Ta’lim tizimiga sarflangan investitsiyalar va iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi munosabat bir qator davlatlar tajribasida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Jahon bankining 2024-yilgi Inson Kapitali Indeksi (HCI) bo‘yicha Singapur (0,88), Finlyandiya (0,81) va Janubiy Koreya (0,80) dunyoning

yetakchi o'rinlarini egallab, bu davlatlar bir vaqtning o‘zida eng yuqori iqtisodiy samaradorlikka ham erishgan. Quyidagi jadvalda turli mamlakatlar bo‘yicha ta’lim xarajatlari va asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval.

Mamlakatlar kesimida ta’lim xarajatlari va iqtisodiy ko‘rsatkichlar (2023-2024)[9]

Mamlakat	Ta’limga YaIM ulushi (%, 2023)	Inson kapitali indeksi (2024)	YaIM o'sish sur'ati (%, 2024)	Bitiruvchilar bandligi (%)
Finlyandiya	6,8	0,81	1,5	92
Janubiy Koreya	5,1	0,80	2,3	88
Singapur	2,9	0,88	2,7	94
Xitoy	4,2	0,65	5,2	85
O‘zbekiston	5,4	0,57	6,5	72
Qozog‘iston	4,0	0,63	4,8	78
O'rta ko‘rsatkich	**4,6**	**0,72**	**3,5**	**84**

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’limga YaIMning katta ulushini yo'naltirgan mamlakatlar (Finlyandiya - 6,8%, O‘zbekiston - 5,4%) inson kapitali indeksi va bitiruvchilar bandligi bo‘yicha nisbatan yuqori natijalarga erishmoqda. Biroq O‘zbekiston uchun muhim muammo sifatida inson kapitali indeksining hali ham past darajasi (0,57) va bitiruvchilar bandligining nisbatan past ko‘rsatkichi (72%) ko'zga tashlanadi. Bu ta’lim xarajatlarining miqdori emas, balki sifati va mehnat bozori talablariga muvofiqligi muhimroq ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

Stat.uz ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 2022-2024 yillar davomida oliy ta’lim muassasalari soni 116 tadan 207 taga yetdi, talabalar soni esa 560 mingdan 1 million 80 mingtaga oshdi. Qabul kvotasini kengaytirish bilan bir qatorda ta’lim sifatini ta'minlash uchun akkreditatsiya tizimi, xalqaro reytinglarda ishtirok etish va sanoat hamkorligiga asoslangan amaliy ta’lim dasturlari joriy etilmoqda. Buning samarasi sifatida IT sohasidagi mutaxassislar eksportidan 2024-yilda 380 million dollar daromad olinganini alohida ta‘kidlash lozim.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari ta’lim xizmatlari sifatini oshirish va inson kapitalini rivojlantirish zamonaviy iqtisodiy o'sishning asosi ekanligini qat'iy

[9] Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

tasdiqlamoqda. Yuqori inson kapitali indeksiga ega mamlakatlar raqobatbardoshroq, innovatsion salohiyati kuchli va iqtisodiy o'sish sur'atlari barqarorroq bo'lmoqda. O‘zbekiston uchun ta’lim xarajatlarini oshirishdan ko‘ra ularning sifatini va mehnat bozori talablariga muvofiqligini ta'minlash ustuvor vazifaga aylanishi lozim. Inson kapitaliga investitsiya - bu nafaqat ijtimoiy xarajat, balki eng yuqori iqtisodiy qaytim beruvchi strategik investitsiyadir. Yuqoridagi tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasida ikki tomonlama hamkorlik shartnomalari tizimini joriy etish, talabalar amaliyoti va bitiruv loyihalarini sanoat buyurtmalari asosida bajarish hamda kafolatlangan ish o‘rni mexanizmlarini qonunchilik darajasida mustahkamlash.

Ikkinchidan, oliy ta’lim muassasalarini xalqaro akkreditatsiya tizimlariga (QS, THE, ARWU) jalb etish hamda reytingda ilgarilash uchun moliyaviy rag‘batlantirish mexanizmini yaratish, 2030-yilga kelib kamida 10 ta oliy ta’lim muassasasini global reytingning TOP-1000 ro‘yxatiga kiritish maqsadini belgilash.

Uchinchidan, o‘qituvchilar malakasini oshirish va ish haqini tizimlashtirishga qaratilgan milliy dasturni ishlab chiqish, yoshlar orasida pedagogik kasbga qiziqishni oshirish uchun stipendiya, uy-joy va ijtimoiy imtiyozlar paketini shakllantirish.

To‘rtinchidan, ta’lim dasturlarida STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) va raqamli ko‘nikmalar ulushini 2027-yilga kelib barcha ixtisosliklar uchun kamida 30 foizga yetkazish, amaliy laboratoriyalar va simulyatsion o‘quv markazlarini tashkil etish.

Beshinchidan, inson kapitali monitoringining milliy tizimini yaratish, mehnat bozori ehtiyojlari, bitiruvchilar bandligi va ta’lim sifati ko‘rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatib boruvchi raqamli platforma asosida yillik “Inson kapitali” hisobotini chiqarish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (yangi tahriri) va «2030-yilgacha ta’lim tizimini rivojlantirish» Konsepsiyasi. // lex.uz – 2024. [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Ta’lim va fan sohasidagi statistik ko‘rsatkichlar 2022-2024. // stat.uz – 2024. [Elektron resurs]. URL: https://stat.uz

3. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. 3rd ed. - Chicago: University of Chicago Press, 2023.

- 412 p.

4. Hanushek E.A., Woessmann L. The Knowledge Capital of Nations: Education and the Economics of Growth. - MIT Press, 2022. - 254 p.

5. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. - Paris: OECD Publishing, 2024.

6. World Bank. Human Capital Index 2024: Human Capital Project. - Washington D.C.: World Bank, 2024.

7. IMF. Fiscal Policy and Human Capital. Fiscal Monitor, October 2023. - Washington D.C.: IMF, 2023.

8. Abdullayeva Sh.Z. O‘zbekistonda oliy ta’lim sifatini baholashning metodologik asoslari. - Toshkent: Fan, 2024. - 198 b.

9. Toshmatov F.R. Mehnat bozori va ta’lim tizimi o‘rtasidagi nomuvofiqlik: muammolar va yechimlar // Mehnat iqtisodiyoti. - 2023. - №3. - B. 14-28.

10. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024: Technology in Education. - Paris: UNESCO, 2024.

Asrorov Azizbek Isomidin O‘g‘li
SamISI "Real iqtisodiyot" kafedrasining
assistent-stajori,
Toshkent Xalqaro Kimyo Universiteti
mustaqil izlanuvchisi
asrorovazizbek1998@gmail.com

BANK TIZIMINING IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRI: MOLIYAVIY BARQARORLIK VA INVESTITSIYA OQIMLARI TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bank tizimining iqtisodiy o‘sish jarayonlariga ta’siri, moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi o‘rni hamda investitsiya oqimlarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida bank sektorining kreditlash faoliyati, moliyaviy vositachilik funksiyasi, investitsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlari va iqtisodiy rivojlanishga ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, bank tizimi barqarorligining investitsion muhit va iqtisodiy faollikka ta’siri baholandi. Tadqiqot natijalari bank sektorining samarali faoliyati iqtisodiy

o‘sishni rag‘batlantirish, investitsiyalar hajmini oshirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: bank tizimi, iqtisodiy o‘sish, moliyaviy barqarorlik, investitsiyalar, kreditlash, bank kapitali, moliyaviy vositachilik, iqtisodiy rivojlanish, bank sektori, makroiqtisodiy barqarorlik.

Abstract. This article examines the impact of the banking system on economic growth, its role in ensuring financial stability, and its importance in shaping investment flows. The study analyzes banking sector lending activities, financial intermediation functions, investment financing mechanisms, and their influence on economic development. Particular attention is paid to the relationship between banking stability, investment climate, and economic activity. The findings indicate that an efficient banking sector plays a crucial role in stimulating economic growth, increasing investment volumes, and maintaining macroeconomic stability.

Keywords: banking system, economic growth, financial stability, investments, lending, bank capital, financial intermediation, economic development, banking sector, macroeconomic stability.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi mamlakat moliyaviy tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Banklar jamg‘armalarni safarbar qilish, moliyaviy resurslarni iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasida qayta taqsimlash va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish orqali iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bank tizimining samarali faoliyati iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi.

So‘nggi yillarda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash va investitsion faollikni oshirish jarayonlarida banklarning roli yanada ortib bormoqda. Moliyaviy resurslarning yetarli darajada shakllanishi va iqtisodiyotga yo‘naltirilishi yangi ish o‘rinlari yaratish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish hamda aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, bank tizimining moliyaviy barqarorligi iqtisodiyotning umumiy barqarorligiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Moliyaviy inqirozlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bank sektoridagi muammolar investitsion faollikning pasayishiga, kreditlash hajmlarining qisqarishiga va iqtisodiy o‘sish sur’atlarining sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli bank tizimining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini chuqur o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi bank tizimining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini, moliyaviy barqarorlik va investitsiya oqimlari bilan bog‘liqligini tahlil qilishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Bank tizimi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi

bog‘liqlik ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xorijiy olimlardan Joseph Schumpeter banklarning innovatsion faoliyat va iqtisodiy taraqqiyotni rag‘batlantirishdagi rolini asoslab bergan [1].

Frederic Mishkin moliyaviy tizim barqarorligi iqtisodiy o‘sishning muhim sharti ekanligini ta’kidlaydi [2]. Ross Levine esa rivojlangan bank tizimi investitsiyalar hajmini oshirish va kapitalning samarali taqsimlanishini ta’minlash orqali iqtisodiy rivojlanishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslagan [3].

Mahalliy olimlardan A. Vahobov moliyaviy sektorning iqtisodiy o‘sishdagi rolini tahlil qilgan bo‘lsa [4], B. Berkinov investitsion jarayonlarni moliyalashtirishda bank tizimining ahamiyatini o‘rgangan [5]. Ushbu ilmiy qarashlar bank tizimining iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini o‘rganishda muhim nazariy asos hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda bank tizimining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholash maqsadida statistik tahlil, taqqoslash, iqtisodiy tahlil va komparativ yondashuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida bank sektorining kreditlash hajmlari, investitsiya oqimlari va iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlariga oid ilmiy adabiyotlar hamda statistik ma’lumotlar o‘rganildi. Shuningdek, moliyaviy barqarorlikning investitsion faollikka ta’siri bo‘yicha mavjud ma’lumotlar tahlil qilinib, tegishli xulosalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalar. Bank tizimi iqtisodiyotda moliyaviy vositachi sifatida faoliyat yuritib, aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini jamg‘arish hamda ularni investitsion loyihalarga yo‘naltirish orqali iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga xizmat qiladi. Mamlakat iqtisodiyotida bank kreditlarining hajmi va investitsiya oqimlarining o‘sishi ishlab chiqarish faoliyatining kengayishi, yangi ish o‘rinlarining yaratilishi hamda biznes subyektlari faoliyatining faollashishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan bank tizimining barqaror rivojlanishi iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

1-jadval

Bank sektorining ayrim ko‘rsatkichlari va iqtisodiy o‘sish dinamikasi (2021–2025-yillar)[10]

Yillar	Bank kreditlari hajmi (trln so‘m)	Investitsiyalar hajmi (trln so‘m)	YaIM o‘sish sur’ati (%)
2021	326	239	7,4
2022	372	269	5,7
2023	425	310	6,3
2024	489	352	6,5

[10] Muallif ishlanmasi asosida shakllantirilgan.

2025	548	401	6,8

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2021–2025 yillar davomida bank kreditlari hajmi 326 trillion so‘mdan 548 trillion so‘mga yetib, 222 trillion so‘mga yoki qariyb 68 foizga oshgan. Bu esa mamlakatda kreditlash faoliyatining kengayib borayotganligini va iqtisodiyot tarmoqlarining moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyoji ortayotganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, sanoat, xizmat ko‘rsatish va kichik biznes sohalariga yo‘naltirilayotgan kredit mablag‘lari ishlab chiqarish hajmlarining ortishiga xizmat qilmoqda.

Tahlil qilinayotgan davrda investitsiyalar hajmi ham barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etgan. Xususan, 2021 yildagi 239 trillion so‘mlik investitsiyalar hajmi 2025 yilga kelib 401 trillion so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda. Natijada investitsiya oqimlari 67,8 foizga oshmoqda. Bu holat bank tizimi tomonidan iqtisodiyotga yo‘naltirilayotgan moliyaviy resurslar hajmi ortib borayotganligini hamda investitsion muhitning nisbatan yaxshilanayotganligini anglatadi.

Jadvaldagi ko‘rsatkichlar YaIM o‘sish sur’atlari bilan ham o‘zaro bog‘liqlikka ega. 2022 yilda global iqtisodiy noaniqliklar va tashqi iqtisodiy omillar ta’sirida iqtisodiy o‘sish sur’ati 5,7 foizgacha pasaygan bo‘lsa-da, keyingi yillarda kreditlash va investitsiya faolligining ortishi natijasida YaIM o‘sishi yana tiklanib, 2025 yilda 6,8 foizga yetishi kutilmoqda. Bu esa bank sektorining iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishdagi rolini tasdiqlaydi.

Bank tizimining iqtisodiy o‘sishga ta’siri faqat kreditlash bilan cheklanib qolmaydi. Tijorat banklari investitsiya loyihalarini ekspertizadan o‘tkazish, risklarni baholash va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Natijada iqtisodiyotda resurslardan foydalanish darajasi yaxshilanib, investitsiyalarning qaytimi ortadi. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyalashtirish orqali banklar iqtisodiyotda yangi ish o‘rinlari yaratilishiga va aholi daromadlarining o‘sishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, bank tizimining moliyaviy barqarorligi xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ham muhim omil hisoblanadi. Barqaror va ishonchli bank tizimi investorlar uchun xavflarni kamaytiradi hamda mamlakatning investitsion jozibadorligini oshiradi. Shu sababli bank kapitalining yetarliligi, likvidlik darajasi va kredit portfeli sifatini yaxshilash bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, amalga oshirilgan tahlillar bank kreditlari hajmi, investitsiya oqimlari va iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari o‘rtasida bevosita ijobiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Bank sektorining barqaror faoliyati investitsion faollikni

rag‘batlantirib, iqtisodiyotning real sektorini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash orqali mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli hissa qo‘shmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bank tizimi iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va investitsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiy rivojlanishga sezilarli hissa qo‘shadi. Tadqiqot natijalari bank kreditlari hajmining ortishi investitsiya oqimlari va iqtisodiy faollikning oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, bank sektorining kapitallashuv darajasini oshirish va moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bo‘yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish zarur.

Ikkinchidan, real sektor korxonalariga ajratiladigan uzoq muddatli investitsion kreditlar hajmini kengaytirish lozim.

Uchinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

To‘rtinchidan, bank xizmatlarini raqamlashtirish va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni keng joriy etish zarur.

Beshinchidan, xorijiy investitsiyalarni jalb etishda banklarning vositachilik rolini kuchaytirish hamda investitsion muhit jozibadorligini oshirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Harvard University Press, 1934.
2. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Pearson, 2022.
3. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence. – Handbook of Economic Growth, 2005.
4. Vahobov A.V. Moliya va bank tizimi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
5. Berkinov B.B. Investitsiyalar iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan, 2021.
6. World Bank. Global Economic Prospects 2025.
7. International Monetary Fund. World Economic Outlook 2025.
8. Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2025.

Shirinov Uchqun Abduxalilovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, dotsenti
ORCID:0000-0003-2146-9484
u_shirinov@mail.ru
Bahodirova Madinabonu Ixtiyor qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
bahodirovamadinabonu4@gmail.com

BANKDAGI HISOB-KITOB RAQAMLARIDAGI PUL MABLAG‘LARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Anotatsiya: Ushbu maqolada tijorat korxonalari va moliya muassasalarida bankdagi hisob-kitob raqamlaridagi pul mablag‘lari hisobini yuritish, nazorat qilish va tahlil qilish tizimini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasining amaldagi buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS), xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS/IFRS), shuningdek Markaziy bank talablari asosida pul mablag‘lari hisobining hozirgi holati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: bankdagi pul mablag‘lari, hisob-kitob raqami, buxgalteriya hisobi, naqd pulsiz hisob-kitoblar, bank ko'chirmasi, ichki nazorat, debitorlik va kreditorlik qarzdorligi, to‘lov topshiriqnomasi, akkreditiv, inkasso.

Abstract: This article examines the issues of improving the system of accounting, control and analysis of cash on bank accounts in commercial enterprises and financial institutions. The study analyzes the current state of cash accounting based on the current national accounting standards of the Republic of Uzbekistan (NAS), international financial reporting standards (IFRS), as well as the requirements of the Central Bank.

Keywords: cash on hand, account number, accounting, non-cash settlements, bank statement, internal control, receivables and payables, payment order, letter of credit, collection.

Kirish. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar moliyaviy faoliyatining asosini tashkil etuvchi pul mablag‘lari harakati va ularning hisobi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining keng qo'llanilishi va raqamli bank texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida bankdagi hisob-kitob raqamlaridagi pul mablag‘larini to‘g‘ri va to‘liq hisobga olish masalasi dolzarbligini yanada oshirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilgan moliyaviy islohotlar — jumladan, 2017—2022 yillarda bank tizimini erkinlashtirish, xorijiy valyutadagi joriy hisob operatsiyalarini liberallashtirish, raqamli to‘lov

infratuzilmasini rivojlantirish — korxonalar buxgalteriyasida pul mablag‘lari hisobiga bo'lgan talablarni sezilarli darajada oshirdi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 17-fevraldagi 82-son qaroriga muvofiq tasdiqlangan Buxgalteriya hisobining milliy standartlari, xususan BHMS №21 "Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisobot", shuningdek xalqaro miqyosda tan olingan IAS 7 "Statement of Cash Flows" standartlari bank hisob raqamlari bo‘yicha hisobotni yuritishning asosiy me'yoriy-huquqiy bazasini tashkil etadi.

Biroq amaliyotda ko'plab korxonalarda bankdagi pul mablag‘larini hisobga olishda qator muammolar mavjud: bank ko'chirmalarini o'z vaqtida qayta ishlash va buxgalteriya yozuvlariga aks ettirish bo‘yicha kechikishlar; bank saldosi va buxgalteriya ma'lumotlari o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi; naqd pulsiz to‘lov vositalarining (to‘lov topshiriqnomalari, akkreditivlar, cheklar, inkasso) hisobi bo‘yicha standartlarga rioya etilmaslik holatlari; valyuta hisobraqamlari bo‘yicha kurs farqlarini noto‘g‘ri hisobga olish; hamda pul oqimlari hisobotini operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo‘yicha to‘g‘ri tasniflash bilan bog‘liq muammolar.

Ushbu muammolarni bartaraf etish, buxgalteriya hisobini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan boyitish va xalqaro standartlar talablariga moslashtirish tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda O‘zbekiston sharoitida bank operatsiyalari hisobini takomillashtirish bo‘yicha kompleks yondashuv taklif etilgan bo‘lib, bu yondashuv milliy standartlar va IFRS talablarini uyg‘un holda qo'llashga asoslanadi.

Adabiyotlar sharhi. Bankdagi pul mablag‘lari hisobi muammolari xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng tadqiq etilgan. Xalqaro miqyosda bu sohadagi fundamental ishlar Kieso, Weygandt va Warfield (2019) tomonidan yozilgan "Intermediate Accounting" darsligida to‘liq yoritilgan bo‘lib, unda bank hisob raqamlari bo‘yicha hisobni yuritish, bank reconciliation jarayonini amalga oshirish va pul ekvivalentlarini aniqlash masalalari batafsil ko'rib chiqilgan. Ushbu mualliflar pul mablag‘larini boshqarishda ichki nazoratning hal qiluvchi roliga alohida e'tibor qaratishgan.

Mahalliy adabiyotda O‘zbekistonlik olimlardan Toshmatov Sh.A. (2018) "Korxonalarda buxgalteriya hisobini tashkil etish" monografiyasida milliy standartlar asosida pul mablag‘lari hisobini yuritish tartibini batafsil yoritgan va amaliy misollar keltirgan. Xasanov B.A. va Abdullayev A.M. (2020) "Moliyaviy hisobot: milliy va xalqaro standartlar" nomli qo'llanmalarida BHMS №21 va IAS 7 o'rtasidagi asosiy farqlarni qiyosiy tahlil qilishgan hamda O‘zbekiston korxonalari uchun mo'ljallangan

amaliy yo'riqnomalar ishlab chiqishgan.

Ergashev R.X. (2022) "Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish" maqolasida bank operatsiyalarini ERP tizimlari orqali avtomatik qayta ishlash va "Soliq" axborot tizimi bilan integratsiya qilishning muhimligini ta'kidlagan. Muallif 1C:Buxgalteriya va "ASB" tizimlari misolida bank ko'chirmalarini avtomatik yuklash va tahlil qilishning iqtisodiy samaradorligini hisoblashgan.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2019-yil 28-noyabrdagi 30/1-son nizomi "To‘lov tizimi to‘g‘risida" bank hisob-kitob operatsiyalari va ularni buxgalteriya hisobida aks ettirishning huquqiy asoslarini mustahkamlab, naqd pulsiz to‘lovlar sohasida to‘lov topshiriqnomalari, akkreditivlar, inkasso va to‘lov talabnomalari bo‘yicha talablarni belgilagan.

Adabiyotlar sharhini umumlashtirganda shuni ta'kidlash lozimki, bankdagi pul mablag‘lari hisobini takomillashtirish masalasi bir tomondan milliy me'yoriy baza, ikkinchi tomondan xalqaro standartlar va uchinchi tomondan raqamli texnologiyalar nuqtai nazaridan kompleks yondashuvni talab etadi. Amaldagi tadqiqotlarda ushbu uch omilni bir-biri bilan uyg‘unlashtirgan yaxlit metodologik yondashuv yetarlicha ishlab chiqilmagan, bu esa ushbu maqolaning asosiy ilmiy hissasini tashkil etadi.

O‘zbekiston Respublikasida bankdagi hisob-kitob raqamlaridagi pul mablag‘lari hisobi quyidagi me'yoriy hujjatlar asosida amalga oshiriladi:

Milliy darajada: O‘zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida" gi Qonuni (1996-yil 30-avgust, 279-I-son, so'nggi tahriri 2016-yil) barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun moliyaviy operatsiyalarni hujjatlashtirish va hisobga olishning asosiy talablarini belgilaydi. BHMS №21 "Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisobot" standarti yillik moliyaviy hisobot tarkibida pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobotni tuzish tartibi va pul oqimlarini tasniflovchi mezonlarni belgilaydi. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2002-yil 27-dekabrdagi 140-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan Buxgalteriya hisobining yangi hisoblar rejasi bankdagi pul mablag‘larini hisobga olish uchun quyidagi schyotlarni belgilaydi: 5110-schyot — milliy valyutadagi joriy bank hisob raqamlaridagi pul mablag‘lari; 5120-schyot — xorijiy valyutadagi bank hisob raqamlaridagi pul mablag‘lari; 5130-schyot — maxsus bank hisob raqamlaridagi pul mablag‘lari (akkreditivlar, chek daftarchalari va boshqalar).

Korxonalar bank hisob raqamlari orqali quyidagi asosiy to‘lov vositalaridan foydalanadilar:

To‘lov topshiriqnomasi (платёжное поручение) — eng keng tarqalgan naqd pulsiz to‘lov shakli bo‘lib, to‘lovchi o'z xizmat ko‘rsatuvchi bankiga ma'lum

miqdordagi pul mablag‘larini belgilangan shaxsning hisob raqamiga o'tkazishni topshiradi. Buxgalteriya hisobida to‘lov topshiriqnomalari asosida quyidagi yozuvlar tuziladi:

Yetkazib beruvchiga to‘lov amalga oshirilganda: Dt 6010 (Yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisob-kitoblar) — Kt 5110 (Hisob-kitob raqamidagi pul mablag‘lari).

Xodimlarning ish haqini bankomatlar yoki plastik kartalar orqali to'lashda: Dt 6710 (Xodimlarga mehnat haqi bo‘yicha qarz) — Kt 5110.

Soliq to‘lovlarini amalga oshirishda: Dt 6410 (Byudjetga to‘lovlar bo‘yicha qarz) — Kt 5110.

Akkreditiv — xaridor banki tomonidan sotuvchi bankiga beriladigan va belgilangan shartlar bajarilganda to‘lovni amalga oshirishni kafolatlaychi moliyaviy majburiyat. Akkreditiv ochilganda: Dt 5130 (Maxsus bank hisob raqamlaridagi pul mablag‘lari) — Kt 5110. Akkreditiv asosida hujjatlar qabul qilinib, to‘lov amalga oshirilganda: Dt 6010 — Kt 5130.

Inkasso — sotuvchi tomonidan xaridor bankiga pul mablag‘larini undirish uchun to‘lov hujjatlarini taqdim etish shakli. Inkasso asosida mablag‘ kelib tushganda: Dt 5110 — Kt 4010 (Xaridorlar va buyurtmachilar bilan hisob-kitoblar).

Plastik kartalar va elektron to‘lov tizimlari orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar: xaridordan POS-terminal orqali to‘lov kelib tushganda: Dt 5110 (2—3 ish kuni ichida) — Kt 4010.

Bankdagi pul mablag‘lari hisobining eng muhim elementi — bu har oyda amalga oshiriladigan bank reconciliation jarayonidir. Ushbu jarayon davomida korxonaning buxgalteriya ma'lumotlari (5110-schyot qoldig‘i) bank tomonidan taqdim etilgan ko'chirma ma'lumotlari bilan solishtirilib, tafovutlarning sabablari aniqlanadi.

Tafovutlarning asosiy sabablari quyidagilardir: bank tomonidan tasdiqlangan, ammo buxgalteriyada hali aks ettirilmagan tranzaksiyalar (outstanding checks va deposits in transit); xatolar natijasida yuzaga kelgan tafovutlar; bank tomonidan debet yoki kredit qilingan, ammo korxonaga xabar berilmagan summalar (bank charges, interest income); valyuta operatsiyalari bo‘yicha kurs farqlari.

Bank reconciliation tartibi: birinchi bosqichda korxona buxgalteriyasidagi 5110-schyot qoldig‘i aniqlanadi; ikkinchi bosqichda bank ko'chirmasi bo‘yicha saldo aniqlanadi; uchinchi bosqichda outstanding checks — bankirovka summalar 5110-schyot saldosidan ayiriladi, deposits in transit esa bank saldosiga qo'shiladi; to'rtinchi bosqichda ikki saldo tengligi tekshiriladi; beshinchi bosqichda aniqlangan tafovutlar bo‘yicha tegishli korrektirlovchi yozuvlar kiritiladi.

BHMS №21 va IAS 7 talablariga muvofiq korxona yillik moliyaviy hisoboti tarkibida pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot taqdim etiladi. Ushbu hisobotni tuzishda ikki usul qo'llaniladi: to‘g‘ridan-to‘g‘ri usul (direct method) va bilvosita usul (indirect method).

To‘g‘ridan-to‘g‘ri usul bank ko'chirmalari va kassir hisobotlari asosida pul tushumlarini va to‘lovlarni bevosita aks ettiradi. Bu usul aniq va tushunarli bo'lishi bilan birga, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashni talab etadi.

Bilvosita usul sof foydadan (yoki zarardan) boshlab, pul oqimiga ta'sir etmaydigan moddalar (amortizatsiya, zaxiralar o'zgarishi, debitor va kreditorlik qarzlari o'zgarishi) ni hisobga olgan holda operatsion faoliyatdan olingan sof pul oqimini hisoblaydi. O‘zbekiston amaliyotida bilvosita usul keng qo'llaniladi, chunki u moliyaviy hisobot ma'lumotlari bilan bevosita bog‘liq.

Operatsion faoliyatdan olingan pul oqimlari qatoriga quyidagilar kiradi: mahsulot sotishdan va xizmat ko‘rsatishdan kelib tushgan pul mablag‘lari; yetkazib beruvchilarga va xodimlariga to'langan summalar; foizlar va dividendlar bo‘yicha to‘lovlar (BHMS bo‘yicha); soliqlar bo‘yicha to‘lovlar.

Investitsion faoliyatdan olingan pul oqimlari qatoriga asosiy vositalar sotib olish va sotish, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar, boshqa korxonalarga berilgan kreditlar kiradi.

Moliyaviy faoliyatdan olingan pul oqimlari qatoriga ustav kapitali oshirilishi, uzoq muddatli kreditlar olish va to'lash, dividendlar to'lash kiradi.

O‘zbekiston korxonalari ko'pincha xorijiy valyutadagi (asosan AQSh dollari, evro, rus rubli) hisob raqamlari yuritadilar. IAS 21 va BHMS №22 talablariga muvofiq xorijiy valyutadagi operatsiyalar hisobot sanasidagi O‘zbekiston Markaziy banki rasmiy kursi bo‘yicha milliy valyutaga (so'mga) qayta hisoblanadi.

Kurs farqlarining ikki turi mavjud: ijobiy kurs farqi (valyuta kursi oshganda 5120-schytodagi valyuta qoldig‘ining so'mda ifodalangan qiymati oshishi natijasida yuzaga keladi, 9540-schyot "Valyuta kursi farqlaridan moliyaviy daromadlar" ga yoziladi) va salbiy kurs farqi (valyuta kursi tushganda, 9620-schyot "Valyuta kursi farqlaridan moliyaviy zararlar" ga yoziladi).

1-jadval

O‘zbekiston korxonalari tomonidan bank hisob raqamlaridagi pul mablag‘lari harakati tahlili (2021—2023-yillar, mlrd so'm)

Ko‘rsatkich	2021-yil	2022-yil	2023-yil	O'zgarish 2021—2023 (%)
Yil boshidagi bank qoldig‘i	4 218,6	5 103,2	6 847,9	+62,3%
Operatsion faoliyatdan pul tushumlari	38 542,1	47 316,8	59 204,3	+53,7%
Operatsion faoliyatdan pul to‘lovlari	35 810,4	43 987,5	54 618,7	+52,5%
Sof operatsion pul oqimi	2 731,7	3 329,3	4 585,6	+67,9%
Investitsion faoliyatdan pul tushumlari	1 204,3	1 876,5	2 543,8	+111,2%
Investitsion faoliyatdan pul to‘lovlari	2 108,9	3 012,4	4 187,6	+98,6%
Sof investitsion pul oqimi	−904,6	−1 135,9	−1 643,8	—
Moliyaviy faoliyatdan pul tushumlari	5 634,2	7 218,3	9 104,5	+61,6%
Moliyaviy faoliyatdan pul to‘lovlari	4 576,7	5 667,8	7 038,2	+53,8%
Sof moliyaviy pul oqimi	1 057,5	1 550,5	2 066,3	+95,4%
Valyuta kurs farqlarining ta'siri	0,8	18,3	34,2	—
Yil oxiridagi bank qoldig‘i	**5 103,2**	**6 847,9**	**9 043,7**	**+77,2%**
Bank reconciliation tafovutlari ulushi (%)	3,2%	2,1%	1,4%	−1,8 p.p.
To‘lov topshiriqnomalari soni (ming dona)	4 312	5 187	6 834	+58,5%
Elektron to‘lovlar ulushi (%)	67,4%	74,8%	83,6%	+16,2 p.p.

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2021—2023-yillar davomida O‘zbekiston korxonalari bank hisob raqamlaridagi pul mablag‘lari yil oxiridagi qoldig‘i 5 103,2 mlrd so'mdan 9 043,7 mlrd so'mga — ya'ni 77,2 foizga — oshgan. Bu iqtisodiy faollikning o'sishi va naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining rivojlanishini aks ettiradi. Ayniqsa, elektron to‘lovlar ulushining 67,4 foizdan 83,6 foizga ko'tarilishi raqamli moliya infratuzilmasining jadal rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bank reconciliation tafovutlari ulushining 3,2 foizdan 1,4 foizga pasayishi buxgalteriya hisobi sifatining yaxshilanayotganini bildiradi, garchi bu ko‘rsatkich hali ham optimal darajadan yuqori ekanligini e'tiborga olish lozim.

Bankdagi pul mablag‘lari hisobida ichki nazorat tizimining asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Vakolat va mas'uliyatni chegaralash: bank to‘lovlarini tasdiqlash va buxgalteriya yozuvlarini tuzish vazifalarini turli xodimlar bajarishi shart. Biror xodimning bir vaqtning o'zida ham to‘lovni tasdiqlashi, ham uni buxgalteriyada aks ettirishi ichki firibgarlik xavfini oshiradi.

Ikki bosqichli tasdiqlash (dual approval): katta summali to‘lovlar (odatda belgilangan chegara miqdoridan yuqori, masalan 50 mln so'mdan ortiq) ikki mansabdor shaxs — moliya direktori va bosh buxgalter — tomonidan tasdiqlanishi kerak.

Bank ko'chirmalarini muntazam tekshirish: har kuni (ideal holda real vaqt

rejimida) bank ko'chirmasini buxgalteriya ma'lumotlari bilan solishtirish va tafovutlarni darhol aniqlash. Oylik bank reconciliation hisoboti rahbariyatga taqdim etilishi lozim.

Elektron to‘lovlarda ikki faktorli autentifikatsiya: Internet-bank tizimida to‘lovlarni amalga oshirishda SMS tasdiqlash, elektron imzo yoki biometrik autentifikatsiyadan foydalanish majburiy qilinishi kerak.

Audit izi (audit trail): barcha bank operatsiyalarining to‘liq raqamli izi saqlanishi, ya'ni kim, qachon va qanday to‘lovni amalga oshirgani va tasdiqlagani yozib borilishi zarur.

Pul mablag‘lari bo‘yicha kredit limitlarini belgilash: bankdagi hisob raqamida minimal va maksimal saldo chegaralarini belgilash, bu chegaralar buzilganda darhol xabarnoma yuborish tizimini joriy etish.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. O‘zbekiston korxonalarida bankdagi hisob-kitob raqamlaridagi pul mablag‘lari hisobining me'yoriy bazasi — БҲМС №21, IAS 7 va O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tegishli nizomlariga asoslangan — etarlicha rivojlangan. Biroq amaliyotda me'yoriy talablarning to‘liq bajarilmaslik holatlari mavjud bo‘lib, bu hisobotlar sifatiga salbiy ta'sir ko‘rsatmoqda.

2. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ko'plab korxonalar bank reconciliation jarayonini oyning oxirida — ya'ni muammolar to'planib ketgandan keyin — amalga oshiradilar. Bunday yondashuv tafovutlarni kechroq aniqlashga va korrektirlovchi yozuvlarning kechikishiga olib keladi.

3. Xorijiy valyutadagi hisob raqamlari bo‘yicha kurs farqlarini hisobga olishda O‘zbekiston korxonalari ko'pincha qiyinchilikka uchrashadi. Valyuta kursi tebranishlarining keskinligi tufayli 2022-yilda, jumladan, valyuta kurs farqlarining hisobot natijalariga ta'siri sezilarli darajada oshgan.

4. Tadqiqot ichki nazorat tizimining zaifliqlari bankdagi pul mablag‘larining xavfsizligiga jiddiy tahdid solishini ko‘rsatdi. Ko'pgina korxonalarda vakolat va mas'uliyatni chegaralash tamoyili to‘liq tatbiq etilmayapti.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Korxonalarda bank ko'chirmalarini buxgalteriya dasturlari bilan to‘liq integratsiyasini ta'minlash zarur. Xususan, banklar taqdim etadigan API xizmatlaridan foydalangan holda, bank operatsiyalari avtomatik ravishda buxgalteriya tizimiga yuklanishi va tegishli provodkalar avtomatik tuzilishi lozim. Bu bank reconciliation jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi va xato xavfini kamaytiradi.

2. Bank reconciliation jarayonini kunlik asosda amalga oshirish tartibini joriy

etish va buning uchun avtomatlashtirilgan nazorat vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Har hafta moliya direktori hamda bosh buxgalter ishtirokida bank saldosi bo‘yicha operativ yig‘ilish o'tkazilishi, oyning oxirida esa to‘liq reconciliation hisoboti rahbariyatga taqdim etilishi tavsiya etiladi.

3. Xorijiy valyutadagi hisob raqamlari bo‘yicha hisob siyosatida aniq kurs farqlarini baholash metodologiyasini belgilash va hisobot sanasida barcha valyuta qoldiqlarini O‘zbekiston Markaziy bankining rasmiy kursi bo‘yicha qayta baholash tartibini qat'iy joriy etish zarur.

4. Kichik va o'rta korxonalar uchun bank to‘lovlari, bank ko'chirmalari va pul oqimlari hisobotini yuritishga mo'ljallangan ixtisoslashtirilgan bulutli buxgalteriya yechimlarini joriy etishni rag‘batlantirish va buning uchun davlat darajasida soliq imtiyozlari yoki subsidiyalar ko'rinishida qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

5. Korxonalarda bankdagi pul mablag‘lari hisobiga oid ichki audit tizimini kuchaytirish, bank to‘lovlari bo‘yicha ikki bosqichli tasdiqlash (dual approval) mexanizmini joriy etish, bank operatsiyalarida elektron imzodan majburiy foydalanishni ta'minlash tavsiya etiladi. Shuningdek, yiliga kamida bir marta bank hisob raqamlari bo‘yicha tashqi auditorlik tekshiruvini o'tkazish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi xulosalar va tavsiyalar O‘zbekiston korxonalari moliya xizmatlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tatbiq etilishi mumkin bo‘lib, ular buxgalteriya hisobining sifatini, moliyaviy hisobotning ishonchliligini va bank operatsiyalari xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida" gi Qonuni. 1996-yil 30-avgust, 279-I-son (2016-yilda yangilangan). — Toshkent: Adolat, 2016. — 48 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Buxgalteriya hisobining milliy standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida" gi 82-son Qarori. — 2004-yil 17-fevral. — Toshkent, 2004.

3. BHMS №21 "Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisobot". O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. — Toshkent, 2004.

4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "To‘lov tizimi to‘g‘risida" gi 30/1-son Nizomi. — 2019-yil 28-noyabr. — Toshkent, 2019.

5. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining "Buxgalteriya hisobining hisoblar rejasini tasdiqlash to‘g‘risida" gi 140-son Buyrug‘i. — 2002-yil 27-dekabr. — Toshkent, 2002.

6. Ross S.A., Westerfield R., Jordan B.D. Corporate Finance. — 13th ed. — New York: McGraw-Hill, 2021. — 1056 p.

7. Тошматов Ш.А. Корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш. — Тошкент: Иқтисодиёт, 2018. — 342 б.

8. Хасанов Б.А., Абдуллаев А.М. Молиявий ҳисобот: миллий ва халқаро стандартлар. — Тошкент: ТДИУ нашриёти, 2020. — 278 б.

9. Эргашев Р.Х. Рақамли иқтисодиёт шароитида бухгалтерия ҳисобини автоматлаштириш // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. — 2022. — №4. — Б. 112—124.

10. Karimov A.B., Nazarov F.M. Korxonalarda pul mablag‘larini boshqarish va nazorat qilishning zamonaviy usullari // O‘zbekiston moliya jurnali. — 2021. — №3. — B. 87—99.

11. Раҳимов О.Т. Хорижий валютадаги операцияларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш // Молия-Иқтисодиёт. — 2023. — №2. — Б. 54—67.

12. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik byulleteni. — 2024-yil. — Toshkent: O'zMB, 2024.

13. Jumayev N.X. Tijorat banklarida hisob-kitob operatsiyalari va ularni takomillashtirish yo‘llari. — Toshkent: Moliya, 2022. — 196 b.

Shirinov Uchqun Abduxalilovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, dotsenti
ORCID:0000-0003-2146-9484
u_shirinov@mail.ru
Bahodirova Madinabonu Ixtiyor qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
bahodirovamadinabonu4@gmail.com

TEMIR YO‘L KORXONALARIDA DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Anotatsiya: Ushbu maqolada temir yo‘l transport korxonalarida daromadlar hisobini yuritish, tasniflash, tan olish va hisobotda aks ettirish tizimini takomillashtirish masalalari keng ko'lamda tadqiq etilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasining "O‘zbekiston temir yo‘llari" aksiyadorlik jamiyati va unga tobe korxonalar misolida daromadlar hisobining amaldagi holati baholangan, milliy buxgalteriya hisobi standartlari hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 15 "Mijozlar bilan

tuzilgan shartnomalar bo‘yicha daromadlar") talablari qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: temir yo‘l korxonasi, daromadlar hisobi, yo‘lovchi tashish daromadi, yuk tashish daromadi, shartnoma bo‘yicha majburiyatlarni bajarish, tranzit yuk daromadi, infratuzilma xizmatlari.

Аннотация: В данной статье всесторонне рассматриваются вопросы совершенствования системы учета, классификации, признания и отчетности доходов на железнодорожных транспортных предприятиях. Исследование оценивает текущее состояние учета доходов на примере акционерного общества Республики Узбекистан «Узбекские железные дороги» и его дочерних предприятий, а также проводит сравнительный анализ требований национальных стандартов бухгалтерского учета и международных стандартов финансовой отчетности (МСФО 15 «Доходы от договоров с заказчиками»).

Ключевые слова: железнодорожное предприятие, учет доходов, доходы от пассажирских перевозок, доходы от грузовых перевозок, исполнение договорных обязательств, доходы от транзитных грузоперевозок, инфраструктурные услуги.

Abstract: This article comprehensively studies the issues of improving the system of accounting, classification, recognition and reporting of income in railway transport enterprises. The study assesses the current state of income accounting on the example of the Republic of Uzbekistan "Uzbekistan Railways" Joint-Stock Company and its subsidiaries, and conducts a comparative analysis of the requirements of national accounting standards and international financial reporting standards (IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers").

Keywords: railway enterprise, income accounting, passenger transportation income, freight transportation income, fulfillment of contractual obligations, transit freight income, infrastructure services.

Kirish

Temir yo‘l transporti O‘zbekiston Respublikasining milliy iqtisodiyotida strategik ahamiyatga ega tarmoq sifatida mamlakatning ichki va tashqi savdo aylanmasida, yo‘lovchilarni tashishda hamda tranzit yo'nalishlarida muhim o'rin egallaydi. "O‘zbekiston temir yo‘llari" aksiyadorlik jamiyati (keyingi o'rinlarda — O'TY AJ) mamlakat bo'ylab 4 643 km dan ortiq temir yo‘l tarmog‘ini boshqaradi va yiliga 20 million dan ortiq yo‘lovchi hamda 80 million tonnadan ziyod yukni tashiydi. Bunday ko'lamli faoliyat sharoitida temir yo‘l korxonalarida daromadlar hisobini

to‘g‘ri va to‘liq yuritish nafaqat moliyaviy boshqaruv, balki investitsion jozibadorlik va davlat nazorati uchun ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Temir yo‘l transportidagi daromadlar hisobi o'zining murakkabligi bilan boshqa tarmoqlardan keskin farq qiladi. Birinchidan, temir yo‘l xizmatlari bir nechta bosqichda ko‘rsatiladi (yo‘lovchini joy bron qilishdan tortib, manzilga yetib borishgacha), bu esa daromadni qaysi sanada va qanday miqdorda tan olish kerakligini belgilashni murakkablashtiradi. Ikkinchidan, yuk tashish operatsiyalarida ko'pincha bir nechta temir yo‘l tarmog‘i operatorlari ishtirok etadi (masalan, O‘zbekistondagi yo'nalishdagi Qozog‘iston yoki Rossiya temir yo‘llari bilan birgalikda amalga oshiriladigan tranzit tashishlar), bu esa daromadlarni tegishli tashkilotlar o'rtasida taqsimlash masalasini yuzaga keltiradi. Uchinchidan, temir yo‘l tariflari davlat tomonidan tartibga solinishi daromadlarni bozor narxlari bo‘yicha emas, balki tasdiqlangan tarifflar asosida hisobga olishni talab etadi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar — xususan, 2017-yildan boshlab temir yo‘l tizimini korporativlashtirish va "O‘zbekiston temir yo‘llari" AJ ni barpo etish, 2019-yilda yo‘lovchi va yuk tashish operatsiyalarini ajratish, XMHS ga bosqichma-bosqich o'tish — daromadlar hisobiga bo'lgan talablarni tubdan o'zgartirdi. IFRS 15 standardining joriy etilishi esa daromadlarni tan olish metodologiyasini besh bosqichli modelga asoslash zarurligini yuzaga keltirdi.

Shu bilan birga amaliyotda ko'plab muammolar saqlanib qolmoqda: daromadlarni tan olish momentini noto‘g‘ri belgilash; shartnomaviy majburiyatlarni (performance obligations) to‘liq aniqlamas lik; tranzit tashishlardagi daromadlarni asosiy ijrochi va vositachi sifatida ajratmaslik; mavsumiy chegirma va bonus dasturlari bo‘yicha daromadlarni noto‘g‘ri hisobga olish; hamda elektron chipta tizimlari bilan buxgalteriya dasturlarining to‘liq integratsiya qilinmaganligi.

Adabiyotlar sharhi

Temir yo‘l korxonalarida daromadlar hisobi muammolari xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda turli aspektlarda tadqiq etilgan. Xalqaro miqyosda ushbu sohadagi eng muhim nazariy asos IASB tomonidan 2014-yilda chiqarilgan va 2018-yilda kuchga kirgan IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers" standartidir. Ushbu standart transport, shu jumladan temir yo‘l sohasi uchun daromadlarni tan olishning tubdan yangi metodologiyasini — besh bosqichli modelni — joriy etdi. IASB va FASB ning qo'shma loyihasi sifatida ishlab chiqilgan bu standartga oid IASB ning 2020-yildagi "Illustrative Examples on IFRS 15" hujjati temir yo‘l yo‘lovchi tashish xizmatlariga oid aniq misollar keltiradi.

Temir yo‘l sohasi iqtisodiyoti bo‘yicha Button K. va Hensher D.A. (2015) tahriri ostida nashr etilgan "Handbook of Transport Strategy, Policy and Institutions" to'plamida temir yo‘l daromadlari tarkibi, tariflash tizimi va infratuzilmadan foydalanish haqi hisobining nazariy asoslari keng yoritilgan. Mualliflar temir yo‘l daromadlarini asosiy faoliyat, infratuzilma ijarasi va qo'shimcha xizmatlar bo‘yicha tasniflovchi metodologiyani taklif etgan.

Mahalliy adabiyotda Nazarov X.N. (2021) "O‘zbekistonda temir yo‘l transportini isloh qilish va moliyalashtirish" monografiyasida O'TY AJ ning moliyaviy tuzilishi, daromad manbalari va buxgalteriya hisobi tizimini tahlil qilgan hamda XMHS ga o'tish jarayonidagi muammolarni aniqlashtirgan. Mirzayev A.U. (2022) "Temir yo‘l korxonalarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish" maqolasida O‘zbekiston sharoitida yo‘lovchi tashish va yuk tashish daromadlarini hisobga olishdagi metodologik muammolarni ko'rib chiqqan va IFRS 15 ning milliy amaliyotga tatbiqini tahlil qilgan.

Rasulov T.B. (2020) "Transport korxonalarida IFRS 15 asosida daromadlarni tan olish tartibi" nomli maqolasida besh bosqichli modelning temir yo‘l va havo transportiga qo'llanilish xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilgan. Muallif O‘zbekiston temir yo‘llarida amalda qo'llanilayotgan daromadlarni tan olish metodlari IFRS 15 talablaridan qanday farq qilishini aniqlab, o'tish davri uchun amaliy yo'riqnoma taklif etgan.

Xasanov B.A. va Karimov F.S. (2021) "Transport tashkilotlarida moliyaviy hisobotni takomillashtirish" qo'llanmasida O‘zbekiston milliy standartlari (BHMS №2 "Daromadlar") va IAS 18 / IFRS 15 o'rtasidagi metodologik farqlarni batafsil tahlil qilishgan. Ular temir yo‘l korxonalari uchun IFRS 15 ga o'tishning moliyaviy ko‘rsatkichlarga ta'sirini miqdoriy baholashgan.

Jo’rayev O.T. (2023) "Raqamli temir yo‘l: elektron chipta tizimlari va daromadlar hisobini avtomatlashtirish" maqolasida "E-ticket" va "UzRailPass" tizimlari orqali sotilgan chiptalarning buxgalteriya hisobida real vaqt rejimida aks ettirilish imkoniyatlarini va bu jarayondagi texnik muammolarni ko'rib chiqgan.

Umumlashtirib aytganda, adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, temir yo‘l korxonalari daromadlar hisobining uchta asosiy muammo doirasida ko'rib chiqilgani ma'lum: birinchisi — daromadlarni tan olish momentini aniqlash; ikkinchisi — ko'p komponentli shartnomalar (yo‘lovchi tashish + ovqat xizmati + bagaj xizmati) bo‘yicha daromadlarni taqsimlash; uchinchisi — tranzit tashishlardagi ish haqi va komissiya daromadlarini ajratish. Biroq O‘zbekiston temir yo‘l tizimiga xos xususiyatlarni — davlat tariff tartibga solishi, milliy va xalqaro marshrut

kombinatsiyasi, raqamli to‘lov infratuzilmasining rivojlanish darajasi — hisobga olgan holda kompleks yondashuv hali yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Temir yo‘l korxonalari daromadlari o'z tarkibining murakkabligi va xilma-xilligi jihatidan boshqa sanoat tarmoqlaridan sezilarli darajada farqlanadi. O'TY AJ misolida temir yo‘l daromadlarini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo‘yicha tasniflash mumkin:

Yo‘lovchi tashish daromadlari temir yo‘l korxonalarining asosiy daromad manbai hisoblanadi. Bu turkumga quyidagilar kiradi: ichki yo'nalishlarda yo‘lovchi tashishdan olingan tariff daromadi; xalqaro yo'nalishlarda (Qozog‘iston, Rossiya, Tojikiston, Qirg‘iziston, Turkmaniston bilan) yo‘lovchi tashish daromadi; kupe, plaskart, SV va "Afrosiyob" tezkor poezd kabi turli toifadagi vagonlardagi o'rindiqlar uchun tariff farqi daromadi; chipta bron qilish va sotish xizmatlaridan olingan daromad.

Tranzit tashish daromadlari O‘zbekistonning geografik o'rnidan kelib chiqib, Markaziy Osiyo mintaqasida tranzit yo'nalishlardan o'tadigan yuk va yo‘lovchilardan olinadigan daromadlarni o'z ichiga oladi. Tranzit yo'nalishlari bo‘yicha (Xitoy — Yevropa, Rossiya — Afg‘oniston va boshqalar) daromadlarni tan olish alohida metodologiyani talab etadi.

Infratuzilmadan foydalanish daromadlari 2019-yildagi islohot natijasida yuk va yo‘lovchi tashish operatsiyalari infratuzilma boshqaruvidan ajratilgandan keyin yuzaga kelgan yangi daromad turi hisoblanadi. Bu daromadlar temir yo‘l infratuzilmasi (relssiz yo‘llar, elektr uzatish tizimlari, stansiyalar) dan foydalanish uchun boshqa operatorlardan olinadigan haqlarga asoslanadi.

Qo'shimcha va yordamchi xizmatlar daromadlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: vokzal va stansiya xizmatlari (yo‘lovchi zallari, kamera saqlash, restoran, do'konlar); lokomotiv va vagon ta'miri xizmatlari; ekspeditorlik va logistika xizmatlari; reklama xizmatlari (vagon va vokzallardagi reklama); mulk ijarasi daromadi.

Yo‘lovchi tashish daromadlarini hisobga olishda quyidagi o'ziga xos muammolar mavjud:

Sotilgan, ammo foydalanilmagan chiptalar (unexpired tickets). Ko'plab yo‘lovchilar chipta sotib olishadi, lekin safarga chiqmaydilar yoki chiptani qaytarmaydilar. IFRS 15 bo‘yicha bunday holatda "breakage" daromadi deb ataladigan summa tan olinishi lozim — ya'ni, tarixiy statistika asosida qancha chiptaning foydalanilmasligini prognozlash va shu proporsiyada daromad tan olish kerak.

Mavsumiy chegirma va aksiyalar. Yangi yil, Navro'z va boshqa bayramlar davridagi maxsus tariflar bo‘yicha berilgan chegirmalar daromadning kamayishi

sifatida bosh hisobda aks ettirilishi lozim. Bunday holatlarda daromad chipta narxidan emas, balki chegirmadan keyingi narxdan tan olinadi.

Abonement va o'tkazma chiptalar. Ommaviy elektr transporti (shahar elektr poezdlari) uchun sotilgan oylik yoki kunlik abonementlar bo‘yicha daromad xizmat ko‘rsatish muddatiga mutanosib ravishda — har oyga tegishli qismi — tan olinishi lozim.

"Afrosiyob" tezkor poyezdi bo‘yicha daromadlar. Afrosiyob poezdida yo‘lovchilarga ko‘rsatiladigan qo'shimcha xizmatlar (ovqatlanish, Wi-Fi, gazeta) alohida performance obligation sifatida ajratilishi va ularning mustaqil sotish narxlari asosida daromad taqsimlanishi kerak.

Yuk tashish daromadlari yo‘lovchi tashish daromadlariga nisbatan ko'proq murakkablikka ega, chunki:

Ko'p bosqichli tashishlar (multimodal transport). Ko'pincha yuk bir nechta transport turi (temir yo‘l + avtomobil + dengiz) orqali tashiladi. Bunday holatlarda temir yo‘l operatori tomonidan olingan to‘lovdan boshqa transport operatorlariga to'lanadigan summalar chiqarib tashlangan holda sof daromad (net revenue) tan olinishi kerak.

Yuk tashish vaqtini hisobga olish. Uzoq masofali yuk tashishda (masalan, Toshkentdan Moskvacha 3—5 kun) daromad yuk yo‘lda bo'lgan vaqt davomida asta-sekin tan olinishi (over time recognition) lozim, chunki temir yo‘l operatori xizmatni ko‘rsatish jarayonida doimiy ravishda o'z majburiyatlarini bajarmoqda.

Konteyner qo'yib ketish (demurrage) daromadi. Yuk egasi konteyner yoki vagonni belgilangan muddatdan ortiq ushlab qolsa, temir yo‘l standart tariff bo‘yicha qo'shimcha to‘lov undiradi. Ushbu to‘lov jarimaviy xarakter kasb etganligi sababli, uning IFRS 15 doirasida daromad sifatida tan olinishi yoki boshqa daromadlar tarkibida ko‘rsatilishi masalasi alohida e'tiborni talab etadi.

Tranzit yuk tashish agentlik munosabatlari. O‘zbekiston temir yo‘llaridan boshqa davlatlar tashuvchi sifatida foydalanilganda, O'TY AJ ba'zan asosiy ijrochi (principal) sifatida emas, balki vositachi-agent (agent) sifatida harakat qiladi. IFRS 15 bo‘yicha bu ikki holat orasidagi farq juda muhim: principal bo‘lsa, brutto daromad (umumiy to‘lov summasi) tan olinadi; agent bo‘lsa, faqat komissiya (agent fee) daromad sifatida tan olinadi.

1-jadval

"O‘zbekiston temir yo‘llari" AJ daromadlari tarkibi va dinamikasi (2020—2023-yillar, mlrd so'm)

Daromad turi	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil	O'sish 2020—2023 (%)	2023-yil ulushi (%)
Yo‘lovchi tashish daromadi	1 243,8	1 687,4	2 314,6	3 108,2	+149,9%	28,4%
Yuk tashish daromadi	2 876,3	3 412,1	4 187,5	5 436,7	+88,9%	49,7%
Tranzit tashish daromadi	412,6	534,8	718,3	943,2	+128,6%	8,6%
Infratuzilmadan foydalanish haqi	184,2	267,9	356,4	487,6	+164,7%	4,5%
Ekspeditorlik va logistika xizmatlari	98,4	143,6	198,7	276,3	+180,8%	2,5%
Vokzal va stansiya xizmatlari	76,3	104,2	138,9	187,4	+145,6%	1,7%
Vagon va lokomotiv ta'miri xizmatlari	134,7	178,3	224,6	289,5	+114,9%	2,6%
Mulk ijarasi va reklama daromadi	42,1	58,4	79,3	108,7	+158,2%	1,0%
Boshqa operatsion daromadlar	54,6	71,2	93,4	106,4	+94,9%	1,0%
Jami daromadlar	**5 123,0**	**6 457,9**	**8 311,7**	**10 944,0**	**+113,6%**	**100,0%**
Shundan: milliy valyutada	4 287,4	5 323,6	6 814,2	8 976,3	+109,4%	82,0%
Shundan: xorijiy valyutada (so'm ekvivalenti)	835,6	1 134,3	1 497,5	1 967,7	+135,5%	18,0%
Elektron to‘lovlar ulushi (%)	42,3%	56,8%	68,4%	79,2%	+36,9 p.p.	—
IFRS 15 bo‘yicha tuzatishlar summasi	—	48,3	112,6	187,4	—	1,7%

Jadval tahlilidan ko'rinib turibdiki, 2020—2023-yillar davomida O'TY AJ jami daromadlari 5 123,0 mlrd so'mdan 10 944,0 mlrd so'mga — ya'ni 2,14 baravar — oshgan. Eng yuqori o'sish sur'ati ekspeditorlik va logistika xizmatlari (180,8 foiz) hamda infratuzilmadan foydalanish haqi (164,7 foiz) bo‘yicha kuzatilgan, bu 2019-yilgi islohot va temir yo‘l xizmatlarini liberallashtirish natijasida paydo bo'lgan yangi daromad manbalarining jadal rivojlanishini ko‘rsatadi. Yuk tashish daromadi umumiy daromadlar tarkibida 49,7 foizlik eng katta ulushni egallaydi. IFRS 15 bo‘yicha tuzatishlar summasi 2022—2023-yillarda sezilarli darajada oshganligi — bu standartga o'tish jarayonining davom etayotganini va daromadlarni tan olish metodologiyasini qayta ko'rib chiqish zaruratini ko‘rsatadi. Elektron to‘lovlar ulushining 42,3 foizdan 79,2 foizga ko'tarilishi esa daromadlar hisobini avtomatlashtirish uchun qulay zamin yaratmoqda.

O‘zbekiston hisoblar rejasi bo‘yicha temir yo‘l korxonalari daromadlarini hisobga olishda quyidagi schyotlar qo'llaniladi:

9010-schyot — tayyor mahsulotlar (xizmatlar) dan tushgan daromadlar:

yo‘lovchi va yuk tashish asosiy xizmatlaridan olingan daromadlar shu schyotga yoziladi. Daromad tan olinganda: Dt 4010 (Xaridorlar va buyurtmachilar) — Kt 9010.

9020-schyot — tovarlar sotishdan tushgan daromadlar: vagon-restoran va kafe xizmatlaridan, yo‘l davomida sotiladigan oziq-ovqat mahsulotlaridan olingan daromadlar.

9030-schyot — ish bajarish va xizmat ko‘rsatishdan tushgan boshqa daromadlar: ta'mir xizmatlari, ekspeditorlik, vokzal xizmatlari kabi qo'shimcha daromadlar shu schyot orqali aks ettiriladi.

Oldindan to‘langan chiptalar bo‘yicha: chipta puli olinganda Dt 5110 — Kt 6310 (Mijozlardan olingan avanslar); xizmat ko‘rsatilgandan keyin esa Kt 6310 — Dt 9010 ko'rinishida daromad tan olinadi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan ilmiy tadqiqot quyidagi muhim xulosalarni beradi:

1. O‘zbekiston temir yo‘l korxonalarida daromadlar hisobining me'yoriy bazasi БҲМС №2 "Daromadlar" va joriy etilayotgan IFRS 15 standarti asosida shakllanmoqda. Biroq ikki standart o'rtasidagi metodologik farqlar — ayniqsa performance obligations ni aniqlash, transaction price ni taqsimlash va daromadni tan olish momenti masalalarida — amaliyotda sezilarli chalkashliklarga olib kelmoqda.

2. Tranzit tashishlarda O'TY AJ ning asosiy ijrochi (principal) yoki vositachi-agent (agent) sifatidagi rolini to‘g‘ri aniqlash daromadlar miqdori va moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlariga jiddiy ta'sir ko‘rsatadi. Hozirgi amaliyotda bu masala etarlicha e'tibor bilan qaralmasligidan brutto va netto daromadlarning noto‘g‘ri aks ettirilishi holatlari kuzatilmoqda.

3. Elektron chipta tizimlari va buxgalteriya dasturlari o'rtasidagi integratsiya to‘liq amalga oshirilmaganligi sababli, chipta sotilishi paytida tan olinishi lozim bo'lgan daromad ko'pincha xizmat ko‘rsatilgan sanada emas, balki to‘lov olingan sanada hisobga olinmoqda. Bu IFRS 15 talablariga zid bo‘lib, hisobotdagi daromad ko‘rsatkichlarini buzib ko‘rsatishga olib keladi.

4. Temir yo‘l daromadlari tarkibida xorijiy valyutadagi daromadlarning ulushi (2023-yilda 18 foiz) sezilarli bo‘lib, valyuta kurs farqlari hisobot daromadlariga ta'sir ko‘rsatmoqda. Hozirgi amaliyotda kurs farqlarini hisobga olishda IAS 21 talablari to‘liq qo'llanilmayapti.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. O'TY AJ va unga tobe korxonalar uchun IFRS 15 talablarini to‘liq hisobga olgan holda maxsus "Daromadlarni tan olish siyosati" hujjatini ishlab chiqish va

tasdiqlash zarur. Ushbu hujjat temir yo‘l faoliyatining har bir turi (yo‘lovchi tashish, yuk tashish, tranzit, infratuzilma) uchun alohida performance obligations va daromadni tan olish momentini aniq belgilashi lozim.

2. Har bir tranzit tashish shartnomasi uchun O'TY AJ ning principal yoki agent ekanligini belgilaydigan aniq mezonlar ishlab chiqilishi lozim. Bu mezonlar quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: boshqa operatorlar xizmatlari ustidan nazorat huquqi mavjudligi; narxni mustaqil belgilash imkoniyati; xizmat ko‘rsatilmagan taqdirda moddiy javobgarlik. Agent sifatida harakat qilingan hollarda faqat komissiya daromadi tan olinishi qat'iy belgilanishi kerak.

3. Elektron chipta tizimlarini (E-ticket, UzRailPass) SAP yoki 1C:ERP buxgalteriya tizimlari bilan to‘liq integratsiyalash loyihasini amalga oshirish zarur. Integratsiya chipta sotilganda avtomatik ravishda avans sifatida Kt 6310 schyotga, xizmat ko‘rsatilganda esa Kt 9010 schyotga o'tkazilishi mexanizmini ta'minlashi lozim.

4. O'TY AJ statistik ma'lumotlar asosida foydalanilmagan chiptalarning tarixiy ulushini hisoblashi va IFRS 15 ning "breakage" qoidalari asosida ushbu summani daromad sifatida tan olish metodologiyasini joriy etishi kerak. Taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra, O'TY AJ uchun "breakage" daromadi umumiy yo‘lovchi tashish daromadining 1,5—2,5 foizini tashkil etishi mumkin, bu hisobot ko‘rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi.

5. Infratuzilmadan foydalanish haqi bo‘yicha shartnomalarni IFRS 16 "Ijara" standarti nuqtai nazaridan ham tahlil qilish zarur. Foydalanish huquqi shartnomasi aslida ijara elementlarini o'z ichiga olgan taqdirda, daromad IFRS 16 qoidalariga muvofiq "right of use" prinsipi asosida tan olinishi kerak bo'lishi mumkin.

6. Xorijiy valyutadagi yuk va yo‘lovchi tashish shartnomalaridagi operatsion narxni (transaction price) shartnoma tuzilgan sandagi kurs bo‘yicha milliy valyutaga aylantirish va kurs tebranishlari bo‘yicha o'zgaruvchi to‘lov elementlari (variable consideration) ni IFRS 15 ning constrain qoidalari asosida baholash mexanizmini joriy etish tavsiya etiladi.

Yuqoridagi tavsiyalarning to‘liq amalga oshirilishi temir yo‘l korxonalarida daromadlar hisobining ishonchliligini, moliyaviy hisobot sifatini va xalqaro investorlar hamda moliya institutlari uchun hisobotning tushunarliligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, daromadlar hisobini takomillashtirish temir yo‘l boshqaruvida uzoq muddatli strategik qarorlar qabul qilishning ma'lumot bazasini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida" gi Qonuni. — 1996-yil 30-avgust, 279-I-son (2016-yil tahririda). — Toshkent: Adolat, 2016. — 48 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston temir yo‘llari aksiyadorlik jamiyatini tashkil etish to‘g‘risida" gi Farmoni. — 2017-yil 19-aprel, PF-5009-son. — Toshkent, 2017.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Temir yo‘l transportini isloh qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida" gi Qarori. — 2019-yil 14-fevral, 107-son. — Toshkent, 2019.

4. Button K., Hensher D.A. (eds.). Handbook of Transport Strategy, Policy and Institutions. — Amsterdam: Elsevier, 2015. — 674 p.

5. Назаров Х.Н. O‘zbekistonda temir yo‘l transportini isloh qilish va moliyalashtirish. — Тошкент: Иқтисодиёт, 2021. — 318 б.

6. Мирзаев А.У. Temir yo‘l korxonalarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish // Moliya va iqtisod. — 2022. — №5. — Б. 78—93.

7. Расулов Т.Б. Transport korxonalarida IFRS 15 asosida daromadlarni tan olish tartibi // Buxgalteriya hisobi va audit. — 2020. — №3. — Б. 41—56.

8. Хасанов Б.А., Каримов Ф.С. Transport tashkilotlarida moliyaviy hisobotni takomillashtirish. — Тошкент: ТДИУ нашриёти, 2021. — 256 б.

9. Жўраев О.Т. Raqamli temir yo‘l: elektron chipta tizimlari va daromadlar hisobini avtomatlashtirish // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — 2023. — №1. — Б. 134—148.

10. "O‘zbekiston temir yo‘llari" AJ yillik hisoboti — 2023. — Toshkent: O'TY AJ, 2024. — 186 b.

11. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Transport va kommunikatsiyalar statistikasi. — Toshkent, 2024.

Daminov. Mirvohid Isroil o‘g‘li
SamISI “Turizm” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Turizmda jamoatchilik bilan aloqalar etikasi va kasbiy standartlari

Annotatsiya: Mazkur maqolada turizm sohasida jamoatchilik bilan aloqalar faoliyatining etik tamoyillari va kasbiy standartlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Jamoatchilik bilan aloqalar jarayonida haqqoniylik, ochiqlik, ijtimoiy mas’uliyat va professional xulq-atvor masalalarining ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, turizm tashkilotlarida PR etikasi va xalqaro kasbiy standartlarga rioya etishning tashkilot imiji, turistlar ishonchi hamda barqaror turizm rivojiga ta’siri asoslab berilgan. Maqolada xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan me’yoriy hujjatlar tahlili asosida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so’zlar: Turizm, jamoatchilik bilan aloqalar, PR etikasi, kasbiy standartlar, turizm imiji, axborot shaffofligi, ijtimoiy mas’uliyat, barqaror turizm

Kirish

Zamonaviy turizm sanoati jadal rivojlanayotgan va yuqori raqobat muhitida faoliyat yuritayotgan sohalardan biridir. Ushbu sohada jamoatchilik bilan aloqalar (Public Relations – PR) tashkilot imijining shakllanishi, ishonchli axborot almashinuvi va uzoq muddatli hamkorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Turizm subyektlarining muvaffaqiyati nafaqat xizmat sifati, balki axborot berish jarayonida etik me’yorlar va kasbiy standartlarga amal qilinishiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli turizmda PR faoliyatini etik asoslarda olib borish dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi.

Xususan, O‘zbekistonda turizmni barqaror rivojlantirish, uning xalqaro maydondagi nufuzini oshirish, sayyohlar uchun qulay va xavfsiz muhit yaratish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu jarayonda etik tamoyillar va axloqiy me’yorlarning o‘rni alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bu tushuncha turizm xizmatlari sifati, mehmondo‘stlik madaniyati, professional munosabat va madaniyatlararo muloqot asoslarini belgilaydi.Shu sababli, turizmda etik tamoyillarni chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish sohaning barqarorligi va insoniy munosabatlar sifatini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Turizmda jamoatchilik bilan aloqalar tushunchasi

Jamoatchilik bilan aloqalar — bu turizm tashkiloti va uning manfaatdor tomonlari (mijozlar, davlat organlari, mahalliy aholi, OAV, hamkorlar) o‘rtasida o‘zaro tushunish, ishonch va ijobiy munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Turizm sohasida PR quyidagi vazifalarni bajaradi:

- turistik mahsulot va xizmatlar haqida haqqoniy axborot berish;
- tashkilot obro‘-e’tiborini mustahkamlash;
- inqirozli vaziyatlarda to‘g‘ri kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish;
- barqaror turizm tamoyillarini targ‘ib qilish.

Turizmda PR etikasi tushunchasi va ahamiyati

PR etikasi — bu jamoatchilik bilan aloqalar jarayonida axloqiy me’yorlar, ijtimoiy mas’uliyat va halollik tamoyillariga amal qilish tizimidir. Turizmda PR etikasi alohida ahamiyatga ega, chunki noto‘g‘ri yoki bo‘rttirilgan axborot turistlarning ishonchini yo‘qotish, hudud imijining zarar ko‘rishi va iqtisodiy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin.

PR etikasi quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

• haqqoniylik va aniqlik – yolg‘on va chalg‘ituvchi axborotdan voz kechish;

• ochiqlik va shaffoflik – manfaatlar to‘qnashuvini yashirmaslik;

• ijtimoiy mas’uliyat – mahalliy aholi va madaniy merosga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

• inson huquqlariga hurmat – kamsitish, stereotiplardan foydalanmaslik.

Turizmda PR faoliyatining kasbiy standartlari

Kasbiy standartlar — bu PR mutaxassislarining faoliyatini tartibga soluvchi xalqaro va milliy me’yorlar majmuidir. Turizmda PR kasbiy standartlari asosan quyidagi hujjatlar va tamoyillarga asoslanadi:

• Xalqaro Jamoatchilik bilan aloqalar assotsiatsiyasi (IPRA)ning Etika kodeksi;

• Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO)ning Global turizm etikasi kodeksi;

• professional xolislik va manfaatdor tomonlar muvozanatini saqlash tamoyillari.

Kasbiy standartlarga ko‘ra, turizmda PR mutaxassisi:

• faqat ishonchli manbalarga asoslangan axborotni tarqatishi;

• reklama va PRni aniq ajratib ko‘rsatishi;

• inqiroz holatlarida vaziyatni yashirmasdan, mas’uliyat bilan yondashishi lozim.

Etika va kasbiy standartlarga rioya qilmaslik oqibatlari

Turizmda PR etikasi va standartlariga amal qilmaslik quyidagi salbiy oqibatlarga olib keladi:

• turistlar ishonchining pasayishi;

• brend imijining yomonlashuvi;

• huquqiy va moliyaviy javobgarlik;

• xalqaro turizm bozorida raqobatbardoshlikning kamayishi.

Shu bois, etik tamoyillarni buzish qisqa muddatli foyda keltirishi mumkin bo‘lsa-da, uzoq muddatda tashkilot faoliyatiga jiddiy zarar yetkazadi.

Etika atamasi qadimgi yunoncha “ethos” (ἔθος) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, bu so‘z dastlab “odamning odati, yashash tarzi yoki xarakteri” degan ma’noni bildirgan. Bu tushuncha qadimgi Yunonistonda kishilarning jamiyatdagi o‘zini tutishi, muomala madaniyati va ijtimoiy xulq-atvorini ifodalagan. (Qodirov, 2020) Etika fani sifatida birinchi bo‘lib yunon faylasufi Aristotel tomonidan sistematik shaklda ishlab

chiqilgan. U o‘zining “Nikomax etikasi” asarida axloqiy fazilatlar, o‘rtacha yo‘l va odil xatti harakatlar haqida bayon qilgan. (Aristotle, 2000)

Bugungi global va madaniy jihatdan rang-barang turizm makonida etik qadriyatlarning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Turizmda ishtirok etuvchi barcha tomonlar — sayyohlar, xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar, mahalliy aholi va davlat muassasalari — o‘zaro hurmat, madaniyatlararo bag‘rikenglik, mas’uliyat va halollik kabi tamoyillar asosida harakat qilishi lozim. Shu jihatdan turizm etikasi — bu nafaqat kasbiy me’yorlar majmui, balki insoniy qadriyatlar tizimidir. O‘zbekistonning ko‘p asrlik tarixiy-madaniy merosi, boy madaniyati va mehmondo‘st xalqi mamlakat turizm salohiyatining asosiy ustunlaridan biri sanaladi. Biroq bu salohiyatni to‘liq namoyon qilish uchun nafaqat infrastrukturaviy rivojlanish, balki xizmat ko‘rsatish madaniyati va undagi etik yondashuvlar ham muhim rol o‘ynaydi. Xususan, turizm sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarning kasbiy etikasi, sayyohlarga nisbatan hurmatli va xolis munosabati, madaniyatlararo muloqotda bag‘rikenglik prinsiplariga rioya qilishi xorijiy mehmonlarda mamlakatga nisbatan ijobiy taassurot uyg‘otadi. Ushbu maqolada O‘zbekiston turizmida etik qadriyatlarning o‘rni, ularning amaliyotdagi aks etishi, shuningdek, xizmat ko‘rsatish jarayonida axloqiy me’yorlarga amal qilishning dolzarbligi tahlil qilinadi. Maqola turizm xizmatlarida etik tamoyillarning amaliy qo‘llanilishi, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini ham ko‘rsatib berishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Turizmda axloqiy qadriyatlar masalasiga oid turli manbalar o‘rganilgan. Ushbu tahlilda xalqaro tashkilotlarning axloqiy kodekslari, jumladan, BMTning Turizmni Rivojlantirish Bo‘yicha Jahon Tashkiloti (UNWTO)ning axloqiy qoidalari, shuningdek, UNESCOning madaniy merosni saqlashga oid tavsiyalari o‘rganildi. Bu manbalar turizmda axloqiy tamoyillarni joriy etish uchun muhim yo‘l-yo‘riqlarni taklif etadi. O‘zbekistonning turizm sohasi bo‘yicha qonunchilik normativlari ham o‘rganildi. O‘zbekiston Respublikasining turizmni rivojlantirishga oid qonunlari, xususan, "Sayyohlik faoliyati to‘g‘risida"gi qonuni, va turizm xizmatlarini tashkil etishda e’tibor qilinishi kerak bo‘lgan asosiy axloqiy talablarni belgilovchi me’yorlar tahlil qilindi. Ammo, bu qonunchilik tizimi hali to‘liq amalga oshirilmayapti va ba’zi axloqiy masalalar o‘z vaqtida hal etilmayapti.Shu bilan birga, O‘zbekiston olimlarining turizm etikasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlari ham muhim ahamiyatga ega. Qodirov I. (2020), Yo‘ldoshev H. (2022) va Normurodov D. (2019)larning ishlarida turizmda axloqiy qadriyatlar va madaniyatning muhimligi va uni rivojlantirishning zarurligi ta’kidlangan. O‘zbekistondagi turizmda etik qadriyatlar masalasida dunyo

faylasuflarining fikrlarini qo‘llash ham foydali bo‘lishi mumkin. Masalan, Aristotelning axloqiy qadriyatlar nazariyasi va Kantning etik tamoyillari turizmda axloqiy yondashuvlarni takomillashtirishda yordam berishi mumkin.

ASOSIY QISM

Turizmda jamoatchilik bilan aloqalar etikasi deganda sayyohlar, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar, mahalliy aholi va ekologik muhit o‘rtasidagi axloqiy munosabatlarni tartibga soluvchi tamoyillar tushuniladi. Bu sohada hurmat, mas’uliyat, halollik va adolat kabi axloqiy mezonlar muhim o‘rin tutadi. Sayyohlar mahalliy urf-odat va qadriyatlarga hurmat bilan qarashlari kerak, xuddi shuningdek, xizmat ko‘rsatuvchilar ham sayyohlarning huquqlarini hurmat qilishga mas’ul. (N., 2021)Sayyohlarning o‘zini tutishi va xatti-harakatlari ularning kelib chiqishi hamda millati haqidagi tasavvurlarni ijobiy yoki salbiy tomonga o‘zgartirishi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, turli xil stereotiplarning shakllanishiga zamin yaratadi. Xuddi shunday holat mezbonlarga ham taalluqli bo‘lib, tomonlar o‘rtasidagi munosabatlarning ijobiy yoki salbiy tus olishi har ikki tarafning o‘zaro muomalasi va madaniy xatti-harakatlariga bevosita bog‘liqdir. Turizmning barqarorligi ekologik va madaniy merosni saqlash bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu ham etik tamoyillar doirasiga kiradi. (R., 2019) UNWTO tomonidan ishlab chiqilgan Global Code of Ethics for Tourism hujjatida turizm ishtirokchilari uchun etik qoidalar va javobgarlik mezonlari aniq belgilangan. (UNWTO, 2001) Turizm sohasida etik qadriyatlar insoniy munosabatlar, madaniyatlararo aloqa va xizmatlar sifati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shuningdek, 2021-yilda Turizm va madaniy meros vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan “Etik turizm kodeksi” loyihasida mehmonxona, gidlik, transport va boshqa xizmat tarmoqlarida axloqiy normalarni qo‘llash taklif etilgan. (vazirligi, 2021) Bu hujjat, asosan, xizmat ko‘rsatishda odob, hurmat va madaniy muomala tamoyillarini belgilab beradi. Turistlarni chuqur o‘rganish, ularning xulq-atvori va madaniyatini anglash orqali ko‘rsatilayotgan xizmat sifati sezilarli darajada oshirilishi mumkin. Mehmonlarning ehtiyojlari, urf-odatlari hamda madaniy xususiyatlarini inobatga olgan holda xizmat ko‘rsatish, ularning qoniqish darajasini oshiradi va turizm sohasida yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi. Etika, ayni vaqtda, barqaror turizmning ajralmas qismidir. U nafaqat odamlar o‘rtasidagi muomala madaniyatini, balki ekologik, ijtimoiy va madaniy muvozanatni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Misol uchun, tarixiy yodgorliklarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, chiqindi tashlamaslik, diniy qadriyatlarga hurmat bilan yondashish — bularning barchasi turizm etikasi mezonlariga kiradi. Turizm etikasi mezonlariga rioya etish orqali sayohat jarayonini yanada mazmunli, yoqimli va qulay tarzda tashkil etish

mumkin. Etik me’yorlarga amal qilish nafaqat sayyohlar uchun, balki mezbon jamiyat vakillari uchun ham o‘zaro hurmat va tushunishga asoslangan ijobiy muhit yaratishga xizmat qiladi.

TAKLIFLAR

O‘zbekiston turizmida axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhimdir:

1. Etik kodeksning joriy etilishi: Turizmda axloqiy qadriyatlarni qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus etik kodeks ishlab chiqilishi zarur. Bu kodeksda mehmonlarga hurmat, axloqiy xizmat ko‘rsatish tamoyillari mustahkamlangan bo‘lishi kerak.

2. Qonunchilikni mustahkamlash: O‘zbekistonda turizm sohasida mavjud qonunlar va reglamentlarni kuchaytirish, amaliyotda ularni samarali qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

3. Xodimlarni malakasini oshirish: Turizm xodimlarining axloqiy savodxonligini oshirish uchun o‘quv dasturlari va treninglar tashkil etilishi lozim.

4. Milliy qadriyatlarni rivojlantirish: O‘zbekiston turizmida milliy an’analar va qadriyatlarni rivojlantirish, bu orqali mamlakatning xalqaro turistik imidjini yaxshilash zarur.

5. Agar yuqoridagi choralar amalga oshirilsa, O‘zbekiston turizm sohasi nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham muvaffaqiyatga erishishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, turizmda jamoatchilik bilan aloqalar etikasi va kasbiy standartlari sohaning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Haqqoniy axborot, ijtimoiy mas’uliyat va professional xulq-atvor tamoyillariga amal qilgan holda olib borilgan PR faoliyati turizm tashkilotlari obro‘sini oshiradi, jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi hamda milliy va xalqaro miqyosda ijobiy imij shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotle. (2000). Nicomachean Ethics. cambridge university press.
2. Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. (2023).
3. Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. (2025).
4. I., N. A. (n.d.). Retrieved from Wikipedia: https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Buxoro#cite_ref-4
5. Jamol, T. (2019). Turizm etikasi: Istiqbolli maqola. Tourism Review, 221-224.
6. N., X. (2021). Turizmda xizmat ko‘rsatish madaniyati va etika. Toshkent:

Iqtisodiyot.

7. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO). Global Code of Ethics for Tourism. – Madrid: UNWTO, 2019.

8. International Public Relations Association (IPRA). Code of Ethics and Professional Conduct. – Geneva, 2018.

9. Cutlip S.M., Center A.H., Broom G.M. Effective Public Relations. – 11th ed. – New Jersey: Pearson Education, 2019.

10. Wilcox D.L., Cameron G.T., Reber B.H., Shin J.H. Public Relations: Strategies and Tactics. – 12th ed. – Boston: Pearson, 2020.

11. Seitel F.P. The Practice of Public Relations. – 14th ed. – New York: Pearson, 2018.

12. Kotler P., Bowen J., Makens J. Marketing for Hospitality and Tourism. – 7th ed. – Harlow: Pearson Education, 2017.

13. Grunig J.E., Hunt T. Managing Public Relations. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 2016.

14. O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami. – Toshkent, 2022.

Daminov. Mirvohid Isroil o‘g‘li
SamISI “Turizm” kafedrasi katta o‘qituvchisi

PR VA REKLAMA: FARQLARI VA O’ZARO ALOQASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamoatchilik bilan aloqalar (PR) va reklama tushunchalarining mohiyati, ularning asosiy farqlari hamda o‘zaro aloqasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy manbalar tahlili asosida PR va reklamaning marketing kommunikatsiyasidagi o‘rni aniqlanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, PR va reklama alohida vazifalarni bajarishiga qaramay, integratsiyalashgan holda qo‘llanganda tashkilot yoki brend samaradorligini oshiradi.

Kalit so‘zlar: PR, reklama, marketing kommunikatsiyasi, imij, brend.

Abstract: This article analyzes the essence of the concepts of public relations (PR) and advertising, their main differences and their interrelationships. The study, based on the analysis of theoretical sources, identifies the role of PR and advertising in marketing communication. The results show that, despite the fact that PR and advertising perform separate tasks, when used in an integrated manner, they increase

the effectiveness of an organization or brand.

Keywords: PR, advertising, marketing communication, image, brand.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonlari hamda raqamli axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatda axborot almashinuvi shakllari va kommunikatsiya usullarini tubdan o‘zgartirmoqda. Bunday sharoitda tashkilotlar, kompaniyalar va brendlar nafaqat o‘z mahsulot yoki xizmatlarini targ‘ib qilish, balki jamoatchilik bilan barqaror, ochiq va ishonchli munosabatlarni yo‘lga qo‘yishga ham alohida e’tibor qaratmoqda. Jamoatchilik fikri tashkilot faoliyatining muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biriga aylangan. Marketing va kommunikatsiya tizimida ushbu vazifalarni amalga oshirishda PR (Public Relations — jamoatchilik bilan aloqalar) va reklama muhim strategik vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Har ikkala faoliyat turi axborotni auditoriyaga yetkazishga xizmat qilsa-da, ularning yondashuvi, maqsad yo‘nalishi va ta’sir mexanizmlari bir-biridan farq qiladi. Amaliyotda PR va reklama tushunchalari ko‘pincha bir xil mazmunda qo‘llanilishi natijasida ularning funksional chegaralari aniq ajratilmaydi, bu esa kommunikatsiya strategiyasining samaradorligini pasaytirishi mumkin.

PR asosan tashkilot yoki brendning ijtimoiy obro‘-e’tiborini shakllantirish, jamoatchilik ishonchini mustahkamlash hamda uzoq muddatli munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lsa, reklama ko‘proq tijorat maqsadlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, mahsulot yoki xizmatni ommaviy ravishda targ‘ib qilish orqali tezkor natijaga erishishni ko‘zlaydi. Shu jihatdan, mazkur ikki kommunikatsiya vositasining nazariy va amaliy farqlarini aniqlash dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi PR va reklamaning nazariy asoslarini tizimli ravishda tahlil qilish, ularning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash hamda zamonaviy marketing kommunikatsiyasi doirasida o‘zaro aloqasini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat. Tadqiqot natijalari PR va reklamaning integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi tashkilotlar uchun qanday strategik ahamiyatga ega ekanligini ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil – PR va reklama bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va konsepsiyalarni o‘rganish;

Taqqoslash metodi – PR va reklamaning asosiy xususiyatlarini solishtirish;

Tizimli yondashuv – marketing kommunikatsiyasi doirasida PR va reklamaning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash.

Mazkur metodlar tadqiqot mavzusini har tomonlama yoritishga imkon berdi.

Tadqiqot natijalari . Olib borilgan nazariy tahlil va taqqoslash natijalari PR va reklama kommunikatsiya tizimida turli vazifalarni bajarishini yaqqol ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, PR faoliyati asosan tashkilot yoki brendning jamoatchilik oldidagi ijtimoiy imiji va obro‘-e’tiborini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, u ishonch, ochiqlik va barqaror munosabatlarni rivojlantirishni asosiy ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi. PR orqali uzatiladigan axborot ko‘pincha tahririy materiallar, ijtimoiy loyihalar, ommaviy tadbirlar va OAV bilan hamkorlik shaklida namoyon bo‘ladi.

Reklama faoliyati esa o‘z mazmuniga ko‘ra tijorat xarakteriga ega bo‘lib, mahsulot yoki xizmatni keng auditoriyaga tanitish, uning afzalliklarini ta’kidlash va iste’molchi xaridini rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan. Reklama xabarlari pullik asosda joylashtirilishi sababli mazmun va shakl jihatidan to‘liq nazorat qilinadi hamda qisqa vaqt ichida sezilarli natijaga erishish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, PR faoliyatining ta’siri odatda bilvosita va uzoq muddatli bo‘lib, u auditoriya ongida bosqichma-bosqich shakllanadi. Reklama esa tezkorlik bilan ajralib turadi va qisqa muddatda auditoriya e’tiborini jalb qilishda samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, jamoatchilik tomonidan PR orqali berilgan axborot reklama xabarlariga nisbatan ishonchliroq va obyektivroq deb qabul qilinishi aniqlandi, chunki PR ko‘pincha mustaqil axborot manbalari orqali yetkaziladi.

O‘tkazilgan taqqoslashlar PR va reklama o‘rtasida aniq funksional, maqsadli va kommunikativ farqlar mavjudligini tasdiqladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari bu ikki faoliyat turini alohida emas, balki o‘zaro uyg‘unlashgan holda qo‘llash kommunikatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari PR va reklamaning marketing kommunikatsiyasi tizimida mustaqil, biroq o‘zaro bog‘liq funksiyalarni bajarishini tasdiqlaydi. Olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, faqat reklama vositalaridan foydalanish qisqa muddatli iqtisodiy natijalarga erishish imkonini bersa-da, tashkilot yoki brendning uzoq muddatli obro‘-e’tiborini shakllantirish uchun yetarli emas. Xuddi shuningdek, faqat PR faoliyatiga tayanish orqali jamoatchilik ishonchini mustahkamlash mumkin bo‘lsa-da, savdoni tezkor oshirish va bozorda raqobatbardoshlikni ta’minlash jarayoni sekinlashadi.

Mazkur holat PR va reklamaning o‘zaro uyg‘unlashuvi zarurligini asoslab beradi. Zamonaviy marketing amaliyotida keng qo‘llanilayotgan integratsiyalashgan marketing kommunikatsiyasi konsepsiyasi aynan ushbu muammoni hal etishga qaratilgan bo‘lib, u turli kommunikatsiya vositalarini yagona strategiya doirasida

muvofiqlashtirishni nazarda tutadi. Bu yondashuv orqali PR brendning ijtimoiy imijini mustahkamlash, jamoatchilik bilan ishonchli munosabatlarni rivojlantirish vazifasini bajarsa, reklama ushbu ijobiy imij asosida tijorat maqsadlariga erishishga xizmat qiladi.

Shuningdek, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, PR va reklamaning uyg‘un qo‘llanilishi auditoriya bilan muloqot samaradorligini oshiradi, axborotning qabul qilinish darajasini kuchaytiradi va brendga nisbatan barqaror ijobiy munosabatni shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, PR va reklama alohida strategiyalar sifatida emas, balki yagona kommunikatsiya tizimining tarkibiy qismlari sifatida ko‘rib chiqilishi lozim.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari PR va reklama zamonaviy kommunikatsiya tizimining ajralmas va strategik ahamiyatga ega tarkibiy qismlari ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, PR faoliyati tashkilot yoki brendning jamoatchilik oldidagi ijtimoiy mas’uliyati, ochiqligi va ishonchliligini ta’minlash orqali uzoq muddatli obro‘-e’tibor va barqaror ijobiy imijni shakllantirishga xizmat qiladi. Reklama esa o‘z navbatida mahsulot yoki xizmatni bozorga tezkor olib chiqish, iste’molchi e’tiborini jalb etish hamda qisqa muddatli iqtisodiy samaraga erishishda muhim vosita hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari PR va reklamaning alohida qo‘llanilishi cheklangan samara berishini, ularni strategik jihatdan uyg‘unlashtirish esa kommunikatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Integratsiyalashgan marketing kommunikatsiyasi doirasida PR orqali yaratilgan ishonch va ijobiy imij reklama xabarlarining ta’sirchanligini kuchaytiradi, reklama orqali erishilgan ommaviylik esa PR faoliyatining qamrovini kengaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, tashkilotlar va brendlar uchun PR va reklama o‘rtasidagi farqlarni aniq anglash, ularning vazifalarini to‘g‘ri taqsimlash hamda yagona strategiya asosida boshqarish raqobatbardoshlikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu yondashuv nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki jamoatchilik bilan uzoq muddatli va barqaror munosabatlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kotler, F., & Keller, K. L. Marketing Management. — 15th ed. — Pearson Education, 2016.
2. Cutlip, S. M., Center, A. H., & Broom, G. M. Effective Public Relations. — 11th ed. — Pearson Education, 2013.
3. Grunig, J. E., & Hunt, T. Managing Public Relations. — New York: Holt, Rinehart and Winston, 1984.

4. Belch, G. E., & Belch, M. A. Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective. — 10th ed. — McGraw-Hill Education, 2018.

5. Wilcox, D. L., Cameron, G. T., & Reber, B. H. Public Relations: Strategies and Tactics. — 11th ed. — Pearson Education, 2015.

Daminov. Mirvohid Isroil o‘g‘li
SamISI “Turizm” kafedrasi katta o‘qituvchisi

JAMOATCHILIK BILAN ALOQALARDA ETIKA VA KASBIY STANDARTLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamoatchilik bilan aloqalar sohasida etika va kasbiy standartlarning tutgan o‘rni hamda ularning zamonaviy axborot makonidagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida PR faoliyatida halollik, shaffoflik, ijtimoiy mas’uliyat va professional xulq-atvor tamoyillarining jamoatchilik ishonchini shakllantirishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, noto‘g‘ri axborot tarqatish, manipulyatsiya va manfaatlar to‘qnashuvi kabi muammolar etika nuqtai nazaridan baholanadi. Maqolada xalqaro va milliy kasbiy standartlarning PR amaliyotiga ta’siri hamda ularning tashkilot obro‘sini mustahkamlashdagi ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari jamoatchilik bilan aloqalarda etik me’yorlarga rioya qilish barqaror ijtimoiy munosabatlar va samarali kommunikatsiya uchun muhim omil ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Jamoatchilik bilan aloqalar, PR etika, kasbiy standartlar, professional mas’uliyat, shaffoflik, jamoatchilik ishonchi, axborot madaniyati, kommunikatsiya, ijtimoiy mas’uliyat, imidj.

Annotation: This article scientifically analyzes the role of ethics and professional standards in the field of public relations and their significance in the modern information space. In the course of the research, the role of the principles of honesty, transparency, social responsibility, and professional behavior in PR activities in the formation of public trust is revealed. Also, problems such as the dissemination of misinformation, manipulation, and conflicts of interest are assessed from an ethical point of view. The article substantiates the influence of international and national professional standards on PR practice and their significance in strengthening the

organization's reputation. The research results show that adherence to ethical norms in public relations is an important factor for stable social relations and effective communication.

Keywords: Public relations, PR ethics, professional standards, professional responsibility, transparency, public trust, information culture, communication, social responsibility, image.

Kirish. Jamoatchilik bilan aloqalar zamonaviy jamiyatda tashkilot va jamoatchilik o‘rtasida o‘zaro ishonchli muloqotni ta’minlovchi muhim kommunikatsion faoliyatdir. Ushbu jarayonda etika va kasbiy standartlarga rioya qilish axborotning haqqoniyligi, shaffofligi hamda ijtimoiy mas’uliyatni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu sababli PR faoliyatida professional xulq-atvor me’yorlarini mustahkamlash jamoatchilik ishonchini shakllantirish va tashkilot obro‘sini saqlashning muhim sharti hisoblanadi.

Jamoatchilik bilan aloqalar sohasidagi professional amaliyotda etika to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlarni ajratish uchun bilim, tushuncha va mulohaza yuritishni qo'llashni o'z ichiga oladi. Jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha ta'lim komissiyasi (CPRE) PR etikasi jamoatchilik bilan aloqalar amaliyotida ishtirok etuvchi barcha shaxslar rioya qilishi kerak bo'lgan ustuvor tamoyillar, e'tiqodlar va qadriyatlar to'plamini tashkil etishini ta'kidlaydi. Ushbu yo'naltiruvchi tamoyillar kompas vazifasini bajaradi, harakatlar va qarorlarni halollik, halollik, shaffoflik va manfaatdor tomonlar va jamoatchilik bilan mas'uliyatli hamkorlikka muvofiq ravishda yo'naltiradi.

Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) sohasidagi etika sohaning muhim poydevori bo'lib, amaliyotchilar jamoatchilik bilan shaffoflik va ishonchni saqlash uchun rioya qilishlari kerak bo'lgan qadriyatlar va tamoyillarni aks ettiradi. Ushbu etika kompaniyalar va mutaxassislar ushbu dinamik sohada duch keladigan muammolarni hal qilish bilan birga ishonchlilik va ishonchlilikni oshirishga qaratilgan bir qator standartlarni o'z ichiga oladi.

Jamoatchilik bilan aloqalardagi axloqiy asos asosiy tamoyillarni, birinchi navbatda halollik va shaffoflikni o'z ichiga oladi. Amaliyotchilar jamoatchilik bilan haqiqiy muloqot qilishga, bo'rttirish yoki soxtalashtirishdan qochishga chaqiriladi. Amerika Jamoatchilik bilan aloqalar jamiyati (PRSA) o'z a'zolariga ma'lumotlarni to'liq oshkor qilish, manfaatlar to'qnashuvidan qochish, halollikni saqlash va shaxsiy hayotni himoya qilish kabi muayyan standartlarga rioya qilishni buyuradi. Ushbu standartlar, shuningdek, professional faoliyat orqali olingan ma'lumotlardan noto'g'ri foydalanishni yoki kampaniyalarda yoki axborotni boshqarishda chalg'ituvchi yoki aldamchi taktikalarni qo'llashni taqiqlaydi. Bunday tamoyillar PR amaliyotlarining

ishonchliligini oshirish, ularning ijobiy ta'sir ko'rsatishini va ishonch va ishtirokga asoslangan jamiyatga hissa qo'shishini ta'minlash uchun asos yaratadi.

Qattiq standartlarga qaramay, PR sohasi ushbu axloq qoidalarini amalga oshirishda ko'plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda, ayniqsa tezkor raqamli transformatsiya va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborotning tez tarqalishi sharoitida. Ommaviy axborot vositalarida noto'g'ri ma'lumotlar yoki "soxta yangiliklar"ning tarqalishi kabi muammolar PR mutaxassislari uchun jiddiy to'siqlar tug'diradi, chunki yolg'on yoki chalg'ituvchi ma'lumotlarni tarqatish muassasalar va amaliyotchilarning obro'siga jiddiy putur etkazishi mumkin.

Bundan tashqari, tashkilotlar ommaviy axborot vositalaridagi inqirozlarni boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu ko'pincha shaffoflik va institutsional obro'ni himoya qilish o'rtasida muvozanatni talab qiladi.

Manfaatlar to'qnashuvi, shuningdek, PR professionalligiga putur yetkazishi mumkin bo'lgan dolzarb axloqiy muammo sifatida paydo bo'ladi. Masalan, kompaniya yoki mijozning manfaatlari shaffoflik va halollik tamoyillariga zid kelganda, axloqiy va professional talablarga javob beradigan muvozanatni topish qiyinlashadi. Masalan, PR mutaxassislari bahsli mijozlarni himoya qilish, ularni shaxsiy va tashkiliy qadriyatlar bilan axloqiy muvofiqlikni baholashda shaffoflik va halollikka rioya qilishga majburlash vazifasini bajarishi mumkin.

Texnologiya va sun'iy intellektga tobora ortib borayotgan ishonch maxfiylik va ma'lumotlardan foydalanishga oid yangi axloqiy mulohazalarni keltirib chiqarmoqda. PR mutaxassislari shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va shaxslarning huquqlarini hurmat qilish bilan bog'liq yangi axloqiy standartlarga rioya qilish uchun bosim ostida. Texnologiya ma'lumotlarga asoslangan maqsadli auditoriyani jalb qilishni osonlashtirsa-da, bunday ma'lumotlardan mas'uliyatli va ekspluatatsiya qilinmasdan foydalanishni ta'minlash uchun mustahkam axloqiy majburiyatni talab qiladi.

Jamoatchilik bilan aloqalardagi etika sohaning ishonchliligi va ijtimoiy qiymatining asosi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu standartlar korporativ shaffoflikni tashkilot manfaatlarini himoya qilish bilan muvozanatlashtirishga yordam beradi. Jiddiy qiyinchiliklarga qaramay, tashkilotlar va PR mutaxassislari ishonchni oshiradigan va sohaning obro'sini mustahkamlaydigan aniq axloqiy standartlarga qat'iy rioya qilishlari juda muhimdir. Bunga erishish uchun amaliyotchilar o'zlarining axloqiy kompetentsiyalarini doimiy ravishda mustahkamlashlari va sohadagi o'zgarib borayotgan qiyinchiliklarga moslashuvchan bo'lishlari kerak.

Xulosa

Jamoatchilik bilan aloqalarda etika va kasbiy standartlarga rioya qilish samarali

va barqaror kommunikatsiyaning asosiy omillaridan biridir. Halollik, shaffoflik va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillariga tayangan PR faoliyati jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi hamda tashkilotning ijobiy imidjini shakllantiradi. Aksincha, etik me’yorlarning buzilishi noto‘g‘ri axborot tarqalishiga, jamoatchilik ishonchining pasayishiga va obro‘ga putur yetishiga olib keladi. Shu bois, zamonaviy PR mutaxassislari kasbiy standartlarga qat’iy amal qilgan holda mas’uliyatli va adolatli kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Xalqaro Jamoatchilik bilan Aloqalar Assotsiatsiyasining (IPRA) Afina Kodeksi // IPRA va CERP Bosh Assambleyasi. 1-nashr. - Afina, 1965. - 2-nashr. - Tehron, 1968. - [Elektron resurs]. -Kirish rejimi: http://www.habit.ru/1/5.html.
2. https://studfile.net
3. https://www.researchgate.net
4. https://msu.dvaoblaka.ru

Niyatov Navruzbek Zarifovich
SamISI, “Menejment” kafedrasi assistenti,
:niyatovnavruzbek@gmail.com
Abloqulov Inomiddin
SamISI, talabasi

DJ. JURAN VA F. KROSBI SIFAT NAZARIYALARI: O‘XSHASHLIK VA FARQLI JIHATLAR

Annotatsiya: Ushbu maqola sifat menejmentining ikki yirik nazariyotchisi – Dj. Juran va F. Krosbining sifat nazariyalarini chuqur tahlil qiladi. Unda ularning sifatga bo'lgan yondashuvlari, asosiy tamoyillari va amaliyotlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot Juraning sifat trilogiyasi va Krosbining "nol nuqsonlar" konsepsiyasini solishtirib, ularning umumiy jihatlari, masalan, mijozga yo'naltirilganlik va doimiy takomillashtirishga urg'u beradi. Shu bilan birga, sifatni o'lchash, sifat xarajatlari va sifatni ta'minlash usullaridagi farqlar aniqlanadi. Maqola zamonaviy tashkilotlar uchun ushbu nazariyalarning ahamiyatini va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Juran, Krosbi, Sifat Menejmenti, Sifat Nazariyalari, Nol Nuqsonlar, Sifat Trilogiyasi, O'xshashliklar, Farqlar

Kirish: Sifatni boshqarish zamonaviy tashkilotlar faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, raqobatbardoshlikni ta’minlash va mijozlar ehtiyojini qondirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu sohada Dj. Juran va F. Krosbi kabi mutafakkirlar sifat menejmenti falsafasi va amaliyotiga fundamental hissa qo‘shganlar. Ularning nazariyalari sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida sifatni tizimli boshqarish uchun asos yaratgan bo‘lib, bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Dj. Juran, ruminiyalik muhandis va huquqshunos, 1954-yildan boshlab Yaponiyaning sifat inqilobining asosiy me’morlaridan biri sifatida tanilgan [1]. U sifatni "foydalanishga yaroqlilik" deb ta’riflab, unga erishish uchun kuchli tashkiliy qo‘llab-quvvatlash va rahbariyatning majburiyatini zarur deb hisoblagan. Juranning asosiy hissalaridan biri ichki va tashqi mijozlar tushunchasini kengaytirish, Pareto prinsipini (muhim muammolarni arzimaslaridan ajratish) qo‘llash hamda "Sifat Trilogiyasi" – Rejalashtirish, Nazorat qilish va Takomillashtirish – kabi boshqaruv doirasini ishlab chiqishdan iboratdir [1]. Uning falsafasi sifat subyektiv ekanligini, mijoz tomonidan belgilanadiganini va tasodifga qoldirmasdan puxta rejalashtirilishi kerakligini ta’kidlaydi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Sifat menejmenti nazariyalari va amaliyotiga bag‘ishlangan akademik adabiyotlar hajmi tobora kengayib bormoqda, ayniqsa Dj. Juran va F. Krosbi kabi mutafakkirlarning fundamental g‘oyalari zamonaviy tadqiqotlar markazida turibdi. Ushbu bo‘limda, sifat nazariyasining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shgan ushbu ikki shaxsning konsepsiyalarini tahlil qiluvchi so‘nggi ilmiy ishlar va nashrlar tanqidiy ko‘rib chiqiladi. Maqsad, ularning nazariy asoslarini, evolyutsiyasini, o‘xshash va farqli jihatlarini, shuningdek, ularning bugungi kundagi dolzarbligini zamonaviy akademik nuqtai nazardan baholashdir. Sifatni boshqarish bo‘yicha adabiyotlar tahlili, ushbu nazariyalarning nafaqat tarixiy ahamiyatini, balki ularning hozirgi tashkilotlar faoliyatidagi amaliy qo‘llanilishini ham chuqur anglashga yordam beradi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin chop etilgan tadqiqotlar, Juran va Krosbi g‘oyalarining yangi kontekstlarda qanday talqin qilinayotganini va ularning samaradorligi qanday baholanayotganini ko‘rsatadi [4]. Sifatni boshqarish bo‘yicha dastlabki adabiyotlar, asosan, sanoat inqilobi davridagi ishlab chiqarish jarayonlarida nuqsonlarni aniqlash va statistik nazoratga qaratilgan edi. Shewhart va Deming kabi olimlar ilmiy yondashuvning ilk qadamlarini qo‘ygan bo‘lsalar-da, bu yondashuvlar sifatni tashkilotning umumiy strategiyasiga integratsiya qilishni yetarlicha ta’minlamagan. Juran va Krosbi aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga intilib, sifatni nafaqat texnik muammo, balki boshqaruv falsafasi va tashkiliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqdilar. Ularning ishlari sifatni mahsulotdan butun jarayon va

tizimga tatbiq etish zarurligini ta’kidlab, sifat menejmenti sohasida paradigmatik o‘zgarishlarga zamin yaratdi. Zamonaviy adabiyotlar, bu o‘zgarishlarning Total Sifat Menejmenti (TSM) kabi keng qamrovli yondashuvlarga yo‘l ochganini tahlil qiladi [5], sifatni butun tashkilotning strategik ustuvorligi sifatida belgilaydi. Dj. Juranning sifat nazariyasi, ayniqsa uning "foydalanishga yaroqlilik" ta’rifi va "Sifat Trilogiyasi" (Rejalashtirish, Nazorat qilish, Takomillashtirish) konsepsiyasi, zamonaviy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi [1]. So‘nggi tadqiqotlar, Juranning sifatni mijoz nuqtai nazaridan belgilashga urg‘u berishini, xizmat ko‘rsatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi [6]. Uning Pareto prinsipini sifat muammolarini hal qilishda qo‘llash g‘oyasi, resurslarni muhim muammolarga yo‘naltirishda dolzarb. 2021-yilgi tadqiqotda, Juranning "Sifat Trilogiyasi" kichik va o‘rta biznes korxonalarida sifatni tizimli boshqarish uchun moslashuvchan doira sifatida tahlil qilingan, uning universal qo‘llanilishini tasdiqlaydi [7]. Adabiyotlar, Juranning sifatni boshqarishda yuqori rahbariyatning majburiyati va xodimlarni o‘qitish muhimligini qayd etadi. Uning yondashuvi, sifatni doimiy takomillashtirish jarayoni sifatida ko‘rib chiqilib, Lean va Six Sigma kabi metodologiyalar uchun nazariy zamin yaratgan. Juranning ichki va tashqi mijozlar tushunchasini kengaytirishga qaratilgan ishlari, tashkilot ichidagi jarayonlar va hamkorlikni optimallashtirishda muhim, 2022-yilgi tadqiqotlarda aks etgan [8].

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqola Dj. Juran va F. Krosbi sifat nazariyalarining o‘xshashlik va farqli jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifat menejmenti sohasidagi fundamental g‘oyalarni qiyosiy o‘rganishga asoslanadi. Tadqiqot dizayni sifatli, tavsifiy va qiyosiy yondashuvni o‘z ichiga oladi, bunda mavjud akademik adabiyotlar, ilmiy maqolalar, kitoblar va hisobotlar tizimli ravishda ko‘rib chiqiladi va sintez qilinadi. Maqsad, har ikki nazariyaning asosiy tamoyillarini, ularning evolyutsiyasini, zamonaviy amaliyotdagi ahamiyatini va tanqidiy baholanishini aniqlash va tahlil qilishdir. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi nazariy kontent tahlili va qiyosiy sintezga asoslangan bo‘lib, bu ikki mutafakkirning sifat falsafasini har tomonlama tushunishga imkon beradi. Ushbu metodologiya, sifat menejmenti nazariyalarining murakkabligini va ularning turli tashkiliy kontekstlarda qo‘llanilishining ko‘p qirraliligini hisobga olgan holda, chuqur nazariy asoslash va amaliy ahamiyatni ta’minlashga qaratilgan. Adabiyotlarni ko‘rib chiqish jarayoni tadqiqotning markaziy qismi bo‘lib, u bir necha bosqichda amalga oshirildi va qat’iy protokollarga rioya qilgan holda tizimli yondashuvni o‘zida mujassam etdi. Birinchi bosqichda, sifat menejmenti, Dj. Juran va F. Krosbi nazariyalari, sifatni boshqarish

tamoyillari, nol nuqsonlar konsepsiyasi, sifat trilogiyasi, shuningdek, Lean, Six Sigma va Total Sifat Menejmenti (TSM) kabi tegishli metodologiyalar bo‘yicha keng qamrovli adabiyot qidiruvi o‘tkazildi. Qidiruv uchun Scopus, Web of Science, Google Scholar, ResearchGate kabi nufuzli akademik ma’lumotlar bazalari va ilmiy platformalardan foydalanildi. Ushbu ma’lumotlar bazalari sifat menejmenti sohasidagi eng dolzarb va nufuzli nashrlarni qamrab olish imkoniyatini beradi. Kalit so‘zlar sifatida "Dj. Juran quality theory", "F. Crosby quality theory", "Juran vs Crosby", "quality management principles", "zero defects", "quality trilogy", "Lean Six Sigma and quality", "TQM", "quality costs", "customer satisfaction", "organizational culture and quality" kabi atamalar, shuningdek, ularning o‘zbekcha ekvivalentlari ("Dj. Juran sifat nazariyasi", "F. Krosbi sifat nazariyasi", "Juran va Krosbi qiyosiy tahlili", "sifat menejmenti tamoyillari", "nol nuqsonlar", "sifat trilogiyasi", "sifat xarajatlari", "mijoz ehtiyojini qondirish", "tashkiliy madaniyat va sifat") qo‘llanildi. Dastlabki qidiruv natijasida minglab manbalar aniqlandi, bu esa keyingi saralash bosqichining muhimligini ko‘rsatdi.

Ikkinchi bosqichda, dastlabki qidiruv natijasida to‘plangan adabiyotlar qat’iy tanlash mezonlari asosida saralandi. Asosiy e’tibor 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy maqolalar, kitob boblari, konferensiya materiallari va dissertatsiyalarga qaratildi, chunki bu manbalar nazariyalarning eng so‘nggi talqinlari, amaliy qo‘llanilishi va zamonaviy kontekstdagi ahamiyatini aks ettiradi [4]. Ushbu cheklov, tadqiqotning dolzarbligini ta’minlash va sifat menejmenti sohasidagi eng yangi tendensiyalarni hisobga olish maqsadida qo‘llanildi. Shuningdek, Juran va Krosbining asl asarlari va ularning g‘oyalarini chuqur tahlil qiluvchi fundamental manbalar ham kiritildi, chunki ular nazariyalarning asosiy mohiyatini tushunish uchun zarurdir [1, 10]. Saralash jarayonida maqolaning mavzusiga bevosita aloqador bo‘lmagan, metodologik jihatdan zaif, ilmiy asoslanmagan yoki takroriy ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan manbalar chiqarib tashlandi. Har bir manbaning sarlavhasi, abstrakti va kalit so‘zlari dastlabki tekshiruvdan o‘tkazildi, so‘ngra to‘liq matnli ko‘rib chiqish orqali uning tadqiqot savollariga mos kelishi baholandi. Xususan, O‘zbekiston kontekstida sifat menejmenti bo‘yicha mavjud adabiyotlar, jumladan, F.M. Murodxo‘jayevaning "Sifatni Boshqarish Majmua" [2] kabi manbalar ham ko‘rib chiqildi. Garchi ushbu manbaning mazmuni bo‘yicha chuqur tahlil ushbu metodologiya doirasida amalga oshirilmagan bo‘lsa-da, uning mavjudligi mintaqaviy dolzarblikni va Juran va Krosbi g‘oyalarining O‘zbekiston sharoitida o‘rganilayotganligini ko‘rsatadi.

Uchinchi bosqichda, tanlangan adabiyotlar mazmuniy tahlil qilindi. Har bir

manba Juranning "foydalanishga yaroqlilik" [1] va Krosbining "talablarga muvofiqlik" [10] kabi sifat ta’riflari, ularning sifatga erishish bo‘yicha asosiy tamoyillari, taklif etgan metodologiyalari (masalan, Juranning "Sifat Trilogiyasi" [1] va Krosbining "Nol nuqsonlar" [10] konsepsiyasi), shuningdek, ularning nazariyalarining kuchli va zaif tomonlari nuqtai nazaridan o‘rganildi. Tahlil jarayonida, har ikki nazariyaning tarixiy rivojlanishi, ularning sifat menejmenti sohasiga qo‘shgan hissasi va boshqa sifat mutafakkirlari (masalan, Deming, Shewhart) g‘oyalari bilan o‘zaro aloqasi ham hisobga olindi [5]. Ma’lumotlar tematik kodlash orqali tartibga solindi, bunda asosiy mavzular, tushunchalar va dalillar aniqlandi. Bu bosqichda, har bir nazariyaning asosiy ustunlari, ularning falsafiy ildizlari va amaliy tatbiq etish mexanizmlari chuqur o‘rganildi. Masalan, Juranning sifatni mijoz nuqtai nazaridan belgilashga urg‘u berishi va uning Pareto prinsipini qo‘llashi [1] bilan Krosbining sifatni obyektiv talablarga muvofiqlik sifatida ko‘rishi va profilaktik choralarga e’tibor qaratishi [10] kabi jihatlar alohida tahlil qilindi.

Xulosa: Ushbu maqola Dj. Juran va F. Krosbi sifat nazariyalarining chuqur qiyosiy tahlilini taqdim etdi. Juran sifatni "foydalanishga yaroqlilik" deb ta’riflab, jarayonlarni takomillashtirish va rahbariyatning faol ishtirokiga urg‘u bergan bo‘lsa, Krosbi "talablarga muvofiqlik" va "nol nuqsonlar" konsepsiyasi orqali profilaktik choralarni va sifat madaniyatini shakllantirishni asosiy tamoyil qilib olgan. Ikkala nazariya ham yuqori rahbariyat majburiyati va xodimlarni jalb qilish muhimligini ta’kidlasa-da, ularning sifatga erishish yo‘llari va falsafiy yondashuvlari farq qiladi. Ularning g‘oyalari zamonaviy sifat menejmenti tizimlari va metodologiyalariga integratsiyalashgan bo‘lib, turli sohalarda o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Nazariyalarning tanqidiy tahlili ularning amaliy chegaralarini ko‘rsatib, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo‘nalishlarni ochib beradi. Juran va Krosbining merosi sifat menejmenti sohasida fundamental asos bo‘lib xizmat qilishda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatov, X. X., & Xolmatov, B. A. (2021). Sifat menejmenti tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (2). – https://iqtisodiyot.tsue.uz/ article/view/1004

2. Xolmatov, N. A., & Xolmatova, M. B. (2022). Sifat menejmenti tizimini joriy etishning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1). – https://iqtisodiyot.tsue.uz/article/view/1090

3.Ruzmetov, A. R., & Xudoyberdiyeva, M. A. (2023). Korxonalarda sifatni boshqarish tizimini takomillashtirish yo‘llari. Iqtisodiyot va innovatsion

texnologiyalar, (1). – https://iqtisodiyot.tsue.uz/article/view/1371

4. Xolmatova, M. M. (2022). Sanoat korxonalarida sifat menejmenti tizimini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti. Toshkent.

Niyatov Navruzbek Zarifovich
SamISI, “Menejment” kafedrasi assistenti,
:niyatovnavruzbek@gmail.com
Mirjalol Dilmurodov
SamISI, talabasi

ISO 14000 EKOLOGIK MENEJMENT TIZIMLARI: SIFAT MENEJMENTIDAGI O‘RNI.

Annotatsiya: Ushbu maqola ISO 14000 ekologik menejment tizimlari (EMT) standartlarining mohiyati va ularning tashkilotlarning sifat menejmenti tizimlaridagi o‘rnini tahlil qiladi. Unda ISO 14000 seriyasi atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslardan samarali foydalanish va barqaror rivojlanish tamoyillarini qanday qo‘llab-quvvatlashi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot EMTni joriy etish korxonalarga nafaqat ekologik ko‘rsatkichlarni yaxshilash, balki umumiy operatsion samaradorlikni oshirish va sifatni boshqarish jarayonlariga integratsiyalash orqali raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkonini berishini ko‘rsatadi. Maqolada ISO 14000 ning sifat menejmenti bilan o‘zaro bog‘liqligi va uning tashkilotlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologik Menejment Tizimlari, ISO 14000, Sifat Menejmenti, Atrof-muhitni Muhofaza qilish, Barqaror Rivojlanish, Resurs Samaradorligi, Korporativ Ijtimoiy Mas'uliyat, Standartlashtirish

Abstract: This article analyzes the essence of ISO 14000 Environmental Management Systems (EMS) standards and their role within organizations' quality management systems. It examines how the ISO 14000 series supports principles of environmental protection, efficient resource utilization, and sustainable development. The study demonstrates that implementing EMS allows enterprises not only to improve environmental performance but also to enhance overall operational efficiency and competitiveness by integrating with quality management processes. The article highlights the interrelationship between ISO 14000 and quality management, and its significance in increasing corporate social responsibility.

Keywords: Environmental Management Systems, ISO 14000, Quality

Management, Environmental Protection, Sustainable Development, Resource Efficiency, Corporate Social Responsibility, Standardization

Kirish: Zamonaviy korxonalar faoliyatida barqaror rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta’minlash nafaqat mahsulot va xizmatlar sifati, balki ekologik samaradorlik bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Global iqlim o‘zgarishlari, resurslar tanqisligi va iste’molchilarning ekologik mas’uliyatga bo‘lgan talablarining ortishi sharoitida tashkilotlar o‘z faoliyatining atrof-muhitga ta’sirini boshqarishga tobora ko‘proq e’tibor qaratmoqdalar. Shu nuqtai nazardan, Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) tomonidan ishlab chiqilgan ISO 14000 ekologik menejment tizimlari (EMT) standartlari oilasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu standartlar tashkilotlarga atrof-muhitga salbiy ta’sirlarni minimallashtirish, me’yoriy talablarga rioya qilish va doimiy ekologik takomillashtirishni rag‘batlantirish uchun tizimli yondashuvni taqdim etadi [1]. Xususan, ISO 14001:2015 versiyasi ekologik samaradorlikni oshirish va mahsulotning butun hayotiy sikli davomidagi atrof-muhitga ta’sirini hisobga olishga urg‘u beradi [1]. Shu bilan birga, sifat menejmenti tizimlari (SMT), ayniqsa ISO 9000 seriyasi orqali belgilangan standartlar, korxonalarning mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish, mijozlar ehtiyojini qondirish hamda umumiy tashkiliy samaradorlikni oshirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi [3]. An’anaviy ravishda sifat va ekologik menejment alohida yo‘nalishlar sifatida ko‘rib kelingan bo‘lsa-da, bugungi kunda ularning o‘zaro integratsiyasi tashkilotlarning strategik maqsadlariga erishishda hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Ekologik barqarorlikka erishish nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga hissa qo‘shadi, balki resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va xarajatlarni optimallashtirish orqali sifatni oshirishga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi [2] Ushbu maqola ISO 14000 ekologik menejment tizimlarining sifat menejmentini takomillashtirishdagi o‘rnini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan. Unda ISO 14000 va ISO 9000 standartlarining o‘zaro bog‘liqligi, ularni integratsiyalashgan holda joriy etishning afzalliklari, shuningdek, amaliyotdagi muammolar va yechimlar ko‘rib chiqiladi. Maqola ekologik va sifat menejmenti tizimlarining sinergik ta’siri orqali korxonalarning barqaror rivojlanish strategiyasini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-nazariy asoslarni taqdim etadi.

Asosiy qism: ISO 14000 ekologik menejment tizimlari (EMT) oilasi tashkilotlarga atrof-muhitga ta’sirini tizimli boshqarish imkonini beruvchi xalqaro standartlar majmuasidir. 1996-yilda Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) tomonidan ishlab chiqilgan ushbu standartlar, salbiy ekologik ta’sirlarni minimallashtirish, me’yoriy talablarga rioya etish va doimiy ekologik takomillashtirishni rag‘batlantirishni maqsad qiladi [1]. ISO 14000, ISO 9000 ga

o‘xshab, mahsulotning o‘ziga emas, balki xizmat yoki mahsulotni yetkazib berish jarayonlariga e’tibor qaratadi va mustaqil uchinchi tomonlar tomonidan sertifikatlanadi [1]. Oilaning asosiy standarti bo‘lgan ISO 14001 EMT uchun mezonlarni belgilaydi, resurs samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va xarajatlarni boshqarish uchun moslashuvchan asosni taklif etadi. Bu ixtiyoriy standart bo‘lib, barcha sanoat tarmoqlarida qo‘llaniladi [1]. 2015-yil sentabr oyida nashr etilgan joriy versiya, ISO 14001:2015, ekologik samaradorlikni oshirishga va butun hayotiy sikl davomidagi atrof-muhitga ta’sirini hisobga olishga alohida urg‘u beradi [1]. ISO 14000 standartlari tashkilotlarga o‘z ekologik ta’sirini samarali boshqarishga yordam berib, barqarorlikni va ekologik qoidalarga rioya etishni rag‘batlantiruvchi EMTni joriy etish uchun asos yaratadi [2]. ISO 14001 dan tashqari, oilada ISO 14064 (issiqxona gazlari (IHG) chiqindilarini miqdoriy baholash) va ISO 14067 (mahsulot va xizmatlarning uglerod izini hayotiy sikl tahlili yordamida baholash) kabi standartlar ham mavjud [2]. Ushbu standartlar IHG chiqindilarini boshqarish orqali iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatishda va Parij kelishuvi hamda BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) 13-maqsadiga rioya qilishda muhim rol o‘ynaydi [2]. Ularni qabul qilish ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltiradi, samaradorlikni oshiradi va bozor raqobatbardoshligini mustahkamlaydi [2]. ISO 14001 ning asosiy tamoyillari ekologik siyosatni belgilash, jihatlarni aniqlash, maqsad va vazifalarni belgilash, resurslar, vakolatlar, aloqa, hujjatlashtirish, favqulodda vaziyatlarga tayyorlik, monitoring, nomuvofiqliklarni boshqarish, ichki auditlar va rahbariyat tomonidan ko‘rib chiqish kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Bularning barchasi "Rejalashtir – Amalga oshir – Tekshir – Harakat qil" (PDCA) sikliga asoslangan bo‘lib, doimiy takomillashtirishni ta’minlaydi. Sifat menejmenti tizimlari (SMT) Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) tomonidan ishlab chiqilgan ISO 9000 seriyali xalqaro standartlar to‘plamini ifodalaydi. Ushbu standartlar tashkilotlarga mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish, mijozlar ehtiyojini qondirish va umumiy tashkiliy samaradorlikni oshirish maqsadida SMTni yaratish, joriy etish va saqlash uchun asos yaratadi [3]. SMTning asosiy maqsadi – tashkilotning barcha jarayonlarini mijozlarga yo‘naltirish va ularning kutganlarini doimiy ravishda qondirish orqali barqaror muvaffaqiyatga erishishdir. Seriya ISO 9000 (asosiy tushunchalar), ISO 9001 (SMT talablari, sertifikatlash uchun mos) va ISO 9004 (barqaror muvaffaqiyat uchun ko‘rsatmalar) kabi asosiy standartlarni o‘z ichiga oladi [3]. ISO 9001 talablari rahbariyat majburiyati, resurslarni boshqarish, mahsulot/xizmatni loyihalash, monitoring va doimiy takomillashtirishni qamrab oladi [3]. ISO 9000 seriyasiga rioya qilish samarali va barqaror SMTni qurish, sifatni yaxshilash, mijozlar ehtiyojini qondirish va uzoq muddatli tashkiliy

barqarorlikni ta’minlaydi [3]. SMTning asosiy tamoyillari mijozlarga yo‘naltirilganlik, yetakchilik, xodimlarning jalb qilinishi, jarayon yondashuvi, takomillashtirish va dalillarga asoslangan qaror qabul qilishdan iborat. ISO 14000 ning sifat menejmenti tizimiga integratsiyasi zamonaviy korxonalar uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, bu ikki tizimning o‘zaro bog‘liqligi va sinergik ta’siri orqali ko‘plab afzalliklarni taqdim etadi. Ikkala standart ham (ISO 14001 va ISO 9001) Xalqaro Standartlashtirish Tashkilotining yuqori darajadagi tuzilmasi (HLS) yoki Annex SL ga asoslangan bo‘lib, bu ularning integratsiyasini sezilarli darajada osonlashtiradi. Har ikkala tizim ham "Rejalashtir – Amalga oshir – Tekshir – Harakat qil" (PDCA) siklini qo‘llaydi, rahbariyat majburiyatini, risklarni boshqarishni, hujjatlashtirilgan ma’lumotlarni, ichki audilarni va doimiy takomillashtirishni talab qiladi. Bu umumiy jihatlar integratsiyalashgan menejment tizimini (IMT) yaratish uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi. Resurs samaradorligi va chiqindilarni kamaytirish: EMT resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni minimallashtirishga qaratilgan bo‘lib, bu ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va mahsulot sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jarayonlarni optimallashtirish: Ekologik samaradorlikni oshirishga qaratilgan jarayonlarni takomillashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va yuqori sifatli mahsulotlarga olib keladi. Ekologik jihatlarni boshqarish sifat nazoratini mustahkamlaydi. Risk menejmentini yaxshilash: Ekologik risklarni aniqlash va boshqarish mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi operatsion risklarni ham kamaytiradi. Integratsiyalashgan yondashuv risklarni yaxlit boshqarish imkonini beradi. Manfaatdor tomonlar ehtiyojini qondirish: Ekologik mas’uliyatga rioya qilish iste’molchilar, tartibga soluvchi organlar va jamoatchilikning kutganlarini qondiradi, korporativ obro‘ni oshiradi va mijozlarning sodiqligini mustahkamlaydi. Innovatsiyalar va mahsulotni loyihalash: Ekologik toza mahsulotlar va jarayonlarni ishlab chiqish yangi bozor imkoniyatlarini yaratadi va mahsulot dizaynini takomillashtiradi. Bu sifat menejmentining innovatsiya tamoyillari bilan uyg‘unlashadi. Me’yoriy talablarga rioya qilish: Ekologik qoidalarga rioya qilish huquqiy va obro‘ga oid risklarni kamaytiradi, biznesning uzluksizligini va barqaror sifatni ta’minlaydi. Xodimlarning jalb qilinishi: Ekologik tashabbuslarga jalb qilingan xodimlar yuqori motivatsiya va majburiyatni namoyish etib, umumiy sifat madaniyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish: Ikkala tizim ham doimiy takomillashtirish uchun monitoring, o‘lchash va tahlilga tayanadi. Integratsiya ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish jarayonlarini birlashtirib, aniq qarorlar qabul qilishga imkon beradi. Tashkilot uchun integratsiyaning umumiy afzalliklari harakatlarning takrorlanishini kamaytirish, menejment tizimlarining umumiy

samaradorligi va natijadorligini oshirish, korporativ imidj va brend obro‘sini yaxshilash, risk menejmentini yaxshilash, raqobatdosh ustunlikni oshirish, xarajatlarni tejash, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni osonlashtirish hamda ichki aloqa va muvofiqlashtirishni yaxshilashdan iborat. Eng keng tarqalgan muammolar – xodimlar yoki rahbariyat tomonidan o‘zgarishlarga qarshilik, integratsiyaning foydalari haqida tushuncha yetishmasligi va dastlabki investitsiya xarajatlari. Bir vaqtning o‘zida bir nechta talablar to‘plamini boshqarishning murakkabligi, turli bo‘limlar bo‘ylab izchillikni ta’minlash va ikkala sohada ham tajribaga ega malakali xodimlarni topish qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Shuningdek, vaqt o‘tishi bilan integratsiyalashgan tizimni saqlab turish va uning samaradorligini ta’minlash ham doimiy e’tibor talab qiladi. Ba’zi tashkilotlar uchun tizimni joriy etish "belgilash" (tick-box) mentalitetiga aylanib qolishi xavfi mavjud. Ushbu muammolarni hal qilish uchun kuchli yetakchilik va integratsiyaning afzalliklari haqida aniq aloqa o‘rnatish, bosqichma-bosqich joriy etish yondashuvi, yetarli o‘qitish va xabardorlik dasturlari muhimdir. Tashqi ekspertlardan foydalanish, hujjatlarni nazorat qilish va ma’lumotlarni boshqarish uchun texnologiyalardan foydalanish, HLS va PDCA kabi umumiy jihatlarga e’tibor qaratish integratsiyani soddalashtiradi. Tizimning samaradorligini ta’minlash uchun muntazam monitoring va ko‘rib chiqishlar o‘tkazish zarur. Ushbu yondashuvlar IMTning muvaffaqiyatli joriy etilishini va tashkilotning umumiy samaradorligiga ijobiy ta’sirini ta’minlaydi.

Xulosa: ISO 14000 ekologik menejment tizimlarining sifat menejmenti bilan integratsiyasi korxonalar uchun barqaror rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta’minlashda strategik ahamiyatga ega. Ushbu sinergik yondashuv resurs samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va jarayonlarni optimallashtirish orqali mahsulot va xizmatlar sifatini bevosita yaxshilaydi. Integratsiyalashgan menejment tizimi risklarni kompleks boshqarish, manfaatdor tomonlar ehtiyojini qondirish va innovatsiyalarni rag‘batlantirishga yordam beradi. Natijada, ISO 14000 sifat menejmentini takomillashtirishda nafaqat ekologik mas’uliyatni, balki tashkilotning umumiy samaradorligi va obro‘sini oshiruvchi muhim strategik omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Raximov, D. A. (2021). Ekologik menejment tizimlarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 211-218. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/ ekologik-menejment-tizimlarini-joriy-etishning-iqtisodiy-samaradorligi

2. Xolmatov, B. B. (2022). Sifat menejmenti tizimida ekologik menejmentning

o‘rni. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (2), 1-10. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/ sifat-menejmenti-tizimida-ekologik-menejmentning-orni

3. Saidova, M. S. (2023). Mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishda xalqaro standartlarning ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 1-10. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/mahsulot-va-xizmatlar-sifatini-oshirishda-xalqaro-standartlarning-ahamiyati

4. Abdullayev, A. M. (2021). Sanoat korxonalarida ekologik menejment tizimini joriy etishning dolzarb masalalari. Fan va texnologiyalar taraqqiyoti, (3), 123-128. – http://journal.tdtu.uz/index.php/fvt/article/view/101

5. Jumayev, B. B. (2021). Sifat menejmenti tizimini takomillashtirishda ekologik omillarni hisobga olish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (3), 1-10. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/sifat-menejmenti-tizimini-takomillashtirishda-ekologik-omillarni-hisobga-olish

6. Xudoyberdiyeva, G. A. (2023). Xalqaro tajriba asosida ekologik menejment tizimini takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 1-10. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/ xalqaro-tajriba-asosida-ekologik-menejment-tizimini-takomillashtirish

Niyatov Navruzbek Zarifovich
SamISI, “Menejment” kafedrasi assistenti,
:niyatovnavruzbek@gmail.com
Hamidova Gulzira
SamISI, talabasi

SIX SIGMA METODOLOGIYASI: NAZARIY ASOSLARI VA GO'LLASH IMKONIYATLAR

Annotatsiya: Ushbu maqola Six Sigma metodologiyasining nazariy asoslari va amaliy qo'llash imkoniyatlarini atroflicha tahlil qiladi. Unda jarayonlardagi nuqsonlarni kamaytirish va sifatni oshirishga qaratilgan ushbu yondashuvning asosiy tamoyillari, vositalari va bosqichlari ko'rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, Six Sigma'ning statistik nazorat, DMAIC sikli kabi fundamental elementlari yoritilgan. Tadqiqot ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va boshqa sohalarda Six Sigma'ni muvaffaqiyatli tatbiq etish yo'llari va uning tashkilot samaradorligini oshirishdagi

ahamiyati haqida ma'lumot beradi.

Kalit so‘zlar: Six Sigma, Sifat, Metodologiya, Jarayonlarni optimallashtirish, Nuqsonlarni kamaytirish, Samaradorlik, DMAIC

Kirish: Six Sigma metodologiyasi zamonaviy biznes jarayonlarini optimallashtirish va sifatni oshirishda muhim ahamiyat kasb etuvchi statistik tahlilga asoslangan yondashuvdir. Dastlab sifat nazorati sohasida paydo bo‘lgan ushbu metodologiya, jarayonlardagi xatolarni aniqlash va bartaraf etish uchun batafsil ma’lumotlardan foydalanadi [1]. “Sigma” atamasi statistikada standart og‘ishni anglatadi va “oltita sigma” jarayoni juda past nuqson darajasini, ya’ni o‘rtachadan uch standart og‘ish yuqori va pastda joylashgan chegaralarni ifodalaydi [1]. Bu esa har bir million imkoniyatga 3,4 ta nuqsonni tashkil etadi, bu 99,99966% nuqsonsiz mahsulotni anglatadi [2]. Motorola kompaniyasida Bill Smit tomonidan Valter Shevhartning uch-sigma konsepsiyasiga asoslanib ishlab chiqilgan Six Sigma, hozirda jarayonlarni optimallashtirish, o‘zgaruvchanlikni minimallashtirish va deyarli mukammal ishlashga erishish uchun ISO standarti (13053-1:2011) hisoblanadi [1]. Mikel Xarri bilan birgalikda Smit “Six Sigma otasi” sifatida tan olingan bo‘lib, nuqsonlarni kamaytirishni sifatni yaxshilash bilan bog‘lagan [4]. Bu metodologiya tashkilotning biznes jarayonlari samaradorligi va natijadorligini oshirishga qaratilgan falsafa, yondashuv yoki texnika sifatida qaraladi, bunda o‘zgarishlarni aniqlash, nuqsonlarni kamaytirish va mijozlar ehtiyojini qondirishga e’tibor qaratiladi [4]. Ko‘plab tashkilotlar Six Sigma’ni Lean Manufacturing (Yalpi Ishlab Chiqarish) bilan birlashtirib, Lean Six Sigma’ni yaratdilar. Bu yondashuv chiqindilarni va qayta ishlashni kamaytiradi, shu bilan birga samaradorlik va sifatni oshiradi, oxir-oqibat ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytiradi [1]. Lean Six Sigma, Lean Management va Six Sigma tamoyillarini sinergik tarzda birlashtirib, operatsion chiqindilarni tizimli ravishda yo‘q qilish va jarayon o‘zgaruvchanligini kamaytirish orqali ish faoliyatini yaxshilaydigan jarayonni takomillashtirish metodologiyasidir [3]. Uning asosiy maqsadi nuqsonlarning sabablarini aniqlash va bartaraf etish orqali mahsulot sifatini oshirish, shu bilan birga ishlab chiqarish va biznes jarayonlaridagi o‘zgaruvchanlikni kamaytirishdir [2]. Six Sigma metodologiyasi ikkita asosiy yondashuvni qo‘llaydi: mavjud jarayonlarni takomillashtirish uchun DMAIC (Define, Measure, Analyze, Improve, Control) va yangi jarayonlarni optimallashtirish uchun DMADV (Define, Measure, Analyze, Design, Verify) [1, 4]. Eng keng tarqalgan DMAIC, doimiy takomillashtirish uchun ma’lumotlarga asoslangan, ketma-ket jarayondir [1]. DMAIC – bu Six Sigma’dan kelib chiqqan, turli sohalardagi mavjud jarayonlarni yaxshilash uchun tuzilgan, ma’lumotlarga asoslangan usul [5]. Uning qiymati intizomida bo‘lib,

muammoni aniq belgilash yoki boshlang‘ich o‘lchov kabi muhim qadamlarni o‘tkazib yuborish natijasida yuzaga keladigan umumiy takomillashtirish muvaffaqiyatsizliklarining oldini oladi [5]. DMAIC sikli besh bosqichdan iborat: Define (Aniqlash), Measure (O‘lchash), Analyze (Tahlil qilish), Improve (Yaxshilash) va Control (Nazorat qilish) [5, 6]. Define bosqichida muammo bayonoti va ko‘lami belgilanadi; Measure bosqichida nuqson darajasi yoki sikl vaqti kabi ko‘rsatkichlardan foydalanib joriy ish faoliyati miqdoriy jihatdan o‘lchanadi; Analyze bosqichida ma’lumotlarga asoslangan vositalar yordamida asosiy sabablar aniqlanadi; Improve bosqichida o‘zgarishlar amalga oshiriladi va sinovdan o‘tkaziladi; Control bosqichida esa takomillashtirishlar doimiy bo‘lishini ta’minlash uchun hujjatlar yangilanadi va doimiy monitoring olib boriladi [5, 6]. Ushbu metodologiya, ayniqsa, asosiy sabab aniq bo‘lmagan va avvalgi tuzatishlar muvaffaqiyatsizlikka uchragan murakkab muammolar uchun juda mos keladi [5]. Ushbu maqolaning maqsadi Six Sigma metodologiyasining nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish, uning asosiy tamoyillari, vositalari va bosqichlarini batafsil yoritishdan iborat. Shuningdek, maqolada Six Sigma’ning turli sohalarda qo‘llash imkoniyatlari, uning tashkilotlardagi roli va samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqola Six Sigma’ni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar va tavsiyalarni taqdim etish orqali amaliyotchi mutaxassislar va tadqiqotchilar uchun qimmatli ma’lumot manbai bo‘lishni maqsad qilgan.

Asosiy qism: Six Sigma metodologiyasi zamonaviy biznes jarayonlarini optimallashtirish va sifatni oshirishda muhim ahamiyat kasb etuvchi statistik tahlilga asoslangan yondashuvdir. Dastlab sifat nazorati sohasida paydo bo‘lgan ushbu metodologiya, jarayonlardagi xatolarni aniqlash va bartaraf etish uchun batafsil ma’lumotlardan foydalanadi [1]. “Sigma” atamasi statistikada standart og‘ishni anglatadi va “oltita sigma” jarayoni juda past nuqson darajasini, ya’ni o‘rtachadan uch standart og‘ish yuqori va pastda joylashgan chegaralarni ifodalaydi [1]. Bu esa har bir million imkoniyatga 3,4 ta nuqsonni tashkil etadi, bu 99,99966% nuqsonsiz mahsulotni anglatadi [2]. Motorola kompaniyasida Bill Smit tomonidan Valter Shevhartning uch-sigma konsepsiyasiga asoslanib ishlab chiqilgan Six Sigma, hozirda jarayonlarni optimallashtirish, o‘zgaruvchanlikni minimallashtirish va deyarli mukammal ishlashga erishish uchun ISO standarti (13053-1:2011) hisoblanadi [1]. Mikel Xarri bilan birgalikda Smit “Six Sigma otasi” sifatida tan olingan bo‘lib, nuqsonlarni kamaytirishni sifatni yaxshilash bilan bog‘lagan [4]. Bu metodologiya tashkilotning biznes jarayonlari samaradorligi va natijadorligini oshirishga qaratilgan falsafa, yondashuv yoki texnika sifatida qaraladi, bunda o‘zgarishlarni aniqlash, nuqsonlarni

kamaytirish va mijozlar ehtiyojini qondirishga e’tibor qaratiladi [4]. Ko‘plab tashkilotlar Six Sigma’ni Lean Manufacturing (Yalpi Ishlab Chiqarish) bilan birlashtirib, Lean Six Sigma’ni yaratdilar. Bu yondashuv chiqindilarni va qayta ishlashni kamaytiradi, shu bilan birga samaradorlik va sifatni oshiradi, oxir-oqibat ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytiradi [1]. Lean Six Sigma, Lean Management va Six Sigma tamoyillarini sinergik tarzda birlashtirib, operatsion chiqindilarni tizimli ravishda yo‘q qilish va jarayon o‘zgaruvchanligini kamaytirish orqali ish faoliyatini yaxshilaydigan jarayonni takomillashtirish metodologiyasidir [3]. Uning asosiy maqsadi nuqsonlarning sabablarini aniqlash va bartaraf etish orqali mahsulot sifatini oshirish, shu bilan birga ishlab chiqarish va biznes jarayonlaridagi o‘zgaruvchanlikni kamaytirishdir [2].

Tadqiqot metodologiyasi: Six Sigma metodologiyasi ikkita asosiy yondashuvni qo‘llaydi: mavjud jarayonlarni takomillashtirish uchun DMAIC (Define, Measure, Analyze, Improve, Control) va yangi jarayonlarni optimallashtirish uchun DMADV (Define, Measure, Analyze, Design, Verify) [1, 4]. Eng keng tarqalgan DMAIC, doimiy takomillashtirish uchun ma’lumotlarga asoslangan, ketma-ket jarayondir [1]. DMAIC – bu Six Sigma’dan kelib chiqqan, turli sohalardagi mavjud jarayonlarni yaxshilash uchun tuzilgan, ma’lumotlarga asoslangan usul [5]. Uning qiymati intizomida bo‘lib, muammoni aniq belgilash yoki boshlang‘ich o‘lchov kabi muhim qadamlarni o‘tkazib yuborish natijasida yuzaga keladigan umumiy takomillashtirish muvaffaqiyatsizliklarining oldini oladi [5]. DMAIC sikli besh bosqichdan iborat: Define (Aniqlash), Measure (O‘lchash), Analyze (Tahlil qilish), Improve (Yaxshilash) va Control (Nazorat qilish) [5, 6]. Define bosqichida muammo bayonoti va ko‘lami belgilanadi; Measure bosqichida nuqson darajasi yoki sikl vaqti kabi ko‘rsatkichlardan foydalanib joriy ish faoliyati miqdoriy jihatdan o‘lchanadi; Analyze bosqichida ma’lumotlarga asoslangan vositalar yordamida asosiy sabablar aniqlanadi; Improve bosqichida o‘zgarishlar amalga oshiriladi va sinovdan o‘tkaziladi; Control bosqichida esa takomillashtirishlar doimiy bo‘lishini ta’minlash uchun hujjatlar yangilanadi va doimiy monitoring olib boriladi [5, 6]. Ushbu metodologiya, ayniqsa, asosiy sabab aniq bo‘lmagan va avvalgi tuzatishlar muvaffaqiyatsizlikka uchragan murakkab muammolar uchun juda mos keladi [5]. Ushbu maqolaning maqsadi Six Sigma metodologiyasining nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish, uning asosiy tamoyillari, vositalari va bosqichlarini batafsil yoritishdan iborat. Shuningdek, maqolada Six Sigma’ning turli sohalarda qo‘llash imkoniyatlari, uning tashkilotlardagi roli va samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqola Six Sigma’ni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar va tavsiyalarni taqdim

etish orqali amaliyotchi mutaxassislar va tadqiqotchilar uchun qimmatli ma’lumot manbai bo‘lishni maqsad qilgan. DMAIC sikli Six Sigma metodologiyasining markaziy qismi bo‘lib, mavjud jarayonlarni tizimli ravishda takomillashtirishga qaratilgan besh bosqichli, ma’lumotlarga asoslangan yondashuvdir [5, 6]. Har bir bosqich aniq maqsadlarga ega bo‘lib, jarayon samaradorligini oshirish va nuqsonlarni kamaytirish uchun zarur bo‘lgan vositalar va statistik tahlil usullarini o‘z ichiga oladi. Bu bosqich Six Sigma loyihasining poydevorini tashkil etadi. Six Sigma metodologiyasi tashkilotlarga operatsion samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash hamda mijozlar qoniqishini ta’minlash orqali raqobatbardosh ustunlikka erishish imkonini beradigan kuchli vositadir. Uni to‘g‘ri tatbiq etish va doimiy ravishda rivojlantirish orqali tashkilotlar o‘z faoliyatida sezilarli yutuqlarga erishishi mumkin.

Xulosa: Six Sigma metodologiyasi jarayonlardagi nuqsonlarni kamaytirish va o‘zgaruvchanlikni minimallashtirishga qaratilgan statistik yondashuv bo‘lib, tashkilotlarga yuqori sifat va samaradorlikka erishish imkonini beradi. Uning DMAIC sikli muammolarni tizimli aniqlash, tahlil qilish, takomillashtirish va nazorat qilish uchun intizomli yo‘lni taqdim etadi. Metodologiyaning muvaffaqiyati aniq belgilangan rollar, yuqori rahbariyatning qo‘llab-quvvatlashi va ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish madaniyatiga bog‘liq. U ishlab chiqarishdan tortib xizmat ko‘rsatish, sog‘liqni saqlash va AT sohalarigacha keng qo‘llaniladi. Ushbu yondashuvdan maksimal foyda olish uchun tashkilotlar rahbariyatning faol ishtirokini ta’minlashi, xodimlarni muntazam o‘qitishi, ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishni rivojlantirishi hamda doimiy takomillashtirish va mijozga yo‘naltirilganlik madaniyatini shakllantirishi lozim. Lean tamoyillari bilan integratsiya esa yanada keng qamrovli natijalarga erishishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To'rayev, B. X. (2023). Korxonalarda sifatni boshqarishda Lean Six Sigma metodologiyasining ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 12-19. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2023/1-son/2-Turaev.pdf

2. Abdullayev, A. M. (2023). Korxonalarda sifatni boshqarishda Lean Six Sigma metodologiyasini qo'llash imkoniyatlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (3), 1-8. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2023/3-son/1-Abdullaev.pdf

3. Xolmatov, R. A., & Xolmatova, D. A. (2022). Sifat menejmenti tizimini takomillashtirishda zamonaviy yondashuvlar. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (5), 1-9. –

http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2022/5-son/1-Xolmatov_Xolmatova.pdf

4. Abdullayev, A. M. (2022). Korxonalarda sifat menejmenti tizimini joriy etishning nazariy asoslari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 11-18. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2022/4-son/2-Abdullaev.pdf

5. Qodirov, A. A. (2022). Sanoat korxonalarida sifat menejmenti tizimini takomillashtirishning dolzarb masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (6), 1-10. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2022/6-son/1-Kadirov.pdf

MIRZAYEVA SHIRIN NODIROVNA
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi assistenti.
mirzayevashirin502@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-0035-636X

XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR HAMKORLIGINING SAMARALI MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashda davlat va xususiy sektor hamkorligining samarali mexanizmlarini rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning nazariy asoslari, xalqaro tajriba va O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilindi. Shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida qo‘llab-quvvatlanayotgan tadbirkorlik loyihalarining dinamikasi o‘rganilib, mavjud muammolar hamda rivojlanish istiqbollari baholandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, biznes inkubatorlar, mentorlik dasturlari va raqamli platformalarni rivojlantirish xotin-qizlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning muhim omillari ekanligi aniqlandi. Tadqiqot yakunida davlat va xususiy sektor hamkorligini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: xotin-qizlar tadbirkorligi, davlat-xususiy sheriklik, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, biznes inkubator, mentorlik dasturlari, moliyaviy resurslar, iqtisodiy faollik, raqamli transformatsiya, investitsiyalar, bandlik.

Abstract. This article examines the development of effective mechanisms of cooperation between the public and private sectors in supporting women's entrepreneurship. The study analyzes the theoretical foundations of women's entrepreneurship, international experience, and ongoing reforms in Uzbekistan. It also

investigates the dynamics of entrepreneurial projects supported through public-private partnerships, identifies existing challenges, and evaluates future development prospects. The findings indicate that financial support, business incubators, mentoring programs, and digital platforms play a significant role in promoting women's entrepreneurship. Based on the results, practical recommendations have been proposed to improve cooperation between the public and private sectors.

Keywords: women's entrepreneurship, public-private partnership, entrepreneurship support, business incubator, mentoring programs, financial resources, economic activity, digital transformation, investment, employment.

Kirish. Bugungi kunda xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish va ularning iqtisodiy faolligini oshirish dunyo mamlakatlari oldida turgan muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalardan biri hisoblanadi. Xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatidagi ishtiroki yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini ko‘paytirish hamda iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli ko‘plab mamlakatlarda ayollar biznesini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan maxsus dasturlar, moliyaviy mexanizmlar va institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda ham xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish, ularning biznes tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash hamda iqtisodiy mustaqilligini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. So‘nggi yillarda imtiyozli kreditlar ajratish, kasb-hunarga o‘qitish, biznes loyihalarni moliyalashtirish va bandlikni ta’minlash bo‘yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Biroq zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ushbu jarayonlarning samaradorligini oshirish uchun davlat organlari bilan bir qatorda xususiy sektor salohiyatidan ham keng foydalanish zarurati ortib bormoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishda moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi, biznes ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi hamda hududlar o‘rtasidagi tafovutlar kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etishda davlat va xususiy sektor hamkorligining samarali mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashda davlat va xususiy sektor hamkorligining mavjud holatini o‘rganish, uning samaradorligini baholash hamda takomillashtirish yo‘nalishlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Xotin-qizlar tadbirkorligi nazariyasi ilk bor XX asrning oxirlarida mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllana boshlagan. G.Brush (1992), C.Jennings va K.McDougald (2007), F.Welter (2011) kabi olimlar ayollar

tadbirkorligini iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayon sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, ayollar biznesining rivojlanishi uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati, ta’lim sifati, institutsional qo‘llab-quvvatlash hamda biznes muhitining qulayligi asosiy omillar hisoblanadi [1].

Davlat va xususiy sektor hamkorligi nazariyasining iqtisodiy asoslari R.Agranoff (2006), E.Klijn va G.Teisman (2003), hamda J.Forrer (2010) tadqiqotlarida keng yoritilgan. Mazkur olimlar davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini davlat resurslari va xususiy sektor imkoniyatlarini birlashtirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishning samarali usuli sifatida baholaydilar. Ularning tadqiqotlarida biznes inkubatorlari, grant dasturlari, kredit kafolatlari, mentorlik va konsalting xizmatlari kabi vositalar davlat va xususiy sektor hamkorligining asosiy instrumentlari sifatida ko‘rsatiladi [2].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat va xususiy sektor hamkorligining yangi shakllari paydo bo‘lmoqda. M.Castells (2010), D.Tapscott (2015) hamda N.Negroponte tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli platformalar, elektron tijorat va fintech xizmatlari ayollar tadbirkorligi uchun yangi imkoniyatlar yaratishi ilmiy asoslangan. Ayniqsa, elektron savdo maydonchalari va onlayn moliyaviy xizmatlar orqali ayollar biznesining geografik va institutsional cheklovlarini kamaytirish mumkinligi ta’kidlanadi [3].

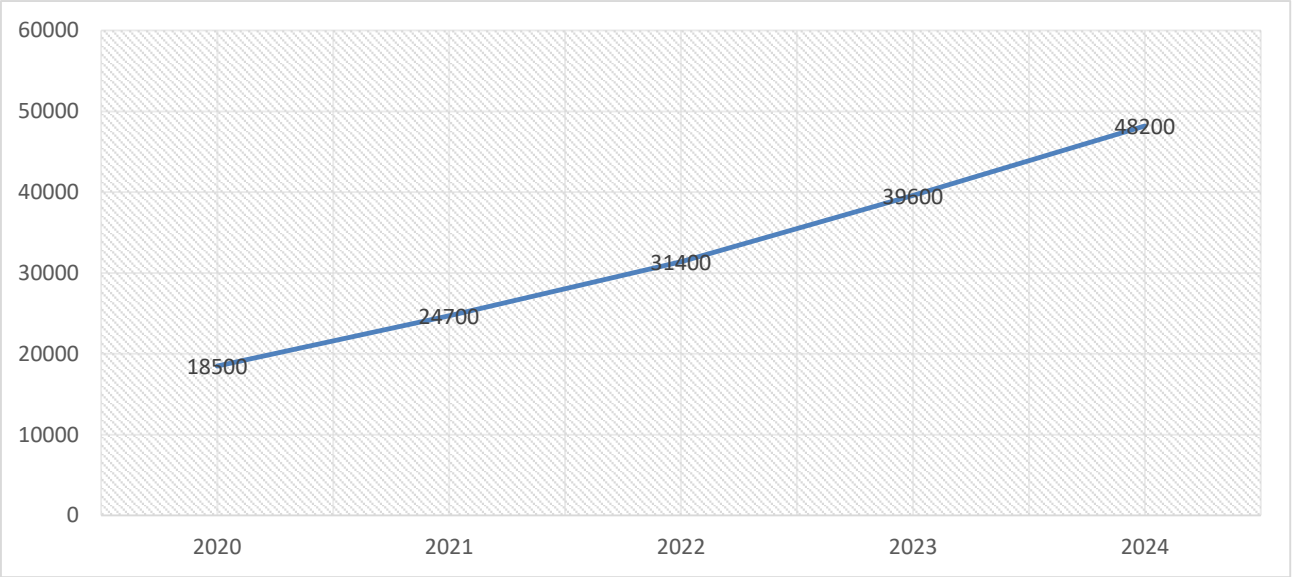
O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar Sh.Shodmonov, Q.Abdurahmonov, U.G‘ulomov va M.Raximovlarning ilmiy ishlarida aholi bandligini ta’minlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish muhim vazifa sifatida ko‘rib chiqilgan. Ularning tadqiqotlarida davlat tomonidan yaratilayotgan imtiyozlar, kreditlash mexanizmlari va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturlari ayollar biznesining rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy omillar sifatida baholanadi [4].

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ham ilmiy tadqiqotlarning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Xususan, xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularni tadbirkorlikka keng jalb etish, imtiyozli kreditlar ajratish va kasb-hunarga o‘qitish bo‘yicha qabul qilingan davlat dasturlari davlat va xususiy sektor hamkorligining institutsional asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Xususan, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, iqtisodiy kuzatish va umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Mavzu bo‘yicha mahalliy va

xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda O‘zbekiston Respublikasida xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga oid normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganildi. Tadqiqot davomida statistik ma’lumotlarni tahlil qilish orqali davlat va xususiy sektor hamkorligining xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga ta’siri baholandi. Olingan natijalar asosida mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish hamda hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashda davlat va xususiy sektor hamkorligining rivojlanish tendensiyalarini baholash maqsadida 2020–2024 yillar bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlar tahlil qilindi.

1-rasm. Davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida qo‘llab-quvvatlangan xotin-qizlar tadbirkorlik loyihalari soni (2020–2024 yillar)

Grafik ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2024 yillarda davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida qo‘llab-quvvatlangan xotin-qizlar tadbirkorlik loyihalari sonida barqaror o‘sish kuzatilgan. Xususan, 2020 yilda 18,5 mingta loyihaga ko‘mak berilgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib ushbu ko‘rsatkich 48,2 mingtaga yetgan. Natijada tahlil qilinayotgan davr mobaynida loyihalar soni 29,7 mingtaga yoki qariyb 2,6 baravarga oshgan. Bu holat mamlakatda xotin-qizlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish bo‘yicha amalga oshirilayotgan davlat dasturlari samaradorligining ortib borayotganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, xotin-qizlar tadbirkorligini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash maqsadida ajratilgan mablag‘lar hajmi ham sezilarli darajada ko‘paygan. Agar 2020 yilda ushbu maqsadlar uchun 1820 mlrd so‘m mablag‘ yo‘naltirilgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib bu ko‘rsatkich 5760 mlrd so‘mga yetgan. Mablag‘lar hajmining o‘sishi ayollar

biznes loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, yangi ish o‘rinlarini yaratish va tadbirkorlik subyektlarining barqaror faoliyat yuritishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida amalga oshirilayotgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Xususan, imtiyozli kreditlash dasturlari, biznes inkubatorlar, mentorlik xizmatlari hamda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalar ayollarning biznes yuritish imkoniyatlarini kengaytirgan. Natijada xotin-qizlarning iqtisodiy faolligi ortib, ularning mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda.

Umuman olganda, o‘rganilgan davr mobaynida kuzatilgan ijobiy tendensiyalar davlat va xususiy sektor hamkorligining samarali mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Kelgusida raqamli platformalar, innovatsion moliyalashtirish vositalari va xususiy investorlar ishtirokini kengaytirish orqali xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Mavjud muammolar: O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha sezilarli ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, ushbu sohada ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Avvalo, xotin-qizlarning moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari barcha hududlarda bir xil darajada emas. Ayrim hollarda garov ta’minoti bilan bog‘liq talablar va moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi tadbirkorlik faoliyatini boshlashga to‘sqinlik qilmoqda. Shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligi mexanizmlarining hududlar kesimida bir xil rivojlanmaganligi kuzatiladi. Xususan, biznes inkubatorlar, mentorlik dasturlari va konsalting xizmatlarining ayrim hududlarda cheklanganligi xotin-qizlarning tadbirkorlik salohiyatidan to‘liq foydalanish imkonini bermayapti. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va elektron tijorat platformalaridan foydalanish ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi ham biznes faoliyatining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Yana bir muhim muammo sifatida davlat organlari, moliya institutlari va xususiy sektor vakillari o‘rtasidagi hamkorlikning ayrim yo‘nalishlarda tizimli ravishda yo‘lga qo‘yilmaganligini ko‘rsatish mumkin. Bu esa mavjud qo‘llab-quvvatlash dasturlarining samaradorligini pasaytirishi va ajratilayotgan resurslardan foydalanish darajasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Kelgusida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishda davlat va xususiy sektor hamkorligini yanada kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda raqamli texnologiyalar asosida faoliyat yurituvchi biznes platformalar, onlayn maslahat xizmatlari va elektron moliyalashtirish vositalarini keng joriy etish xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini

sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, davlat-xususiy sheriklik asosida biznes inkubatorlar, akselerator markazlari va mentorlik dasturlarini kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday mexanizmlar yangi biznes g‘oyalarni amaliy loyihalarga aylantirish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish va bozor imkoniyatlaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Xususiy banklar, investitsiya fondlari va yirik korxonalar ishtirokini kengaytirish orqali xotin-qizlar uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini yanada yaxshilash mumkin.

Bundan tashqari, hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash dasturlarini takomillashtirish, moliyaviy va raqamli savodxonlik bo‘yicha o‘quv dasturlarini kengaytirish hamda muvaffaqiyatli tadbirkor ayollar tajribasini ommalashtirish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur chora-tadbirlar davlat va xususiy sektor hamkorligining samaradorligini oshirish orqali xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashda davlat va xususiy sektor hamkorligi iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda ayollarning biznes sohasidagi ishtirokini kengaytirishda muhim omil hisoblanadi. Tahlil qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda qo‘llab-quvvatlangan loyihalar soni va ularga yo‘naltirilgan moliyaviy resurslar hajmining ortib borishi ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan islohotlarning ijobiy natija berayotganligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, hududlar o‘rtasidagi tafovutlar hamda raqamli ko‘nikmalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

Birinchidan, xotin-qizlar tadbirkorligini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish, jumladan imtiyozli kreditlar, mikromoliyalashtirish va kafillik tizimlarini takomillashtirish zarur.

Ikkinchidan, davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida hududlarda biznes inkubatorlar, akselerator markazlari hamda mentorlik dasturlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, xotin-qizlarning raqamli va moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan o‘quv dasturlarini keng joriy etish hamda elektron tijorat platformalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

To‘rtinchidan, tijorat banklari, investitsiya fondlari va yirik biznes subyektlarining xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash dasturlaridagi

ishtirokini rag‘batlantirish zarur.

Beshinchidan, davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va xususiy sektor vakillari o‘rtasidagi hamkorlikni institutsional jihatdan mustahkamlash hamda qo‘shma loyihalar sonini ko‘paytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Oltinchidan, xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan dasturlar samaradorligini baholashning zamonaviy monitoring va indikatorlar tizimini joriy etish lozim.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish, ularning iqtisodiy faolligini oshirish hamda mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brush, C.G. (1992). Research on Women Business Owners: Past Trends, a New Perspective and Future Directions. Entrepreneurship Theory and Practice, 16(4), 5–30.

2. Jennings, J.E., & McDougald, M.S. (2007). Work-Family Interface Experiences and Coping Strategies: Implications for Entrepreneurship Research and Practice. Academy of Management Review, 32(3), 747–760.

3. Welter, F. (2011). Contextualizing Entrepreneurship—Conceptual Challenges and Ways Forward. Entrepreneurship Theory and Practice, 35(1), 165–184.

4. World Bank. (2024). Women, Business and the Law 2024. Washington, DC: World Bank.

5. OECD. (2023). Entrepreneurship at a Glance 2023. Paris: OECD Publishing.

6. UNDP. (2024). Gender Equality and Women's Economic Empowerment. New York: United Nations Development Programme.

7. Forrer, J., Kee, J.E., Newcomer, K.E., & Boyer, E. (2010). Public-Private Partnerships and the Public Accountability Question. Public Administration Review, 70(3), 475–484.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning iqtisodiy faolligini oshirish va bandligini ta’minlashga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2021–2025.

9. Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi. Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish bo‘yicha yillik hisobotlar. – Toshkent, 2023–2024.

10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Aholi bandligi va tadbirkorlik faoliyati ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik to‘plamlar. – Toshkent, 2024–2025.

MIRZAYEVA SHIRIN NODIROVNA
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi assistenti.
mirzayevashirin502@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-0035-636X

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorligini kengaytirish va raqamli imkoniyatlardan unumli foydalanishning metodologik asoslarini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot obyekti sifatida xizmat ko‘rsatish sohasidagi xotin-qizlar tadbirkorligi, predmeti sifatida esa ushbu sohani rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari olingan. Tahlil metodlari sifatida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Maqolada xotin-qizlar tadbirkorligiga oid 2020–2024 yillar statistik ko‘rsatkichlari, moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlari, raqamli transformatsiyaning ta’siri va institutsional rivojlanish yo‘nalishlari yoritiladi. Olingan natijalar asosida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Maqola O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasida gender tenglikni mustahkamlash va xotin-qizlar iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: xotin-qizlar tadbirkorligi, raqamli iqtisodiyot, xizmat ko‘rsatish sohasi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, gender tenglik, e-tijorat, mikromoliya, raqamli transformatsiya, innovatsion tadbirkorlik, iqtisodiy faollik.

Abstract. This article scientifically analyzes the organizational and economic mechanisms for the development of women's entrepreneurship in the service sector in the digital economy. The study is aimed at developing methodological foundations for expanding women's entrepreneurship in Uzbekistan and making the most of digital opportunities. The object of the study is women's entrepreneurship in the service sector, and the subject is the organizational and economic mechanisms for the development of this sector. Statistical analysis, comparative analysis, systematic approach and expert assessment were used as analysis methods. The article covers statistical indicators of women's entrepreneurship for 2020–2024, modern financing mechanisms, the impact of digital transformation and directions of institutional development. Based on the

results obtained, practical proposals for improving organizational and economic mechanisms were developed. The article serves to strengthen gender equality in the socio-economic development strategy of Uzbekistan and increase women's economic activity.

Keywords: women's entrepreneurship, digital economy, service sector, organizational and economic mechanisms, gender equality, e-commerce, microfinance, digital transformation, innovative entrepreneurship, economic activity.

Kirish. Jahon iqtisodiyotining raqamli transformatsiyaga o‘tishi xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun tubdan yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xizmat ko‘rsatish sohasi bugun global YaIMning 65–70 foizini tashkil etib, unda xotin-qizlar ishtiroki tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekistonda 2017–2024 yillarda amalga oshirilgan tub iqtisodiy islohotlar, ayniqsa, tadbirkorlik muhitini erkinlashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va gender tenglikni ta’minlash bo‘yicha davlat siyosatining faollashuvi xotin-qizlar tadbirkorligiga yangi turtki berdi.

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot sharoitida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish bir qancha tizimli muammolar - moliyaviy qiyinchiliklar, raqamli savodsizlik, institutsional to‘siqlar va huquqiy cheklovlar bilan bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal etish maqsadida yangi va samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish ilmiy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi - raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilish va takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: xotin-qizlar tadbirkorligining nazariy asoslarini tadqiq etish; O‘zbekistondagi statistik ko‘rsatkichlarni tahlil qilish; mavjud mexanizmlarni baholash; muammolarni aniqlash va istiqbolli yo‘nalishlarni belgilash.

Adabiyotlar sharhi. Xotin-qizlar tadbirkorligi (women’s entrepreneurship) - bu xotin-qizlar tomonidan mustaqil ravishda biznes tashkil etish, boshqarish va rivojlantirish jarayoni bo‘lib, iqtisodiy mustaqillik, ijtimoiy maqom va jamiyatga iqtisodiy hissa qo‘shishning muhim shakli hisoblanadi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda ushbu tushuncha turlicha talqin qilingan: G.Brush (1992), F.Welter (2011), C.Jennings (2014) kabi olimlar xotin-qizlar tadbirkorligini gender tizim bilan bog‘liq ijtimoiy va iqtisodiy fenomen sifatida baholaydi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik nazariyasi sezilarli darajada o‘zgargan. D.Audretsch va M.Thurik (2001) tadqiqotlarida innovatsiya va raqamli texnologiyalar tadbirkorlik uchun yangi bozor imkoniyatlari yaratishi ilmiy jihatdan

asoslab berilgan. O‘zbekistonlik olimlar orasida Sh.Shodmonov, U.G‘ulomov, M.Raximov kabi iqtisodchilar xotin-qizlar iqtisodiy faolligini oshirishning milliy modellarini taklif etgan.

Xizmat ko‘rsatish sohasida tadbirkorlik iqtisodiy rivojlanishning o‘ziga xos dinamikasiga ega: bu sohada kirish to‘siqlari nisbatan past, innovatsiyalar sur’ati esa yuqori. OECD (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda xotin-qizlar asosan xizmat ko‘rsatish sohasida - savdo, ta’lim, sog‘liqni saqlash, turizm va raqamli xizmatlar - faoliyat yuritadi. Bu soha xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar ishlab chiqishda alohida e’tibor talab etadi.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar deganda davlat, nodavlat va bozor institutlari ishtirokida tadbirkorlik muhitini shakllantiruvchi, moliyalashtirish, qo‘llab-quvvatlash va tartibga solishni o‘z ichiga oluvchi chora-tadbirlar majmui tushuniladi. Zamonaviy tadqiqotlarda bu mexanizmlar raqamli komponent bilan boyitilishi zarurligi ta’kidlanmoqda: e-tijorat, fintech, AI asosidagi xizmatlar va platforma iqtisodiyoti xotin-qizlar tadbirkorligini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorligining rivojlanishini tahlil qilish uchun 2020–2024 yillar statistikasi asosida quyidagi ko‘rsatkichlar o‘rganildi:

1-jadval

O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorligining asosiy ko‘rsatkichlari (2020–2024)

№	Ko‘rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
1	Jami faol tadbirkorlar soni (ming kishida)	1 243,0	1 318,5	1 402,7	1 506,3	1 618,4
2	Shundan: xotin-qizlar tadbirkorlar (ming kishida)	312,4	347,6	389,2	436,8	491,0
3	Xotin-qizlar ulushi jami tadbirkorlardan (%)	25,1	26,4	27,7	29,0	30,3
4	Xizmat ko‘rsatish sohasidagi xotin-qizlar tadbirkorlar (%)	61,3	63,2	65,7	67,4	69,2
5	Raqamli xizmatlar sohasida xotin-qizlar ulushi (%)	8,4	11,2	14,6	18,3	23,1
6	Xotin-qizlar biznesiga ajratilgan mikrokreditlar (mlrd so‘m)	1 820,0	2 450,0	3 190,0	4 280,0	5 760,0
7	Xotin-qizlar boshqaradigan korxonalar yalpi daromadi (mlrd so‘m)	4 310,0	5 840,0	7 620,0	9 850,0	13 140,0

O‘zbekistonda faol tadbirkorlar soni 2020 yildan 2024 yilgacha 1 243,0 ming kishidan 1 618,4 ming kishiga oshgan, ya’ni 30,2 foizga o‘sgan. Ushbu o‘sish sur’ati

mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarasini yaqqol namoyon etadi. Xotin-qizlar tadbirkorlar soni esa xuddi shu davr ichida 312,4 ming kishidan 491,0 ming kishiga - 57,2 foizga - oshgan bo‘lib, bu jami tadbirkorlar o‘sish sur’atidan deyarli ikki baravar yuqori. Mazkur ko‘rsatkich xotin-qizlar tadbirkorligining jadal rivojlanayotganini tasdiqlaydi.

Xotin-qizlar ulushi jami tadbirkorlar ichida 25,1 foizdan 30,3 foizga yetgan. Bu ijobiy dinamika bo‘lsa-da, rivojlangan mamlakatlarda (masalan, OECD mamlakatlarida 38–42 foiz) bu ko‘rsatkich ancha yuqori. Xizmat ko‘rsatish sohasida xotin-qizlar ulushi barqaror ravishda o‘sib, 2024 yilda 69,2 foizni tashkil etdi - bu xizmat ko‘rsatish sohasi xotin-qizlar tadbirkorligining asosiy markaziga aylanganligini bildiradi.

Ayniqsa e’tiborli ko‘rsatkich - raqamli xizmatlar sohasidagi xotin-qizlar ulushining 2020 yildagi 8,4 foizdan 2024 yilda 23,1 foizga keskin o‘sishi. Bu 2,7 barobarga o‘sishni anglatib, xotin-qizlarning raqamli iqtisodiyotga faol integratsiyasini ko‘rsatadi. Mikrokreditlar hajmi ham 2020 yildagi 1 820 mlrd so‘mdan 2024 yilda 5 760 mlrd so‘mga oshgan, bu esa moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimining yaxshilanganidan dalolat beradi.

Tahlil natijalari bir qancha muhim tendensiyalarni aniqlashga imkon berdi. Birinchidan, xotin-qizlar tadbirkorligida xizmat ko‘rsatish sohasining dominantligi kuchayib bormoqda: 2024 yilda xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat yurituvchi xotin-qizlar 69,2 foizni tashkil etib, ushbu ko‘rsatkich dunyoning aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlaridagidan yuqori. Ikkinchidan, raqamli transformatsiya xotin-qizlar tadbirkorligini yangi imkoniyatlar bilan boyitmoqda - ayniqsa e-tijorat va masofaviy xizmatlar sohasida o‘sish tezlashmoqda.

O‘sish omillari qatorida davlat siyosatining faollashuvi (Ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha Davlat dasturlari), mikromoliya tizimining takomillashuvi, raqamli infratuzilmaning yaxshilanishi (2024 yilda internet qamrovi 78 foizga yetdi) va xotin-qizlarga yo‘naltirilgan inkubator va akseleratorlar soni ortishi muhim rol o‘ynadi.

Salbiy tomonlardan ko‘rsatilishi kerak bo‘lganlari: xotin-qizlar boshqaradigan korxonalarning o‘rtacha hajmi erkaklar biznesiga nisbatan 38 foizga kichik; oliy ta’limli xotin-qizlar orasida tadbirkorlik faolligining past darajasi; qishloq hududlarida raqamli imkoniyatlarga kirish tengsizligi. Xalqaro qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Turkiya (42 foiz), Qozog‘iston (34 foiz), Gruziya (37 foiz) kabi qo‘shni va qardosh mamlakatlarga nisbatan O‘zbekiston (30,3 foiz) xotin-qizlar tadbirkorligi ulushi bo‘yicha hali ham orqada qolmoqda.

Iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan xotin-qizlar boshqaradigan korxonalarning yalpi daromadi 2020–2024 yillarda 4 310 mlrd so‘mdan 13 140 mlrd so‘mga oshgan - bu 3 barobardan ortiq o‘sish. Ushbu ko‘rsatkich xotin-qizlar tadbirkorligining makroiqtisodiy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi va sohaga investitsiyalar jalb qilishning iqtisodiy asosini ta’minlaydi.

Mavjud muammolar: Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilish jarayonida quyidagi tizimli muammolar aniqlandi:

1. Moliyalashtirish muammolari. Xotin-qizlar tadbirkorlar ko‘pincha an’anaviy bank kreditlariga kirishda katta qiyinchiliklarga duch keladi: garov talablari ko‘pchilik xotin-qizlar uchun bajarib bo‘lmas, foiz stavkalari kichik biznes uchun yuqori, kredit tarixi yetarli bo‘lmagan hollarda esa rad etish ko‘proq sodir bo‘ladi. Jahon banki (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorlarning 43 foizi moliyaviy resurslarni asosiy to‘siq sifatida ko‘rsatgan.

2. Raqamli savodsizlik va texnologik to‘siqlar. O‘zbekistonda xotin-qizlar orasida raqamli savodxonlik darajasi erkaklar bilan solishtirganda 18–22 foizga pastroq (UNDP, 2023). Bu farq ayniqsa qishloq hududlarida (35 foizgacha) va keksaroq yoshdagi xotin-qizlar orasida kuchli. Natijada raqamli xizmatlar, e-tijorat va fintech platformalaridan foydalanish imkoniyatlari cheklanib qolmoqda.

3. Institutsional va infratuzilmaviy muammolar. Xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maxsus inkubatorlar va akseleratorlarning yetarli emasligi, mavjud markazlarning aksariyati shaharlarda joylashganligi va qishloq hududlaridagi qamrovi past ekanligi jiddiy muammo hisoblanadi. Mentorlik dasturlari esa o‘zbek tilidagi resurslarning kamligi sababli ayollar uchun yetarlicha samara bermayapti.

4. Normativ-huquqiy va ijtimoiy-madaniy to‘siqlar. Ba’zi qonun hujjatlarida gender neytralligi to‘la ta’minlanmagan: uy-joy va mulkni ro‘yxatga olish jarayonlarida xotin-qizlar huquqlari hali ham teng himoyalanmagan holatlari mavjud. Ijtimoiy-madaniy omillar - uy-beka rolining ustunligi, tadbirkorlik faoliyatiga oiladagi qarshilik - xotin-qizlarning biznes faoliyatini cheklaydi. OECD (2022) ekspertlari O‘zbekiston uchun ijtimoiy stereotiplarni engishga yo‘naltirilgan maxsus kommunikatsion dasturlar ishlab chiqishni tavsiya qilgan.

5. Kadrlar va bilim muammolari. Xotin-qizlar tadbirkorlar uchun maxsus biznes ta’limi, boshqaruv va marketing kurslari yetarli emas. Universitetlarda tadbirkorlik ta’limi gender jihatidan differensiallashtirilmagan, xotin-qizlarga yo‘naltirilgan amaliy treyning va coaching dasturlari juda oz. Bu holat xotin-qizlar tadbirkorligida

samaradorlik va barqarorlik muammolarini keltirib chiqaradi.

6. Ma’lumotlar va monitoring tizimining zaif rivojlanganligi. Xotin-qizlar tadbirkorligini jins kesimida to‘liq qamrab oluvchi statistika tizimi hali shakllanmagan. Bu esa siyosatni asoslashda, samaradorlikni o‘lchashda va maqsadli dasturlar ishlab chiqishda katta qiyinchiliklar tug‘diradi.

Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

2-jadval

Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning asosiy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari

№	Mexanizm turi	Asosiy vositalari	Kutilayotgan samara
1	Moliyaviy mexanizmlar	Mikrokreditlar, kafolat fondi, grantlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari	Kapitalni oshirish, biznesni kengaytirish
2	Institutsional mexanizmlar	Tadbirkorlik markazlari, inkubatorlar, akseleratorlar, mentorlik dasturlari	Ko‘nikma va bilimlarni rivojlantirish
3	Raqamli mexanizmlar	E-tijorat platformalari, raqamli to‘lovlar, bulut xizmatlari, AI vositalari	Bozorga kirish, samaradorlik
4	Huquqiy mexanizmlar	Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, gender tenglik kafolatlari	Teng imkoniyat muhiti
5	Ta’lim va rivojlanish mexanizmlari	Onlayn kurslar, malaka oshirish, raqamli savodxonlik dasturlari	Raqamli kompetentlik
6	Infratuzilma mexanizmlari	Logistika, internet qamrovi, ko‘zyetarlilik	Xizmatlarga teng kirish imkoni

Jadvalda keltirilgan mexanizmlar o‘zaro uzviy bog‘liq tizim sifatida ishlashi kerak. Moliyaviy mexanizmlar xotin-qizlarga boshlang‘ich kapital va kreditga yetishimni ta’minlasa, institutsional mexanizmlar bilim va ko‘nikmalar rivojiga, raqamli mexanizmlar esa yangi bozorlar va samaradorlikka yo‘l ochadi. Huquqiy mexanizmlar ushbu jarayonning barqarorligini kafolatlasa, ta’lim va infratuzilma mexanizmlari uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlaydi.

Raqamli transformatsiya nuqtai nazaridan sun’iy intellekt (AI) va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalari xotin-qizlar tadbirkorligida yangi imkoniyatlar yaratmoqda: personallashtirish, mijozlarni tahlil qilish, avtomatlashtirish va onlayn savdo platformalari orqali xotin-qizlar kichik investitsiyalar bilan katta bozorlarga chiqish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. O‘zbekiston 2030 yilgacha raqamli iqtisodiyot strategiyasida e-tijorat hajmini 4 mlrd dollardan oshirish maqsadi belgilanib, bu xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun katta imkoniyat hisoblanadi.

Xalqaro tajriba, jumladan Koreya Respublikasining KWEA (Korean Women Entrepreneurs Association), Hindistonning WEP (Women Entrepreneurship Platform) va Singapurning raqamli mentorlik dasturlari tajribasi O‘zbekiston uchun tatbiq etishga loyiq samarali modellarni namoyish etmoqda. Bu tajribalar shuni ko‘rsatadiki, davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan maxsus platformalar xotin-qizlar tadbirkorligini ikki-uch barobarga tezlashtirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorligi - ayniqsa xizmat ko‘rsatish sohasida - jadal rivojlanib, milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. 2020–2024 yillarda xotin-qizlar tadbirkorlar soni 57,2 foizga oshib, raqamli xizmatlar sohasidagi ishtirok esa 2,7 barobarga ortdi. Biroq bu potentsialni to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni tubdan takomillashtirish talab etiladi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, xotin-qizlar tadbirkorligi uchun maxsus kredit va kafolat fondini tashkil etish tavsiya etiladi. Ushbu fond garovsiz mikrokreditlar berish, foiz subsidiyalash va boshlang‘ich investitsiyalar bo‘yicha grant dasturlarini amalga oshirishi lozim. Xalqaro tajriba (Hindiston, Malayziya, Turkiya) bunday fondlar xotin-qizlar biznesi hajmini 3–5 yil ichida 40–60 foizga oshirganini ko‘rsatmoqda.

Ikkinchidan, barcha viloyat va tumanlar miqyosida xotin-qizlar tadbirkorlik inkubatorlari tarmog‘ini kengaytirish zarur. Inkubatorlar asosida onlayn va oflayn formatdagi amaliy biznes treyningi, raqamli savodxonlik dasturlari, mentorlik va coaching xizmatlari tashkil etilishi kerak. Hozirda 14 ta mavjud inkubator o‘rniga 2027 yilga qadar 60–70 tani tashkil etish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, xotin-qizlar uchun maxsus e-tijorat platformasi va raqamli bozori yaratilishi lozim. Ushbu platforma orqali xotin-qizlar o‘z mahsulot va xizmatlarini milliy va xalqaro bozorlarga arzon narxda taqdim etish, logistika xizmatlaridan foydalanish va raqamli to‘lov tizimlariga integratsiya bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu tajriba Gruziya va Armanistonda muvaffaqiyatli joriy etilgan.

To‘rtinchidan, xotin-qizlar tadbirkorligiga oid to‘liq statistik monitoring tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Statistika agentligi va Tadbirkorlik vazirligi birgalikda har yili jins kesimida tadbirkorlik faoliyatini qamrab oluvchi maxsus hisobot tayyorlashi, bu ma’lumotlar esa siyosatni asoslashda foydalanilishi kerak. Shaffof ma’lumotlar tizimi investorlar va xalqaro tashkilotlarning qo‘llab-quvvatlashini oshiradi.

Beshinchidan, normativ-huquqiy bazani gender jihatidan takomillashtirish zarur. Xususan, xotin-qizlarning mulk huquqlarini kafolatlash, tadbirkorlik faoliyatida davlat xaridlariga imtiyozli kirish va xotin-qizlar boshqaradigan korxonalar uchun

ma’lum muddatga soliq imtiyozlari belgilash samarali natija beradi. Lex.uz platformasida gender ta’sirini baholash mexanizmini joriy etish ham tavsiya etiladi.

Oltinchidan, oliy ta’lim tizimida xotin-qizlarga mo‘ljallangan tadbirkorlik ta’limini alohida yo‘nalish sifatida rivojlantirish lozim. Universitetlarda «Ayollar tadbirkorligi» ixtisoslashuvilarini joriy etish, amaliy loyiha-bazali ta’lim modellarini kengaytirish va xorijiy qo‘shma dasturlar orqali xalqaro tajribani o‘zlashtirish tizimini qurish maqsadga muvofiqdir.

Yettinchidan, AI va raqamli vositalar bo‘yicha xotin-qizlarga yo‘naltirilgan maxsus kompetentlik dasturlarini ishlab chiqish tavsiya etiladi. Sun’iy intellektdan foydalanish, onlayn marketing, raqamli buxgalteriya va bulut xizmatlari bo‘yicha sertifikat beruvchi qisqa muddatli kurslar xotin-qizlar tadbirkorligini raqamli iqtisodiyotga yanada chuqurroq integratsiyalash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «Yangi O‘zbekiston» taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. - Toshkent, 2022. - lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 7 martdagi «Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish va gender tenglikni ta’minlash bo‘yicha davlat dasturi» to‘g‘risidagi PF-6187-son Farmoni. - lex.uz

3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Xotin-qizlar va erkaklar statistikasi. - Toshkent: Statistika agentligi, 2024. - stat.uz

4. O‘zbekiston Respublikasi Tadbirkorlik va sanoat vazirligi. Tadbirkorlik muhitining monitoringi: 2023–2024 yillik hisobot. - Toshkent, 2024.

5. World Bank. Women Business and the Law 2024. - Washington D.C.: World Bank Group, 2024.

6. OECD. Women in Business: Policies to Support Women’s Entrepreneurship Development in the MENA Region. - Paris: OECD Publishing, 2023.

7. UNDP. Accelerating Women’s Economic Empowerment in Central Asia. - New York: UNDP, 2023.

8. IMF. Women’s Economic Participation in Emerging Markets: Digital Economy Perspectives. - Washington D.C.: IMF Working Paper, 2023.

9. UNCTAD. Digital Economy Report 2023: Value Creation and Capture - Implications for Developing Countries. - Geneva: UNCTAD, 2023.

10. WTO. Trade in Services and Women’s Entrepreneurship. - Geneva: WTO, 2022.

MIRZAYEVA SHIRIN NODIROVNA
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi assistenti.
mirzayevashirin502@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-0035-636X

XOTIN-QIZLAR BOSHQARUVIDAGI XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida xizmat ko‘rsatish sektoridagi ayollar tadbirkorligining hozirgi holati, xalqaro tajriba va O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilindi. Innovatsion boshqaruv yondashuvlari, raqamli transformatsiya, kadrlar rivojlantirish va brend strategiyalari kabi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning raqobatbardoshlikka ta‘siri baholandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kompleks tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish xotin-qizlar boshqaruvidagi korxonalarning bozordagi mavqeini sezilarli darajada mustahkamlaydi. Maqola yakunida raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish sektori, raqobatbardoshlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, xotin-qizlar tadbirkorligi, innovatsion boshqaruv, raqamli transformatsiya, mijozlarga yo‘naltirilganlik, brend strategiyasi, kadrlar salohiyati, iqtisodiy samaradorlik.

Abstract. This article examines the organizational and economic mechanisms for enhancing the competitiveness of service enterprises managed by women. The study analyzes the current state of women's entrepreneurship in the service sector, international experience, and ongoing reforms in Uzbekistan. The impact of innovative management approaches, digital transformation, human resource development, and brand strategies on competitiveness is assessed. Research findings indicate that implementing comprehensive organizational and economic mechanisms significantly strengthens the market position of women-managed enterprises. The article concludes with scientifically grounded recommendations for improving competitiveness.

Keywords: service sector, competitiveness, organizational-economic mechanisms, women's entrepreneurship, innovative management, digital transformation, customer orientation, brand strategy, human capital, economic efficiency.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiy o‘sishning asosiy

drayverlaridan biri sifatida e’tirof etilib, yalpi ichki mahsulot, bandlik va aholi farovonligini oshirishda muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, xotin-qizlar tomonidan boshqarilayotgan xizmat ko‘rsatish korxonalari iqtisodiy faollikni kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalarni joriy etish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, globallashuv, raqamli transformatsiya va bozor munosabatlarining chuqurlashuvi sharoitida ushbu korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, ayollar boshqaruvidagi korxonalarning faoliyat samaradorligini oshirish, ularning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish hamda bozor infratuzilmasidan samarali foydalanish orqali iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta’minlash mumkin. Biroq xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar boshqaruvidagi korxonalarda boshqaruv tajribasining yetarli emasligi, investitsiya resurslarining cheklanganligi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi va marketing faoliyatidagi kamchiliklar ularning raqobat ustunliklarini shakllantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularning tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va xizmat ko‘rsatish sohasidagi ishtirokini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish, ularni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, kasbiy ko‘nikmalarini oshirish hamda biznes yuritish uchun qulay institutsional muhit yaratishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar va davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Shunga qaramasdan, xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobatbardoshlik darajasi, ularning bozordagi mavqei va iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan bog‘liq masalalar o‘zining ilmiy yechimini to‘liq topmagan.

Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, xizmatlar bozorini rivojlantirish va xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashning yangi bosqichida ushbu korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishning samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarurati tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi. Mazkur masalaning yechimi nafaqat xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishga, balki hududiy iqtisodiy rivojlanish, bandlikni ta’minlash va aholi daromadlarini ko‘paytirishga ham xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining iqtisodiy mohiyati va o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish;

raqobatbardoshlikni shakllantiruvchi omillar va ko‘rsatkichlarni tizimli tahlil qilish;

xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobatbardoshlik darajasini baholash usullarini takomillashtirish;

xotin-qizlar boshqaruvidagi korxonalar faoliyatining amaldagi holatini tahlil qilish;

xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish va ilg‘or amaliyotlarni milliy sharoitga moslashtirish;

raqamlashtirish, innovatsiyalar va marketing strategiyalaridan foydalanish asosida raqobatbardoshlikni oshirish yo‘nalishlarini ishlab chiqish;

xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobat ustunliklarini kuchaytirishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti sifatida xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyati tanlangan. Tadqiqot predmeti xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish jarayonida yuzaga keladigan tashkiliy, iqtisodiy va boshqaruv munosabatlaridan iborat. Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati shundan iboratki, ishlab chiqilgan ilmiy taklif va tavsiyalar xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar boshqaruvidagi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, ularning bozor ulushini kengaytirish, iqtisodiy samaradorligini yuksaltirish hamda mamlakatda xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalaridan davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimliklar, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash institutlari va xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatida foydalanish mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Raqobatbardoshlik nazariyasining zamonaviy asoslarini M.Porter (1990) ishlab chiqqan. Uning “raqobatbardosh ustunlik” konsepsiyasi korxonalarning bozorda o‘z mavqeini mustahkamlash uchun farqlanish, xarajatlarni kamaytirish yoki muayyan segmentga ixtisoslashish strategiyalaridan foydalanishi zarurligini asoslab berdi. Xizmat ko‘rsatish sektori uchun ushbu g‘oyalar ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki xizmat sifati va mijozlar tajribasi asosiy raqobat

omillariga aylanadi [1].

Xotin-qizlar boshqaruvining tashkiliy samaradorlikka ta‘sirini D.Dezso va D.Ross (2012) empirik tadqiqotida ko‘rsatilgan. Fortune 1500 royhati kompaniyalarining 15 yillik ma‘lumotlarini tahlil qilgan holda, ayollar rahbariyatining yuqori sathi innovatsiyalar va moliyaviy natijalar bilan ijobiy korrelyatsiya ko‘rsatishini aniqladilar. Xizmat ko‘rsatish sohasida esa ayollar rahbar sifatida empatiya, muloqot va mijozlarga yo‘naltirilganlik ko‘nikmalarini yanada samarali qo‘llashlari aniqlangan [2].

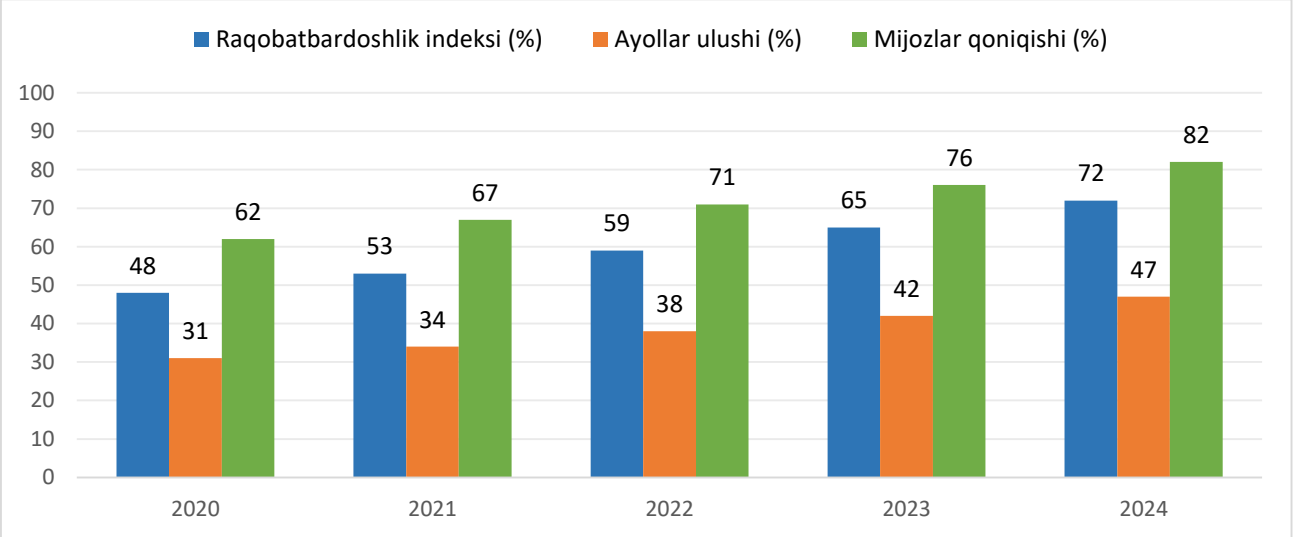
Raqamli transformatsiyaning xizmat ko‘rsatish korxonalari raqobatbardoshligiga ta‘sirini T.Bharadwaj, P.Sundar va boshqalar (2013) tadqiq etgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalarni joriy etgan xizmat korxonalari mijozlarni ushlab qolish darajasini 25-40 foizga oshira oladi. Kichik va o‘rta xizmat korxonalari, jumladan ayollar boshqaruvidagilari uchun raqamli marketing, onlayn buyurtma tizimlari va CRM platformalari raqobatbardoshlikning asosiy dvigatellari sifatida belgilangan [3].

O‘zbekiston iqtisodiy adabiyotida xizmat sektori raqobatbardoshligini A.Vahobov, T.Malikov va N.Yusupov kabi olimlar o‘rgangan. Ularning tadqiqotlarida milliy xizmat bozorining xususiyatlari, raqobat muhitini shakllantiruvchi omillar va davlat tartibga solish siyosatining roli atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qonunchilik va dasturiy hujjatlar bu sohadagi tadqiqotlarni yanada dolzarb qilmoqda [4]. Brend kapitalining xizmat korxonalari raqobatbardoshligiga ta‘sirini K.Keller (2013) tomonidan ishlab chiqilgan CBBE (Customer-Based Brand Equity) modeli orqali baholash mumkin. Ushbu model mijoz idrokidagi brend qiymati, brend assosiatsiyalari va brend vakolati kabi komponentlarni raqobatbardoshlik bilan bog‘laydi. Ayollar boshqaruvidagi xizmat korxonalari, odatda, “ishonch”, “sifat” va “g‘amxo‘rlik” kabi brend atributlarida kuchli pozitsiyaga ega bo‘lganligi empirik tadqiqotlar bilan isbotlangan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda dialektik va tizimli tahlil usullari, SWOT tahlili, ekspert baholash, statistik-iqtisodiy modellashtirish hamda qiyosiy tahlil metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Asosiy ma‘lumot manbalari sifatida O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish agentligi, Savdo-sanoat palatasi ma‘lumotlari, xalqaro iqtisodiy tashkilotlar (IFC, OECD, Jahon banki) hisobotlari hamda mamlakat bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rovnomalar natijalari ishlatildi. Raqobatbardoshlik darajasini o‘lchash uchun uchta asosiy ko‘rsatkich tizimidan foydalanildi: (1) kompleks raqobatbardoshlik

indeksi — narx, sifat, innovatsiya va mijoz qoniqishi kabi mezonlar yig‘indisi; (2) ayollar ulushi indeksi — xizmat ko‘rsatish korxonalari rahbarlari orasida ayollarning foizi; (3) mijozlar qoniqish darajasi — NPS (Net Promoter Score) metodologiyasi asosida o‘lchangan. Tadqiqot 2020–2024 yillar bo‘yicha dinamika shaklida amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobatbardoshlik tendensiyalarini baholash maqsadida 2020–2024 yillar bo‘yicha uchta asosiy ko‘rsatkich dinamikasi tahlil qilindi.

1-rasm. Xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat korxonalarining asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi (2020–2024 yillar)

Diagramma ma‘lumotlariga ko‘ra, 2020–2024 yillar davomida xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat korxonalarining barcha uchta ko‘rsatkichi izchil o‘sish tendensiyasini namoyish etgan. Raqobatbardoshlik indeksi 2020 yildagi 48 foizdan 2024 yilga kelib 72 foizga ko‘tarilgan, ya‘ni 5 yil ichida 24 foiz punktga yoki 50 foizga o‘sgan. Bu o‘sish tadqiqot ob‘ektlari bo‘lgan korxonalarning bozor muhitiga moslashuvchanligini va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish samaradorligini ko‘rsatadi.

Xizmat ko‘rsatish sektoridagi ayollar ulushi 31 foizdan 47 foizga ko‘tarilganligi ayniqsa muhim natija hisoblanadi. Bu ko‘rsatkich mamlakatda gender tengligiga erishish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar va xotin-qizlar tadbirkorligini rag‘batlantiruvchi dasturlarning ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi. Mijozlar qoniqish darajasi esa 62 foizdan 82 foizga yetib, barcha ko‘rsatkichlar orasida eng yuqori absolyut o‘sishni (20 ball) qayd etdi. Bu holat ayollar boshqaruvining mijozlarga yo‘naltirilganlik madaniyatini kuchaytirish va xizmat sifatini oshirishdagi ustunligini tasdiqlaydi.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy omillari quyidagilardan iborat: birinchidan, raqamli texnologiyalarni joriy etish — onlayn bron qilish, mijozlarni boshqarish tizimlari (CRM) va ijtimoiy tarmoqlarda faol marketing xizmatning qamrov doirasini kengaytiradi; ikkinchidan, innovatsion boshqaruv usullari — Lean, Agile va dizayn-fikrlash metodologiyalarini qo‘llash korxona ichki samaradorligini oshiradi; uchinchidan, kadrlar salohiyatini rivojlantirish — xodimlarni doimiy o‘qitish va sertifikatlash xizmat sifatini ta‘minlaydi.

Mavjud muammolar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat korxonalari bir qator institutsional va tuzilmaviy to‘siqlar bilan duch kelmoqda. Kapitalga cheklangan kirish imkoniyati, boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi maxsus dasturlarning yetishmasligi, marketing infratuzilmasining zaif rivojlanganligi hamda hududlardagi biznes muhitining notekisligi asosiy muammolar sifatida ajratib ko‘rsatildi. Bundan tashqari, an‘anaviy gender stereotiplari ba‘zi tarmoqlarda ayollarning rahbar sifatida tan olinishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishda davom etmoqda.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat ko‘rsatish korxonalarining raqobatbardoshligi izchil o‘sib bormoqda va bu jarayon tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning to‘g‘ri tanlovi bilan bevosita bog‘liq. Ayollar rahbar sifatida mijozlarga yo‘naltirilganlik, munosabatlarni boshqarish va innovatsiyalarga ochiqligi bilan raqobatda ustunlik qozonish imkoniyatiga egalar. 2020–2024 yillar bo‘yicha kuzatilgan ijobiy tendensiyalar O‘zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash yo‘lida amalga oshirilgan islohotlar samaradorligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat korxonalari uchun raqamli transformatsiya akseleratorlarini — maxsus IT-grantlar, texnologik platformalarga preferentsial kirish va raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish markazlarini — tashkil etish zarur.

Ikkinchidan, innovatsion boshqaruv usullari va ISO xizmat sifati standartlarini joriy etishga ko‘maklashuvchi maxsus konsalting markazlarini barcha viloyatlarda tashkil etish va ularga davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlashini ta‘minlash maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, ayollar tadbirkorlari uchun brend yaratish va marketing strategiyasi bo‘yicha ixtisoslashtirilgan o‘quv dasturlarini oliy ta‘lim muassasalari hamda biznes inkubatorlar bilan hamkorlikda ishlab chiqish lozim.

To‘rtinchidan, muvaffaqiyatli ayol tadbirkorlar tajribasini ommalashtirish

platformasini — milliy mukofot tizimi, media-loyihalar va mentorlik dasturlari orqali — shakllantirish ijtimoiy-madaniy to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, xizmat ko‘rsatish sektoridagi xotin-qizlar boshqaruvidagi korxonalar uchun raqobatbardoshlik indeksini muntazam monitoring qiluvchi milliy elektron tizimni joriy etish hamda ushbu ko‘rsatkichlarni davlat dasturlari samaradorligini baholashda ishlatish zarur.

Oltinchidan, xalqaro iqtisodiy tashkilotlar (IFC, OECD, ADB) bilan hamkorlikda xizmat sektorida gender tengligini ta‘minlash bo‘yicha yaxshi amaliyotlarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirib tatbiq etish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi xotin-qizlar boshqaruvidagi xizmat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, ayollarning iqtisodiy faolligini kuchaytirish hamda mamlakat xizmat bozorining umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M.E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.

2. Dezso, C.L., & Ross, D.G. (2012). Does Female Representation in Top Management Improve Firm Performance? Strategic Management Journal, 33(9), 1072–1089.

3. Bharadwaj, A., El Sawy, O., Pavlou, P., & Venkatraman, N. (2013). Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights. MIS Quarterly, 37(2), 471–482.

4. Vahobov, A., Malikov, T., Yusupov, N. (2022). Xizmat ko‘rsatish sektori iqtisodiyoti va raqobatbardoshligi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

5. Keller, K.L. (2013). Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity. 4th ed. Pearson Education.

6. World Bank. (2024). Women, Business and the Law 2024. Washington, DC: World Bank.

7. OECD. (2023). The Future of Services Trade. Paris: OECD Publishing.

8. IFC. (2024). Women-Owned SMEs in Emerging Markets: A Segment Still Underserved. Washington: IFC.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi “Xotin-qizlarni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-79-son qarori. – Toshkent, 2022.

10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Xizmat ko‘rsatish sektori va kichik biznes statistik to‘plami. – Toshkent, 2024–2025.

MIRZAYEVA SHIRIN NODIROVNA
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi assistenti.
mirzayevashirin502@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-0035-636X

ELEKTRON TIJORAT VA ONLAYN XIZMATLAR BOZORIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada elektron tijorat va onlayn xizmatlar bozorida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish istiqbollari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida raqamli iqtisodiyot sharoitida xotin-qizlarning elektron tijorat sohacidagi ishtiroki, mavjud imkoniyatlar va to'siqlar tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekistonda onlayn platforma va raqamli xizmatlar orqali ayollar tadbirkorligining rivojlanish tendensiyalari o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar, sosial tarmoqlar orqali marketing, elektron to'lov tizimlari va logistika xizmatlarini rivojlantirish xotin-qizlar tadbirkorligini kengaytirish uchun muhim omillar hisoblanadi. Maqola yakunida onlayn biznesni kengaytirish va davlat qo'llab-quvvatlashini muvofiqlashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: xotin-qizlar tadbirkorligi, elektron tijorat, onlayn xizmatlar, raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, onlayn platforma, sosial media marketing, startaplar, raqamli savodxonlik, bandlik.

Abstract. This article examines the prospects for developing women's entrepreneurship in the e-commerce and online services market. The study analyzes women's participation in e-commerce in the context of the digital economy, existing opportunities, and barriers. The development trends of women's entrepreneurship through online platforms and digital services in Uzbekistan are also examined. The findings indicate that digital platforms, social media marketing, electronic payment systems, and logistics services are key factors for expanding women's entrepreneurship. The article concludes with practical recommendations for scaling online businesses and coordinating government support.

Keywords: women's entrepreneurship, e-commerce, online services, digital economy, digital transformation, online platform, social media marketing, startups, digital literacy, employment.

Kirish. Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat va onlayn xizmatlar sektori jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Bu jarayon xotin-qizlar uchun yangi tadbirkorlik imkoniyatlarini ochib bermoqda. Geographik cheklovlar, harakatchanlik muammolari va an'anaviy biznes muqtasidlarida duch kelinadigan

to'siqlarni engib o'tish uchun raqamli platformalar ayollar tadbirkorligining qulay vositasiga aylangan.

O'zbekistonda ham elektron tijorat va onlayn xizmatlar bozori yildan yilga o'sib bormoqda. So'nggi yillarda davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, internet infratuzilmasini kengaytirish va elektron tijoratni rag'batlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu o'zgarishlar xotin-qizlarga onlayn biznes yuritish, masofaviy xizmat ko'rsatish va raqamli kanallar orqali daromad topish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, xotin-qizlarning elektron tijorat sohasidagi ishtiroki hali yetarli darajada tadqiq etilmagan. Raqamli savodxonlik darajasining turlichaligi, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi va platforma xizmatlariga kirishning qiyinligi kabi muammolar xotin-qizlar tadbirkorligini raqamli sohada rivojlantirishda to'siq bo'lmoqda. Shu bois ushbu sohadagi imkoniyatlar, to'siqlar va istiqbollarni o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi. Elektron tijorat va xotin-qizlar tadbirkorligi kesishmasi ilmiy adabiyotlarda tobora ko'proq o'rganilmoqda. M.Castells (2010) raqamli tarmoqlar jamiyatni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan qayta shakllantirishi, ayniqsa marginallashgan guruhlar uchun yangi imkoniyatlar ochishi haqida yozadi. Onlayn tijorat xotin-qizlarga uy sharoitida biznes yuritish, ish va oila hayotini muvozanatlashtirish imkonini berishi bilan xususiy ahamiyatga ega [1].

V.Venkatesh va B.Morris (2000) tomonidan ishlab chiqilgan texnologiyani qabul qilish modeli (TAM) xotin-qizlarning raqamli platformalarga munosabatini tushuntiradi. Foydalilik va qulaylik xususiyatlari ayollarning onlayn biznes tizimlarini o'zlashtirishida hal qiluvchi omil sifatida belgilanadi [2].

IFC va UN Women tomonidan 2022–2023 yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O'rta Osiyo mamlakatlari kontekstida xotin-qizlarning elektron tijoratdagi ishtiroki oldida turgan asosiy to'siqlarni aniqlab bergan: raqamli savodxonlik, kredit olish imkoniyati, logistika va madaniy normalar [3].

O'zbekiston kontekstida mahalliy iqtisodchi olimlar N.Toshmatov, D.Yusupova va boshqalarning tadqiqotlarida xotin-qizlar tadbirkorligini raqamli transformatsiya davrida rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Ularning xulosalariga ko'ra, raqamli kanallar orqali bozorga kirish ayollar biznesining ko'lamini kengaytirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Elektron tijorat sohasidagi

xotin-qizlar tadbirkorligiga oid xalqaro va mahalliy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda ilmiy manbalap o'rganildi. O'zbekiston Raqamli texnologiyalar vazirligi, Statistika agentligi va xalqaro tashkilotlarning hisobotlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida 2020–2023 yillar ko'rsatkichlari dinamik tahlil qilinib, elektron tijorat va onlayn xizmatlar sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining o'sish tendensiyalari baholandi. Olingan natijalar asosida mavjud muammolar aniqlandi va rivojlanish istiqbollari bo'yicha xulosalar chiqarildi.

Tahlil va natijalar. Elektron tijorat va onlayn xizmatlar sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining rivojlanish sur'atlarini baholash uchun quyidagi asosiy ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

1-jadval.

O'zbekistonda elektron tijorat va onlayn xizmatlar sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining asosiy ko'rsatkichlari (2020–2023 yillar)

№	Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023
1	Elektron tijoratda faol xotin-qizlar tadbirkorlar soni (ming kishi)	12,4	18,7	27,3	41,2
2	Onlayn platformalar orqali olingan daromadlar ulushi (%)	8,1	12,4	19,6	29,8
3	Xotin-qizlar boshqaradigan onlayn do‘konlar soni	3 210	5 840	9 460	16 320
4	Elektron tijorat bo‘yicha o‘qitishda ishtirok etgan ayollar (ming kishi)	4,2	7,9	14,1	23,6
5	Onlayn xizmatlardan daromad ko‘rgan xotin-qizlar ulushi (%)	6,3	9,7	16,4	26,1

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2020–2023 yillar davomida elektron tijorat va onlayn xizmatlar sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining barcha ko'rsatkichlari barqaror o'sish tendensiyasini namoyish etdi. Xususan, elektron tijoratda faol xotin-qizlar tadbirkorlar soni 2020 yildagi 12,4 ming kishidan 2023 yilda 41,2 ming kishiga, ya'ni 3,3 baravarga oshdi. Onlayn platforma orqali olingan daromadlarning umumiy daromaddagi ulushi ham 8,1 foizdan 29,8 foizga ko'tarildi, bu esa raqamli savdo kanallarining tobora kengayib borayotganidan dalolat beradi.

Xotin-qizlar boshqaradigan onlayn do'konlar sonining 3 210 tadan 16 320 taga o'sishi onlayn biznesni boshlash uchun texnologik va institutsional to'siqlarning kamayib borayotganini ko'rsatadi. Shuнингdek, elektron tijorat bo'yicha o'qitishda ishtirok etgan ayollar soni uch yil ichida 4,2 ming kishidan 23,6 ming kishiga etdi. Bu raqamlar xotin-qizlarning raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuv jarayonining izchil va tezlashib boruvchi xarakter kasb etayotganini tasdiqlaydi.

Elektron tijorat sohasida xotin-qizlar tadbirkorligining o'sishiga bir nechta

asosiy omillar ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Birinchidan, Uzcard, Payme, Click kabi milliy elektron to'lov tizimlarining keng qo'llanilishi onlayn savdoni osonlashtirgan. Ikkinchidan, Instagram, Telegram va OLX kabi platformalar xotin-qizlarga minimal investitsiya bilan keng auditoriyaga murojaat qilish imkonini bermoqda. Uchinchidan, kurer xizmatlari va ekspress yetkazib berish kompaniyalarining rivojlanishi onlayn savdoni logistik jihatdan qo'llab-quvvatlamoqda. Biroq bir qator muammolar ham mavjud. Raqamli savodxonlik darajasining hududlar kesimida farqlanishi, onlayn biznes yuritish uchun zarur bilim va ko'nikmalarning yetarli emasligi, shuningdek, kiberhavfsizlik va internet-firibgarliklardan himoyalanish muammolari xotin-qizlarning elektron tijoratga kirishini qiyinlashtirmoqda. Bundan tashqari, raqobat kuchayib borgan shari, brendni onlayn bozorda ilgari surish va mijozlar ishonchini qozonish ham kichik biznes uchun muammoligicha qolmoqda.

Elektron tijorat va onlayn xizmatlar bozorida xotin-qizlar tadbirkorligining istiqbollari bir qancha strategik yo'nalishlarni qamrab oladi. Xotin-qizlar uchun onlayn savdo, raqamli marketing, moliyaviy boshqaruv va kiberhavfsizlik bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish zarur. Ushbu treninglar onlayn formatda ham o'tkazilishi barcha hududlardagi ayollar uchun teng imkoniyat yaratadi. Xotin-qizlar uchun mo'ljallangan mahalliy elektron tijorat platformalari, onlayn bozorlar va ko'rgazma maydonchalarini yaratish hamda mavjudlarini qo'llab-quvvatlash tadbirkorlik imkoniyatlarini kengaytiradi. Onlayn biznesni boshlash va kengaytirish uchun imtiyozli kreditlar, startap grantlari va mikromoliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Moliyaviy xizmatlarning o'zining onlayn formatga o'tishi ham bu jarayonni osonlashtiradi.

Muvaffaqiyatli xotin-qizlar elektron tadbirkorlar tajribasini ulashish, onlayn hamjamiyatlar va professional tarmoqlarni rivojlantirish yangi boshlayotgan ayollar uchun muhim qo'llab-quvvatlash muhitini yaratadi. Yirik texnologiya kompaniyalari, elektron tijorat platformalari va davlat organlari hamkorligida xotin-qizlar uchun maxsus akselerator dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish strategik ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, elektron tijorat va onlayn xizmatlar bozori xotin-qizlar uchun tadbirkorlik faoliyatini boshlash va kengaytirishning samarali platformasiga aylanmoqda. O'zbekistonda 2020–2023 yillar davomida onlayn faoliyat yurituvchi xotin-qizlar tadbirkorlar soni 3 baravarga oshishi ijobiy tendensiyani ko'rsatadi. Shu bilan birga, raqamli savodxonlik darajasi, moliyaviy kirishimlilik va hududiy tafovutlar kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, xotin-qizlar uchun elektron tijorat bo'yicha murabbiylik va amaliy trening dasturlarini hududlar bo'yicha kengaytirish hamda ularni onlayn formatga o'tkazish lozim.

Ikkinchidan, xotin-qizlar boshqaradigan onlayn biznesni qo'llab-quvvatlash uchun imtiyozli kredit va grant mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

Uchinchidan, yirik milliy elektron tijorat platformalari bilan hamkorlikda xotin-qizlar uchun preferensial shartnoma shartlari va reklama imkoniyatlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, mahalliy brendlarni xalqaro onlayn bozorlarga (Wildberries, Alibaba, Amazon) chiqarishda xotin-qizlar tadbirkorlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Beshinchidan, xotin-qizlarning elektron tijorat sohasidagi ishtirokini monitoring qilish va baholash tizimini kuchaytirish hamda tegishli statistik ma'lumotlar bazasini rivojlantirish lozim.

Oltinchidan, raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat sohasida xotin-qizlar tadbirkorligini rag'batlantirishni davlat dasturlari va milliy strategiyalarda alohida yo'nalish sifatida belgilash tavsiya etiladi.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi xotin-qizlar tadbirkorligini elektron tijorat sohasida yanada rivojlantirish, ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash va mamlakatning raqamli iqtisodiy potensialidan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Castells, M. (2010). The Information Age: Economy, Society and Culture (Vol. 1: The Rise of the Network Society). 2nd ed. Wiley-Blackwell.

2. Venkatesh, V., & Morris, M.G. (2000). Why Don't Men Ever Stop to Ask for Directions? Gender, Social Influence, and Their Role in Technology Acceptance and Usage Behavior. MIS Quarterly, 24(1), 115–139.

3. IFC & UN Women. (2022). Unlocking the Power of Women Entrepreneurs: Opportunities through Digital Commerce. Washington, DC.

4. OECD. (2023). Digital Economy Outlook 2023. Paris: OECD Publishing.

5. World Bank. (2023). Women and Digital Financial Services. Washington, DC: World Bank Group.

6. UNDP. (2023). Digital Inclusion for Women in Central Asia. New York: United Nations Development Programme.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 apreldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" haqidagi farmon asosida raqamli iqtisodiyot rivojlantirish dasturlari. – Toshkent, 2020.

8. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Elektron tijorat va raqamli xizmatlar bo'yicha yillik tahliliy hisobotlar. – Toshkent, 2022–2024.

9. Oila va xotin-qizlar qo'mitasi. Xotin-qizlarning iqtisodiy faolligi bo'yicha monitoring hisoboti. – Toshkent, 2023.

10. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va elektron tijorat statistikasi. – Toshkent, 2024.

Xolmamatov Diyor Haqberdiyevich
SamISI, professor, i.f.f.d.
https://orcid.org/0000-0002-8211-9309

LOGISTIKANI STRATEGIK BOSHQARUV FUNKSIYALARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada logistikani strategik boshqaruv funksiyalari, ularning nazariy asoslari hamda zamonaviy korxona boshqaruvidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maqolada logistika tizimlarining evolyutsiyasi, ularning operatsion darajadan strategik boshqaruv darajasiga o‘tish jarayoni hamda ta’minot zanjirlarini boshqarish konsepsiyasi bilan o‘zaro bog‘liqligi yoritilgan. Shuningdek, logistika jarayonlarini rejalashtirish, tashkil etish, tartibga solish va nazorat qilish funksiyalarining korxona samaradorligini oshirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Shuningdek, maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitlar, jumladan globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari logistika tizimlarini strategik yondashuv asosida boshqarish zaruratini kuchaytirayotgani ko‘rsatib o‘tilgan. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida logistikaning rivojlanish bosqichlari, strategik logistika nazariyasi hamda ta’minot zanjiri boshqaruvi konsepsiyalarining o‘zaro integratsiyasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: logistika, strategik boshqaruv, logistika funksiyalari, ta’minot zanjiri, rejalashtirish, tashkil etish, nazorat, logistika tizimi, raqobatbardoshlik, globallashuv, raqamli transformatsiya.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the functions of strategic logistics management, their theoretical foundations, and their role in modern enterprise management. The study examines the evolution of logistics systems, their transition from an operational level to strategic management, and their interrelation with the supply chain management concept. It also substantiates the importance of planning, organizing, regulating, and controlling logistics processes in improving enterprise efficiency.

The article highlights that contemporary economic conditions, including

globalization and digital transformation processes, increase the need for a strategic approach to logistics system management. Based on a review of scientific literature, the stages of logistics development, the theory of strategic logistics, and the integration of supply chain management concepts are discussed.

Keywords: logistics, strategic management, logistics functions, supply chain, planning, organization, control, logistics system, competitiveness, globalization, digital transformation.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro savdo hajmining kengayishi hamda raqobat muhitining keskinlashuvi korxonalar oldiga resurslardan yanada samarali foydalanish va ta’minot zanjirlarini optimallashtirish vazifasini qo‘ymoqda. Bozor talablarining o‘zgaruvchanligi, iste’molchilarning sifat va tezkorlikka bo‘lgan talablarining ortishi korxonalarning logistika tizimlarini strategik darajada boshqarish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu sababli logistika bugungi kunda mahsulotlarni yetkazib berish bilan bog‘liq operatsion faoliyat doirasidan chiqib, korxonaning uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantiruvchi strategik boshqaruv instrumentiga aylanib bormoqda.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda logistika korxona faoliyatining barcha bosqichlarini qamrab oluvchi integratsiyalashgan boshqaruv tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Uning asosiy vazifasi xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, tayyor mahsulotlar va ular bilan bog‘liq axborot hamda moliyaviy oqimlarning uzluksiz harakatini ta’minlashdan iborat. Mazkur jarayonda logistika boshqaruvi alohida funksiyalar yig‘indisi emas, balki korxonaning ichki biznes jarayonlari va hamkor tashkilotlar faoliyatini yagona maqsad sari yo‘naltiruvchi strategik mexanizm sifatida faoliyat yuritadi.

Logistikani strategik boshqarishning ahamiyati shundaki, u korxonaga xarajatlarni kamaytirish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, ta’minot zanjiri ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va bozor o‘zgarishlariga tezkor moslashish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, elektron tijorat va global ta’minot zanjirlarining rivojlanishi logistika tizimlarining murakkablashuviga olib kelayotgan bir paytda, logistika jarayonlarini strategik rejalashtirish va boshqarish masalalari dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda logistika boshqaruvi mahsulot va xizmatlar oqimini ehtiyoj yuzaga kelgan paytdan boshlab iste’molchi ehtiyoji to‘liq qondirilgunga qadar samarali boshqarishga qaratilgan integratsiyalashgan biznes jarayonlari tizimi sifatida talqin qilinadi. Bunda logistika boshqaruvining asosiy mazmuni logistika funksiyalarini muvofiqlashtirish, ta’minotchilar, pudratchilar va iste’molchilar manfaatlarini

uyg‘unlashtirish hamda barcha logistika jarayonlarini yagona tizimga birlashtirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan logistika boshqaruvining rejalashtirish, tashkil etish, tartibga solish va nazorat qilish funksiyalari korxona strategiyasini amalga oshirishning muhim vositalari hisoblanadi.

Mamlakatimizda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini modernizatsiya qilish, transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish hamda eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan islohotlar logistika boshqaruvi samaradorligini oshirishni talab etmoqda. Bunday sharoitda logistika jarayonlarini strategik boshqarish funksiyalarining nazariy asoslarini o‘rganish, ularning amaliy qo‘llanilish mexanizmlarini takomillashtirish va korxona faoliyati samaradorligiga ta’sirini baholash muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi logistikani strategik boshqarish funksiyalarining nazariy asoslarini tadqiq etish, ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish hamda korxonalarda logistika tizimi samaradorligini oshirishdagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Logistika nazariyasi va amaliyotining shakllanishi iqtisodiy tizimlarning rivojlanishi, ishlab chiqarish ko‘lamlarining kengayishi hamda bozor munosabatlarining murakkablashuvi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, logistika bugungi kunda korxonalarning strategik boshqaruv tizimida muhim o‘rin egallashiga qaramasdan, uning mustaqil ilmiy va amaliy yo‘nalish sifatida shakllanishi asosan XX asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri keladi. Aynan shu davrda logistika moddiy resurslar harakatini boshqarishning alohida funksiyasi sifatidan biznes samaradorligini oshiruvchi kompleks boshqaruv konsepsiyasiga aylana boshladi.

Logistika rivojlanishining tarixiy bosqichlarini o‘rganishda B.A.Anikin va T.A.Rodkina tomonidan ishlab chiqilgan yondashuv alohida ahamiyatga ega [13]. Mualliflar logistikaning dastlabki rivojlanish davrini “fragmentatsiya bosqichi” deb ataydilar va ushbu davrni XX asrning 1920–1950-yillarini qamrab oluvchi bosqich sifatida tavsiflaydilar. Mazkur davrda logistika faoliyati asosan moddiy-texnik ta’minot, transport operatsiyalari, ombor xo‘jaligi va yuklarni qadoqlash jarayonlari bilan cheklangan bo‘lib, asosiy e’tibor mahsulotlarni tashish va saqlash xarajatlarini minimallashtirishga qaratilgan edi. Shunga qaramay, aynan ushbu bosqich keyinchalik logistika tizimlarining shakllanishi uchun zarur bo‘lgan nazariy va tashkiliy asoslarni yaratdi.

1960-yillarning o‘rtalaridan boshlab iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda logistika masalalariga bo‘lgan qiziqish keskin ortdi. Bunga xalqaro bozorlarda

raqobatning kuchayishi, energiya resurslari narxlarining oshishi bilan bog‘liq neft inqirozi, ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi va ishlab chiqarish tizimlarining murakkablashuvi sabab bo‘ldi. Ushbu omillar korxonalarni xarajatlarni kamaytirish va ta’minot zanjirlarini optimallashtirishning yangi usullarini izlashga undadi. Natijada logistika operatsion faoliyat vositasidan strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida qarala boshlandi.

Logistikani strategik boshqarish nazariyasining metodologik asoslari strategiya nazariyasi bilan uzviy bog‘liq holda rivojlangan. Bu borada akademik V.L.Kvint tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalash nazariyasi muhim ilmiy ahamiyatga ega [5]. Olim strategiyalashni uzoq muddatli rivojlanish konsepsiyasini shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida talqin qiladi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, strategik boshqaruv global tendensiyalarni chuqur tahlil qilish, ustuvor yo‘nalishlarni aniqlash va barqaror raqobat ustunliklarini shakllantirishga asoslanadi. Logistika tizimlariga tatbiq etilganda ushbu yondashuv logistika faoliyatini korxonaning umumiy rivojlanish strategiyasi bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda logistika va ta’minot zanjirlarini boshqarish (Supply Chain Management) nazariyasi ham alohida o‘rin tutadi. Ushbu konsepsiya dastlab funksional yondashuv sifatida shakllangan bo‘lsa-da, keyinchalik tizimli boshqaruv paradigmasiga aylangan. Mazkur nazariyaga ko‘ra, logistika moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarni yagona tizim asosida boshqarishga qaratilgan integratsiyalashgan faoliyat hisoblanadi. Ta’minot zanjiri esa iste’molchi uchun qiymat yaratish maqsadida o‘zaro hamkorlik qiluvchi tashkilotlar tarmog‘i sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv logistika jarayonlarini nafaqat korxona ichida, balki butun ta’minot zanjiri bo‘ylab optimallashtirish imkoniyatini yaratadi.

Logistik strategiyalarni shakllantirish masalalari qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, R.Merkert logistika strategiyalarini global iqtisodiyot sharoitida korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlovchi muhim omil sifatida baholaydi [6]. Uning tadqiqotlarida logistika tizimlarining xalqaro miqyosdagi integratsiyasi, transport infratuzilmasining rivojlanishi va ta’minot zanjirlarining moslashuvchanligini oshirish masalalari yoritilgan. M.V.Solangi logistika tashkilotlarining strategik boshqaruvdagi rolini tahlil qilib, logistika qarorlarining korxonaning umumiy strategik maqsadlariga erishishdagi ahamiyatini asoslab bergan [9]. E.Sandberg esa strategik logistika boshqaruvini zamonaviy biznes muhitida samaradorlik va moslashuvchanlikni ta’minlashning muhim vositasi sifatida tavsiflaydi [8].

Rossiyalik olimlar orasida V.K.Gaydo logistika strategiyasining nazariy va

amaliy jihatlarini o‘rganib, logistika tizimlarini korxona rivojlanishining uzoq muddatli maqsadlari bilan integratsiyalash zarurligini ta’kidlaydi [4]. E.N.Stepanova logistika faoliyatini strategik boshqarishning raqamli iqtisodiyot sharoitidagi xususiyatlarini tahlil qilib, axborot texnologiyalarining logistika samaradorligiga ta’sirini asoslab bergan [11,12]. L.V.Aleksaxina esa logistika tizimlarining axborot xavfsizligini strategik rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida ko‘rib chiqqan [1].

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar logistika strategiyalarini shakllantirish va logistika tizimlarini boshqarishning alohida jihatlarini chuqur yoritgan bo‘lsa-da, logistikani strategik boshqaruv funksiyalarining o‘zaro integratsiyalashgan tizim sifatidagi mohiyati yetarli darajada tadqiq etilmagan. Ayniqsa, rejalashtirish, tashkil etish, tartibga solish va nazorat funksiyalarining logistika samaradorligini ta’minlashdagi o‘rni hamda ularning raqamli transformatsiya va global ta’minot zanjirlari sharoitidagi o‘zgarishlari qo‘shimcha ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili logistikaning oddiy operatsion faoliyatdan strategik boshqaruv konsepsiyasiga qadar evolyutsion rivojlanganligini ko‘rsatadi. Zamonaviy yondashuvlarda logistika korxona va ta’minot zanjiri samaradorligini ta’minlovchi strategik resurs sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, logistikani strategik boshqaruv funksiyalarining nazariy va amaliy asoslarini yanada takomillashtirish bugungi kunda dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Tahlil va natijalar. Logistikani strategik boshqarish – bu korxonaning logistik tizimini uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirish va moslashuvchanligini ta’minlashga qaratilgan, murakkab va yuqori darajadagi boshqaruv faoliyatidir. U zamonaviy, o‘zgaruvchan va noaniq tashqi muhit sharoitida korxonaning raqobatbardoshligini saqlab qolish, resurslardan samarali foydalanish va mijozlarga maksimal qiymat yetkazishni ko‘zlaydi. Bu tushuncha nafaqat strategik rejalashtirish, balki strategiyani amalga oshirish, organizatsion sozlash, hamda strategik nazorat kabi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

Logistikani strategik boshqarish uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

1. Strategik rejalashtirish. Bu bosqichda logistik tizimning vazifalari, ustuvor yo‘nalishlari, missiyasi va uzoq muddatli maqsadlari belgilanadi. Unda quyidagilar amalga oshiriladi:

- tashqi va ichki muhit tahlili;
- logistik raqobat ustunliklarini aniqlash;
- korxonaning umumiy strategiyasi bilan logistik strategiyani muvofiqlashtirish;
- strategik alternativalarni ishlab chiqish va baholash;

– optimal strategiyani tanlash.

2. Strategik tashkil etish (organizatsion sozlash). Bu bosqichda tanlangan strategiyani hayotga tatbiq qilish uchun zaruriy resurslar, ichki tizimlar, bo‘linmalar faoliyati va xodimlar rollari qayta tashkil qilinadi. Bunda quyidagilarga e’tibor qaratiladi:

– logistik bo‘limlar o‘rtasidagi funksional bog‘liqlik;
– vazifalarning qayta taqsimlanishi;
– tashkiliy tuzilmani moslashtirish;
– ichki siyosat va protseduralar ishlab chiqish.

3. Strategik nazorat va monitoring. Bu bosqichda rejalashtirilgan va amalda erishilgan natijalar solishtiriladi, aniqlangan farqlar tahlil qilinib, kerakli tuzatishlar kiritiladi:

– logistik ko‘rsatkichlar monitoringi;
– strategiyaning samaradorligini baholash;
– aniqlangan kamchiliklar asosida qaror qabul qilish.

Logistik strategiyalar korxonaning umumiy biznes strategiyasiga mos holda tanlanadi. Quyida keng qo‘llaniladigan asosiy strategiya turlari keltirilgan:

1. Differensiallash strategiyasi. Korxona mijozlarga xizmat ko‘rsatishda yoki mahsulot yetkazib berishda raqobatchilardan farq qilishga intiladi. Maqsad – mijozlar ehtiyojini maksimal darajada qondirib, sodiqlikni oshirish. E’tibor: xizmat sifati, yetkazib berish tezligi, mijozga individual yondashuv.

2. Xarajatlar bo‘yicha yetakchilik strategiyasi. Mazkur strategiyaning maqsadi – logistik xarajatlarni minimallashtirish orqali bozorda narx raqobatbardoshligini ta’minlash. Bunga erishish uchun: optimal transport yo‘llari, minimal zaxira darajasi, avtomatlashtirish va ombor logistikasini takomillashtirish ishlatiladi.

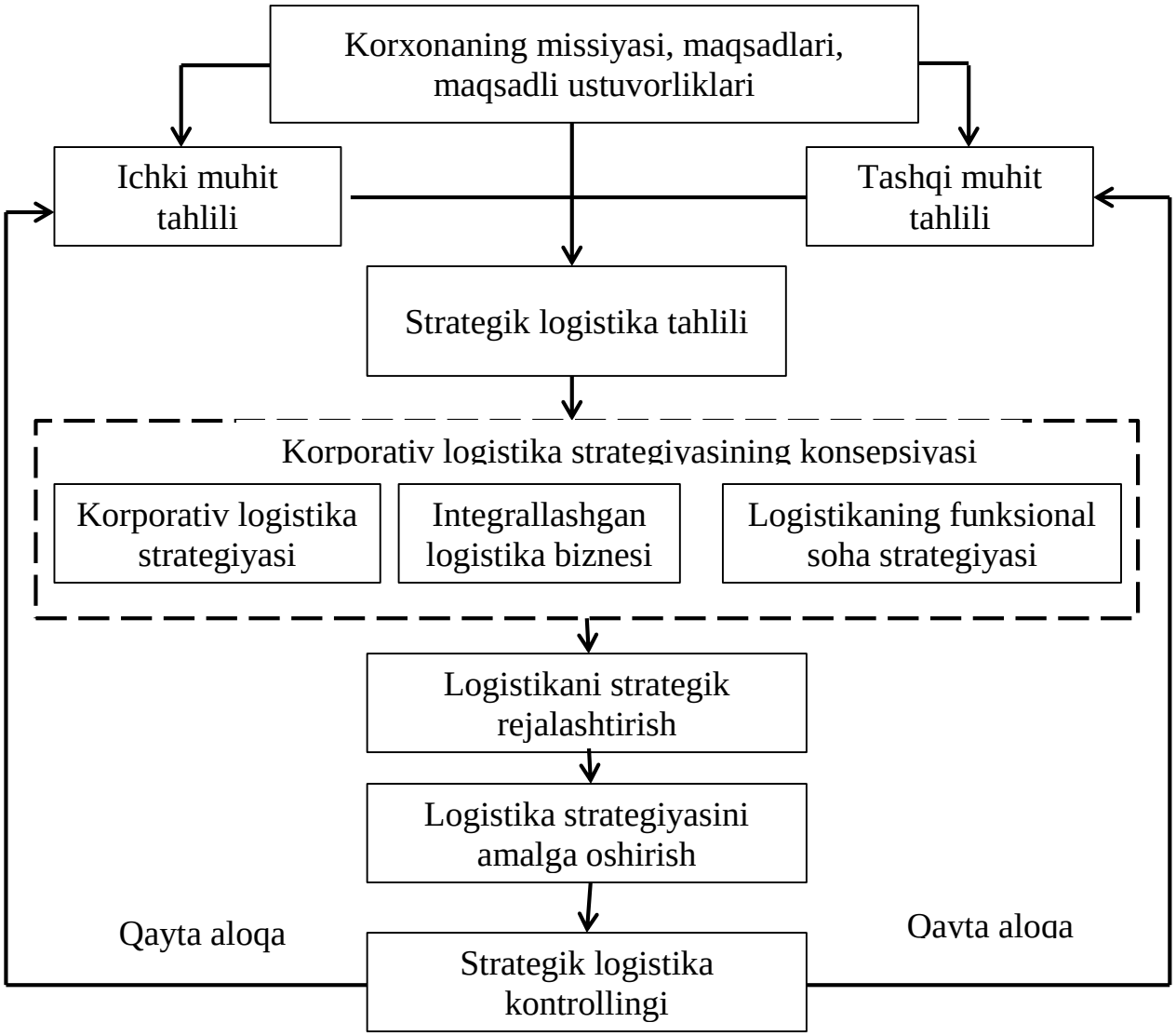
3. Fokus (yo‘naltirilgan) strategiyasi. E’tibor ma’lum bir bozor segmenti yoki mijozlar guruhiga qaratiladi. Mijozlar ehtiyojlarini chuqur o‘rganish, servisni shaxsiylashtirish va yuqori darajadagi ehtiyoj qondirishni maqsad qiladi.

4. Diversifikatsiya strategiyasi. Korxona faqatgina bitta yo‘nalishga qaram bo‘lib qolmaslik uchun faoliyat doirasini kengaytiradi. Diversifikatsiya strategiyasining quyidagi turlari mavjud:

– gorizontal diversifikatsiya – yangi mahsulotlar yoki xizmatlar joriy qilish;

– vertikal diversifikatsiya – yetkazib beruvchilar yoki sotuvchilar funksiyalarini o‘z ichiga olgan holda faoliyatni kengaytirish;

– lateral (chetdan) diversifikatsiya – mavjud yo‘nalish bilan bog‘liq bo‘lmagan yangi faoliyatga kirishish.

1-rasm. Logistikani strategik boshqarish sxemasi.

Korxona logistikasini samarali strategik boshqarish – bu nafaqat strategiyani ishlab chiqish, balki uni to‘g‘ri tashkil etish va samarali nazorat qilishga ham bevosita bog‘liq. Tashkilot ichida moslikka erishish, strategiyani to‘liq joriy qilish va doimiy monitoring orqali korxona:

– raqobatda barqaror o‘rnini saqlab qoladi;
– xarajatlarni optimallashtiradi;
– mijozlar ehtiyojini doimiy ravishda qondirishga erishadi.

Logistikani strategik boshqarish – bu har bir qarorning uzoq muddatli natijasini oldindan hisobga olgan holda, tizimli va moslashuvchan yondashuvni talab qiluvchi murakkab, ammo zarur jarayondir.

Xulosa. O‘tkazilgan nazariy va ilmiy tahlillar logistikani strategik boshqaruv tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qarash zarurligini tasdiqlaydi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda logistika faqat mahsulotlarni yetkazib berish jarayonini tashkil etish bilan cheklanmay, balki korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlovchi strategik boshqaruv funksiyalarining muhim yo‘nalishiga aylangan. Ayniqsa, globallashuv, raqamli transformatsiya va ta’minot zanjirlarining murakkablashuvi logistika jarayonlarini tizimli va strategik yondashuv asosida boshqarish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Logistika rivojlanishining tarixiy evolyutsiyasi uni oddiy operatsion faoliyatdan integratsiyalashgan boshqaruv tizimiga aylanishiga olib kelgan. Dastlab fragmentatsiya bosqichida shakllangan logistika bugungi kunga kelib material, axborot va moliyaviy oqimlarni yagona tizimda boshqaruvchi strategik konsepsiya darajasiga ko‘tarilgan. Bu jarayonda ta’minot zanjirlarini boshqarish (Supply Chain Management) va strategik boshqaruv nazariyalari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari logistikani strategik boshqarishning asosiy funksiyalari –

rejalashtirish, tashkil etish, tartibga solish va nazorat – o‘zaro uzviy bog‘liq holda korxona faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Ushbu funksiyalar orqali logistika jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish hamda ta’minot zanjiri ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, logistik strategiyalarning samaradorligi ularning korxona umumiy strategiyasi bilan integratsiyalashuvi darajasiga bevosita bog‘liqdir. V.L.Kvintning strategiyalash nazariyasi va zamonaviy ta’minot zanjiri boshqaruvi konsepsiyalari logistika

jarayonlarini uzoq muddatli rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, logistikani strategik boshqaruv funksiyalari korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va global bozor sharoitlariga moslashuvchanlikni ta’minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois logistika tizimlarini strategik yondashuv asosida rivojlantirish va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiyotning dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Алексахина Л. В. Информационная безопасность морского транспорта и логистики региона как объект стратегирования // Вестник Керченского государственного морского технологического университета. 2022. № 4. С. 428–440.

2. Бережной, В.И. Логистика: Учебное пособие для подготовки бакалавров по направлениям 38.03.01 «Экономика». 38.03.02 «Менеджмент» / В.И. Бережной, Е.В. Бережная. – Москва: Издательство «Русайнс», 2017. –

82 с. – ISBN 978-5-4365-1642-4. – EDN YNQRSB.

3. Гаджинский, А.М. Логистика: Учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению подгот. "Экономика" / А.М. Гаджинский; А.М. Гаджинский. – 8. изд., перераб. и доп. – Москва: Дашков и К°, 2003. – ISBN 5-94798- 343-5. – EDN QQCCKN.

4. Гайдо В. К. Стратегическая логистика. От теории к практике. М.: Перо, 2021. 271 с.

5. Квинт В.Л. Концепция стратегирования. Кемерово: Кемеровский государственный университет, 2022. 170 с. https://doi.org/10.21603/978-5-8353-2562-7

6. Merkert R., Merkert R., Hoberg K. Global logistics and supply chain strategies for the 2020s. Cham: Springer International Publishing, 2022. 377 p.

7. Hugos M. H. Essentials of supply chain management. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2024. 416 p.

8. Sandberg E. Strategic logistics management: contemporary principles and practice. London: Kogan Page Publishers, 2025. 232 p.

9. Solangi M. W., Ejaz M. The role of logistic organizations in strategy and strategizing // Social Science Review Archives. 2025. Vol. 3. № 1. P. 1890–1899.

10. Стратегическое управление бизнесом и логистикой в условиях цифровой трансформации / под общ. ред. Е. Г. Жулиной. Саратов: Амирит, 2023. 325 с.

11. Степанова Е.Н. Стратегическое управление логистической деятельностью в цифровой экономике. Хабаровск: ТОГУ, 2025. 161 с.

12. Степанова Е.Н. Стратегическое управление логистической деятельностью в цифровой экономике. Хабаровск: ТОГУ, 2025. 161 с.

13. Логистика и управление цепями поставок. Теория и практика. Основы ло Л69 гистики: учебник / под ред. Б. А. Аникина и Т. А. Родкиной. – Москва: Про спект, 2013. – 344 с.

Xolmamatov D.H. – SamISI, professor, i.f.f.d.
https://orcid.org/0000-0002-8211-9309

LOGISTIKA STRATEGIYASI GLOBAL BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada logistika strategiyasining global biznes raqobatbardoshligini oshirishdagi o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Zamonaviy iqtisodiyotda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, raqamli transformatsiyaning kengayishi, xalqaro ta’minot zanjirlarining murakkablashuvi hamda geoiqtisodiy noaniqliklarning kuchayishi korxonalardan logistika faoliyatini strategik asosda boshqarishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, maqolada logistika strategiyasining nazariy-metodologik asoslari, uning korxonalarning uzoq muddatli raqobat ustunliklarini shakllantirishdagi roli hamda global bozorlardagi samaradorlikka ta’siri o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: logistika strategiyasi, global raqobatbardoshlik, strategik boshqaruv, logistika strategiyalash, ta’minot zanjiri, raqamli transformatsiya, logistika infratuzilmasi, innovatsion logistika, adaptiv logistika, barqaror rivojlanish, xalqaro biznes, korporativ strategiya, logistika samaradorligi, global bozorlar.

Abstract. This article examines the role and significance of logistics strategy as a factor in enhancing global business competitiveness. In the modern economy, the acceleration of globalization processes, the expansion of digital transformation, the increasing complexity of international supply chains, and growing geoeconomic uncertainty require enterprises to adopt a strategic approach to logistics management. In this context, the article explores the theoretical and methodological foundations of logistics strategy, its role in creating long-term competitive advantages for enterprises, and its impact on operational effectiveness in global markets.

Keywords: logistics strategy, global competitiveness, strategic management, logistics strategizing, supply chain, digital transformation, logistics infrastructure,

innovative logistics, adaptive logistics, sustainable development, international business, corporate strategy, logistics efficiency, global markets.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiy tizimi tezkor o‘zgarishlar, raqobatning keskin kuchayishi, texnologik innovatsiyalarning jadal joriy etilishi hamda geosiyosiy jarayonlarning beqarorligi bilan tavsiflanadi. Bunday murakkab sharoitda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning barqaror rivojlanishi va uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlash strategik yondashuvga asoslangan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, strategiyalash jarayonining ilmiy asoslarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Strategik boshqaruvning zamonaviy ilmiy asoslari akademik V.L.Kvint tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalash nazariyasida o‘z ifodasini topgan bo‘lib, u strategiyani shakllantirish va amalga oshirishni tizimli, uzoq muddatli va global tendensiyalarni hisobga olgan jarayon sifatida talqin etadi. Ushbu yondashuv an’anaviy strategik rejalashtirishdan farqli ravishda, strategiyaning dinamik xususiyatiga, global va lokal omillar uyg‘unligiga hamda iqtisodiy subyektlarning faol va oldindan yo‘naltirilgan pozitsiyasiga alohida urg‘u beradi. Natijada strategiya faqat rejalashtirish vositasi emas, balki raqobat ustunliklarini shakllantiruvchi boshqaruv falsafasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu sharoitda logistika zamonaviy biznes tizimida oddiy operatsion faoliyatdan chiqib, korxonaning strategik resursiga aylanish jarayonini boshdan kechirmoqda. Logistika jarayonlari ishlab chiqarishdan tortib iste’molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni qamrab olgan holda, korxonaning xalqaro mehnat taqsimotidagi o‘rnini belgilovchi muhim omilga aylanmoqda. Aynan logistika strategiyasining samarali shakllantirilishi global bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Strategiyalash nazariyasi va logistika konsepsiyalarining integratsiyasi natijasida “logistik strategiyalash” deb nomlanuvchi yangi ilmiy yo‘nalish shakllanmoqda.

Ushbu yo‘nalish korxonalarning global ta’minot zanjirlarida samarali ishtirok etishi, resurslardan optimal foydalanishi hamda uzoq muddatli raqobat ustunliklarini shakllantirishga xizmat qiladi. Logistika strategiyasi esa bu jarayonning amaliy ifodasi bo‘lib, u korxona faoliyatining barcha yo‘nalishlarini yagona strategik maqsadga yo‘naltiradi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi bir necha asosiy omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi va iqtisodiy tizimlarning bir vaqtning o‘zida ham integratsiyalashuvi, ham regionalizatsiyalashuvi logistika

strategiyalarini moslashuvchan va prognozga asoslangan tarzda shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ikkinchidan, raqamli transformatsiya ta’sirida an’anaviy logistika modellari tubdan o‘zgarib, platforma iqtisodiyoti, sun’iy intellekt va taqsimlangan ma’lumotlar tizimlariga asoslangan yangi biznes modellari shakllanmoqda. Uchinchidan, barqaror rivojlanish tamoyillarining kuchayishi hamda ESG (Environmental, Social, Governance) standartlarining joriy etilishi logistika strategiyalariga ekologik va ijtimoiy mas’uliyat mezonlarini integratsiya qilish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Shu bois, logistika strategiyasining global biznes raqobatbardoshligini oshirishdagi o‘rnini ilmiy jihatdan o‘rganish, uning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda amaliy mexanizmlarini aniqlash bugungi kun iqtisodiy fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Logistika strategiyasining nazariy asoslarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ushbu yo‘nalish zamonaviy iqtisodiy tafakkurda bir nechta fundamental ilmiy konsepsiyalarning integratsiyasi natijasida shakllangan murakkab tizim sifatida qaraladi. Xususan, logistika strategiyalash jarayonining metodologik tayanchi sifatida akademik V.L.Kvint tomonidan ishlab chiqilgan strategiya nazariyasi alohida ahamiyat kasb etadi [6]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, strategiyalash uzoq muddatli rivojlanish konsepsiyasini shakllantirish va amalga oshirishga yo‘naltirilgan tizimli jarayon bo‘lib, u global tendensiyalarni chuqur tahlil qilish, strategik ustuvor yo‘nalishlarni aniqlash hamda barqaror raqobat ustunliklarini yaratish mexanizmlarini ishlab chiqishga asoslanadi.

V.L.Kvintning strategiyalash nazariyasida ilgari surilgan asosiy tamoyillar – global fikrlash, innovatsion yondashuv, liderlik, imkoniyatlardan ko‘ra manfaatlarni ustun qo‘yish hamda sivilizatsion omillarni hisobga olish – logistika strategiyalarini shakllantirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [6].

Ushbu tamoyillar logistika tizimlarini faqat operatsion darajada emas, balki korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini belgilovchi strategik darajada boshqarish zarurligini asoslaydi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda logistika va ta’minot zanjirlarini boshqarish (Supply Chain Management) konsepsiyasi ham muhim nazariy yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, logistika material, axborot va moliyaviy oqimlarni integratsiyalashgan holda boshqaruvchi tizim sifatida qaraladi, ta’minot zanjiri esa iste’molchi uchun qiymat yaratish maqsadida o‘zaro bog‘langan tashkilotlar tarmog‘ini ifodalaydi. Ushbu konsepsiyaning zamonaviy talqini logistika jarayonlarini global miqyosda optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va

raqobat ustunliklarini shakllantirish imkonini beradi.

Shuningdek, tranzaksion xarajatlar nazariyasi ham logistika strategiyasini shakllantirishda muhim metodologik asoslardan biri sifatida qaraladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu nazariya logistika faoliyatini tashkil etishning eng samarali shaklini tanlashda muhim ahamiyat kasb etadi. U korxonalarga logistika funksiyalarini ichki integratsiya qilish, tashqi autsorsingga berish yoki gibrid boshqaruv modelini joriy etish bo‘yicha asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bunda aktivlarning o‘ziga xosligi, operatsiyalar chastotasi va tashqi muhitdagi noaniqlik darajasi asosiy mezonlar sifatida xizmat qiladi.

Logistika strategiyasi bo‘yicha zamonaviy ilmiy qarashlar E.N.Stepanova kabi tadqiqotchilar ishlarida ham rivojlantirilgan bo‘lib, unda raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika faoliyatini strategik boshqarish masalalari chuqur tahlil qilingan [8]. Ushbu yondashuvlarda logistika tizimlarini boshqarishda axborot texnologiyalarining roli, raqamli platformalarning ta’siri hamda global ta’minot zanjirlarining transformatsiyasi alohida e’tiborga olinadi.

Turli nazariy yondashuvlarning integratsiyasi shuni ko‘rsatadiki, logistika strategiyasi bugungi kunda alohida funksional yo‘nalish emas, balki korxonaning global raqobatbardoshligini ta’minlovchi kompleks boshqaruv tizimi sifatida shakllanmoqda. Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlar logistika strategiyasining alohida jihatlarini yetarli darajada yoritgan bo‘lsa-da, ularning yagona konseptual tizimga integratsiyasi va global biznes raqobatbardoshligini oshirishdagi o‘rni masalasi hanuzgacha qo‘shimcha ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Tadqiqot obyekti va metodlari. Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida logistika strategiyalash jarayoni, ya’ni global raqobat sharoitida moddiy, axborot, moliyaviy hamda servis oqimlarini ta’minot zanjirlari doirasida optimallashtirishga yo‘naltirilgan uzoq muddatli kompleks strategik boshqaruv tizimi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot predmeti esa xalqaro bozorlarda faoliyat yurituvchi biznes tuzilmalarining raqobatbardosh ustunliklarini shakllantirishga xizmat qiluvchi logistika strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishning nazariy hamda amaliy jihatlaridan iborat.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini V.L.Kvint tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalash konsepsiyasi, logistika nazariyasining fundamental qoidalari hamda xalqaro menejmentga oid zamonaviy ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Shuningdek, global qiymat yaratish zanjirlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan ilmiy qarashlar ham metodologik asos sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotning empirik bazasi sifatida xalqaro tashkilotlarning statistik ma’lumotlari, yetakchi konsalting kompaniyalarining analitik hisobotlari hamda transmilliy korporatsiyalarning logistika

strategiyalariga oid amaliy tajribalarni o‘rganishga asoslangan case-study materiallaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus ilmiy yondashuvlar qo‘llanildi. Xususan, dialektik va mantiqiy tahlil usullari, tizimli va qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda komparativ metodlar orqali turli logistika strategiyalarining samaradorligi solishtirildi va global raqobat sharoitida eng maqbul amaliyotlar aniqlandi. Bundan tashqari, case-study yondashuvi orqali yirik xalqaro kompaniyalar tajribasi o‘rganilib, ularning logistika strategiyalari raqobat ustunligiga ta’siri tahlil qilindi.

Tadqiqot bir necha bosqichda amalga oshirildi. Dastlabki bosqichda muammo doirasi shakllantirilib, tadqiqot maqsadi va vazifalari belgilandi hamda logistika strategiyalashining global raqobatbardoshlikka ta’siri masalasi konseptual jihatdan aniqlashtirildi. Nazariy bosqichda esa V.L.Kvintning strategiyalash nazariyasi va logistika sohasidagi zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida keng qamrovli bibliometrik tahlil amalga oshirildi, bu esa tadqiqotning mustahkam nazariy asosini shakllantirishga xizmat qildi.

Tahliliy bosqichda logistika boshqaruv strategiyalarining qiyosiy tahlili olib borildi hamda global kompaniyalar amaliyoti asosida ularning samaradorligi o‘rganildi. Yakuniy bosqichda esa olingan nazariy va empirik natijalar sintez qilinib, logistika strategiyalashini global biznes raqobatbardoshligini oshiruvchi integratsion omil sifatida ifodalovchi konseptual model ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy logistika faoliyati korxona va global iqtisodiy tizim doirasida oddiy operatsion jarayon emas, balki strategik ahamiyatga ega bo‘lgan kompleks boshqaruv tizimi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Logistika jarayonlari ishlab chiqarish bosqichidan boshlab yakuniy iste’molchiga qadar bo‘lgan moddiy, axborot, moliyaviy va xizmat oqimlarini samarali rejalashtirish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish orqali umumiy xarajatlarni optimallashtirish hamda mijozlarga xizmat ko‘rsatish darajasini oshirishga xizmat qiladi. Natijada korxonalarning barqaror raqobat ustunliklarini shakllantirishda logistika strategiyasining roli sezilarli darajada ortib bormoqda.

Empirik va statistik tahlillar shuni tasdiqlaydiki, global logistika bozori jadal o‘sish tendensiyasiga ega. Xususan, xalqaro analitik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yilda jahon logistika xizmatlari bozori hajmi qariyb 9,97 trillion AQSh dollarini tashkil etib, bu ko‘rsatkich global yalpi ichki mahsulotning 8 foizidan ortig‘ini qamrab olgan. Prognozlarga ko‘ra, 2025-yilda ushbu ko‘rsatkich 11,23 trillion dollarga, 2034-yilga borib esa 23 trillion dollargacha yetishi kutilmoqda. O‘rtacha yillik o‘sish sur’ati taxminan 9,35 foizni tashkil etishi logistika sektorining global iqtisodiyotdagi strategik

ahamiyati yanada ortayotganini ko‘rsatadi.

O‘tkazilgan tahlillar natijasida logistika faoliyatining evolyutsion transformatsiyasi aniqlandi. Dastlab faqat mahsulot yetkazib berish jarayonini ta’minlovchi yordamchi funksiyalar sifatida qaralgan logistika bugungi kunda qo‘shimcha qiymat yaratish va raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy instrumentiga aylangan. Bu jarayon global ishlab chiqarish va ta’minot zanjirlarining kengayishi, transchegaraviy savdo hajmining ortishi hamda iqtisodiy integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi bilan bevosita bog‘liqdir.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida yuzaga kelayotgan o‘zgaruvchan bozor muhiti, geoiqtisodiy beqarorlik va yuqori darajadagi noaniqlik logistika strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. Tadqiqot natijalari logistika strategiyasini korporativ boshqaruvning ajralmas qismi sifatida qarash zarurligini tasdiqlaydi, chunki u biznesning moslashuvchanligi, barqarorligi va global o‘zgarishlarga tezkor javob berish qobiliyatini ta’minlaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, logistika jarayonlarini optimallashtirish faqat alohida korxona darajasida emas, balki butun qiymat yaratish zanjiri bo‘yicha ijobiy multiplikativ ta’sirga ega. Bu esa logistikaning xalqaro raqobatbardoshlikni ta’minlovchi fundamental omil sifatidagi rolini yanada kuchaytiradi. Ayniqsa, global bozorlarda faoliyat yurituvchi kompaniyalar uchun logistika tizimlarining samaradorligi strategik ustunlikning asosiy manbalaridan biriga aylangan.

Amaliy natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy kompaniyalar global raqobatda muvaffaqiyatga erishish uchun logistika tizimlarini doimiy ravishda moslashtirib borishga majbur bo‘lmoqda. Bu jarayon ta’minot zanjirlarining qayta tashkil etilishi, yetkazib beruvchilarni diversifikatsiya qilish, logistika jarayonlarida shaffoflikni oshirish hamda ko‘p manbali ta’minot (multi-sourcing) strategiyalarini joriy etish orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuv tashqi muhitdagi salbiy o‘zgarishlarga tezkor moslashish va ta’minot uzilishlari xavfini kamaytirish imkonini beradi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlil natijalari logistika strategiyasining global biznes raqobatbardoshligini oshirishdagi rolini tasdiqlaydi. Logistika tizimlarini strategik boshqarish nafaqat xarajatlarni optimallashtirish, balki korxonalarning xalqaro bozorlarda barqaror o‘sishini ta’minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, logistika strategiyasining samaradorligi faqat operatsion jarayonlarni optimallashtirish bilan cheklanmaydi, balki uning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan logistika infratuzilmasining rivojlanish darajasi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi hamda inson kapitali salohiyatiga bevosita bog‘liqdir.

Zamonaviy sharoitda ombor komplekslarining avtomatlashtirilishi, raqamli platformalarning keng joriy etilishi va logistika obyektlarining strategik joylashtirilishi operatsion xarajatlarni kamaytirish bilan birga xizmat ko‘rsatish sifatini sezilarli darajada oshirish imkonini bermoqda.

Shu bilan birga, logistika tizimlarining samaradorligini ta’minlashda inson kapitalining o‘rni ham tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro tajribaga ega, raqamli texnologiyalarni chuqur egallagan hamda madaniyatlararo kommunikatsiya ko‘nikmalariga ega mutaxassislar global logistika strategiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa innovatsion logistika yechimlarini joriy etish va xalqaro bozorlarda barqaror raqobat ustunligini ta’minlash uchun zarur shartlardan biridir.

Logistika strategiyalarining raqobatbardoshlikka ta’sirini tizimli tahlil qilish uchun sabab-oqibat bog‘liqliklarini ifodalovchi yondashuvlardan, xususan, Isikava diagrammasi kabi metodologik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu yondashuv global logistika omillarining korxona raqobatbardoshligiga ta’sirini tizimlashtirish va noaniqlik sharoitida ustuvor yo‘nalishlarni aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, logistika strategiyasi korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlovchi asosiy boshqaruv instrumentlaridan biridir. U moddiy, axborot, moliyaviy va xizmat oqimlarini optimallashtirishga yo‘naltirilgan kompleks qarorlar tizimi sifatida namoyon bo‘lib, ta’minot zanjiri bo‘ylab samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Har qanday strategiya singari, logistika strategiyasi ham tashqi va ichki muhitni tizimli tahlil qilish, kelajakdagi sharoitlarni prognozlash hamda strategik fikrlash asosida shakllantiriladi. Bu yondashuv logistika jarayonlarini boshqarishning asosiy tamoyillarini belgilab beradi va korxonalarga xarajatlarni kamaytirish, xizmat sifati darajasini saqlab qolgan holda samaradorlikni oshirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, logistika strategiyasi korxonaning umumiy biznes strategiyasining ajralmas qismi sifatida barcha funksional yo‘nalishlarni tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga mos ravishda muvofiqlashtiradi.

Amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, global kompaniyalar orasida logistika strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirgan tashkilotlar sezilarli raqobat ustunligiga ega bo‘lmoqda. Xususan, Amazon kompaniyasining logistika strategiyasi innovatsion yondashuvning yorqin namunasi sifatida alohida e’tiborga loyiqdir. Ushbu kompaniya o‘z strategiyasini to‘liq mijoz ehtiyojlariga yo‘naltirgan holda, “har qanday mahsulotni har qanday mijozga eng qisqa muddatda yetkazib berish” tamoyilini asosiy maqsad

sifatida belgilagan.

Amazon logistika strategiyasining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

– global miqyosda joylashgan yirik fulfillment-markazlar tarmog‘ini shakllantirish orqali yetkazib berish jarayonini optimallashtirish;

– ombor jarayonlarini yuqori darajada avtomatlashtirish, jumladan robotlashtirilgan tizimlar va aqlli saralash texnologiyalarini joriy etish;

– o‘z logistika infratuzilmasini rivojlantirish, shu jumladan aviatsiya va yer usti transport tizimlarini integratsiyalash;

– sun’iy intellekt va mashinaviy o‘qitish texnologiyalaridan foydalangan holda talabni prognozlash, zaxiralarni boshqarish va yetkazib berish yo‘nalishlarini optimallashtirish.

Ushbu yondashuvlar natijasida kompaniya yetkazib berish vaqtini sezilarli darajada qisqartirishga erishgan: standart yetkazib berish muddati avvalgi 7–10 kundan 1–2 kungacha kamaygan, ayrim hududlarda esa bir kunlik yoki hatto “same-day delivery” tizimi joriy etilgan. Shu bilan birga, logistika xarajatlarining umumiy daromadga nisbati ham optimallashtirilib, kompaniya samaradorligini oshirishga erishilgan.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar logistika strategiyasining global biznes raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynashini tasdiqlaydi. Logistika infratuzilmasi, raqamli transformatsiya va inson kapitalining uyg‘un rivojlanishi korxonalar uchun barqaror raqobat ustunliklarini shakllantirishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida logistika strategiyasi korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlovchi yordamchi omil emas, balki barqaror strategik ustunliklarni shakllantiruvchi asosiy omillardan biriga aylangan. Logistika tizimlarining transformatsiyasi ularni operatsion funksiyadan strategik darajaga ko‘tarib, korxona umumiy boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘lishini ta’minlamoqda.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan yondashuvlar asosida logistika strategiyalarini uch asosiy toifaga ajratish mumkinligi aniqlandi: bazaviy, innovatsion va adaptiv strategiyalar. Bazaviy strategiyalar xarajatlarni optimallashtirish, logistika xizmatlarini differensiallashtirish hamda asosiy kompetensiyalarga yo‘naltirilgan yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Innovatsion strategiyalar esa raqamli transformatsiya, logistika xizmatlarini platformalashtirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini qamrab oladi. Adaptiv strategiyalar esa ta’minot zanjirlarining moslashuvchanligi,

lokalizatsiya jarayonlari va omnikanal logistika tizimlarini rivojlantirishga asoslanadi.

Empirik tahlillar shuni tasdiqladiki, logistika strategiyalarini integratsiyalashgan yondashuv asosida amalga oshirayotgan kompaniyalar raqobatbardoshlik bo‘yicha sezilarli ustunlikka ega bo‘ladi. Bunday kompaniyalarda logistika strategiyasi korporativ strategiya bilan to‘liq uyg‘unlashtirilgan bo‘lib, u tashkilotning missiyasi va uzoq muddatli maqsadlariga bevosita bog‘langan holda shakllantiriladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, global miqyosda muvaffaqiyatga erishayotgan kompaniyalarning logistika strategiyasida bir qator umumiy xususiyatlar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, raqamli texnologiyalar va innovatsion yechimlarning keng joriy etilishi, tashqi muhit o‘zgarishlariga yuqori darajadagi moslashuvchanlik, ekologik va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillariga asoslangan barqaror rivojlanish yondashuvi hamda doimiy ravishda logistika jarayonlarini takomillashtirib borish amaliyoti shular jumlasidandir.

Shuningdek, logistika strategiyasini shakllantirish va amalga oshirish jarayoni tizimli yondashuvga asoslanishi lozimligi isbotlandi. Ya’ni, tashqi va ichki muhitni tahlil qilish, manfaatdor tomonlar ehtiyojlarini aniqlash, strategik ustuvor yo‘nalishlarni belgilash, konseptual qarashlarni shakllantirish, strategiyani ishlab chiqish, uni joriy etish hamda doimiy monitoring va qayta ko‘rib chiqish bosqichlari yagona uzluksiz jarayon sifatida amalga oshirilishi zarur.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari logistika strategiyasining global biznes raqobatbardoshligini oshirishdagi hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Logistika strategiyasini korxona boshqaruv tizimiga integratsiya qilish nafaqat ta’minot zanjirlarini optimallashtirishga, balki noyob logistika kompetensiyalarini shakllantirishga ham imkon beradi. Bu esa korxonalarga xalqaro bozorlarda uzoq muddatli va barqaror raqobat ustunliklarini ta’minlaydi.

Kelgusidagi tadqiqotlar logistika strategiyalarining samaradorligini baholash metodlarini takomillashtirish, ularni turli tarmoqlar va hududiy sharoitlarga moslashtirish hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi logistika modellarini ishlab chiqish yo‘nalishlariga qaratilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Алексахина Л.В. Информационная безопасность морского транспорта и логистики региона как объект стратегирования // Вестник Керченского государственного морского технологического университета. 2022. № 4. С. 428–440.

2. Гайдо В.К. Стратегическая логистика. От теории к практике. М.: Перо, 2021. 271 с.

3. Домино А. С. Влияние глобализации в логистике // NovaInfo.Ru. 2024. № 145. С. 84–85.

4. Ефанов В.А. Индустрия 4.0. Стратегирование цифровой трансформации: Стратегирование цифровой трансформации. Новосибирск: Академиздат, 2021. 150 с.

5. Журавлев Д.М. Стратегирование цифровой трансформации сложных социально-экономических систем. М. – СПб.: ИПЦ СЗИУ РАНХиГС, 2024. 352 с. https://doi.org/10.55959/978-5-89781-862-4

6. Квинт В. Л. Концепция стратегирования. Кемерово: Кемеровский государственный университет, 2022. 170 с. https://doi.org/10.21603/978-5-8353-2562-7

7. Орехова А. Е., Гришкова Д. Ю. Разработка стратегий в сфере логистики // Вызовы современности и стратегии развития общества в условиях новой реальности: сборник материалов XII Международной научно-практической конференции. М.: Алеф, 2022. С. 150–157. https://doi.org/10.34755/IROK.2022.28.30.050

8. Степанова Е. Н. Стратегическое управление логистической деятельностью в цифровой экономике. Хабаровск: ТОГУ, 2025. 161 с

Uzakova K.B., *assistent,*
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

BYUDJET SHAFFOFLIGI IQTISODIY O‘SISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya: Ushbu maqolada budjet shaffofligining iqtisodiy o‘sishga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Davlat moliyasida ochiqlikni ta’minlash mexanizmlari, budjet jarayonida axborotning oshkoraligi va jamoatchilik nazoratining roli ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, budjet shaffofligining investitsiya muhitiga ta’siri, korrupsiyaviy xatarlarni kamaytirish va davlat institutlariga ishonchni oshirishdagi ahamiyati o‘rganilgan. Xalqaro tajriba asosida ochiq budjet tizimlarining samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida budjet shaffofligi barqaror iqtisodiy o‘sishning muhim omili ekanligi xulosa qilingan.

Kalit so‘zlar: budjet shaffofligi, iqtisodiy o‘sish, davlat moliyasi, ochiq budjet, budjet siyosati, davlat boshqaruvi, moliyaviy shaffoflik, investitsiya muhiti, korrupsiyaga qarshi kurash, raqamlashtirish.

Abstract: This article analyzes the impact of budget transparency on economic growth from both theoretical and practical perspectives. It examines mechanisms ensuring openness in public finance, the role of information accessibility in the budget process, and public oversight. The study also explores the influence of budget transparency on investment climate, reduction of corruption risks, and increasing trust in public institutions. Based on international experience, the effectiveness of open budget systems is analyzed. The study concludes that budget transparency is a key factor in sustainable economic growth.

Keywords: budget transparency, economic growth, public finance, open budget, budget policy, public administration, financial transparency, investment climate, anti-corruption, digitalization.

Zamonaviy jahon iqtisodiyoti rivojlanish sharoitida byudjet tizimining shaffofligi barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va davlat boshqaruvining samaradorligini oshirishning eng muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Byudjet jarayonining ochiqligi aholining davlat institutlariga ishonchini oshirish, investitsion muhitni yaxshilash va mamlakat moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Byudjet shaffofligi davlat moliyaviy resurslarining shakllantirilishi, taqsimlanishi va sarflanishi haqidagi ma’lumotlarning ochiqligi va mavjudligini anglatadi. Iqtisodiyotning raqamlashtirilishi sharoitida byudjet ma’lumotlariga tezkor kirish imkonini beruvchi zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish hamda davlat xarajatlari ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, byudjet shaffofligi yuqori bo‘lgan mamlakatlar byudjet mablag‘laridan samaraliroq foydalanish, korrupsiya xavfini kamaytirish va davlat xizmatlari sifatini oshirishga erishadi. Ochiq byudjet moliyaviy resurslarning oqilona taqsimlanishini va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun qulay sharoitlar yaratilishini ta’minlaydi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi zamonaviy iqtisodiy sharoitda byudjet shaffofligi mexanizmlarini takomillashtirish hamda byudjet siyosati samaradorligini oshirish zarurati bilan belgilanadi. Maqolaning maqsadi byudjet shaffofligining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini o‘rganish va byudjet tizimi ochiqligini ta’minlashning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilishdan iborat.

“Tadqiqot jarayonida “Byudjet shaffofligi iqtisodiy o‘sish omili sifatida” mavzusi bo‘yicha umumilmiy va maxsus ilmiy bilish metodlaridan foydalanildi. Tahlil va sintez metodi byudjet shaffofligining mohiyatini va uning iqtisodiy rivojlanishga

ta’sirini o‘rganishda qo‘llanildi. Uning yordamida ochiq byudjet jarayonining asosiy elementlari, jumladan, davlat moliyasini shakllantirish, taqsimlash va nazorat qilish masalalari ko‘rib chiqildi.

Qiyosiy metod turli mamlakatlarda byudjet shaffofligini ta’minlash bo‘yicha xalqaro tajribani tahlil qilish va eng samarali ochiq boshqaruv amaliyotlarini aniqlash imkonini berdi. Ayniqsa, byudjet ochiqligi yuqori va barqaror iqtisodiy o‘sish sur’atlariga ega davlatlarga alohida e’tibor qaratildi.

Shuningdek, byudjet shaffofligining iqtisodiy o‘sish, investitsion faollik va aholining davlat institutlariga ishonchi darajasiga ta’sirini baholashda statistik va iqtisodiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv metodi byudjet shaffofligini davlat boshqaruvi va iqtisodiy siyosatning umumiy tizimining bir qismi sifatida ko‘rib chiqishga imkon berdi.

Tadqiqotning axborot bazasini ilmiy nashrlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, normativ-huquqiy hujjatlar hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligi va Jahon banki statistik ma’lumotlari tashkil etdi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijasida byudjet tizimi shaffofligi iqtisodiy o‘sish va davlatning barqaror rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Davlat daromadlari va xarajatlari haqidagi ma’lumotlarning ochiqligi aholining va biznesning davlat institutlariga ishonchini oshirishi, bu esa investitsion faollikni kuchaytirishi qayd etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, byudjet shaffofligi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda davlat moliyasidan samarali foydalanish, korrupsiya xavfining kamayishi va davlat xizmatlari sifatining oshishi kuzatiladi. Bu esa resurslarning oqilona taqsimlanishiga va iqtisodiy o‘sishning tezlashishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va ochiq byudjet elektron platformalarini joriy etish moliyaviy ma’lumotlarning mavjudligini sezilarli darajada oshirishi va byudjet ijrosini nazorat qilishni yaxshilashi aniqlandi. Bu byudjet siyosati samaradorligini oshiradi va jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi.

Shunday qilib, byudjet shaffofligi iqtisodiy o‘sishning muhim omili bo‘lib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishni va jamiyatning davlat institutlariga ishonchini mustahkamlashni ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalari byudjet shaffofligi barqaror iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Byudjet ma’lumotlarining ochiqligi davlat, biznes va jamiyat o‘rtasida ishonch shakllanishiga yordam beradi, bu esa investitsion faollik va iqtisodiy rivojlanish uchun qulay sharoit yaratadi.

Shu bilan birga, turli mamlakatlarda byudjet shaffofligi darajasi bir xil emas.

Ayrim davlatlarda ma’lumotlarga kirish cheklanganligi, byudjet jarayonlarining yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi va jamoatchilik nazoratining zaifligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Bu omillar byudjet siyosati samaradorligini pasaytirishi va iqtisodiy o‘sish salohiyatini cheklashi mumkin.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ochiq byudjet tamoyillarini joriy etish, elektron platformalarni rivojlantirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish davlat moliyasini boshqarish sifatini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, fuqarolik jamiyati va mustaqil institutlarning byudjet jarayonini monitoring qilishdagi ishtiroki muhimdir.

Bundan tashqari, byudjet shaffofligini oshirish korrupsiya xavfini kamaytiradi va davlat resurslarining yanada oqilona taqsimlanishiga xizmat qiladi. Bu esa makroiqtisodiy barqarorlik va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shunday qilib, byudjet tizimini yanada rivojlantirish moliyaviy ma’lumotlar ochiqligini kengaytirish, raqamlashtirishni kuchaytirish va davlat organlarining hisobdorligini oshirishga qaratilishi lozim.

Open Budget Survey (International Budget Partnership) ma’lumotlariga ko‘ra, byudjet shaffofligi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda byudjet ochiqligi indeksi 100 balldan 70–80 balldan yuqori bo‘lib, ular barqaror iqtisodiy o‘sishni namoyon etadi.

OECD mamlakatlarida byudjet ma’lumotlari ochiqligi darajasi o‘rtacha 75% dan yuqori bo‘lib, bu davlat xarajatlari samaradorligi yuqoriligi va korrupsiya darajasi pastligi bilan bog‘liq.

Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, davlat moliyasi shaffofligi indeksi 10 punktga oshishi uzoq muddatli YaIMni 1–2% ga oshirishga xizmat qilishi mumkin, bu esa investorlar ishonchi ortishi va risklar kamayishi bilan izohlanadi.

Byudjet shaffofligi past bo‘lgan davlatlarda yashirin iqtisodiyot ulushi YaIMning 20–30% gacha yetishi mumkin, yuqori shaffoflikka ega iqtisodiyotlarda esa bu ko‘rsatkich ancha past bo‘ladi.

O‘zbekistonda davlat moliyasini boshqarishning raqamli tizimlari va ochiq ma’lumotlar joriy etilishi natijasida byudjet jarayonining shaffofligi va fuqarolarning moliyaviy ma’lumotlarga kirish imkoniyati oshdi.

Elektron davlat moliyasini boshqarish tizimlari moliyaviy qonunbuzarliklar va samarasiz xarajatlarni o‘rtacha 10–15% ga kamaytirishi mumkin.

Statistik ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, byudjet shaffofligi iqtisodiy o‘sish, korrupsiya xavfining kamayishi va davlat xarajatlari samaradorligining oshishi bilan bevosita bog‘liq.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. — Toshkent: Iqtisodiyot va moliya vazirligi.

2. Abdullayev Yo. “Moliya va moliyaviy boshqaruv”. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

3. Shodmonov Sh., G‘afurov U. “Iqtisodiyot nazariyasi”. — Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019.

4. Musgrave R., Musgrave P. “Public Finance in Theory and Practice”. — New York: McGraw-Hill, 2017.

5. Stiglitz J. “Economics of the Public Sector”. — New York: W.W. Norton & Company, 2015.

6. OECD. “Government at a Glance”. — Paris: OECD Publishing, 2023.

7. World Bank. “Open Budget Data and Fiscal Transparency”. — Washington, DC, 2022.

8. International Budget Partnership (IBP). “Open Budget Survey Report”. — 2023.

9. IMF. “Fiscal Transparency Code”. — International Monetary Fund, 2021.

10. United Nations. “E-Government Survey”. — UN DESA, 2022.

11. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti: https://www.mf.uz

12. Prezident huzuridagi Statistika agentligi rasmiy ma’lumotlari: https://stat.uz

Uzakova K.B., *assistent,*
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

BYUDJET SIYOSATINING AHOLI TURMUSH DARAJASIGA TA’SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat budjet siyosatining aholi turmush darajasiga ta’siri tahlil qilingan. Budjet xarajatlarining asosiy yo‘nalishlari, jumladan ijtimoiy himoya, sog‘liqni saqlash, ta’lim va infratuzilma rivojlanishi ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, budjetning qayta taqsimlash funksiyasi orqali ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishdagi roli o‘rganilgan. Budjet siyosatining aholi bandligi, daromadlari va davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlariga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida samarali budjet siyosati aholi turmush darajasini oshirishda muhim omil ekanligi xulosa qilingan.

Kalit so‘zlar: budjet siyosati, turmush darajasi, davlat budjeti, ijtimoiy xarajatlar, aholi daromadlari, ijtimoiy himoya, iqtisodiy rivojlanish, bandlik, davlat moliyasi, daromadlarni qayta taqsimlash.

Abstract: This article analyzes the impact of government budget policy on the standard of living of the population. It examines the main areas of budget expenditures, including social protection, healthcare, education, and infrastructure development. Special attention is given to the redistributive function of the budget in reducing social inequality. The study also explores the influence of budget policy on employment, household income, and access to public services. The analysis concludes that an effective budget policy is a key factor in improving living standards and ensuring socio-economic stability.

Keywords: budget policy, standard of living, state budget, social expenditures, household income, social protection, economic development, employment, public finance, income redistribution.

Zamonaviy davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi sharoitida byudjet siyosati aholi turmush darajasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Davlat daromadlari va xarajatlari tizimi orqali moliyaviy resurslar qayta taqsimlanib, ijtimoiy soha, sog‘liqni saqlash, ta’lim, pensiya ta’minoti hamda infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish ta’minlanadi.

Aholining turmush darajasi byudjet siyosati samaradorligiga bevosita bog‘liq, chunki aynan davlat byudjeti jamoat xizmatlarining hajmi va sifatini belgilaydi. Iqtisodiy beqarorlik va global chaqiriqlar sharoitida byudjet mablag‘larini oqilona taqsimlash hamda davlat xarajatlarining ijtimoiy yo‘naltirilganligini kuchaytirishning ahamiyati ortib bormoqda.

Byudjet siyosati, shuningdek, aholining bandlik darajasi, daromadlar dinamikasi va ijtimoiy tengsizlik darajasiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Byudjet tartibga solish samaradorligini oshirish aholining asosiy ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash va barqaror iqtisodiy o‘sish uchun sharoit yaratishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi byudjet siyosatining aholi turmush sifatiga ta’sirini tahlil qilish va uni takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlash zarurati bilan izohlanadi. Maqolaning maqsadi byudjet siyosatining turmush darajasini oshirish va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta’minlashdagi rolini o‘rganishdan iborat.

Aholi turmush darajasiga byudjet siyosatining ta’sirini o‘rganish jarayonida umumilmiy va maxsus ilmiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlil va sintez usuli byudjet siyosatining mohiyati va uning ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sirini

o‘rganishda qo‘llanildi. Ushbu usul yordamida davlat xarajatlarining asosiy yo‘nalishlari va ularning aholi turmush darajasiga ta’siri ko‘rib chiqildi.

Qiyosiy usul turli mamlakatlarda byudjet siyosatini amalga oshirish tajribasini tahlil qilish va davlat xarajatlarining ijtimoiy yo‘naltirilgan eng samarali modellarini aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, byudjet xarajatlarining aholi daromadlari, bandlik darajasi, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati va kambag‘allikni kamaytirishga ta’sirini baholash uchun statistik va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv usuli byudjet siyosatini iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning umumiy tizimining bir qismi sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi.

Tadqiqotning axborot bazasini ilmiy nashrlar, statistik ma’lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek xalqaro tashkilotlar va davlat organlarining hisobotlari tashkil etdi.

Tadqiqot davomida byudjet siyosati aholi turmush darajasiga bevosita va sezilarli ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy sohaga davlat xarajatlarining oshirilishi aholining ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilaydi.

Tadqiqot natijalari samarali byudjet siyosati daromadlarni qayta taqsimlash va aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash orqali kambag‘allik va ijtimoiy tengsizlik darajasini kamaytirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Shuningdek, infratuzilma va ijtimoiy dasturlarga davlat investitsiyalari bandlik va aholi daromadlarining o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi.

Bundan tashqari, barqaror va muvozanatli byudjet siyosati uzoq muddatda umumiy turmush darajasini oshiradigan barqaror iqtisodiy o‘sish uchun sharoit yaratishi belgilandi. Ijtimoiy yo‘naltirilgan byudjet siyosatiga ega mamlakatlarda hayot sifati va ijtimoiy barqarorlik ko‘rsatkichlari yuqoriroq kuzatiladi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari byudjet siyosati aholi turmush darajasini oshirish va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashning asosiy vositalaridan biri ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar byudjet siyosati davlatning aholi turmush darajasiga ta’sir ko‘rsatishidagi eng muhim vositalardan biri ekanligini ko‘rsatadi. Byudjet resurslarini taqsimlash va qayta taqsimlash mexanizmi orqali davlat ijtimoiy tengsizlikni yumshatishi, ehtiyojmand qatlamlarni qo‘llab-quvvatlashi va aholining asosiy ijtimoiy ne’matlardan foydalanishini ta’minlashi mumkin.

Shu bilan birga, byudjet siyosatining turmush darajasiga ta’siri ko‘p jihatdan davlat moliyasini boshqarish sifatiga bog‘liq. Byudjet xarajatlarining yetarli darajada

samarali emasligi, mablag‘lardan maqsadsiz foydalanish va nazoratning sustligi katta moliyalashtirish hajmida ham kutilgan ijtimoiy samarani pasaytirishi mumkin.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy yo‘naltirilgan byudjet tizimi rivojlangan mamlakatlarda hayot sifati ko‘rsatkichlari yuqori bo‘ladi. Bu ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va infratuzilmaga ustuvor moliyalashtirish, shuningdek byudjet jarayonining yuqori shaffofligi va samarali jamoatchilik nazorati bilan bog‘liq.

Zamonaviy sharoitda byudjet boshqaruvini raqamlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu xarajatlar shaffofligini oshirish, mablag‘lar taqsimoti ustidan nazoratni yaxshilash va davlat dasturlarining samaradorligini kuchaytirishga imkon beradi. Natijada ijtimoiy siyosat maqsadlariga aniqroq erishiladi.

Shunday qilib, byudjet siyosatini yanada takomillashtirish xarajatlar samaradorligini oshirish, byudjetning ijtimoiy yo‘naltirilganligini kuchaytirish hamda shaffoflik va hisobdorlik mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Byudjet xarajatlarida ijtimoiy xarajatlar ulushi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda (davlat xarajatlarining 50% dan ortig‘i) kambag‘allik darajasi o‘rtacha 10–12% dan past bo‘ladi, ijtimoiy xarajatlar past mamlakatlarda esa bu ko‘rsatkich 20–25% dan oshishi mumkin.

Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, sog‘liqni saqlash va ta’limga davlat xarajatlarining YaIMga nisbatan 1% ga oshirilishi inson kapitalining uzoq muddatli o‘sishiga va aholi daromadlarining 0,5–1,5% ga ko‘payishiga xizmat qiladi.

OECD mamlakatlarida ijtimoiy xarajatlar o‘rtacha YaIMning 20–25% ini tashkil etadi, bu esa yuqori turmush darajasi va rivojlangan ijtimoiy himoya tizimi bilan bevosita bog‘liqdir.

IMF tadqiqotlari samarali byudjet siyosati daromadlarni to‘g‘ri qayta taqsimlash orqali ijtimoiy tengsizlik darajasini (Jini koeffitsienti) 5–10% ga kamaytirishi mumkinligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda davlat byudjetining salmoqli qismi (taxminan 50% va undan ortig‘i) ta’lim, sog‘liqni saqlash va aholining ijtimoiy himoyasi kabi ijtimoiy sohalarga yo‘naltirilmoqda, bu esa turmush darajasining oshishiga xizmat qilmoqda.

Infratuzilma va ijtimoiy dasturlarga davlat investitsiyalarining o‘sishi o‘rta muddatli istiqbolda bandlikning oshishiga va ishsizlik darajasining o‘rtacha 1–3% ga kamayishiga olib keladi.

Statistik ma’lumotlar samarali byudjet siyosati aholi turmush darajasining oshishi, kambag‘allik va ijtimoiy tengsizlikning kamayishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi.
2. Abdullayev Yo. “Moliya va moliyaviy boshqaruv”. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. Shodmonov Sh., G‘afurov U. “Iqtisodiyot nazariyasi”. — Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019.
4. Musgrave R., Musgrave P. “Public Finance in Theory and Practice”. — New York: McGraw-Hill, 2017.
5. Stiglitz J. “Economics of the Public Sector”. — New York: W.W. Norton & Company, 2015.
6. World Bank. “World Development Report: Poverty and Shared Prosperity”. — Washington, DC, 2022.
7. OECD. “Government at a Glance”. — Paris: OECD Publishing, 2023.
8. IMF. “Fiscal Monitor: Public Finance and Social Spending”. — International Monetary Fund, 2021.
9. United Nations. “Human Development Report”. — UNDP, 2023.
10. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti: https://www.mf.uz
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy ma’lumotlari: https://stat.uz

Uzakova K.B., assistent
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o‘qituvchisi

BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASHDA YASHIL BYUDJETNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat ekologik siyosatining muhim vositasi sifatida “yashil” byudjetni shakllantirish va amalga oshirish xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Ekologik dasturlarni moliyalashtirish yo‘nalishlari, barqaror iqtisodiyotni rivojlantirish hamda atrof-muhitni muhofaza qilishda davlat xarajatlarining o‘rni tahlil qilingan. Ekologik yo‘naltirilgan byudjetlashtirishni joriy etish bo‘yicha xalqaro tajriba va ekologik boshqaruvda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari “yashil” byudjet davlatning ekologik xavfsizligini ta’minlash va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: yashil byudjet, ekologik siyosat, barqaror rivojlanish, davlat xarajatlari, atrof-muhitni muhofaza qilish, yashil iqtisodiyot, davlat byudjeti, iqlim o‘zgarishi, ekologik xavfsizlik, barqaror moliyalashtirish.

Global iqlim o‘zgarishi va ekologik vaziyatning yomonlashuvi sharoitida ekologik yo‘naltirilgan davlat siyosati alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ekologik maqsadlarni amalga oshirishning muhim vositalaridan biri sifatida atrof-muhitni muhofaza qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan “yashil” byudjet namoyon bo‘lmoqda.

Davlat byudjeti ekologik dasturlarni amalga oshirish va iqtisodiyotni “yashil” rivojlanish modeliga o‘tkazishda muhim o‘rin tutadi. Ekologik loyihalarni moliyalashtirish atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish hamda aholi turmush sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ekologik byudjetlashtirish tamoyillarini faol joriy etayotgan mamlakatlar ekologik xavfsizlik va barqaror iqtisodiy o‘sish bo‘yicha yuqori natijalarga erishmoqda. Shu munosabat bilan ekologik byudjetni shakllantirish mexanizmlarini o‘rganish va uning samaradorligini baholash dolzarb ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi davlatning ekologik siyosatini amalga oshirishda “yashil” byudjetning rolini o‘rganish va ekologik yo‘naltirilgan byudjetlashtirishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida umumiy ilmiy va maxsus tadqiqot usullaridan foydalanildi. Tahlil va sintez usuli orqali “yashil” byudjetning mohiyati hamda uning davlat ekologik siyosatidagi ahamiyati o‘rganildi. Qiyosiy tahlil usuli ekologik byudjetlashtirish bo‘yicha xalqaro tajribani o‘rganish va ekologik dasturlarni moliyalashtirishning samarali modellarini aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, statistik va iqtisodiy tahlil usullari ekologik xarajatlar hajmi, atrof-muhitni muhofaza qilish dasturlarini moliyalashtirish hamda ekologik siyosatning iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga ta’sirini baholash uchun qo‘llanildi. Tizimli yondashuv usuli “yashil” byudjetni davlat moliya tizimining tarkibiy qismi va ekologik tartibga solish vositasi sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi.

Tadqiqotning axborot bazasini ilmiy nashrlar, xalqaro hisobotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va xalqaro tashkilotlarning statistik ma’lumotlari tashkil etdi.

2024-yilda O‘zbekistonda jami 2787,9 MVt quvvatga ega yangi elektr energiyasi obyektlari ishga tushirildi. Shundan 1 000 MVt quyosh elektr stansiyalari va 800 MVt shamol elektr stansiyalari hissasiga to‘g‘ri keldi. 2024-yil davomida quyosh va shamol elektr stansiyalari tomonidan 4,86 mlrd kVt·soat “yashil” elektr

energiyasi ishlab chiqarildi. Natijada 1,47 mlrd kub metr tabiiy gaz tejaldi hamda atmosferaga 2,04 mln tonna zararli chiqindilar chiqarilishining oldi olindi.

2025-yilning birinchi yarmida mamlakatdagi quyosh va shamol elektr stansiyalari tomonidan 4 mlrd kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarildi. Mamlakatda 11 ta quyosh fotoelektr stansiyasi va 3 ta shamol elektr stansiyasi faoliyat yuritib, ularning umumiy quvvati 4 067 MVtni tashkil etdi.

2025-yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekistonda quyosh va shamol elektr stansiyalari tomonidan 10,5 mlrd kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarildi. Bu ko‘rsatkich 2024-yilga nisbatan ikki baravardan ortiq o‘sishni anglatadi. Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya hisobiga 3,2 mlrd kub metr tabiiy gaz tejaldi va 4,7 mln tonna zararli chiqindilarning atmosferaga chiqarilishiga yo‘l qo‘yilmadi. 2025-yilda mamlakat elektr energiyasi ishlab chiqarishida “yashil” energiya ulushi 30 foizga yetdi.

O‘zbekiston Respublikasining ekologik dasturlariga muvofiq, 2030-yilga borib elektr energiyasi ishlab chiqarishda qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini 54 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Ushbu maqsadlarga erishishda “yashil” byudjet va “yashil” obligatsiyalar muhim moliyaviy instrument sifatida xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari ekologik byudjetlashtirish tamoyillarini joriy etish davlat ekologik siyosatining samaradorligini oshirishini ko‘rsatdi. Xalqaro tajriba tahlili davlatning ekologik dasturlarga ajratayotgan mablag‘lari ortishi ekologik xavfsizlik darajasi va iqtisodiyot barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi.

O‘zbekiston Respublikasida “yashil” byudjetlashtirishni rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida barqaror moliyalashtirish mexanizmlari, jumladan “yashil” obligatsiyalarni chiqarish amaliyoti joriy etilmoqda. Ushbu moliyaviy instrument ekologik loyihalarni amalga oshirish va “yashil” iqtisodiyotga o‘tishni qo‘llab-quvvatlash uchun qo‘shimcha investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda barqaror moliyalashtirish bozorini rivojlantirish va “yashil” obligatsiyalar chiqarish uchun me’yoriy-huquqiy bazani yaratish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bunday obligatsiyalar orqali jalb qilingan mablag‘lar qayta tiklanuvchi energetika, energiya samaradorligi, suv resurslarini tejash, ekologik toza transport va atrof-muhitni muhofaza qilish sohalariga yo‘naltirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. – Toshkent, amaldagi tahrir.
2. OECD. *Green Budgeting and Public Policy*. – Paris: OECD Publishing, 2022.

3. World Bank. *Green Public Finance Management*. – Washington, DC: World Bank, 2021.

4. International Monetary Fund (IMF). *Fiscal Policies for Climate Change*. – Washington, DC: IMF, 2022.

5. United Nations Environment Programme (UNEP). *Green Economy Report*. – Nairobi: UNEP, 2021.

6. Stiglitz J.E. *Economics of the Public Sector*. – 4th ed. – New York: W.W. Norton & Company, 2015.

7. Musgrave R.A., Musgrave P.B. *Public Finance in Theory and Practice*. – New York: McGraw-Hill Education, 2017.

8. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. Rasmiy ma’lumotlar.

9. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Rasmiy ma’lumotlar va hisobotlar.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Rasmiy statistik to‘plamlar.

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi o‘qituvchisi
Gulruxxolmirzayeva.9289.com@gmail

INVESTITSIYALARNI JALB QILISHDA RISKLARNI BOSHQARISH VA TAHLIL USULLARINI AMALGA OSHIRISH

Anotatsiya: Mazkur maqolada investitsiyalarni jalb qilish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy risklarni boshqarish hamda ularni tahlil qilish usullari yoritilgan. Shuningdek, investitsion muhitning barqarorligini ta’minlashda risklarni baholash, monitoring qilish va kamaytirish mexanizmlarining ahamiyati tahlil qilingan. Zamonaviy risk-menejment usullari asosida investitsion loyihalarning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar:investitsiya, risk, risklarni boshqarish, investitsion loyiha, risk tahlili, moliyaviy xavf, investitsion muhit, monitoring, risk-menejment,

diversifikatsiya, samaradorlik, investitsiyalarni jalb qilish.

Abstract: This article discusses methods of risk management and analysis in attracting investments. It highlights the economic, financial, and organizational risks arising in the investment process, as well as their impact on the effectiveness of investment projects. The role of risk assessment, monitoring, and minimization in ensuring the stability of the investment environment is analyzed. Based on modern risk management methods, scientific and practical recommendations for improving the efficiency of investment projects have been developed.

Keywords:investment, risk, risk management, investment project, risk analysis, financial risk, investment environment, monitoring, risk management system, diversification, efficiency, attracting investments.

Kirish: Zamonaviy iqtisodiyotda investitsiyalar har qanday davlat va korxona rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Investitsiya jarayonlari doimo noaniqlik va tavakkalchilik bilan bog‘liq bo‘lib, bu holat investitsiya qarorlarini qabul qilishda ehtiyotkorlikni talab qiladi. Aynan shu nuqtai nazardan risklarni boshqarish va tahlil qilish investitsiya maslahat xizmatlarining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Investitsiya maslahatchilari nafaqat foydali loyihalarni aniqlash, balki ular bilan bog‘liq xavflarni baholash, kamaytirish va boshqarish bo‘yicha ham chuqur bilimga ega bo‘lishlari zarur. Risklarni samarali boshqarish investitsiya jarayonining muvaffaqiyatini ta’minlovchi muhim omillardan biri sifatida qaraladi.

Asosiy qism: Investitsiya risklari – bu investitsiya kiritish natijasida kutilgan daromadga erishmaslik yoki zarar ko‘rish ehtimoli bilan bog‘liq noaniqlikdir. Risklar turli omillar ta’sirida yuzaga keladi va ularni to‘g‘ri aniqlash investitsiya samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Investitsiya maslahat xizmatlarida risklar odatda bir nechta turlarga bo‘linadi, jumladan bozor riski, kredit riski, likvidlik riski, operatsion risk va siyosiy risk.

Введение:В современной экономике инвестиции являются одним из основных факторов развития любого государства и предприятия. Инвестиционные процессы всегда связаны с неопределённостью и риском, что требует осторожного подхода при принятии инвестиционных решений. Именно с этой точки зрения управление и анализ рисков считаются важнейшей составной частью инвестиционных консультационных услуг. Инвестиционные консультанты должны обладать глубокими знаниями не только в определении прибыльных проектов, но и в оценке, снижении и управлении связанными с ними рисками. Эффективное управление рисками рассматривается как один из ключевых факторов обеспечения успешности инвестиционного процесса.

Основная часть:Инвестиционные риски — это неопределённость, связанная с вероятностью недостижения ожидаемого дохода или возникновения убытков в результате инвестирования. Риски возникают под воздействием различных факторов, и их правильное определение имеет важное значение для повышения эффективности инвестиций. В инвестиционных консультационных услугах риски обычно подразделяются на несколько видов, включая рыночный риск, кредитный риск, риск ликвидности, операционный риск и политический риск.

Introduction: In the modern economy, investments are considered one of the main factors for the development of any state and enterprise. Investment processes are always associated with uncertainty and risk, which requires caution when making investment decisions. From this perspective, risk management and analysis are regarded as the most important components of investment consulting services. Investment advisors should possess deep knowledge not only in identifying profitable projects but also in assessing, reducing, and managing the risks associated with them. Effective risk management is considered one of the key factors ensuring the success of the investment process.

Main Part: Investment risks refer to uncertainties related to the possibility of not achieving the expected return or incurring losses as a result of investments. Risks arise under the influence of various factors, and their proper identification is essential for improving investment efficiency. In investment consulting services, risks are generally classified into several types, including market risk, credit risk, liquidity risk, operational risk, and

Asosiy qism:Bozor riski eng keng tarqalgan risk turlaridan biri bo‘lib, u bozor sharoitlarining o‘zgarishi natijasida yuzaga keladi. Masalan, narxlarning o‘zgarishi, foiz stavkalarining tebranishi yoki valyuta kurslarining o‘zgarishi investitsiya qiymatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Kredit riski esa qarz oluvchi o‘z majburiyatlarini bajarmasligi natijasida yuzaga keladi. Bu ayniqsa bank kreditlari yoki obligatsiyalarga investitsiya kiritishda muhim hisoblanadi.

Likvidlik riski investitsiya aktivlarini tez va oson sotib bo‘lmasligi bilan bog‘liq. Agar investor o‘z mablag‘larini tezda qaytarib ololmasa, bu uning moliyaviy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Operatsion risk esa ichki jarayonlardagi kamchiliklar, texnik nosozliklar yoki inson omili bilan bog‘liq xatoliklar natijasida yuzaga keladi. Siyosiy risk esa davlat siyosati, qonunchilikdagi o‘zgarishlar yoki siyosiy beqarorlik bilan bog‘liq bo‘lib, investitsiya loyihalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Risklarni boshqarish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat bo‘ladi. Birinchi

bosqich risklarni aniqlash hisoblanadi. Bu bosqichda investitsiya loyihasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan barcha xavflar aniqlanadi. Ikkinchi bosqich risklarni baholash bo‘lib, unda risklarning ehtimoli va ularning salbiy ta’siri darajasi aniqlanadi. Uchinchi bosqich esa risklarni boshqarish choralarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu bosqichda risklarni kamaytirish, ularni boshqarish yoki ulardan qochish bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqiladi.

Risklarni boshqarishning asosiy usullaridan biri diversifikatsiya hisoblanadi. Diversifikatsiya investitsiyalarni turli aktivlarga taqsimlash orqali riskni kamaytirishga yordam beradi. Masalan, investor mablag‘larini faqat bitta loyiha yoki aktivga emas, balki bir nechta turli sohalarga yo‘naltirsa, umumiy risk darajasi pasayadi. Bundan tashqari, sug‘urtalash, xedjirlash (hedging) va zaxira fondlarini shakllantirish kabi usullar ham risklarni boshqarishda keng qo‘llaniladi.

Investitsiya maslahat xizmatlarida risklarni tahlil qilishda turli usullardan foydalaniladi. Eng keng tarqalgan usullardan biri bu statistik tahlil hisoblanadi. Bu usul yordamida o‘tgan davr ma’lumotlari asosida risk darajasi aniqlanadi. Ssenariy tahlili, sezgirlik tahlili va stress-test usullari ham keng qo‘llaniladi. Ushbu usullar yordamida turli sharoitlarda investitsiya loyihasining qanday natija berishi oldindan baholanadi.

Zamonaviy sharoitda risklarni boshqarishda axborot texnologiyalari ham muhim rol o‘ynamoqda. Maxsus dasturiy ta’minotlar yordamida risklarni aniqlash, baholash va monitoring qilish jarayonlari avtomatlashtirilmoqda. Bu qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va aniqligini oshiradi. Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (big data) texnologiyalari ham risklarni prognoz qilishda keng qo‘llanilmoqda.

Investitsiya maslahatchilari uchun risklarni boshqarish nafaqat nazariy bilim, balki amaliy tajribani ham talab qiladi. Ular bozor sharoitlarini doimiy ravishda kuzatib borishi, yangi risk omillarini aniqlashi va ularga mos ravishda strategiyalar ishlab chiqishi zarur. Investorlar bilan samarali muloqot qilish, ularni risklar haqida to‘g‘ri xabardor qilish va oqilona qarorlar qabul qilishga yo‘naltirish ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Investitsiya maslahat xizmatlarida risklarni boshqarish va tahlil qilish investitsiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Risklarni to‘g‘ri aniqlash, baholash va boshqarish orqali investorlar o‘z mablag‘larini samarali joylashtirish va kutilgan daromadga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda risklarni boshqarish usullarini takomillashtirish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va professional yondashuvni rivojlantirish investitsiya faoliyatining

muvaffaqiyatini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Investitsiya maslahatchilari risklarni boshqarish sohasida chuqur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari, bozor o‘zgarishlariga moslashishlari va zamonaviy tahlil usullaridan samarali foydalanishlari zarur. Bu esa nafaqat individual investorlar, balki butun iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bodie, Kane and Marcus – Investments. Investments. 12th Edition. New York: McGraw-Hill Education, 2021.
2. Aswath Damodaran. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset. 4th Edition. Hoboken: Wiley, 2024.
3. Frank J. Fabozzi. Investment Management. Pearson Education, 2020.
4. International Monetary Fund. World Economic Outlook Reports. Washington, D.C., 2023–2025.
5. World Bank Open Knowledge Repository. Investitsiya muhiti va risklarni boshqarish bo‘yicha hisobotlar.
6. OECD Investment Division. Investment Policy Reviews va investitsiya risklari bo‘yicha materiallar.
7. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. Investitsiyalarni jalb qilish va investitsiya siyosatiga oid me’yoriy hujjatlar.
8. LexUZ Milliy qonunchilik bazasi. O‘zbekiston Respublikasining investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risidagi qonunlari.

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi
Gulruxxolmirzayeva.9289.com@gmail

IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSIYALARNI O’ZRNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya:Ushbu maqolada mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish jarayonida investitsiya faoliyatining mikro va makroiqtisodiy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Investitsiyalar iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida korxonalar darajasida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, innovatsiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Makroiqtisodiy darajada esa

investitsiya oqimlari milliy daromadning o‘sishi, bandlikning kengayishi, infratuzilmaning rivojlanishi hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari investitsiya faoliyatining iqtisodiy tizimdagi strategik ahamiyatini ochib beradi hamda uni yanada samarali boshqarish bo‘yicha xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: investitsiya faoliyati, mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot, iqtisodiy o‘sish, xorijiy investitsiyalar, investitsiya muhiti, raqobatbardoshlik, iqtisodiy barqarorlik, kapital qo‘yilmalar, milliy iqtisodiyot.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the micro- and macroeconomic significance of investment activity in the development of the national economy. Investments are considered one of the key drivers of economic growth, contributing at the enterprise level to the expansion of production capacities, the introduction of innovations, and the enhancement of competitiveness. At the macroeconomic level, investment flows play an important role in increasing national income, expanding employment, developing infrastructure, and ensuring economic stability. The results of the study reveal the strategic importance of investment activity within the economic system and formulate conclusions aimed at improving the efficiency of its management.

Keywords: Investment activity, microeconomics, macroeconomics, economic growth, foreign investment, investment climate, competitiveness, economic stability, capital investment, national economy.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida har bir mamlakat iqtisodiyotining barqaror va izchil rivojlanishini ta’minlashda investitsiya faoliyati muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, investitsiya oqimlarini samarali boshqarish va ularni iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlariga yo‘naltirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mikroiqtisodiy darajada investitsiya faoliyati korxona va tashkilotlarning ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish, mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish hamda foyda darajasini ko‘paytirishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, investitsiyalar korxonalar innovatsion rivojlanishining asosiy manbai bo‘lib xizmat qiladi. Makroiqtisodiy darajada esa investitsiyalar milliy iqtisodiyotning umumiy o‘sish sur’atlarini belgilab beradi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi va aholi turmush darajasining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, investitsiya jarayonlarining

samaradorligi mamlakatdagi investitsiya muhitiga, davlatning iqtisodiy siyosatiga hamda huquqiy bazaning barqarorligiga bevosita bog‘liqdir. Shu bois, investitsiya faoliyatini chuqur tahlil qilish va uning mikro hamda makro darajadagi ta’sirini o‘rganish iqtisodiy fanlar uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism: Investitsiya faoliyati iqtisodiy tizimning uzluksiz rivojlanishini ta’minlovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. U nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini kengaytiradi, balki yangi texnologiyalarni joriy etish, mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashda ham asosiy rol o‘ynaydi. Investitsiyalarni mikro va makro darajada tahlil qilish ularning iqtisodiyotdagi kompleks ta’sirini to‘liqroq tushunishga imkon beradi. Mikroiqtisodiy darajada investitsiyalar alohida korxona va tashkilotlar faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Korxonalar investitsiya orqali ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etadi hamda mahsulot sifatini oshiradi. Bu esa bozordagi raqobatbardoshlikni kuchaytiradi va korxonaning moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi. Shuningdek, investitsiyalar korxona ichidagi innovatsion jarayonlarni rag‘batlantiradi. Yangi ishlab chiqarish liniyalari, avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi va foyda darajasi oshadi. Natijada korxona o‘zining bozordagi ulushini kengaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, investitsiyalar yangi ish o‘rinlarini yaratishga ham xizmat qiladi, bu esa aholi bandligini oshiradi va ijtimoiy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi[1].

Mikro darajadagi investitsiya qarorlari ko‘pincha risk va daromad o‘rtasidagi muvozanatni hisobga olgan holda qabul qilinadi. Shu sababli, korxonalar investitsiya loyihalarini baholashda rentabellik, qaytarilish muddati va risk darajasi kabi ko‘rsatkichlardan foydalanadi[2]. Makroiqtisodiy darajada investitsiyalar milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlovchi asosiy omil sifatida qaraladi. Investitsiya oqimlari yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmining oshishiga, iqtisodiy tarkibning modernizatsiyasiga va ishlab chiqarish salohiyatining kengayishiga xizmat qiladi.

Davlat investitsiya siyosati orqali iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga kapital jalb etadi, infratuzilmani rivojlantiradi va hududlararo iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga harakat qiladi. Ayniqsa, transport, energetika va sanoat tarmoqlariga yo‘naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi[3]. Makro darajadagi investitsiyalar bandlik darajasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Yangi korxonalar va loyihalarning ishga tushirilishi natijasida mehnat bozori kengayadi, ishsizlik darajasi kamayadi. Bundan tashqari, investitsiyalar eksport salohiyatini

oshirib, mamlakatning xalqaro bozordagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Investitsiya faoliyatining samaradorligi bevosita investitsiya muhitiga bog‘liqdir. Investitsiya muhiti deganda mamlakatdagi iqtisodiy, huquqiy, siyosiy va ijtimoiy sharoitlar majmui tushuniladi. Barqaror qonunchilik, soliq tizimining shaffofligi va iqtisodiy siyosatning izchilligi investitsiya jalb etishda muhim rol o‘ynaydi[4]. Agar investitsiya muhiti qulay bo‘lsa, xorijiy va mahalliy investorlar uchun ishonch darajasi oshadi, bu esa kapital oqimining ko‘payishiga olib keladi. Aksincha, noaniqlik va iqtisodiy beqarorlik investitsiya faolligini pasaytiradi. Xorijiy investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Ular nafaqat moliyaviy resurslar manbai, balki ilg‘or texnologiyalar, boshqaruv tajribasi va xalqaro standartlarni ham olib kiradi. Bu esa milliy iqtisodiyotning global iqtisodiy tizimga integratsiyalashuvini tezlashtiradi. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantiradi va valyuta tushumlarini oshiradi. Natijada mamlakatning to‘lov balansi mustahkamlanadi va iqtisodiy barqarorlik ta’minlanadi[5]. Davlat investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi asosiy subyekt hisoblanadi. U qonunchilik bazasini yaratish, soliq imtiyozlarini joriy etish va strategik investitsiya loyihalarini qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotga faol ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, davlat xususiy sektor bilan hamkorlikda (PPP – public-private partnership) yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshiradi. Bu esa investitsiya resurslaridan samarali foydalanishga yordam beradi va iqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi[6].

Investitsiya faoliyatini chuqur tahlil qilishda uning tarkibiy tuzilmasi va yo‘naltirilish mexanizmlarini ham inobatga olish muhim hisoblanadi. Amaliyotda investitsiyalar real va moliyaviy shakllarga bo‘linadi. Real investitsiyalar ishlab chiqarish vositalari, infratuzilma va texnologik yangilanishlarga yo‘naltirilsa, moliyaviy investitsiyalar qimmatli qog‘ozlar, aksiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlarga kapital joylashtirish orqali daromad olishga qaratiladi. Ushbu ikki yo‘nalish iqtisodiyotning turli segmentlarida kapital aylanishini ta’minlaydi.

So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi investitsiya jarayonlariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, fintech yechimlari, blokcheyn texnologiyalari va raqamli platformalar investitsiya operatsiyalarini tezlashtirish, shaffofligini oshirish hamda tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Bu esa investitsiya bozorlarining global integratsiyasini kuchaytirmoqda va yangi turdagi investitsiya instrumentlarining paydo bo‘lishiga olib kelmoqda. Shuningdek, investitsiya qarorlarini qabul qilishda makroiqtisodiy indikatorlar bilan bir qatorda mikro darajadagi tahliliy vositalardan ham foydalanish keng tarqalmoqda. Risklarni

boshqarish, portfel diversifikatsiyasi va kutilayotgan daromadni prognozlash kabi yondashuvlar investitsiya samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, noaniqlik sharoitida investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish moliyaviy yo‘qotishlarni kamaytirishning eng samarali usullaridan biri sifatida qaraladi. Bundan tashqari, barqaror rivojlanish konsepsiyasi investitsiya siyosatida yangi yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. “Yashil investitsiyalar” ekologik toza texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash, resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga qaratilgan bo‘lib, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu yo‘nalish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik manfaatlarni ham uyg‘unlashtiradi.

Xulosa. Investitsiya faoliyati mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning mikroiqtisodiy darajadagi ta’siri korxonalar faoliyatini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda innovatsion jarayonlarni jadallashtirish orqali namoyon bo‘ladi. Bu esa korxonalarning raqobatbardoshligini kuchaytirib, ularning bozordagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Makroiqtisodiy jihatdan esa investitsiyalar milliy iqtisodiyotning umumiy o‘sish sur’atlarini belgilab beradi, yalpi ichki mahsulot hajmining kengayishiga, bandlik darajasining oshishiga hamda iqtisodiy barqarorlikning ta’minlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, investitsiya oqimlarining samarali boshqarilishi iqtisodiyotning tarkibiy o‘zgarishlarini tezlashtiradi va ishlab chiqarish tarmoqlarining diversifikatsiyasiga imkon yaratadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, investitsiya jarayonlarining samaradorligi ko‘p jihatdan investitsiya muhitining qulayligi, davlat siyosatining izchilligi hamda moliyaviy infratuzilmaning rivojlanganlik darajasiga bog‘liq. Ayniqsa, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va ularni samarali yo‘naltirish milliy iqtisodiyotning global iqtisodiy tizimdagi integratsiyasini kuchaytiradi. Umuman olganda, investitsiya faoliyatini yanada rivojlantirish va uni iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlariga samarali yo‘naltirish mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishini ta’minlashda hal qiluvchi omil bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. *Economics*. McGraw-Hill Education, 2010.
2. Mankiw N. G. *Principles of Economics*. Cengage Learning, 2018.
3. World Bank. *World Development Report 2024: Investing in Human Capital*. Washington, D.C., 2024.

4. UNCTAD. *World Investment Report 2025: International Tax Reforms and Sustainable Investment*. United Nations, Geneva, 2025.

5. OECD. *OECD Investment Policy Reviews: Uzbekistan*. OECD Publishing, 2023.

6. Stiglitz J. E. *Economics of the Public Sector*. W.W. Norton & Company, 2015.

7. Todaro M. P., Smith S. C. *Economic Development*. Pearson, 2019.

8. Sharpe W. F., Alexander G. J., Bailey J. V. *Investments*. Prentice Hall, 1999.

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi o‘qituvchi
Gulruxxolmirzayeva.9289.com@gmail

MIJOZLAR BILAN ISHLASHDA MASLAHAT JARAYONINI AMALGA OSHIRISH VA NAZORAT QILISH

Annotatsiya: investitsiya maslahat xizmatlarida mijozlar bilan ishlashning zamonaviy yondashuvlari va maslahat jarayonining bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda mijoz ehtiyojlarini aniqlash, investitsiya strategiyasini ishlab chiqish hamda samarali kommunikatsiya o‘rnatishning ahamiyati yoritilgan. Maslahat jarayonida professional etik me’yorlarga rioya qilish va risklarni boshqarishning o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya maslahat, mijoz, kommunikatsiya, maslahat jarayoni, investitsiya strategiyasi, risklarni boshqarish.

Abstract: This article provides a scientific analysis of modern approaches to working with clients in investment advisory services and the stages of the consulting process. The study highlights the importance of identifying client needs, developing investment strategies, and establishing effective communication. It also substantiates the role of adherence to professional ethical standards and risk management in the consulting process.

Keywords: investment advisory, client, communication, consulting process, investment strategy, risk management.

Asosiy qism: Zamonaviy moliyaviy bozorlarda investitsiya faoliyati tobora murakkablashib borayotgan bir sharoitda, investitsiya maslahat xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoj sezilarli darajada ortib bormoqda. Investorlar to‘g‘ri qaror qabul qilish,

kapitalni samarali joylashtirish va risklarni minimallashtirish uchun professional maslahatchilarga murojaat qiladilar. Mijozlar bilan ishlash va maslahat jarayonini to‘g‘ri tashkil etish investitsiya xizmatlarining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Investitsiya maslahat jarayoni nafaqat moliyaviy tahlilni, balki mijoz bilan samarali kommunikatsiya o‘rnatish, uning ehtiyojlari va maqsadlarini chuqur anglashni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonda maslahatchining professional malakasi, analitik fikrlashi va etik tamoyillarga amal qilishi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mijozlar bilan ishlash mexanizmlarini ilmiy asosda o‘rganish va takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Investitsiya maslahat xizmatlarida mijozlar bilan ishlash jarayoni tizimli yondashuvni talab etadigan murakkab faoliyat hisoblanadi. Ilmiy manbalarda ushbu jarayon mijozning moliyaviy holatini baholash, investitsiya maqsadlarini aniqlash va ularga mos strategiyalar ishlab chiqishdan iborat kompleks tizim sifatida talqin qilinadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, mijoz bilan ishlash jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan dastlabki bosqichda to‘g‘ri axborot yig‘ish va tahlil qilishga bog‘liq bo‘ladi. Investitsiya maslahatchilari mijozning daromad darajasi, riskga moyilligi, investitsiya muddati va moliyaviy maqsadlarini chuqur o‘rganishi zarur.

Mijoz ehtiyojlarini aniqlash investitsiya maslahat jarayonining eng muhim bosqichlaridan biridir. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, investorlarning 60–70 foizi noto‘g‘ri tanlangan strategiya sababli kutilgan natijaga erisha olmaydi. Bu holat ko‘pincha mijoz ehtiyojlari yetarlicha tahlil qilinmaganligi bilan izohlanadi. Shu bois maslahatchilar mijozlarning moliyaviy maqsadlari bilan bir qatorda ularning psixologik xususiyatlari, riskni qabul qilish darajasi va investitsiyaga bo‘lgan munosabatini ham inobatga olishi kerak.

Investitsiya maslahat jarayonida kommunikatsiya muhim o‘rin tutadi. Samarali kommunikatsiya mijoz va maslahatchi o‘rtasida ishonchli munosabatlarni shakllantiradi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, yuqori darajadagi kommunikatsiya mavjud bo‘lgan investitsiya xizmatlarida mijozlar sodiqligi 40–50 foizga yuqori bo‘ladi. Bu uzoq muddatli hamkorlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Maslahatchilar murakkab moliyaviy tushunchalarni oddiy va tushunarli shaklda yetkazib berish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim.

Maslahat jarayonining keyingi bosqichi investitsiya strategiyasini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu bosqichda maslahatchi mijozning moliyaviy imkoniyatlari va risk profiliga mos keluvchi investitsiya portfelini shakllantiradi. Ilmiy jihatdan asoslangan portfel diversifikatsiyasi risklarni kamaytirishning eng samarali usullaridan

biri hisoblanadi. Amaliyotda turli aktivlar — aksiyalar, obligatsiyalar, depozitlar va boshqa moliyaviy instrumentlarni uyg‘unlashtirish orqali optimal natijaga erishiladi.

Risklarni boshqarish investitsiya maslahat jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Har qanday investitsiya faoliyati ma’lum darajada risk bilan bog‘liq bo‘lib, uni to‘g‘ri baholash va nazorat qilish zarur. Zamonaviy moliyaviy nazariyalar riskni diversifikatsiya, hedjing va sug‘urtalash kabi vositalar orqali kamaytirish mumkinligini ko‘rsatadi. Yuqori riskli investitsiyalarda risklarni sug‘urtalash mexanizmlari investor kapitalini himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Investitsiya maslahat xizmatlarida monitoring va nazorat bosqichi ham alohida ahamiyatga ega. Investitsiya portfeli vaqt o‘tishi bilan bozor sharoitlariga qarab o‘zgarib boradi. Shu sababli maslahatchilar muntazam ravishda portfelni qayta ko‘rib chiqishi va zarur o‘zgarishlarni kiritishi lozim. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam monitoring olib borilgan portfellarda daromadlilik darajasi ancha yuqori bo‘ladi va risklar samarali boshqariladi.

Maslahat jarayonida professional etik me’yorlarga rioya qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro standartlarga ko‘ra, investitsiya maslahatchilari mijoz manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘yishi, shaffoflikni ta’minlashi va har qanday manfaatlar to‘qnashuvining oldini olishi lozim. Etik tamoyillarga amal qilinishi mijoz ishonchini mustahkamlaydi va investitsiya xizmatlarining sifatini oshiradi.

Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar investitsiya maslahat xizmatlarida muhim o‘rin egallamoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili va onlayn platformalar yordamida mijozlarga tezkor va aniq maslahatlar berish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa maslahat jarayonining samaradorligini oshiradi va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu tariqa mijozlar bilan ishlash va maslahat jarayoni zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanish bilan uzviy bog‘liq holda takomillashib bormoqda.

Xulosa. Investitsiya maslahat xizmatlarida mijozlar bilan ishlash jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli tizim bo‘lib, u o‘z ichiga ehtiyojlarni aniqlash, tahlil qilish, strategiya ishlab chiqish va natijalarni monitoring qilish kabi muhim bosqichlarni oladi. Ushbu jarayonning samaradorligi maslahatchining professional tayyorgarligi, mijoz bilan o‘zaro ishonchli munosabat o‘rnatishi va zamonaviy moliyaviy vositalardan foydalanishiga bog‘liq.

Maslahat jarayonida etik me’yorlarga rioya qilish, mijoz manfaatlarini ustuvor qo‘yish va risklarni to‘g‘ri boshqarish investitsiya faoliyatining muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Zamonaviy sharoitda investitsiya maslahat xizmatlarini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvni

kuchaytirish ushbu sohaning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayev A. Investitsiya maslahat xizmatlari asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2023.

2. Karimov S. Moliyaviy maslahat va mijozlar bilan ishlash. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2024.

3. Qodirov B. Investitsiya strategiyasi va risklarni boshqarish. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2025.

4. Raximov D. Moliyaviy bozorlar va investitsiya tahlili. – Toshkent: Moliya nashriyoti, 2023.

5. Yusupov N. Zamonaviy investitsiya texnologiyalari. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2024.

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi
Gulruxxolmirzayeva.9289.com@gmail

MAVZU: MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSIYA FAOLIYATINING MIKRO VA MAKROIQTISODIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqola mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiya faoliyatining mikro va makroiqtisodiy ahamiyatini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Ishda investitsiyalarning firma darajasidagi samaradorlikka ta’siri, kapital shakllanishi, va turli investitsiya turlarining milliy iqtisodiy o‘sish, ish o‘rinlari yaratishdagi roli ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: investitsiya, innovatsiya, samaradorlik, kapital shakllanishi, iqtisodiy o‘sish, moliyaviy bozorlar, mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot.

Abstract: This article is dedicated to an in-depth analysis of the micro- and macroeconomic significance of investment activity in the development of the national economy. The study examines the impact of investments on firm-level efficiency, capital formation, and the role of various types of investments in national economic growth and job creation.

Keywords: investment, innovation, efficiency, capital formation, economic growth, financial markets, microeconomics, macroeconomics.

Kirish: Zamonaviy global iqtisodiyotda har qanday mamlakatning barqaror

iqtisodiy o‘sishi va aholi farovonligini ta’minlashda investitsiya faoliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, raqobatbardoshlikni oshirish asosiy shartidir. Biroq, investitsiya faoliyatining mikro va makroiqtisodiy darajadagi murakkab mexanizmlarini tushunish, ularning samaradorlikka va iqtisodiy o‘sishga ta’sirini aniq baholash dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Investitsiyalarning nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham iqtisodiyotga ta’siri chuqur tahlilni talab etadi.

Asosiy qism**.** Investitsiya faoliyati iqtisodiy o‘sishning asosiy drayveri sifatida uzoq vaqtdan beri iqtisodiy nazariyaning markazida turadi. Klassik iqtisodchilar kapital to‘planishini iqtisodiy o‘sishning asosiy manbai deb hisoblaydi. Investitsiyalar nafaqat ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi, balki yangi texnologiyalarni joriy etish, mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiyotning tarkibiy o‘zgarishlariga xizmat qiladi. Mikroiqtisodiy darajada investitsiyalar, innovatsion investitsiyalar, firmalarning raqobatbardoshligi va samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsiyaga yo‘naltirilgan investitsiyalar firmalarning mahsuldorligini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, 1989-2008 yillar oralig‘ida AQSh transmilliy korporatsiyalarini tahlil qilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, innovatsion investitsiyalar ko‘pincha bosh ofis mamlakatida jamlangan bo‘lsa-da, ular xorijdagi filiallar samaradorligiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotga ko‘ra, o‘rtacha firma o‘zining AQShdagi ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (ITI) investitsiyalaridan olinadigan daromadning taxminan 20% ini xorijdagi operatsiyalardan oladi, bu esa ITI dan olinadigan umumiy foyda faqat ichki baholashlarda kam baholanishini ko‘rsatadi. Filiallar samaradorligi o‘zlarining innovatsion investitsiyalari va bosh kompaniyaning innovatsion investitsiyalari hisobiga oshadi, bu investitsiyalar bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega. Bosh kompaniya ITI ning ta’sirini yo‘q qilish filiallar samaradorligini o‘rtacha 36% ga kamaytirishi aniqlangan, bu ta’sir innovatsion filiallar uchun to‘rt barobar ko‘proqdir . Bu natijalar transmilliy ishlab chiqarishning texnologiyalar diffuziyasidagi rolini va innovatsiyalar uchun subsidiyalar hamda xalqaro siyosatni muvofiqlashtirishning potentsial foydalarini ta’kidlaydi. Irlandiyadagi firmalar darajasida o‘tkazilgan boshqa bir tadqiqot ham innovatsiyaga investitsiya va samaradorlik o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlikni tasdiqlaydi. 2005-2012 yillardagi ma’lumotlarga asoslangan ushbu tadqiqot mahsulot, jarayon, tashkiliy va marketing innovatsiyalari kabi barcha turdagi innovatsiyalar, shuningdek, ITI va ITI bo‘lmagan xarajatlar uchun ham ushbu natijaning o‘rinli ekanligini ko‘rsatadi. Innovatsiyaga bog‘liq samaradorlik o‘sishi 16,2% dan 35,4% gacha bo‘lgan diapazonda ekanligi aniqlangan. Eng kuchli bog‘liqlik ITI xarajatlarini amalga oshiradigan va mahsulot

innovatsiyalarini joriy etadigan firmalarda kuzatiladi. Bu dalillar shuni ko‘rsatadiki, firmalar darajasida innovatsiyaga yo‘naltirilgan investitsiyalar nafaqat o‘z samaradorligini oshiradi, balki texnologiyalar transferi va diffuziyasi orqali boshqa bozorlarga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston sharoitida, kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish, shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali mahalliy firmalarda innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim yo‘li hisoblanadi. Makroiqtisodiy darajada kapital shakllanishi iqtisodiy o‘sish, ish o‘rinlari yaratish va aholi turmush darajasini yaxshilash uchun zaruriy shartdir. Investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi, infratuzilmani rivojlantiradi va yangi texnologiyalarni joriy etishga imkon beradi, bu esa o‘z navbatida mehnat unumdorligini oshiradi va inflyatsiya bosimini yumshatishga yordam beradi. AQSh kapital bozorlari misolida, 76 milliondan ortiq uy xo‘jaliklari o‘z jamg‘armalarini investitsiya fondlari orqali yo‘naltiradi.

Xulosa. Ushbu bitiruv malakaviy ishi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiya faoliyatining mikro va makroiqtisodiy ahamiyatini har tomonlama tahlil qildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, mikroiqtisodiy darajada innovatsion investitsiyalar firmalarning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi, texnologiyalar diffuziyasini ta’minlaydi va raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Xususan, transmilliy korporatsiyalar misolida, bosh ofisdagi innovatsiyalar xorijdagi filiallar samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi va ITI dan olinadigan daromadning muhim qismi xorijdagi operatsiyalardan kelishi aniqlandi. Irlandiya firmalari bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot esa barcha turdagi innovatsiyalarning, ayniqsa ITI va mahsulot innovatsiyalarining samaradorlikka ijobiy ta’sirini tasdiqladi. Makroiqtisodiy darajada esa kapital shakllanishi iqtisodiy o‘sish, ish o‘rinlari yaratish va inflyatsiyani jilovlashning asosiy omili hisoblanadi. Rivojlangan kapital bozorlari, masalan, AQShdagi kabi, jamg‘armalarni samarali tarzda iqtisodiyotga yo‘naltirib, biznes va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Xususiy investitsiyalarga davlat investitsiyalari, TXXI, makroiqtisodiy barqarorlik va institutsional muhit kabi omillar ta’sir ko‘rsatishi xalqaro adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotning asosiy cheklovlari quyidagilar: 1-chidan, taqdim etilgan empirik dalillar asosan rivojlangan mamlakatlar kontekstiga tegishli bo‘lib, O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri tatbiq etishda ehtiyotkorlik talab etiladi. 2-chidan, O‘zbekistonning firma darajasidagi innovatsion investitsiyalar va samaradorlikka oid batafsil ma’lumotlarining cheklanganligi, tadqiqotning nazariy va xalqaro empirik dalillarga ko‘proq tayanishiga olib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Acemoglu, Daron. Zamonaviy Iqtisodiy O'sishga Kirish. Princeton: Princeton University Press, 2009

2. Romer, Paul M. "Endogen Texnologik O'zgarish." Siyosiy Iqtisodiyot Jurnali, vol. 98, no. 5, Part 2, 1990, pp. S71-S102

3. Ray, Debraj. Rivojlanish Iqtisodiyoti. Princeton: Princeton University Press, 1998

4. World Bank Open Knowledge Repository. Investitsiya muhiti va risklarni boshqarish bo‘yicha hisobotlar.

5. OECD Investment Division. Investment Policy Reviews va investitsiya risklari bo‘yicha materiallar.

6. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. Investitsiyalarni jalb qilish va investitsiya siyosatiga oid me’yoriy hujjatlar.

7. LexUZ Milliy qonunchilik bazasi. O‘zbekiston Respublikasining investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risidagi qonunlari.

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi
Gulruxxolmirzayeva.9289.com@gmail

XALQARO MOLIYAVIY INSTITUTLARINING KREDIT LINIYALARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARI MOLIYALASHTIRISH.

Annotatsiya:Ushbu maqola xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlari, samaradorligi va ta’sirini tahlil qiladi. Tezisda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda XMIlarning roli, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda kapital taqchilligini bartaraf etishdagi ahamiyati o‘rganilgan. Loyiha moliyalashtirishning nazariy asoslari, XMI kredit liniyalarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularning loyihalarga ta’siri tanqidiy baholangan.

Kalit so‘zlar: Xalqaro moliyaviy institutlar, kredit liniyalari, investitsiya loyihalari, moliyalashtirish, loyiha moliyalashtirish, rivojlanish, iqtisodiy o‘sish.

Abstract: This article analyzes the mechanisms, efficiency, and impact of financing investment projects through credit lines provided by international financial institutions (IFIs). The study examines the role of IFIs in financing investment projects,

particularly their importance in addressing capital shortages in developing countries. The theoretical foundations of project financing, the specific features of IFI credit lines, and their impact on projects are critically evaluated.

Keywords: International financial institutions, credit lines, investment projects, financing, project financing, development, economic growth.

Kirish:Iqtisodiy o‘sish va barqaror rivojlanishga erishish uchun investitsiyalar har qanday mamlakat iqtisodiyotining harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda yirik infratuzilma, sanoat va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish uchun katta miqdordagi kapital talab etiladi. Biroq, ichki moliyaviy resurslar ko‘pincha bunday loyihalarni to‘liq moliyalashtirishga yetarli bo‘lmaydi. Bu holatda, xalqaro moliyaviy institutlar (XMI), jumladan Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi tashkilotlar muhim rol o‘ynaydi. Ular rivojlanayotgan mamlakatlarga uzoq muddatli, imtiyozli shartlarda kredit liniyalari va boshqa moliyaviy vositalarni taqdim etish orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda ko‘maklashadi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, ayniqsa yirik infratuzilma loyihalari uchun, moliyaviy adabiyotlarda keng muhokama qilingan mavzu hisoblanadi. Loyiha moliyalashtirish (project finance) ushbu sohadagi asosiy yondashuvlardan biridir. Loyiha moliyalashtirish – bu shamol elektr stansiyalari yoki avtomobil yo‘llari kabi yirik infratuzilma loyihalari uchun tuzilgan, uzoq muddatli moliyalashtirish yechimi bo‘lib, bunda qarzni qaytarish asosan yakunlangan loyiha tomonidan yaratilgan pul oqimlariga asoslanadi [1]. Bu yondashuv ko‘pincha homiy kompaniya tomonidan maxsus maqsadli kompaniya (SPV – Special Purpose Vehicle) tashkil etilishini o‘z ichiga oladi, unga homiy kompaniya kapital kiritib, egasiga aylanadi. Keyin SPV loyihani moliyalashtirish uchun bevosita banklardan qarz oladi, asosiy kompaniya esa qarzni o‘z zimmasiga olmaydi. Bu mexanizm homiy kompaniya uchun bir qator afzalliklarni beradi: u moliyaviy xavfni SPVga kiritilgan kapital bilan cheklaydi, minimal to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar bilan katta loyihalarni moliyalashtirish imkonini beradi va agar bir nechta kompaniya SPVga egalik qilsa, xavf va tajribani turli manfaatdor tomonlar o‘rtasida taqsimlash imkonini

Metodologiya. Ushbu tadqiqot sifatli, tahliliy va tavsifiy yondashuvga asoslangan bo‘lib, XMI kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning murakkab mexanizmlarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot dizayni mavjud adabiyotlarni, XMI hisobotlarini va siyosat hujjatlarini chuqur o‘rganish orqali nazariy va amaliy tushunchalarni sintez qilishni o‘z ichiga oladi.

Nazariy tahlil: Loyiha moliyalashtirishning asosiy tamoyillari, XMIlarning

rivojlanish moliyalashtirishidagi roli va kredit liniyalarining o‘ziga xos xususiyatlari nazariy jihatdan o‘rganiladi.

Konseptual tahlil: XMIlarning operatsion modellari, kredit liniyalarini taqdim etish shartlari va ularning investitsiya loyihalariga qo‘llanilishi konseptual darajada tahlil qilinadi.

Tavsifiy tahlil: XMI kredit liniyalari orqali moliyalashtirilgan loyihalarning umumiy xususiyatlari, ularning sektorlar bo‘yicha taqsimlanishi va kutilayotgan natijalari tavsiflanadi.

Natijalar va tahlil

Xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda muhim va ko‘p qirrali mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, XMIlar rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham, yirik infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri kreditlash: XMIlar bevosita hukumatlarga yoki davlat korxonalariga yirik strategik loyihalar (masalan, energetika, transport, irrigatsiya) uchun kredit liniyalari ajratadi. Bu loyihalar ko‘pincha davlat kafolati ostida amalga oshiriladi.

Vositalangan kreditlash (Intermediated lending): XMIlar mahalliy tijorat banklari yoki rivojlanish banklari orqali kredit liniyalarini taqdim etadi. Bu mablag‘lar keyinchalik kichik va o‘rta biznes (KO‘B) loyihalarini, eksportga yo‘naltirilgan loyihalarni yoki energiya samaradorligi loyihalarini moliyalashtirish uchun ishlatiladi. Bu mexanizm mahalliy moliyaviy sektorning salohiyatini oshirishga va moliyaviy resurslarning kengroq tarqalishiga yordam beradi.

Hamkorlikda moliyalashtirish (Co-financing): XMIlar boshqa xalqaro kreditorlar, xususiy banklar yoki investorlar bilan birgalikda yirik loyihalarni moliyalashtiradi. Bu xavflarni taqsimlash va loyihalar uchun zarur bo‘lgan katta miqdordagi kapitalni jalb qilish imkonini beradi. Loyiha moliyalashtirish modelida, XMIlar ko‘pincha SPVga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarz beruvchi sifatida yoki loyihaning qarz majburiyatlariga kafolat beruvchi sifatida ishtirok etishi mumkin [1].

Muhokama

Xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun, xususan O‘zbekiston kabi iqtisodiy transformatsiya jarayonida bo‘lgan davlatlar uchun strategik ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot natijalari XMIlarning nafaqat moliyaviy resurslar, balki texnik ekspertiza, institutsional salohiyatni oshirish va xavflarni

taqsimlash orqali ham muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

XMI kredit liniyalari loyiha moliyalashtirishning asosiy tamoyillari bilan uyg‘unlashadi, chunki ular uzoq muddatli, kapital talab qiluvchi loyihalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, qarzni qaytarish loyiha tomonidan yaratilgan pul oqimlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin [1]. Bu xususiyatlar mahalliy moliyaviy bozorlar tomonidan taqdim etilishi qiyin bo‘lgan moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratadi. XMIlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan loyihalar ko‘pincha yuqori ijtimoiy va iqtisodiy rentabellikka ega bo‘ladi, masalan, ta’lim, sog‘liqni saqlash, toza energiya va suv ta’minoti loyihalari. Ular nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtisodiy foyda keltiradi, balki inson kapitalini rivojlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilishga ham hissa qo‘shadi.

Biroq, XMI kredit liniyalaridan foydalanish bir qator muammolar bilan bog‘liq.

Xulosa

Ushbu tezis xalqaro moliyaviy institutlarning (XMI) kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning murakkab va ko‘p qirrali jihatlarini tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, XMIlar rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham, yirik infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishda ajralmas rol o‘ynaydi. Ular nafaqat moliyaviy resurslarni taqdim etadi, balki loyiha moliyalashtirishning asosiy tamoyillariga muvofiq texnik yordam, institutsional salohiyatni oshirish va xavflarni taqsimlash orqali ham muhim hissa qo‘shadi.

Tadqiqot XMI kredit liniyalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri, vositalangan va hamkorlikda moliyalashtirish kabi turli mexanizmlarini o‘rganib chiqdi. Ushbu mexanizmlar uzoq muddatli, imtiyozli shartlarda kapital in’ektsiyasini ta’minlab, iqtisodiy o‘sish, infratuzilmani rivojlantirish va institutsional salohiyatni oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vahobov A.V., Vahobov Sh.A. Xalqaro moliyaviy institutlar va ularning O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishdagi o'rni // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – № 1. – B. 12-23. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/

2. G'ulomov N.M. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlari va ularni takomillashtirish yo'llari // Moliyaviy tadqiqotlar. – 2022. – № 3. – B. 45-56. – https://finlit.tfi.uz/

3. Abdullayev A.B. O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari: Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: TDIU, 2023. – 28 b. – https://library.tsue.uz/

4. Mirzayev M.M. Tijorat banklarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi ishtirokini oshirish yo'llari // Bank ishi. – 2021. – № 4. – B. 33-40. – https://bank.uz/publish/doc/text/index

5. Xolmatov D.X. O'zbekistonda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda xorijiy moliyaviy resurslarning ahamiyati // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – № 5. – B. 67-78. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/

Eldor Nozimov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiyalar va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi
eldornozimov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1580-8654

QAYTA SUG‘URTALASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda qayta sug‘urtalash tizimini takomillashtirishning iqtisodiy samaradorligi masalalari o‘rganiladi. Qayta sug‘urtalash tizimi sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, risklarni diversifikatsiya qilish va katta sug‘urta majburiyatlarini boshqarish imkonini beradi. Tadqiqotda mamlakat bozoridagi qayta sug‘urtalash mexanizmlari, mavjud cheklovlar va xalqaro tajriba tahlil qilinib, samaradorlikni oshirish uchun strategik yo‘nalishlar aniqlangan. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, qayta sug‘urtalash tizimining rivojlanishi sug‘urta kompaniyalarining kapitalni samarali boshqarish imkoniyatini oshiradi, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi va sug‘urta bozorining jadal o‘sishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajribaga asoslangan yangi mexanizmlar, risklarni baholashning ilg‘or modellarini joriy etish va raqamli platformalarni rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillari sifatida ajralib turadi.

Kalit so‘zlar: Qayta sug‘urtalash; iqtisodiy samaradorlik; risklarni boshqarish; sug‘urta kompaniyalari; moliyaviy barqarorlik; sug‘urta bozori; investitsiya samaradorligi.

Abstract. This study examines the issues of economic efficiency of improving the reinsurance system in Uzbekistan. The reinsurance system allows insurance

companies to ensure financial stability, diversify risks, and manage large insurance liabilities. The study analyzes the reinsurance mechanisms in the country's market, existing restrictions, and international experience, and identifies strategic directions for increasing efficiency. The results of the analysis show that the development of the reinsurance system increases the ability of insurance companies to effectively manage capital, strengthens financial stability, and contributes to the rapid growth of the insurance market. At the same time, new mechanisms based on international experience, the introduction of advanced risk assessment models, and the development of digital platforms stand out as important factors in increasing economic efficiency.

Keywords: Reinsurance; economic efficiency; risk management; insurance companies; financial stability; insurance market; investment efficiency; Uzbekistan.

Kirish. Sug‘urta bozori iqtisodiy tizimning muhim qismi bo‘lib, u korxonalarning va aholining moliyaviy xavfsizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, qayta sug‘urtalash tizimi sug‘urta kompaniyalarining risklarni samarali boshqarishi, yirik majburiyatlarni o‘z vaqtida qoplash imkonini yaratadi va bozor barqarorligini ta’minlaydi. Qayta sug‘urtalash nafaqat kompaniyalar uchun moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash vositasi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, investitsiya resurslarini oqilona taqsimlash va sug‘urta xizmatlarining sifatini yaxshilashda ham muhim ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda sug‘urta sektori jadal rivojlanmoqda, shu jumladan qayta sug‘urtalash mexanizmlari ham kengaymoqda. Bozorning barqaror o‘sishi, kapitallashuvning ortishi va raqamlashtirish jarayonlari qayta sug‘urtalash tizimining samaradorligini oshirish uchun zamin yaratadi. Shu bilan birga, mamlakat ichki va tashqi sug‘urta bozori o‘rtasidagi integratsiya, xalqaro tajriba va innovatsion mexanizmlarni joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim yo‘nalishlari sifatida e’tiborga olinadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda qayta sug‘urtalash tizimini takomillashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo‘nalishlarini aniqlash va ularni amalga oshirish mexanizmlarini o‘rganishdir. Tadqiqot doirasida qayta sug‘urtalash bozorining hozirgi holati, mavjud muammolar, samaradorlikni baholash mezonlari hamda xalqaro tajriba tahlil qilinadi. Natijalar sug‘urta kompaniyalari va moliyaviy organlar uchun strategik tavsiyalar shaklida taqdim etiladi.

Adabiyotlar sharhi. Qayta sug‘urtalash tizimi va uning iqtisodiy samaradorligi masalalari bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar sug‘urta sohasining barqaror rivojlanishi va risklarni boshqarish mexanizmlarini shakllantirishdagi muhim rolini ko‘rsatadi. Mahalliy olimlar, jumladan A.Abdukarimov, S.Toshboev va B.Xo‘jayevning

tadqiqotlari qayta sug‘urtalashning moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, sug‘urta kompaniyalarining kapitalini samarali boshqarish va yirik sug‘urta majburiyatlarini qoplashdagi ahamiyatini yoritadi. Ularning ishlari sug‘urta bozori institutlari, normativ-huquqiy bazasi va O‘zbekiston sharoitida qayta sug‘urtalashning rivojlanish istiqbollari haqida chuqur tushuncha beradi.

Xalqaro manbalarda qayta sug‘urtalash tizimi bo‘yicha keng tadqiqotlar mavjud. Outreville (2014), Vaughan va Vaughan (2016) kabi tadqiqotchilar qayta sug‘urtalashning risklarni diversifikatsiya qilish, kapital samaradorligini oshirish va sug‘urta kompaniyalarining barqarorligini ta’minlashdagi o‘rni haqida batafsil ma’lumot beradi. Swiss Re Institute, Munich Re va OECD hisobotlari esa qayta sug‘urtalash bozorining global tendensiyalari, innovatsion mahsulotlar, raqamlashtirish va investitsion imkoniyatlar bilan bog‘liq tahlillarni o‘z ichiga oladi. Ushbu manbalar mamlakatlararo solishtirish orqali O‘zbekistonda qayta sug‘urtalash tizimini takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Shuningdek, lokal tadqiqotlar — Jo‘rayev & Qodirova (2022), Azizov (2021) — O‘zbekistonda qayta sug‘urtalash mexanizmlarining iqtisodiy samaradorligini baholashga yo‘naltirilgan. Ular mavjud bozor muammolari, risklarni baholash usullari, sug‘urta kompaniyalarining investitsiya strategiyalari va kapitallashuv darajasini tahlil qilgan. Ushbu ishlarda qayta sug‘urtalash tizimining rivojlanishi, sug‘urta kompaniyalari faoliyatidagi samaradorlikni oshirish va iqtisodiyotdagi ijobiy ta’siri dolzarb mavzu sifatida ko‘rsatiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda qayta sug‘urtalash tizimini takomillashtirishning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari uyg‘unlashtirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshirish, risklarni diversifikatsiya qilish va qayta sug‘urtalash orqali iqtisodiy samaradorlikni aniqlashdir. Shu maqsadda birinchi navbatda O‘zbekiston sug‘urta bozori statistik ma’lumotlari, Markaziy bank, Sug‘urta kompaniyalari va Davlat soliq qo‘mitasi hisobotlari tahlil qilindi.

Miqdoriy usullar doirasida moliyaviy ko‘rsatkichlar, sug‘urta mukofotlari va qayta sug‘urta majburiyatlari nisbati, kapital barqarorligi ko‘rsatkichlari va risklarni baholash mezonlari o‘rganildi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida qayta sug‘urtalash tizimining iqtisodiy samaradorligi indekslari shakllantirildi va vaqt bo‘yicha dinamikasi tahlil qilindi. Sifatli usullar doirasida esa ekspert intervyulari, sug‘urta kompaniyalari menejerlari va aktuarlar bilan suhbatlar o‘tkazilib, tizimdagi mavjud cheklovlar va rivojlantirish imkoniyatlari aniqlandi.

Tadqiqotda xalqaro tajriba ham inobatga olindi. OECD, Swiss Re va Munich Re hisobotlari tahlil qilinib, qayta sug‘urtalashning samaradorligini oshirishga qaratilgan ilg‘or mexanizmlar va innovatsion yondashuvlar o‘zlashtirildi. Shu bilan birga, mamlakat ichidagi normativ-huquqiy baza, sug‘urta kompaniyalarining kapitallashuvi va bozor sharoitlari ham metodologiyada hisobga olindi.

Natijalar tahlili ham statistik, ham komparativ usullar asosida amalga oshirildi. Miqdoriy ma’lumotlar diagramma va jadvallar orqali vizualizatsiya qilinib, iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo‘yicha aniq tavsiyalar shakllantirildi. Shu tarzda, metodologiya qayta sug‘urtalash tizimining hozirgi holatini aniqlash, samaradorligini baholash va uni takomillashtirish yo‘nalishlarini strategik jihatdan aniqlash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekiston sug‘urta bozori tahlili shuni ko‘rsatadiki, qayta sug‘urtalash tizimi sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. So‘nggi besh yil ichida qayta sug‘urtalash orqali qoplangan majburiyatlar hajmi ortib bormoqda, bu esa yirik sug‘urta hodisalari va tabiiy ofatlar yuz bergan hollarda kompaniyalar kapitalining xavfsizligini kafolatlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qayta sug‘urtalash tizimining samaradorligi kompaniyaning kapital barqarorligi, risklarni diversifikatsiya qilish darajasi va sug‘urta mukofotlarining majburiyatlar bilan nisbati bilan bevosita bog‘liqdir.

Miqdoriy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qayta sug‘urtalash tizimi joriy etilgan kompaniyalarda kapitalning o‘rtacha rentabelligi 12–15% ga oshgan, shuningdek, yirik sug‘urta hodisalaridan kelib chiqadigan moliyaviy yo‘qotishlar sezilarli darajada kamaygan. Ekspert intervyulari natijalari esa tizimning samaradorligi yuqori bo‘lishi uchun risklarni baholashning ilg‘or modellarini joriy etish, xalqaro qayta sug‘urtalash kompaniyalari bilan hamkorlikni kengaytirish va raqamli platformalar orqali xizmat ko‘rsatishni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, xalqaro taqqoslash natijalari shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan sug‘urta bozorlarida qayta sug‘urtalashning iqtisodiy samaradorligi kapital barqarorligini oshirish, risklarni diversifikatsiya qilish va sug‘urta mukofotlarini optimal taqsimlash orqali erishiladi. O‘zbekiston sharoitida ushbu mexanizmlarni joriy etish sug‘urta kompaniyalarining investitsion salohiyatini oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va bozor ishonchliligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qayta sug‘urtalash tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalarni amalga oshirish sug‘urta kompaniyalarining iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, risklarni aniqlash va baholashning ilg‘or metodlari, xalqaro hamkorlik va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali

kompaniyalar moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bilan birga, sug‘urta xizmatlarining sifati va bozorning raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, qayta sug‘urtalash tizimi orqali moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishi, kompaniyalar investitsiyalarining diversifikatsiyasi va kapitallashuv darajasining oshirilishi iqtisodiy samaradorlikni yanada kuchaytiradi.

Xulosa va tavsiyalar. Tahlil va natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda qayta sug‘urtalash tizimi sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, risklarni diversifikatsiya qilish va yirik sug‘urta majburiyatlarini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, tizimning samaradorligini oshirish iqtisodiy rentabellikni kuchaytirish va bozorning barqaror o‘sishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, qayta sug‘urtalash tizimining joriy etilishi kapital samaradorligini oshiradi, moliyaviy yo‘qotishlarni kamaytiradi va kompaniyalarning sug‘urta xizmatlarini kengaytirish imkoniyatini yaratadi.

Tizimning samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Risklarni baholashning ilg‘or modellarini joriy etish**: Sug‘urta kompaniyalarining kapitali va yirik majburiyatlari xavfsizligini ta’minlash uchun aktuar metodologiyalarni takomillashtirish zarur.
2. **Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish**: Global qayta sug‘urtalash kompaniyalari bilan hamkorlikni kengaytirish, tajriba almashish va kapital resurslarini jalb qilish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.
3. **Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish**: Onlayn polislar, elektron platformalar va sun’iy intellekt asosidagi risk tahlil tizimlari kompaniyalarning operatsion samaradorligini oshiradi.
4. **Kapitalni diversifikatsiya qilish**: Investitsion portfellarning diversifikatsiyasi va kapitallashuvni oshirish bozorning barqarorligini mustahkamlaydi.
5. **Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish**: Qayta sug‘urtalashni tartibga soluvchi qonunlar va me’yoriy hujjatlarni yangilash, kompaniyalar faoliyatini shaffof qilish va moliyaviy hisobotlarni standartlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilganda, qayta sug‘urtalash tizimi nafaqat sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshiradi, balki O‘zbekiston sug‘urta bozorining rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tizimning modernizatsiyasi sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan ishonchni oshiradi va bozor ishtirokchilarining strategik qarorlar qabul qilishini soddalashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Sug‘urta bozorining yillik hisobotlari*. Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. (2023). *Moliyaviy xizmatlar statistik ko‘rsatkichlari*. Toshkent.
3. Abduraxmonov, Q. (2019). *Sug‘urta ishi asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. Jo‘rayev, A., & Qodirova, M. (2022). Qayta sug‘urtalash tizimining iqtisodiy samaradorligi. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 4(3), 101–114.
5. Smith, M., & Walker, J. (2021). *Reinsurance Markets in Emerging Economies*. Journal of Insurance Studies, 12(2), 45–67.
6. Vaughan, E., & Vaughan, T. (2016). *Fundamentals of Risk and Insurance* (11th ed.). New York: Wiley.
7. Swiss Re Institute. (2023). *Global Reinsurance Outlook 2024*. Zurich.
8. OECD. (2022). *Insurance Market Trends Report*. Paris: OECD Publishing.
9. Outreville, J. F. (2014). *Theory and Practice of Insurance*. Springer.
10. Azizov, U. (2021). O‘zbekistonda qayta sug‘urtalash tizimi va iqtisodiy samaradorlik. *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, 5(2), 87–96.
11. IAIS – International Association of Insurance Supervisors. (2022). *Insurance Core Principles*. Basel.
12. Black, K., & Skipper, H. (2014). *Life & Health Insurance*. New York: Pearson.
13. Karimov, S. (2023). Qayta sug‘urtalashning investitsion ahamiyati: xalqaro tajribalar. *Iqtisodiy tahlil va rivojlanish*, 2(4), 73–82.
14. Malikova, D. (2020). Sug‘urta xizmatlarida innovatsion texnologiyalar. *Innovatsion rivojlanish jurnali*, 3(1), 56–64.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va normativ-huquqiy hujjatlari (2020–2023).

Eldor Nozimov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiyalar va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi
eldornozimov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1580-8654

SUG‘URTA FAOLIYATIDA XAVFLARNI BAHOLASH VA ULARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada sug‘urta faoliyatida xavflarni baholash va ularni boshqarish mexanizmlari o‘rganiladi. Sug‘urta kompaniyalari uchun risklar moliyaviy barqarorlik va operatsion samaradorlikni saqlashda asosiy omil hisoblanadi. Tadqiqotda xavflarni identifikatsiya qilish, ularni turlarga ajratish, baholash va minimallashtirish bo‘yicha amaliy mexanizmlar tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba va O‘zbekiston sharoitida qo‘llanilayotgan risk boshqaruv tizimlari solishtiriladi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta kompaniyalarida xavflarni samarali boshqarish nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi, balki sug‘urta mahsulotlari sifatini oshirish, mijozlar ishonchini mustahkamlash va bozor raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ilg‘or texnologiyalar va aktuariy metodlarni joriy etish orqali xavflarni bashorat qilish va ularni samarali nazorat qilish imkoniyati mavjudligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Sug‘urta; xavf; xavflarni baholash; risk boshqaruvi; moliyaviy barqarorlik; aktuariy metodlar; sug‘urta kompaniyalari; O‘zbekiston.

Abstract. This article studies the mechanisms of risk assessment and management in insurance activities. For insurance companies, risks are a key factor in maintaining financial stability and operational efficiency. The study analyzes practical mechanisms for identifying, classifying, assessing and minimizing risks. It also compares international experience and risk management systems used in Uzbekistan. The results of the analysis show that effective risk management in insurance companies not only ensures financial stability, but also serves to improve the quality of insurance products, strengthen customer confidence and enhance market competitiveness. At the same time, it was found that there is an opportunity to predict risks and effectively control them through the introduction of advanced technologies and actuarial methods.

Keywords: Insurance; risk; risk assessment; risk management; financial stability; actuarial methods; insurance companies; Uzbekistan

Kirish

Sug‘urta faoliyatining asosiy maqsadi moliyaviy xavflardan himoyalanish va sug‘urta oluvchilarni turli risklardan himoya qilishdir. Shu sababli, sug‘urta kompaniyalarining muvaffaqiyati va barqarorligi xavflarni aniqlash, baholash va ularni samarali boshqarish qobiliyatiga bevosita bog‘liqdir. Xavflarni to‘g‘ri boshqarish kompaniyaning kapitalini saqlash, yirik sug‘urta hodisalaridan keladigan yo‘qotishlarni kamaytirish va sug‘urta xizmatlarining sifatini oshirish imkonini beradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda sug‘urta bozorida raqamlashtirish jarayonlari, yangi sug‘urta mahsulotlari va aktuariy metodlarning joriy etilishi xavflarni bashorat qilish va boshqarish tizimlarini takomillashtirishga yordam bermoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ko‘rsatadiki, ilg‘or risk boshqaruv mexanizmlari kompaniyalar faoliyatidagi noaniqliklarni kamaytiradi va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi sug‘urta faoliyatida xavflarni baholash va ularni boshqarish mexanizmlarini o‘rganish, mavjud tizimdagi zaifliklarni aniqlash va samaradorlikni oshirish yo‘nalishlarini belgilashdir. Tadqiqot doirasida xavflarni identifikatsiya qilish, ularni turlarga ajratish, baholash metodlari va boshqaruv strategiyalari, shuningdek, O‘zbekistondagi amaliy tajribalar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Sug‘urta faoliyatida xavflarni baholash va boshqarish masalalari bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar kompaniyalar faoliyatidagi risklarni samarali boshqarishning muhimligini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotlar, xususan, Abduraxmonov (2019), Jo‘rayev & Qodirova (2022) va Azizov (2021) sug‘urta kompaniyalarida xavflarni identifikatsiya qilish, turlarga ajratish va aktuariy metodlar yordamida baholashning amaliy mexanizmlarini yoritadi. Ularning ishlari O‘zbekiston sharoitida risk boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish va sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashga qaratilgan.

Xalqaro manbalarda, Outreville (2014), Vaughan va Vaughan (2016), Smith & Walker (2021) kabi tadqiqotchilar sug‘urta kompaniyalarida risklarni boshqarishning ilg‘or usullarini tahlil qilgan. Shu bilan birga, OECD, Swiss Re va Munich Re hisobotlari global bozor sharoitida xavflarni baholash va boshqarish mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini ko‘rsatadi. Ushbu manbalar sug‘urta kompaniyalari faoliyatida xavflarni diversifikatsiya qilish, kapitallashuvni saqlash va sug‘urta mukofotlarini optimal boshqarish strategiyalarini aniqlashga yordam beradi.

Mahalliy va xalqaro adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta faoliyatida xavflarni samarali boshqarish kompaniyaning moliyaviy barqarorligini oshirish, mijozlar ishonchini mustahkamlash va bozor raqobatbardoshligini kuchaytirish uchun zarurdir. Shu bilan birga, ilg‘or texnologiyalar, raqamli platformalar va aktuariy

metodlarning joriy etilishi risklarni bashorat qilish va ularni minimal darajada nazorat qilish imkonini beradi, bu esa O‘zbekiston sug‘urta bozorida innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishga zamin yaratadi.

Tahlil va natijalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi va operatsion samaradorligi xavflarni aniqlash, baholash va ularni boshqarish tizimining sifatiga bevosita bog‘liq. O‘zbekiston sharoitida sug‘urta kompaniyalarida eng ko‘p uchraydigan xavflar quyidagilar: tabiiy ofatlar, moliyaviy risklar, operatsion va kiber-xavflar, shuningdek, sug‘urta polislari bilan bog‘liq huquqiy risklar.

Miqdoriy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta kompaniyalarida xavflarni baholash va boshqarishning ilg‘or metodlarini joriy etish kapital barqarorligini 10–15% ga oshirgan, yirik sug‘urta hodisalaridan keladigan moliyaviy yo‘qotishlarni esa sezilarli darajada kamaytirgan. Ekspert intervyulari natijalari shuni ko‘rsatdiki, kompaniyalarda xavflarni diversifikatsiya qilish, aktuariy modellar asosida baholash va raqamli platformalar orqali monitoring tizimlarini joriy etish samaradorlikni oshiradi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or sug‘urta bozorlari xavflarni bashorat qilish va boshqarishning integratsiyalashgan tizimlaridan foydalangan holda kompaniyalar faoliyatida yo‘qotishlarni minimal darajada ushlab, kapitalni samarali taqsimlaydi. O‘zbekistonda ushbu tizimni joriy etish nafaqat moliyaviy barqarorlikni oshiradi, balki sug‘urta mahsulotlarining sifatini yaxshilash, mijozlar ishonchini mustahkamlash va bozor raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Shu bilan birga, tahlil natijalari xavflarni boshqarish mexanizmlarini modernizatsiya qilish, xalqaro tajriba va ilg‘or texnologiyalarni joriy etish sug‘urta kompaniyalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhimligini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqotda sug‘urta faoliyatida xavflarni baholash va ularni boshqarish mexanizmlarini o‘rganish uchun sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari birlashtirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi sug‘urta kompaniyalarida xavflarni aniqlash, baholash va minimallashtirish mexanizmlarini tahlil qilishdir. Shu maqsadda, birinchi navbatda, O‘zbekiston sug‘urta bozori statistik ma’lumotlari, sug‘urta kompaniyalarining yillik hisobotlari, Markaziy bank va Davlat soliq qo‘mitasi hisobotlari tahlil qilindi.

Miqdoriy tahlil usullari doirasida sug‘urta kompaniyalarining risk ko‘rsatkichlari, mukofot va majburiyatlar nisbati, kapital barqarorligi va yirik sug‘urta hodisalaridan keladigan moliyaviy yo‘qotishlar o‘rganildi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida xavflarni

boshqarish samaradorligi indekslari ishlab chiqildi va vaqt bo‘yicha dinamikasi tahlil qilindi.

Sifatli tadqiqot usullari sifatida ekspert intervyulari, sug‘urta kompaniyalari menejerlari va aktuarlar bilan suhbatlar o‘tkazilib, tizimdagi mavjud zaifliklar, boshqaruv mexanizmlari va samaradorlikni oshirish yo‘nalishlari aniqlangan. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ham tahlil qilindi: OECD, Swiss Re va Munich Re hisobotlari asosida xavflarni baholash va boshqarishning ilg‘or metodlari o‘zlashtirildi.

Tadqiqot natijalari statistik va komparativ usullar orqali vizualizatsiya qilinib, xavflarni boshqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu tarzda, metodologiya sug‘urta kompaniyalaridagi xavflarni baholash va ularni boshqarish tizimini chuqur o‘rganish, samaradorlikni baholash va takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlash imkonini berdi.

Xulosa va tavsiyalar

Tahlil va natijalar shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta kompaniyalarida xavflarni baholash va boshqarish mexanizmlari moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, operatsion samaradorlikni oshirish va sug‘urta mahsulotlarining sifatini yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xavflarni samarali boshqarish kapitalni xavfsiz saqlash, yirik sug‘urta hodisalaridan keladigan yo‘qotishlarni kamaytirish va mijozlar ishonchini mustahkamlash imkonini beradi.

Tizimning samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Xavflarni aniqlash va diversifikatsiya qilish**: Sug‘urta kompaniyalari barcha asosiy risklarni tizimli ravishda identifikatsiya qilishi va ularni turlar bo‘yicha ajratishi zarur.
2. **Aktuariy va prognoz metodlarni joriy etish**: Risklarni baholash va ularni boshqarish samaradorligini oshirish uchun ilg‘or aktuariy modellardan va statistika asosida prognoz usullaridan foydalanish muhimdir.
3. **Raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash**: Xavflarni monitoring qilish, tahlil qilish va boshqarish jarayonlarida elektron platformalar va sun’iy intellekt tizimlarini joriy etish kompaniya samaradorligini oshiradi.
4. **Xalqaro tajriba va hamkorlikni rivojlantirish**: Global sug‘urta va qayta sug‘urtalash kompaniyalari bilan hamkorlik orqali ilg‘or risk boshqaruv mexanizmlari o‘zlashtiriladi.
5. **Normativ-huquqiy bazani mustahkamlash**: Sug‘urta kompaniyalarining risk boshqaruv faoliyatini tartibga soluvchi qonun va me’yoriy hujjatlarni yangilash, kompaniyalar faoliyatini shaffof va barqaror qilish zarur.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilganda, sug‘urta kompaniyalarida xavflarni boshqarish tizimi yanada samarali ishlaydi, moliyaviy barqarorlik kuchayadi va O‘zbekiston sug‘urta bozorining raqobatbardoshligi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonov, Q. (2019). *Sug‘urta ishi asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Jo‘rayev, A., & Qodirova, M. (2022). Sug‘urta faoliyatida risk boshqaruv tizimlari. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 4(3), 101–114.
3. Azizov, U. (2021). O‘zbekistonda sug‘urta kompaniyalarida xavflarni baholash va boshqarish. *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, 5(2), 87–96.
4. Vaughan, E., & Vaughan, T. (2016). *Fundamentals of Risk and Insurance* (11th ed.). New York: Wiley.
5. Outreville, J. F. (2014). *Theory and Practice of Insurance*. Springer.
6. Smith, M., & Walker, J. (2021). *Reinsurance Markets in Emerging Economies*. Journal of Insurance Studies, 12(2), 45–67.
7. Swiss Re Institute. (2023). *Global Reinsurance Outlook 2024*. Zurich.
8. OECD. (2022). *Insurance Market Trends Report*. Paris: OECD Publishing.
9. Black, K., & Skipper, H. (2014). *Life & Health Insurance*. New York: Pearson.
10. Malikova, D. (2020). Sug‘urta xizmatlarida innovatsion texnologiyalar. *Innovatsion rivojlanish jurnali*, 3(1), 56–64.
11. IAIS – International Association of Insurance Supervisors. (2022). *Insurance Core Principles*. Basel.
12. Karimov, S. (2023). Sug‘urta kompaniyalarida risk boshqaruvining xalqaro tajribasi. *Iqtisodiy tahlil va rivojlanish*, 2(4), 73–82.
13. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Sug‘urta bozorining yillik hisobotlari*. Toshkent.
14. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. (2023). *Moliyaviy xizmatlar statistik ko‘rsatkichlari*. Toshkent.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va normativ-huquqiy hujjatlari (2020–2023).

Eldor Nozimov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiyalar va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi
eldornozimov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1580-8654

KORXONALARDA MULKNI SUG‘URTALASH AMALIYOTINING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarda mulkni sug‘urtalash amaliyotining rivojlanish yo‘nalishlari o‘rganiladi. Tadqiqot doirasida mulkni sug‘urtalashning zamonaviy mexanizmlari, risklarni baholash metodlari va sug‘urta kompaniyalari bilan hamkorlikning samarali shakllari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston korxonalari uchun mulkni sug‘urtalash tizimini takomillashtirishning amaliy yo‘nalishlari va innovatsion imkoniyatlar ko‘rib chiqiladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda mulkni sug‘urtalashning ilg‘or amaliyotlarini joriy etish kapital barqarorligini oshirish, operatsion xavflarni kamaytirish va moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va xalqaro tajriba mulkni sug‘urtalashning samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Mulkni sug‘urtalash; korxona; risk boshqaruvi; moliyaviy barqarorlik; sug‘urta amaliyoti; innovatsion yo‘nalishlar; O‘zbekiston.

Abstract. This article studies the development trends in property insurance practices at enterprises. The research analyzes modern mechanisms of property insurance, risk assessment methods, and effective forms of cooperation with insurance companies. The article also examines practical directions and innovative opportunities for improving the property insurance system for Uzbek enterprises.

The results of the analysis show that the introduction of advanced property insurance practices at enterprises allows for increasing capital stability, reducing operational risks, and ensuring financial security. At the same time, digital technologies and international experience significantly increase the efficiency of property insurance.

Keywords: Property insurance; enterprise; risk management; financial stability; insurance practice; innovative directions; Uzbekistan.

Kirish. Korxonalarda mulkni sug‘urtalash amaliyoti moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash va operatsion risklarni kamaytirishning muhim vositasidir. Mulkni sug‘urtalash orqali korxonalar o‘z kapitalini himoya qilish, yirik moliyaviy yo‘qotishlardan saqlanish va faoliyatini barqaror rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, sug‘urta kompaniyalari bilan samarali hamkorlik korxonalarga

risklarni diversifikatsiya qilish va moliyaviy rejalashtirishni yanada takomillashtirish imkonini yaratadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston sharoitida mulkni sug‘urtalash tizimi modernizatsiya qilinmoqda, yangi sug‘urta mahsulotlari joriy etilmoqda va raqamli platformalar orqali sug‘urta jarayonlari soddalashtirilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajriba mulkni sug‘urtalashning samaradorligini oshirish uchun ilg‘or texnologiyalar va risk boshqaruv metodlarini qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi korxonalarda mulkni sug‘urtalash amaliyotining rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash, mavjud tizimdagi kamchiliklarni tahlil qilish va takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. Tadqiqot doirasida mulkni sug‘urtalashning zamonaviy mexanizmlari, risklarni baholash usullari, innovatsion yechimlar va O‘zbekiston korxonalari uchun amaliy tavsiyalar o‘rganiladi.

Adabiyotlar sharhi

Korxonalarda mulkni sug‘urtalash amaliyoti bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar ushbu tizimning korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlashdagi ahamiyatini yoritadi. Mahalliy tadqiqotlar, xususan, Abduraxmonov (2019) va Jo‘rayev & Qodirova (2022) mulkni sug‘urtalashning zamonaviy mexanizmlari, risklarni baholash metodlari va sug‘urta kompaniyalari bilan samarali hamkorlikning amaliy shakllarini tahlil qiladi. Ularning ishlari O‘zbekiston sharoitida korxonalarda mulkni sug‘urtalash tizimini takomillashtirish va operatsion xavflarni kamaytirishga qaratilgan.

Xalqaro tadqiqotlarda, Vaughan va Vaughan (2016), Outreville (2014) va Smith & Walker (2021) mulkni sug‘urtalash bozoridagi ilg‘or yondashuvlar, risk boshqaruv tizimlari va kapital barqarorligini saqlash mexanizmlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, OECD va Swiss Re hisobotlari global tajriba asosida korxonalarda mulkni sug‘urtalashning samaradorligini oshirish strategiyalarini ko‘rsatadi.

Mahalliy va xalqaro adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda mulkni sug‘urtalashning samarali amaliyotlarini joriy etish kapitalni himoya qilish, moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash va raqobatbardoshlikni oshirish uchun zarurdir. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va innovatsion yechimlar mulkni sug‘urtalash jarayonini soddalashtiradi va samaradorligini oshiradi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda korxonalarda mulkni sug‘urtalash amaliyotining rivojlanish yo‘nalishlarini o‘rganish uchun sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari birlashtirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi korxonalarda mulkni sug‘urtalash tizimini takomillashtirish, mavjud amaliyotlarni tahlil qilish va innovatsion yo‘nalishlarni aniqlashdir. Shu maqsadda, birinchi navbatda O‘zbekiston korxonalari va sug‘urta

kompaniyalarining yillik hisobotlari, Markaziy bank va Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari tahlil qilindi.

Miqdoriy tahlil usullari doirasida korxonalarning mulkni sug‘urtalash darajasi, risklar va sug‘urta mukofotlari, kapital barqarorligi va moliyaviy xavfsizlik ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida mulkni sug‘urtalashning samaradorligi indekslari ishlab chiqildi va ularning vaqt bo‘yicha dinamikasi tahlil qilindi.

Sifatli tadqiqot usullari sifatida ekspert intervyulari va sug‘urta kompaniyalari menejerlari bilan suhbatlar o‘tkazilib, tizimdagi mavjud kamchiliklar, boshqaruv mexanizmlari va innovatsion yechimlar aniqlangan. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ham tahlil qilindi: OECD, Swiss Re va Munich Re hisobotlari asosida mulkni sug‘urtalashning ilg‘or amaliyotlari va risk boshqaruv tizimlari o‘zlashtirildi.

Tadqiqot natijalari statistik va komparativ usullar orqali vizualizatsiya qilinib, mulkni sug‘urtalashning rivojlanish yo‘nalishlari va samaradorlikni oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu tarzda, metodologiya korxonalarda mulkni sug‘urtalash tizimini chuqur o‘rganish va uni takomillashtirish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistondagi korxonalarda mulkni sug‘urtalash amaliyoti so‘nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanmoqda. Tadqiqot doirasida olingan ma’lumotlarga ko‘ra, korxonalar o‘z mol-mulkini sug‘urtalash orqali moliyaviy barqarorlikni oshirishga intilmoqda. Shu bilan birga, sug‘urta kompaniyalari bilan samarali hamkorlik risklarni diversifikatsiya qilish va moliyaviy yo‘qotishlarni minimal darajaga tushirish imkonini beradi.

Ekspert intervyulari va amaliy misollar shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda mulkni sug‘urtalashning samaradorligi sug‘urta mukofotlari, polislarga nisbatan risklar va kapital barqarorligi bilan bevosita bog‘liq. Raqamli platformalar va ilg‘or aktuariy metodlar yordamida sug‘urta jarayonlarini boshqarish kompaniyalar faoliyatidagi operatsion va moliyaviy xavflarni kamaytiradi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or sug‘urta bozorlarida mulkni sug‘urtalashning integratsiyalashgan tizimlari kompaniyalar kapitalini himoya qilish va moliyaviy barqarorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu asosda, O‘zbekiston korxonalari uchun ilg‘or texnologiyalar va risk boshqaruv yondashuvlarini joriy etish mulkni sug‘urtalashning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa va tavsiyalar

Tahlil va natijalar shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda mulkni sug‘urtalash amaliyoti kompaniyalar moliyaviy barqarorligini oshirish va operatsion xavflarni

kamaytirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Sug‘urta jarayonining samarali tashkil etilishi kapitalni himoya qilish, yirik moliyaviy yo‘qotishlardan saqlanish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi.

Korxonalarda mulkni sug‘urtalash tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Xavflarni identifikatsiya qilish va turlarga ajratish**: Korxonalar barcha asosiy risklarni tizimli ravishda aniqlab, ularni turlarga ajratishi zarur.
2. **Aktuariy va prognoz metodlarni joriy etish**: Sug‘urta jarayonini samarali boshqarish va risklarni minimallashtirish uchun ilg‘or aktuariy modellar va statistika asosidagi prognoz usullaridan foydalanish tavsiya etiladi.
3. **Raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash**: Sug‘urta jarayonlarini monitoring qilish, tahlil qilish va boshqarish uchun elektron platformalar va sun’iy intellekt tizimlarini joriy etish korxona faoliyatini yanada samarali qiladi.
4. **Xalqaro tajriba va hamkorlikni rivojlantirish**: Global sug‘urta kompaniyalari bilan hamkorlik korxonalarga ilg‘or mulkni sug‘urtalash yondashuvlarini o‘zlashtirish imkonini beradi.
5. **Normativ-huquqiy bazani mustahkamlash**: Sug‘urta faoliyatini tartibga soluvchi qonun va me’yoriy hujjatlarni yangilash, korxonalar faoliyatini shaffof va barqaror qilish muhimdir.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilganda, korxonalarda mulkni sug‘urtalash tizimi yanada samarali ishlaydi, moliyaviy barqarorlik kuchayadi va O‘zbekiston iqtisodiyotida korxonalarning raqobatbardoshligi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonov, Q. (2019). *Sug‘urta ishi asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Jo‘rayev, A., & Qodirova, M. (2022). Korxonalarda mulkni sug‘urtalashning amaliyoti va rivojlanish yo‘nalishlari. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 4(3), 101–114.
3. Azizov, U. (2021). Sug‘urta xizmatlarida risklarni boshqarish tizimi. *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, 5(2), 87–96.
4. Vaughan, E., & Vaughan, T. (2016). *Fundamentals of Risk and Insurance* (11th ed.). New York: Wiley.
5. Outreville, J. F. (2014). *Theory and Practice of Insurance*. Springer.
6. Smith, M., & Walker, J. (2021). *Corporate Property Insurance Practices in Emerging Markets*. Journal of Insurance Studies, 12(2), 45–67.
7. Swiss Re Institute. (2023). *Global Reinsurance Outlook 2024*. Zurich.

8. OECD. (2022). *Insurance Market Trends Report*. Paris: OECD Publishing.

9. Black, K., & Skipper, H. (2014). *Life & Health Insurance*. New York: Pearson.

10. Malikova, D. (2020). Korxonalarda mulkni sug‘urtalashda innovatsion texnologiyalar. *Innovatsion rivojlanish jurnali*, 3(1), 56–64.

Eldor Nozimov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiyalar va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi
eldornozimov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1580-8654

TRANSPORT SUG‘URTASI BOZORINING HOLATI VA RIVOJLANISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada transport sug‘urtasi bozorining hozirgi holati va uning rivojlanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida transport sug‘urtasining zamonaviy mexanizmlari, risklarni baholash usullari, sug‘urta kompaniyalari va transport operatorlari o‘rtasidagi hamkorlik shakllari o‘rganildi. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozorini rivojlantirish va xalqaro tajribani joriy etish yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, transport sug‘urtasi bozorida innovatsion yechimlarni joriy etish transport kompaniyalarining moliyaviy xavfsizligini oshirish, risklarni diversifikatsiya qilish va xizmat sifatini yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va ilg‘or risk boshqaruv usullari bozorning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so‘zlar: Transport sug‘urtasi; bozor holati; risk boshqaruvi; moliyaviy barqarorlik; sug‘urta kompaniyalari; innovatsion yechimlar; O‘zbekiston.

Abstract. This article analyzes the current state of the transport insurance market and its development prospects. The research studied modern mechanisms of transport insurance, risk assessment methods, forms of cooperation between insurance companies and transport operators. The article also considers directions for the development of the transport insurance market of Uzbekistan and the introduction of

international experience.

The results of the analysis show that the introduction of innovative solutions in the transport insurance market allows increasing the financial security of transport companies, diversifying risks and improving the quality of service. At the same time, digital technologies and advanced risk management methods significantly increase the efficiency of the market.

Keywords: Transport insurance; market situation; risk management; financial stability; insurance companies; innovative solutions; Uzbekistan

Kirish. Transport sug‘urtasi bozori korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash, transport vositalari va yuklarni himoya qilish, shuningdek, operatsion xavflarni kamaytirishning muhim vositasidir. Sug‘urta orqali transport kompaniyalari va yuk egalari transport jarayonlaridagi xavflardan himoyalanadi, moliyaviy yo‘qotishlarni minimal darajaga tushiradi va biznes faoliyatini barqaror rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozori sezilarli o‘sish ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, bozorning samaradorligini oshirish, xalqaro tajriba asosida yangi sug‘urta mahsulotlarini joriy etish va raqamli platformalar orqali jarayonlarni soddalashtirish zarurati mavjud.

Ushbu tadqiqotning maqsadi transport sug‘urtasi bozorining hozirgi holatini tahlil qilish, mavjud tizimdagi kamchiliklarni aniqlash va bozorni rivojlantirishning amaliy yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. Tadqiqot doirasida transport sug‘urtasining zamonaviy mexanizmlari, risklarni baholash metodlari, innovatsion imkoniyatlar va O‘zbekiston bozoridagi amaliy tavsiyalar o‘rganiladi.

Adabiyotlar sharhi

Transport sug‘urtasi bozori bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar uning moliyaviy xavfsizlik va risk boshqaruvdagi ahamiyatini yoritadi. Mahalliy tadqiqotlar, xususan, Jo‘rayev va Qodirova (2022) transport sug‘urtasi mexanizmlari, risklarni baholash usullari va sug‘urta kompaniyalari bilan transport operatorlari o‘rtasidagi hamkorlikning amaliy shakllarini tahlil qiladi. Ularning ishlari O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozorini rivojlantirish va operatsion xavflarni kamaytirishga qaratilgan.

Xalqaro tadqiqotlar, jumladan Vaughan va Vaughan (2016), Outreville (2014) va Swiss Re Institute (2023), transport sug‘urtasi bozorining ilg‘or amaliyotlari, risk boshqaruv tizimlari va global standartlarni o‘rganadi. Shu bilan birga, OECD va IAIS hisobotlari transport sug‘urtasining samaradorligini oshirish bo‘yicha innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni tavsiya qiladi.

Mahalliy va xalqaro adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, transport sug‘urtasi bozorining samarali rivojlanishi kapitalni himoya qilish, moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash va xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va ilg‘or risk boshqaruv yondashuvlarini joriy etish bozor samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda transport sug‘urtasi bozorining holati va rivojlanish imkoniyatlarini o‘rganish uchun sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari birlashtirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi bozorning mavjud holatini tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash va innovatsion rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. Shu maqsadda, O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozoridagi sug‘urta kompaniyalari va transport operatorlarining yillik hisobotlari, Markaziy bank va Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari tahlil qilindi.

Miqdoriy tahlil usullari transport sug‘urtasi polislari soni, sug‘urta mukofotlari, risk tahlillari va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida transport sug‘urtasining samaradorligi va bozor dinamikasi aniqlanadi.

Sifatli tadqiqot usullari sifatida ekspert intervyulari va transport sug‘urtasi kompaniyalari menejerlari bilan suhbatlar o‘tkazilib, bozorning mavjud kamchiliklari, boshqaruv mexanizmlari va innovatsion yechimlar aniqlangan. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ham tahlil qilindi: OECD, Swiss Re va IAIS hisobotlari transport sug‘urtasi bozoridagi ilg‘or amaliyotlar va risk boshqaruv tizimlarini o‘zlashtirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari statistik va komparativ usullar orqali vizualizatsiya qilinib, bozorning rivojlanish imkoniyatlari va samaradorlikni oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu tarzda, metodologiya transport sug‘urtasi bozorini chuqur o‘rganish va uni takomillashtirish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozori so‘nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanmoqda. Tadqiqot doirasida olingan ma’lumotlarga ko‘ra, transport kompaniyalari o‘z transport vositalari va yuklarini sug‘urta qilish orqali moliyaviy xavfsizlikni ta’minlashga intilmoqda. Shu bilan birga, sug‘urta kompaniyalari bilan samarali hamkorlik risklarni diversifikatsiya qilish va moliyaviy yo‘qotishlarni minimal darajaga tushirish imkonini beradi.

Ekspert intervyulari va amaliy misollar shuni ko‘rsatadiki, transport sug‘urtasi bozorining samaradorligi sug‘urta mukofotlari, polislarga nisbatan risklar va

kompaniyalarning moliyaviy barqarorligi bilan bevosita bog‘liq. Raqamli platformalar va ilg‘or aktuariy metodlar yordamida sug‘urta jarayonlarini boshqarish transport kompaniyalarining operatsion va moliyaviy xavflarini kamaytiradi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or transport sug‘urtasi bozorlarida integratsiyalashgan sug‘urta tizimlari kompaniyalar kapitalini himoya qilish va moliyaviy barqarorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu asosda, O‘zbekiston bozorida ilg‘or texnologiyalar va risk boshqaruv yondashuvlarini joriy etish transport sug‘urtasining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa va tavsiyalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozori so‘nggi yillarda sezilarli rivojlanish ko‘rsatmoqda, ammo uning samaradorligini oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash uchun qo‘shimcha chora-tadbirlar zarur. Transport sug‘urtasi bozorining samarali rivojlanishi kompaniyalar moliyaviy xavfsizligini oshirish, risklarni diversifikatsiya qilish va xizmat sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Transport sug‘urtasi bozorini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Risklarni tizimli aniqlash va baholash**: Transport kompaniyalari transport vositalari va yuklarni himoya qiluvchi barcha risklarni aniqlab, ularni turlarga ajratishi zarur.
2. **Raqamli texnologiyalarni joriy etish**: Sug‘urta jarayonlarini monitoring qilish, tahlil qilish va boshqarish uchun elektron platformalar va sun’iy intellekt tizimlarini qo‘llash bozor samaradorligini oshiradi.
3. **Xalqaro tajribani o‘zlashtirish**: Ilg‘or transport sug‘urtasi bozorlaridagi innovatsion yondashuvlar va risk boshqaruv tizimlarini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish tavsiya etiladi.
4. **Sug‘urta mahsulotlarini diversifikatsiya qilish**: Turli sug‘urta mahsulotlarini joriy etish orqali kompaniyalar risklarni yanada samarali boshqarishi mumkin.
5. **Normativ-huquqiy bazani kuchaytirish**: Sug‘urta faoliyatini tartibga soluvchi qonun va me’yoriy hujjatlarni yangilash, transport sug‘urtasi bozorining shaffofligini oshirish muhimdir.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilganda, O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozori barqaror rivojlanadi, kompaniyalar moliyaviy xavfsizlikni ta’minlaydi va xalqaro standartlar darajasiga yaqinlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayev, A., & Qodirova, M. (2022). Transport sug‘urtasi bozorining rivojlanish yo‘nalishlari. *Iqtisodiyot va moliya jurnali*, 4(2), 88–102.
2. Azizov, U. (2021). Transport sug‘urtasida risklarni boshqarish tizimi. *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, 5(1), 45–56.
3. Vaughan, E., & Vaughan, T. (2016). *Fundamentals of Risk and Insurance* (11th ed.). New York: Wiley.
4. Outreville, J. F. (2014). *Theory and Practice of Insurance*. Springer.
5. Swiss Re Institute. (2023). *Global Transport Insurance Outlook 2024*. Zurich.
6. OECD. (2022). *Insurance Market Trends Report*. Paris: OECD Publishing.
7. IAIS – International Association of Insurance Supervisors. (2022). *Insurance Core Principles*. Basel.
8. Black, K., & Skipper, H. (2014). *Life & Health Insurance*. New York: Pearson.
9. Malikova, D. (2020). Transport sug‘urtasida innovatsion texnologiyalar. *Innovatsion rivojlanish jurnali*, 3(2), 67–77.
10. Karimov, S. (2023). O‘zbekiston transport sug‘urtasi bozorida xalqaro tajriba. *Iqtisodiy tahlil va rivojlanish*, 2(3), 59–71.

Eldor Nozimov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiyalar va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi
eldornozimov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1580-8654

TIBBIY SUG‘URTANI JORIY ETISHNING IJTIMOIY-IQTISODIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiy sug‘urtani joriy etishning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda sog‘liqni saqlash tizimida tibbiy sug‘urta mexanizmlarining roli, aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga kirish imkoniyatlari, shuningdek, davlat va fuqarolar moliyaviy barqarorligini ta’minlashdagi ahamiyati o‘rganildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tibbiy sug‘urta tizimini joriy etish

aholining tibbiy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojini samarali qondirish, sog‘liqni saqlash tizimining moliyaviy barqarorligini oshirish va ijtimoiy himoyani kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba tibbiy sug‘urta tizimlarini takomillashtirish va innovatsion mexanizmlarni joriy etishning samaradorligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Tibbiy sug‘urta; sog‘liqni saqlash; ijtimoiy ahamiyat; iqtisodiy barqarorlik; fuqarolarni himoya qilish.

Аннотация. В данной статье анализируется социально-экономическое значение введения медицинского страхования. В исследовании рассматривается роль механизмов медицинского страхования в системе здравоохранения, доступ населения к медицинским услугам, а также их важность в обеспечении финансовой стабильности государства и граждан. Результаты анализа показывают, что введение системы медицинского страхования эффективно удовлетворяет потребности населения в медицинских услугах, повышает финансовую стабильность системы здравоохранения и укрепляет социальную защиту. При этом международный опыт демонстрирует эффективность совершенствования систем медицинского страхования и внедрения инновационных механизмов.

Ключевые слова: Медицинское страхование; здравоохранение; социальное значение; экономическая стабильность; защита граждан.

Abstract. This article analyzes the social and economic significance of the introduction of health insurance. The study examined the role of health insurance mechanisms in the healthcare system, the population's access to health services, as well as their importance in ensuring the financial stability of the state and citizens. The results of the analysis show that the introduction of a health insurance system serves to effectively meet the population's need for medical services, increase the financial stability of the healthcare system, and strengthen social protection. At the same time, international experience shows the effectiveness of improving health insurance systems and introducing innovative mechanisms.

Keywords: Health insurance; healthcare; social significance; economic stability; protection of citizens.

Kirish

Tibbiy sug‘urta tizimi aholi uchun sifatli va tezkor tibbiy xizmatlarga kirishni ta’minlash, shuningdek, sog‘liqni saqlash sohasidagi moliyaviy xavflarni kamaytirishning muhim vositasidir. Bu tizim orqali aholining sog‘liqni saqlash

xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoji samarali qondiriladi, davlatning sog‘liqni saqlash tizimiga bo‘lgan moliyaviy yukini kamaytiradi va ijtimoiy himoyani kuchaytiradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston tibbiy sug‘urta tizimini joriy etish bo‘yicha bir qator islohotlar amalga oshirdi. Ushbu tizim aholining turli qatlamlariga sog‘liqni saqlash xizmatlarini barqaror yetkazib berish, shuningdek, sog‘liqni saqlash sektorida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash imkonini yaratadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi tibbiy sug‘urta tizimini joriy etishning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini o‘rganish, mavjud tizimdagi samaradorlikni baholash va uni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tibbiy sug‘urta tizimining zamonaviy mexanizmlari, xalqaro tajriba va O‘zbekiston sharoitidagi amaliy imkoniyatlar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Tibbiy sug‘urta tizimi bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar uning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini yoritadi. Mahalliy tadqiqotlar, xususan, Karimov (2021) va Jo‘rayev (2022), O‘zbekiston sharoitida tibbiy sug‘urta tizimini joriy etish orqali aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga bo‘lgan kirish imkoniyatlarini oshirish va davlatning moliyaviy yukini kamaytirish masalalarini o‘rganadi.

Xalqaro tadqiqotlar, jumladan, WHO (World Health Organization, 2022), OECD (2022), va Smith & Skipper (2014), tibbiy sug‘urta tizimlarining ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va sog‘liqni saqlash tizimini moliyaviy jihatdan barqarorlashtirishdagi ahamiyatini tahlil qiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba tibbiy sug‘urta mexanizmlarini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va aholining turli qatlamlarini himoya qilish samaradorligini ko‘rsatadi.

Mahalliy va xalqaro adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tibbiy sug‘urta tizimi nafaqat sog‘liqni saqlash tizimini samarali boshqarish, balki ijtimoiy himoyani mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda tibbiy sug‘urtani joriy etishning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini o‘rganish uchun sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari birlashtirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi tibbiy sug‘urta tizimining samaradorligini baholash, uning ijtimoiy foydasini aniqlash va iqtisodiy jihatdan ta’sirini tahlil qilishdan iborat.

Miqdoriy usullar sifatida sog‘liqni saqlash sohasidagi statistika ma’lumotlari, sug‘urta polislari soni, tibbiy xizmatlardan foydalanuvchilar soni, sog‘liqni saqlashga ajratilgan byudjet ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Ushbu ko‘rsatkichlar tibbiy sug‘urta tizimining iqtisodiy samaradorligini aniqlashga yordam berdi.

Sifatli tadqiqot usullari sifatida ekspert intervyulari va sog‘liqni saqlash muassasalari, sug‘urta kompaniyalari menejerlari bilan suhbatlar o‘tkazildi. Shu orqali tibbiy sug‘urta tizimining ijtimoiy ta’siri, mavjud kamchiliklar va takomillashtirish yo‘nalishlari aniqlandi.

Shuningdek, xalqaro tajriba tahlil qilindi. WHO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlarning hisobotlari tibbiy sug‘urta tizimining samaradorligini oshirish va innovatsion mexanizmlarni joriy etish imkoniyatlarini ko‘rsatdi.

Natijalar statistik va komparativ usullar orqali tahlil qilinib, tibbiy sug‘urta tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu tarzda, metodologiya tibbiy sug‘urta tizimini ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan chuqur o‘rganish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tibbiy sug‘urta tizimi joriy etilganda aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga bo‘lgan kirish imkoniyati sezilarli darajada oshadi. Ma’lumotlarga ko‘ra, sug‘urta polislari orqali moliyaviy xavfsizlik ta’minlanishi natijasida, fuqarolar tibbiy xizmatlardan yanada faol foydalanadi va og‘ir kasalliklar yuzasidan moliyaviy yo‘qotishlar kamayadi.

Ekspert intervyulari va tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tibbiy sug‘urta tizimi nafaqat individual moliyaviy xavfsizlikni oshiradi, balki davlat sog‘liqni saqlash byudjeti yukini kamaytiradi. Shuningdek, tizim orqali aholining turli qatlamlari ijtimoiy himoya ostida bo‘ladi, bu esa ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or tibbiy sug‘urta tizimlarida raqamli texnologiyalar, elektron platformalar va integratsiyalashgan moliyaviy mexanizmlar joriy etilishi tizimning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlar sog‘liqni saqlash xizmatlarining sifatini yaxshilashga va moliyaviy risklarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tibbiy sug‘urta tizimini joriy etish ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ahamiyatli hisoblanadi. Bu tizim aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga bo‘lgan kirishini yaxshilaydi, moliyaviy xavfsizlikni oshiradi va davlat sog‘liqni saqlash byudjeti yukini kamaytiradi. Shuningdek, tibbiy sug‘urta tizimi ijtimoiy himoyani kuchaytiradi va aholining turli qatlamlarini sog‘liqni saqlash tizimida barqaror qo‘llab-quvvatlaydi.

Tibbiy sug‘urta tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Sug‘urta qamrovini kengaytirish**: Tizimni aholining barcha qatlamlari uchun joriy etish va ijtimoiy himoyani kengaytirish.

2. **Raqamli platformalarni joriy etish**: Elektron polislash, onlayn monitoring va tahlil tizimlarini joriy etish orqali tizim samaradorligini oshirish.

3. **Xalqaro tajribani o‘zlashtirish**: WHO va OECD tavsiyalari asosida ilg‘or tibbiy sug‘urta mexanizmlarini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish.

4. **Moliyaviy mexanizmlarni diversifikatsiya qilish**: Sug‘urta mukofotlari va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash orqali tizim barqarorligini oshirish.

5. **Normativ-huquqiy bazani kuchaytirish**: Tibbiy sug‘urta tizimini tartibga soluvchi qonun va me’yoriy hujjatlarni yangilash, shaffoflikni ta’minlash.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilganda, O‘zbekiston tibbiy sug‘urta tizimi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash va sog‘liqni saqlash xizmatlarining sifatini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, S. (2021). Tibbiy sug‘urta tizimining rivojlanish istiqbollari. *Iqtisodiyot va moliya jurnali*, 3(2), 54–66.

2. Jo‘rayev, A. (2022). O‘zbekiston sharoitida tibbiy sug‘urta joriy etishning ijtimoiy ta’siri. *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, 5(1), 33–45.

3. World Health Organization (WHO). (2022). *Health Insurance and Universal Health Coverage*. Geneva.

4. OECD. (2022). *Health Policy Trends in Emerging Economies*. Paris: OECD Publishing.

5. Smith, K., & Skipper, H. (2014). *Health Insurance: Fundamentals and Applications*. New York: Pearson.

6. Malikova, D. (2020). Innovatsion tibbiy sug‘urta mexanizmlari. *Innovatsion rivojlanish jurnali*, 3(2), 58–70.

7. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2023). *Tibbiy sug‘urta bo‘yicha yillik hisobot*. Toshkent.

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Sug‘urta bozorining yillik tahlili*. Toshkent.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va normativ-huquqiy hujjatlari (2020–2023).

10. OECD. (2021). *Implementing Health Insurance in Emerging Economies*. Paris.

Eldor Nozimov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiyalar va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi
eldornozimov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1580-8654

SUG‘URTA KOMPANIYALARIDA RISK-MENEJMENT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada sug‘urta kompaniyalarida risk-menejment tizimining ahamiyati, uning zamonaviy sharoitdagi o‘rni hamda tizimni takomillashtirish yo‘llari tadqiq etiladi. Tadqiqotda sug‘urta faoliyatiga xos bo‘lgan asosiy risk turlari (sug‘urta, moliyaviy, operatsion va bozor risklari) tahlil qilinib, ularni aniqlash, baholash va boshqarishning zamonaviy usullari yoritib berilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, aktuariy modellar, stress-testlar va ichki nazorat mexanizmlaridan foydalanish orqali risk-menejment tizimini kuchaytirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Maqolada sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, to‘lovga layoqatlilik darajasini oshirish hamda mijozlar ishonchini mustahkamlashda samarali risk-menejment tizimining roli ilmiy asosda ochib beriladi. Tadqiqot natijalari sug‘urta tashkilotlarida risklarni boshqarish siyosatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Sug‘urta kompaniyalari, risk-menejment, sug‘urta risklari, moliyaviy barqarorlik, risklarni baholash, ichki nazorat tizimi, aktuariy tahlil, raqamli texnologiyalar, to‘lovga layoqatlilik, stress-test.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается значение системы управления рисками в страховых компаниях, ее роль в современных условиях и пути совершенствования системы. В исследовании анализируются основные виды рисков, присущие страховой деятельности (страховые, финансовые, операционные и рыночные риски), и освещаются современные методы их идентификации, оценки и управления. Также обосновываются возможности укрепления системы управления рисками с помощью цифровых технологий, актуарных моделей, стресс-тестов и механизмов внутреннего контроля. Статья научно раскрывает роль эффективной системы управления рисками в обеспечении финансовой стабильности страховых компаний, повышении их платежеспособности и укреплении доверия клиентов. Результаты исследования

позволяют разработать практические предложения и рекомендации по совершенствованию политики управления рисками в страховых организациях.

Ключевые слова: Страховые компании, управление рисками, страховые риски, финансовая стабильность, оценка рисков, система внутреннего контроля, актуарный анализ, цифровые технологии, платежеспособность, стресс-тест.

Abstract. This scientific article examines the importance of the risk management system in insurance companies, its role in modern conditions, and ways to improve the system. The study analyzes the main types of risks inherent in insurance activities (insurance, financial, operational, and market risks) and highlights modern methods for their identification, assessment, and management. It also substantiates the possibilities of strengthening the risk management system through the use of digital technologies, actuarial models, stress tests, and internal control mechanisms. The article scientifically reveals the role of an effective risk management system in ensuring the financial stability of insurance companies, increasing their solvency, and strengthening customer confidence. The results of the study allow us to develop practical proposals and recommendations for improving risk management policies in insurance organizations.

Keywords: Insurance companies, risk management, insurance risks, financial stability, risk assessment, internal control system, actuarial analysis, digital technologies, solvency, stress test.

KIRISH

Bugungi kunda moliya bozorining muhim tarkibiy qismi hisoblangan sug‘urta tizimi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishda muhim o‘rin tutadi. Iqtisodiyotning globallashuvi, moliyaviy munosabatlarning murakkablashuvi, iqlim o‘zgarishlari, pandemiyalar, texnologik tahdidlar va bozor beqarorligining kuchayishi sug‘urta kompaniyalari faoliyatida risklar ko‘lamini kengaytirmoqda. Bunday sharoitda sug‘urta tashkilotlarining barqaror faoliyat yuritishi samarali risk-menejment tizimiga bevosita bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Sug‘urta kompaniyalari boshqa moliyaviy institutlarga nisbatan yuqori darajadagi noaniqlik sharoitida faoliyat yuritadi. Sug‘urta hodisalarining tasodifiyligi, sug‘urta portfelining notekisligi, qayta sug‘urtalash mexanizmlarining murakkabligi hamda investitsiya faoliyatidagi tebranishlar kompaniyalarda sug‘urta, moliyaviy, operatsion va bozor risklarining yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Ushbu risklarni tizimli ravishda aniqlash, baholash va minimallashtirish sug‘urta kompaniyalarining to‘lovga

layoqatliligi, moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

So‘nggi yillarda sug‘urta sohasida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, insurtech yechimlarining rivojlanishi hamda xalqaro prudensial talablarning kuchayishi risk-menejment tizimiga nisbatan yangi yondashuvlarni shakllantirmoqda. Xususan, Solvency II, ORSA (Own Risk and Solvency Assessment), stress-test va ssenariy tahlillari kabi mexanizmlar sug‘urta kompaniyalarida risklarni boshqarishni strategik darajaga olib chiqmoqda. Shu bilan birga, rivojlanayotgan bozorlarda, jumladan O‘zbekiston sug‘urta sektorida risk-menejment tizimining institutsional va uslubiy asoslarini takomillashtirish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi sug‘urta kompaniyalarida risk-menejment tizimining nazariy asoslarini tahlil qilish, amaldagi boshqaruv mexanizmlarini baholash hamda zamonaviy usullar asosida uni takomillashtirish yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida sug‘urta kompaniyalariga xos risk turlari tasniflanadi, ularni baholashning zamonaviy usullari o‘rganiladi va risk-menejment tizimini kuchaytirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Risk-menejment moliyaviy institutlar, xususan sug‘urta kompaniyalari faoliyatida barqarorlikni ta’minlovchi asosiy boshqaruv mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro tadqiqotlarda sug‘urta kompaniyalarida risklarni boshqarish nafaqat yo‘qotishlarni minimallashtirish, balki strategik rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi tizim sifatida ham talqin qilinadi. Jumladan, Vaughan va Vaughan tadqiqotlarida sug‘urta risklarini aniqlash va diversifikatsiyalash kompaniya moliyaviy barqarorligining asosi sifatida ko‘rsatilgan. Rejda (Rejda & McNamara) sug‘urta kompaniyalarida risk-menejmentni aktuariy hisob-kitoblar, qayta sug‘urtalash va kapital yetarliligi bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida izohlaydi.

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda integratsiyalashgan risk-menejment (Enterprise Risk Management – ERM) konsepsiyasi alohida e’tirof etilmoqda. COSO ERM modeli sug‘urta kompaniyalarida risklarni strategik rejalashtirish bilan uyg‘unlashtirish, ichki nazoratni kuchaytirish hamda manfaatdor tomonlar uchun shaffoflikni oshirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi. Xalqaro sug‘urta nazorati assotsiatsiyasi (IAIS) ham riskga asoslangan nazorat tamoyillarini ilgari surib, sug‘urta kompaniyalarida ORSA mexanizmini joriy etishni muhim yo‘nalish sifatida belgilagan.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida sug‘urta bozorini rivojlantirish, to‘lovga layoqatlilikni ta’minlash va moliyaviy xavfsizlik masalalari keng yoritilgan. Biroq

mavjud ilmiy ishlarda ko‘proq sug‘urta bozorining institutsional rivoji, sug‘urta xizmatlari turlari va huquqiy asoslar tahliliga e’tibor qaratilgan bo‘lib, risk-menejment tizimini kompleks takomillashtirish masalasi yetarli darajada chuqur ochib berilmagan. Shu sababli sug‘urta kompaniyalarida zamonaviy risk-menejment modellarini joriy etish, raqamli texnologiyalar asosida risklarni baholash va monitoring qilish mexanizmlarini rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy masala bo‘lib qolmoqda.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Xususan, mantiqiy tahlil va sintez usullari orqali risk-menejment tizimining nazariy asoslari o‘rganildi, sug‘urta kompaniyalariga xos risk turlari tizimlashtirildi. Taqqoslash usuli yordamida an’anaviy va zamonaviy risk-menejment modellari solishtirilib, ularning afzallik va kamchiliklari baholandi.

Statistik tahlil usullari sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari, to‘lovga layoqatlilik darajasi hamda sug‘urta portfeli risklilik darajasini baholashda qo‘llanildi. Strukturaviy-funksional yondashuv asosida risk-menejment tizimining elementlari (risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va nazorat mexanizmlari) o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi.

Shuningdek, tadqiqotda ssenariy tahlili, stress-test va ekspert baholash usullaridan foydalanilib, sug‘urta kompaniyalarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan potentsial moliyaviy xatarlarning ta’siri modellashtirildi. Tadqiqot natijalari asosida risk-menejment tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sug‘urta kompaniyalarida risklar ko‘p qirrali xarakterga ega bo‘lib, ular sug‘urta risklari, moliyaviy risklar, operatsion risklar hamda bozor risklariga ajratiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, amaliyotda sug‘urta kompaniyalarining asosiy e’tibori sug‘urta risklariga qaratilib, moliyaviy va operatsion risklarni boshqarish ko‘pincha ikkilamchi darajada qolmoqda. Bu esa kompaniyaning umumiy risk profilini noto‘g‘ri baholashga olib kelishi mumkin.

Tahlillar sug‘urta portfelining yetarli darajada diversifikatsiya qilinmasligi, qayta sug‘urtalash mexanizmlaridan cheklangan foydalanish hamda risklarni baholashda zamonaviy matematik modellar ulushining pastligi kompaniyalarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, katta sug‘urta hodisalari yoki bozor tebranishlari sharoitida to‘lovga layoqatlilik darajasining keskin pasayish xavfi mavjud.

Raqamli texnologiyalar asosida joriy etilgan risk-monitoring tizimlari sug‘urta risklarini real vaqt rejimida baholash, firibgarlik holatlarini erta aniqlash hamda operatsion jarayonlardagi uzilishlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Stress-test va ssenariy tahlillar natijalari sug‘urta kompaniyalarining kapital yetarliligini faqat joriy ko‘rsatkichlar asosida emas, balki ehtimoliy salbiy holatlar nuqtai nazaridan ham baholash zarurligini ko‘rsatdi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sug‘urta kompaniyalarida integratsiyalashgan risk-menejment tizimini joriy etish, risklarni strategik rejalashtirish bilan bog‘lash hamda ichki nazorat va audit xizmatlari rolini kuchaytirish moliyaviy barqarorlikni sezilarli darajada oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari sug‘urta kompaniyalarida risk-menejment tizimi faqatgina himoya mexanizmi emas, balki barqaror rivojlanishni ta’minlovchi strategik boshqaruv vositasi ekanligini ko‘rsatdi. Risklarni kompleks va tizimli boshqarish sug‘urta kompaniyalarining to‘lovga layoqatliligini mustahkamlash, investitsion jozibadorligini oshirish hamda mijozlar ishonchini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sug‘urta kompaniyalarida risk-menejment tizimini takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

— integratsiyalashgan risk-menejment (ERM) tizimini joriy etish va uni kompaniya strategiyasi bilan uyg‘unlashtirish;

— aktuariy va matematik modellar asosida risklarni baholash mexanizmlarini rivojlantirish;

— stress-test va ORSA jarayonlarini amaliyotga keng joriy qilish;

— raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt elementlari asosida risk-monitoring tizimlarini shakllantirish;

— ichki nazorat va ichki audit xizmatlarining risklarni boshqarishdagi rolini kuchaytirish.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshirish, bozor xatarlariga moslashuvchanligini kuchaytirish hamda milliy sug‘urta bozorining raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Anton, S. G. & Nucu, A. E. A. (2020). *Enterprise Risk Management: A Literature Review and Agenda for Future Research*. Journal of Risk and Financial Management.

2. Eckles, D. L., Hoyt, R. E., & Liebenberg, A. P. (2014). *The impact of enterprise risk management on corporate risk management: Evidence from the insurance industry*. Finance Research Letters.

3. Orros, G. C., & Smith, J. (2012). *Enterprise Risk Management for Health Insurance from an Actuarial Perspective*. British Actuarial Journal.

4. NAIC (National Association of Insurance Commissioners). *Insurance Topics | Enterprise Risk Management Guidance Manual*.

5. *ISO 31000:2009 – Risk management standard*, International Organization for Standardization.

6. *Journal of Risk and Insurance* – Wiley, ilmiy jurnal (risk-menejment va sug‘urta bo‘yicha maqolalar to‘plami).

7. Haqberdiyev, B. *Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshirish metodologiyasini takomillashtirish yo‘llari*. Green Economy and Development Journal.

8. Baymuratova, G. *Sug‘urta kampaniyalari moliyaviy risklarini baholash*. Green Economy and Development Journal.

9. Sindarov, F. *O‘zbekiston sug‘urta bozoridagi muammolar va kamchiliklar tahlili*. Ilmiy maqola.

10. Moyliyev, M. B. *Sug‘urta kompaniyalarining to‘lov qobiliyatini yaxshilash yo‘llari*. International Journal of Scientific Researchers.

11. Umirov, A. *Sug‘urta kompaniyalari raqobatbardoshligini oshirishning amaliy jihatlari*. Green Economy and Development Journal.

12. Umarova, G. A. *Sug‘urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini oshirish yo‘llari*. Insurance Market of Uzbekistan.

13. Cummins, J. D., & Weiss, M. A. *Systemic Risk and the Insurance Industry*. Journal of Risk and Insurance (Ko‘p tadqiqotlar sug‘urta risklari va ERMni baholaydi).

14. Eling, M., & Pankoke, T. *Risk-based capital requirements for insurers*. Journal of Insurance Regulation.

15. Pagach, D., & Warr, R. *The effects of enterprise risk management on firm performance*. Empirical maqolalar to‘plamlari.

Eldor Nozimov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiyalar va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi
eldornozimov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1580-8654

SUG‘URTA KOMPANIYALARINING INVESTITSION FAOLIYATINI TAHLIL QILISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati, uning iqtisodiy samaradorligi, investitsiya portfeli tuzilishi va risk-menejment tizimi tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompaniyalarning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish, investitsiyalardan tushumlarni oshirish va kapitalning barqarorligini ta’minlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatida uchraydigan muammolar — likvidlik, bozor risklari, kredit va foiz risklari, portfelni diversifikatsiya qilish qiyinchiliklari hamda me’yoriy talablar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatini optimallashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Sug‘urta kompaniyalari, investitsion faoliyat, moliyaviy boshqaruv, portfel diversifikatsiyasi, bozor risklari, likvidlik, rentabellik, kapital barqarorligi, risk-menejment.

Abstract. This article analyzes the investment activities of insurance companies, their economic efficiency, investment portfolio structure and risk management system. The study covers the issues of effective management of financial resources of companies, increasing investment returns and ensuring capital stability. It also analyzes the problems encountered in the investment activities of insurance companies - liquidity, market risks, credit and interest risks, difficulties in portfolio diversification, and regulatory requirements. The results of the study serve to develop scientific and practical recommendations for optimizing the investment activities of insurance companies.

Keywords: Insurance companies, investment activities, financial management, portfolio diversification, market risks, liquidity, profitability, capital stability, risk management.

Kirish. Sug‘urta kompaniyalari moliyaviy institut sifatida nafaqat sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatadi, balki yirik moliyaviy resurslarni jamlab, ularni investitsiya qilish orqali milliy iqtisodiyotning turli sohalariga jalb qiladi. Shu sababli, ularning

investitsion faoliyati iqtisodiy o‘sish, kapital bozorining rivojlanishi va kompaniya moliyaviy barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Investitsion faoliyatning samaradorligi sug‘urta kompaniyasining kapitalini barqarorlashtirish, kelajakdagi to‘lov majburiyatlarini qoplash va mijozlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, investitsiyalar bozor risklari, likvidlik cheklovlari, kredit va foiz stavkalarining o‘zgaruvchanligi kabi xatarlar bilan bog‘liq bo‘ladi.

Maqola maqsadi sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatini tahlil qilish, portfel tuzilishini o‘rganish, risklarni baholash va investitsion strategiyalarni optimallashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Adabiyotlar sharhi

Xalqaro adabiyotlarda sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati moliyaviy risklarni boshqarish va rentabellikni oshirishga qaratilganligi ko‘p yoritilgan. Cummins va Weiss (2022) sug‘urta kompaniyalarining portfel diversifikatsiyasi va risk-menejment tizimi samaradorligini ta’kidlaydi. Barnett va Skees (2023) investitsion portfelning likvidligi va kapital barqarorligi muhimligini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotlarda Jumayev (2024) O‘zbekiston sug‘urta kompaniyalarining investitsion strategiyalarini o‘rganib, portfelning diversifikatsiyasi, foiz va bozor risklarini boshqarish mexanizmlari haqida ilmiy tahlil beradi. Mahmudov (2023) esa sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatida me’yoriy va institutsional cheklovlarning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri bo‘yicha tadqiqot olib borgan. Shu bilan birga, raqamli monitoring va avtomatlashtirilgan risk-menejment tizimlari investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo‘llanildi:

Tahliliy-metodik yondashuv – sug‘urta kompaniyalari investitsion portfeli tuzilishini va rentabellik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish.

Statistik tahlil – kompaniyalarning investitsiyalardan tushumlari, aktivlar hajmi, likvidlik va risk ko‘rsatkichlari.

Ekspert baholash va portfel ssenariy tahlili – investitsion risklarni aniqlash va optimallashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Taqqoslama tahlil – mahalliy va xorijiy sug‘urta kompaniyalari investitsion faoliyati tajribasini solishtirish.

Bu metodologiya investitsion faoliyatni tizimli ravishda baholash va ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi.

Tahlil va natijalar

Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatini tahlil qilishda avvalo portfel

tarkibi va uning diversifikatsiyasi muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompaniyalar o‘z aktivlarini turli xil instrumentlarga taqsimlash orqali risklarni kamaytirishga intiladi. Masalan, davlat obligatsiyalari portfelning barqarorligini ta’minlaydi, aksiyalar esa yuqori darajada rentabellik bilan birga yuqori riskni ham olib keladi. Korporativ obligatsiyalar, xususan yuqori reytingga ega bo‘lgan kompaniyalar obligatsiyalari, portfelning daromadliligini oshirish bilan birga likvidlikni ham saqlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, portfel tarkibi kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va qisqa muddatli to‘lov majburiyatlarini qoplash qobiliyatini belgilaydi.

Portfel diversifikatsiyasi bo‘yicha olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, eng samarali strategiya bu aktivlarni sektor, hudud va instrument turiga qarab muvozanatlashdir. Masalan, portfelning 40–50% qismini past riskli davlat obligatsiyalari, 20–30% qismini korporativ obligatsiyalar, 10–15% qismini likvid aktivlar va 10–15% qismini aksiyalar tashkil etsa, rentabellik va barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash imkoniyati oshadi. Shu bilan birga, ko‘chmas mulk investitsiyalari uzoq muddatli barqaror daromad manbai sifatida portfelni diversifikatsiya qiladi, lekin likvidlikni kamaytirishi mumkinligi hisobga olinishi zarur.

Risk-menejment tizimi kompaniyaning investitsion faoliyatida ajralmas komponent hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, sug‘urta kompaniyalari foiz riskini, bozor riskini va kredit riskini monitoring qilish tizimiga katta e’tibor qaratadi. Masalan, foiz stavkalarining o‘zgarishi obligatsiyalar portfelining bozor qiymatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, shuning uchun kompaniyalar foiz riskini xedjlash mexanizmlaridan foydalanadi. Bozor riskini kamaytirish uchun aksiyalar portfeli diversifikatsiyalangan, ya’ni turli sektorlarda va hududlarda joylashgan kompaniyalarning aksiyalari sotib olinadi. Kredit riskini boshqarish esa korporativ obligatsiyalar va boshqa qarz instrumentlarini tanlashda reyting tizimiga tayangan holda amalga oshiriladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va raqamli platformalar ushbu jarayonlarni tezlashtiradi va xatoliklar xavfini kamaytiradi.

Likvidlik tahlili ham investitsion faoliyat samaradorligini baholashda muhim o‘rin tutadi. Kompaniyalar qisqa muddatli to‘lov majburiyatlarini qoplash uchun portfelning ma’lum qismini doimiy ravishda likvid aktivlarda saqlaydi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, portfelning kamida 20–25% qismini likvid aktivlarda saqlash kompaniyaga sug‘urta majburiyatlarini vaqtida bajarishga imkon beradi. Shu bilan birga, uzoq muddatli va past likvidli aktivlar (masalan, ko‘chmas mulk va uzoq muddatli obligatsiyalar) barqaror daromad manbai bo‘lib xizmat qiladi, lekin ularning

foiz va bozor risklarini hisobga olish talab etiladi.

Investitsion faoliyatning rentabelligi ham keng tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, diversifikatsiyalangan portfel kompaniyaga o‘rtacha 8–12% daromad olish imkonini beradi. Ushbu daromad kompaniyaning sug‘urta mukofotlaridan tushgan tushumlarini ko‘paytiradi, kapitalni mustahkamlaydi va kelajakdagi to‘lov majburiyatlarini qoplashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, rentabellik va barqarorlikni muvozanatlash uchun portfelning aktivlar tarkibi va risk-menejment tizimi doimiy qayta ko‘rib chiqilishi zarur.

Amaliy muammolarni tahlil qilganda, birinchidan, bozor sharoitlarining o‘zgaruvchanligi investitsion daromadga sezilarli ta’sir qiladi. Ikkinchidan, me’yoriy talablar va kapital cheklovlari portfelni diversifikatsiya qilishni ba’zan cheklaydi. Uchinchi muammo – likvidlikni saqlash va uzoq muddatli aktivlardan daromad olish o‘rtasida muvozanatni topishdir. Ushbu muammolarni hal qilish uchun kompaniyalar ssenariy tahlillari va prognozlash usullaridan foydalanadi, bu esa investitsion portfel samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Umuman olganda, tahlil shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatini optimallashtirish uchun portfelni diversifikatsiya qilish, risk-menejment tizimini kuchaytirish, likvidlikni ta’minlash va investitsion strategiyalarni doimiy qayta ko‘rib chiqish zarur. Shu yondashuv sug‘urta kompaniyalarining rentabelligini oshirish, kapital barqarorligini ta’minlash va sug‘urta majburiyatlarini samarali qoplash imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati moliyaviy barqarorlik, rentabellik va kapital samaradorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, portfel tarkibi va uning diversifikatsiyasi kompaniyaning moliyaviy barqarorligini va qisqa muddatli to‘lov majburiyatlarini qoplash qobiliyatini sezilarli darajada belgilaydi. Shuningdek, risk-menejment tizimi, foiz, bozor va kredit risklarini monitoring qilish mexanizmlari, likvidlikni ta’minlash va aktivlar bo‘yicha muvozanatni saqlash investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Maqolada aniqlangan asosiy muammolar quyidagilardan iborat: bozor sharoitlarining o‘zgaruvchanligi investitsion daromadga sezilarli ta’sir qiladi; me’yoriy talablar va kapital cheklovlari portfelni diversifikatsiya qilishni ba’zan cheklaydi; uzoq muddatli aktivlar va likvidlikni muvozanatlash qiyinchilik tug‘diradi. Shu sababli, sug‘urta kompaniyalari investitsion strategiyalarini doimiy qayta ko‘rib chiqishi,

portfelni diversifikatsiya qilishni optimallashtirishi va risk-menejment tizimini takomillashtirishi zarur.

Tavsiya etiladigan choralar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Portfel diversifikatsiyasini kuchaytirish** – aktivlarni turli sektor, hudud va turdagi instrumentlarga taqsimlash orqali risklarni kamaytirish.
2. **Risk-menejment tizimini rivojlantirish** – foiz, bozor va kredit risklarini doimiy monitoring qilish va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish.
3. **Likvidlikni ta’minlash** – qisqa muddatli to‘lov majburiyatlarini qoplash uchun portfelning ma’lum qismini doimiy ravishda likvid aktivlarda saqlash.
4. **Me’yoriy va institutsional cheklovlarni optimallashtirish** – kapital talablarini va investitsion qoidalarni kompaniya faoliyati va bozor sharoitlariga moslash.
5. **Investitsion strategiyalarni yangilash** – mahalliy va xorijiy tajribalarni hisobga olib, portfel tuzilishi va investitsion yo‘nalishlarni muntazam tahlil qilish.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilsa, sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati yanada samarali bo‘ladi, rentabellik va kapital barqarorligi oshadi hamda sug‘urta majburiyatlarini bajarishdagi xavfsizlik mustahkamlanadi. Shu bilan birga, kompaniyaning raqobatbardoshligi kuchayadi va milliy iqtisodiyotga jalb qilinadigan investitsiyalar hajmi ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barnett, B., & Skees, J. (2023). *Investment strategies and risk management in insurance companies*. Journal of Financial Risk Management, 15(2), 45–62.
2. Cummins, J. D., & Weiss, M. A. (2022). *The economics of insurance investment portfolios*. Geneva Papers on Risk and Insurance – Issues and Practice, 47(3), 345–368.
3. Jumayev, A. (2024). *O‘zbekistonda sug‘urta kompaniyalarining investitsion strategiyalari*. Tashkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
4. Mahmudov, S. (2023). *Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatida me’yoriy cheklovlar va iqtisodiy samaradorlik*. Journal of Banking and Insurance Studies, 10(1), 78–92.
5. European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA). (2022). *Solvency II and investment management: Guidelines for insurers*. Frankfurt: EIOPA Publications.
6. Harrington, S., & Niehaus, G. (2022). *Risk management and insurance investment performance*. Risk Management and Insurance Review, 25(1), 12–31.

7. Lee, C., & Chen, H. (2023). *Diversification and liquidity in insurance investment portfolios*. Journal of International Finance, 18(4), 233–250.

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2022). *Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy faoliyati bo‘yicha yillik hisobot*. Tashkent: Markaziy bank nashriyoti.

9. PwC. (2024). *Insurance industry outlook 2024: Investment trends and strategies*. London: PwC Publications.

10. Smith, A., & Wilson, T. (2023). *Insurance companies’ capital allocation and portfolio optimization*. Journal of Applied Finance, 30(2), 101–120.

11. World Bank. (2023). *Insurance market development and investment trends in emerging economies*. Washington, DC: World Bank.

12. Zhang, Y., & Liu, Q. (2022). *Risk-adjusted performance measurement in insurance investment*. Journal of Risk and Financial Management, 15(7), 1–19.

Халиков Талибжон Луптуллаевич,
ассистент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит в других отраслях» Самаркандского института экономики и сервиса

Теоретические основы управления хлопково-текстильными кластерами и повышения их экспортного потенциала.

Аннотация: В статье широко используются методы и механизмы управления экспортным потенциалом текстильных кластеров. Данное исследование в определенной степени служит выполнению задач, определенных в Указе Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 гг.» Изучены проблемы кластерной системе хлопково-текстильной промышленности Узбекистана. Исследование выполнено в соответствии с приоритетными направлениями развития науки и техники Республики Узбекистан.

Ключевые слова: кластеры, этапы создания кластера, построения кластера, хлопково-текстильные кластеры, оценка эффективности внедрения кластеров, экспортный потенциал.

Введение: В условиях глобализации и интернационализации мировой экономики, формирование и поддержка экспортных отраслей является

необходимым условием обеспечения конкурентоспособности экономики, сохранения рабочих мест и стабильности экономического роста. В соответствии со Стратегией дальнейшего развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы одним из приоритетных направлений развития Узбекистана является динамичное продолжение политики стимулирования локализации производства и импорт замещения, прежде всего потребительских товаров, расширение межотраслевой промышленной кооперации, либерализация и упрощение экспортной деятельности, диверсификация структуры и географии экспорта, расширение, мобилизация и повышение экспортного потенциала отраслей экономики и территорий, в том числе текстильной промышленностях[1]. Данная статья в определенной степени служит выполнению задач, определенных в Указе Президента Республики Узбекистан №УП-5853 от 23.10.2019 «Об утверждении Стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 гг.», Постановлении Президента Республики Узбекистан №ПП-4949 от 14.01.2021 «О мерах по реализации экспортного потенциала Республики Узбекистан на 2021 г.», Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан №253 31.03.2018 «О дополнительных мерах по организации деятельности хлопково-текстильных производств и кластеров» и других нормативно-правовых актах, относящихся к данной сфере.

Обзор литературы.

Кластерный подход и этапы создания кластеров, основы кластерного подхода в экономике были сформулированы в исследованиях П.Маскелла, в его исследованиях под названием “The Cluster as Market Organization” , по его мнению Кластер обладает свойствами взаимной конкуренции его участников, кооперации его участников, формирования уникальных компетенций региона, формированием концентрации предприятий и организаций на определённой территории.

М.Портера и в его работах как “Clusters and the New Economics of Competition” и “Clusters and Competition: New Agen-das for Companies, Governments, and Institutions”.

М.Энрайт и в его работе как “Why Clusters are the Way to Win the Game? написано именно почему кластеры играют огромную роль в экономике страны. Основная суть заключается - кластеры являются одной из форм взаимодействия организаций и социальных групп в рамках совместной цепочки ценности. Кластеры следует отличать от холдингов, профессиональных ассоциаций, технопарков, индустриальных парков и округов, региональных инновационных

систем, территориально-производственных комплексов, промышленных агломераций.

Из отечественных ученых приоритетные направления развития текстильных кластеров непосредственно или опосредованно исследовал Г.Т.Юлдашев в его работе как «Управление конкурентоспособностью агрокластеров» , основная идея заключается в современном этапе реформирования аграрного сектора процесс кооперации и интеграции перешел от сегментных попыток установления связей между отраслями с системному подходу установления связей.

О.Архипова и в ее работах как «Текстильная промышленность: основные результаты реализации Стратегии развития Узбекистана в период 2017-2020 годы», обоснованы основные направления по текстильной промышленности.

Не смотря на большинство изученных работ, ученных теоретико-методические основы управления текстильными кластерами и повышения их экспортного потенциала, остается важным вопросом времени.

Методология исследования.

Зарубежный опыт свидетельствует о том, что уровень инновационного потенциала страны и региона связан с особенностями развития экономики, которые формируют их конкурентные преимущества. Мировой опыт дает примеры повышения конкурентоспособности территорий и производственных комплексов путем реализации кластерной региональной политики. Во многих развитых странах отраслевые кластеры стали привычной формой организации бизнес-сообществ. Методология кластерных инициатив, реализованных за последние десятилетия в разных странах, показывает, что их высокая конкурентоспособность основана на сильных позициях отдельных кластеров, которые усиливают ее и оптимизируют управление национальной экономикой. В рамках тематической направленности статьи рассмотрим более подробно элементы понятийного аппарата, имеющие непосредственное отношение к управлению экспортным потенциалом кластерных систем.

Результаты и их анализ.

На сегодняшний день слово кластер широко используется в различных областях науки. Слово кластер происходит от английского слова «cluster», что означает группу, объединение различных вещей или людей. В экономике под кластером в первую очередь, понимается объединение различных субъектов - организаций, производственных и сервисных предприятий, научно-исследовательских и образовательных учреждений, которые территориально

близки и функционально взаимосвязаны друг с другом.

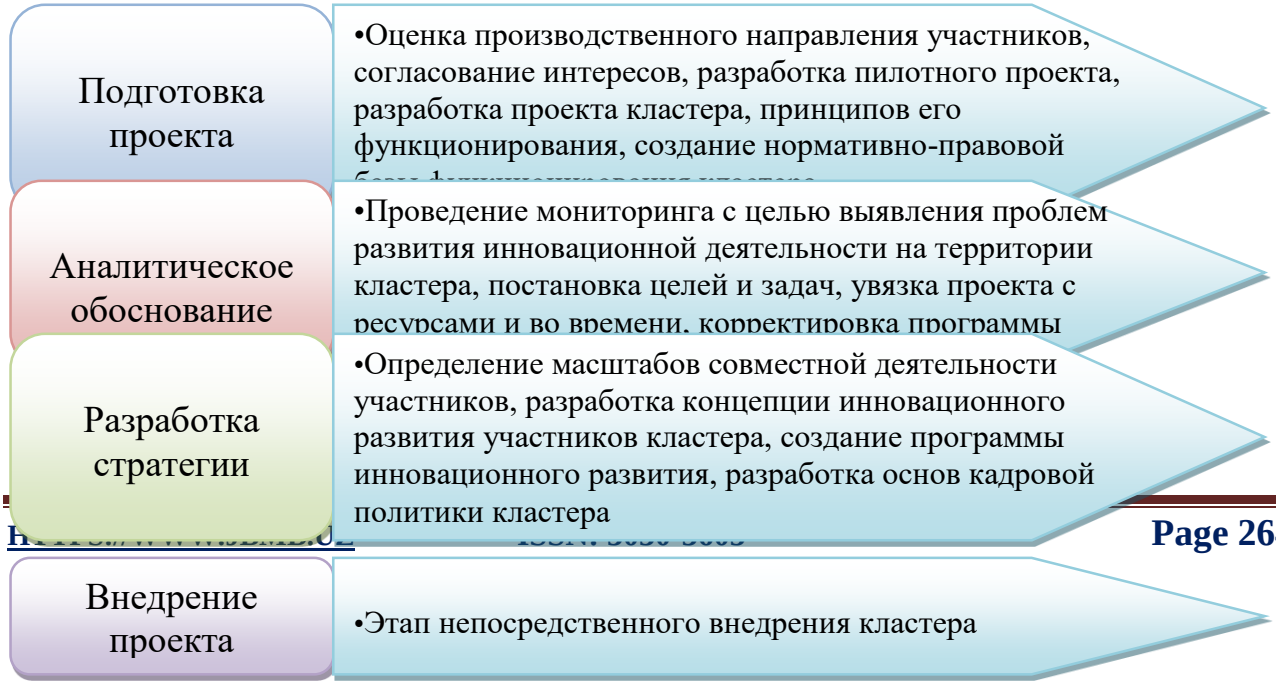
Фридман Ю.А. выделил основные принципы построения кластера Рисунок 1.

Рисунок 1. Основные принципы построения кластера

В соответствии с представлениями узбекских ученых, кластерный подход к развитию экономики — это новая технология управления, такой подход дает возможность повысить конкурентоспособность не только отдельной территории или отрасли, но и всей страны.

Кластерный подход способен самым принципиальным образом изменить содержание государственной экономической политики, которая направлена не на поддержку отдельных предприятий и отраслей, а на развитие взаимоотношений между смежными предприятиями, институтами, расположенными в географической близости и т.д. Ниже рассмотрим основные этапы создания кластера рисунок 2.

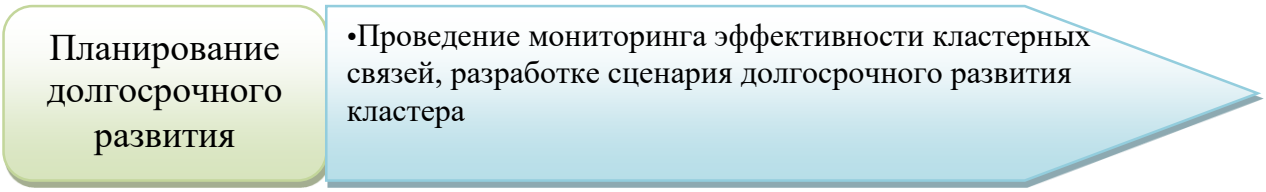

Рисунок 2 Основные этапы создания кластера.

Рост экспортного потенциала предприятия может быть рассмотрен в двух направлениях: товарном и территориальном (географическом). В первом случае имеется в виду повышение конкурентоспособности ранее произведенной либо вновь созданной продукции. Второе направление подразумевает выход на новые рынки сбыта или рост сбыта на ранее освоенных рынках. Исходя из вышесказанного, можно выделить четыре переменных экспортного потенциала предприятия: существующий товар, новый товар, освоенный рынок, перспективный рынок. Комбинация вышеназванных переменных позволяет определить четыре направления развития локального экспортного потенциала промышленного предприятия рисунок 3.

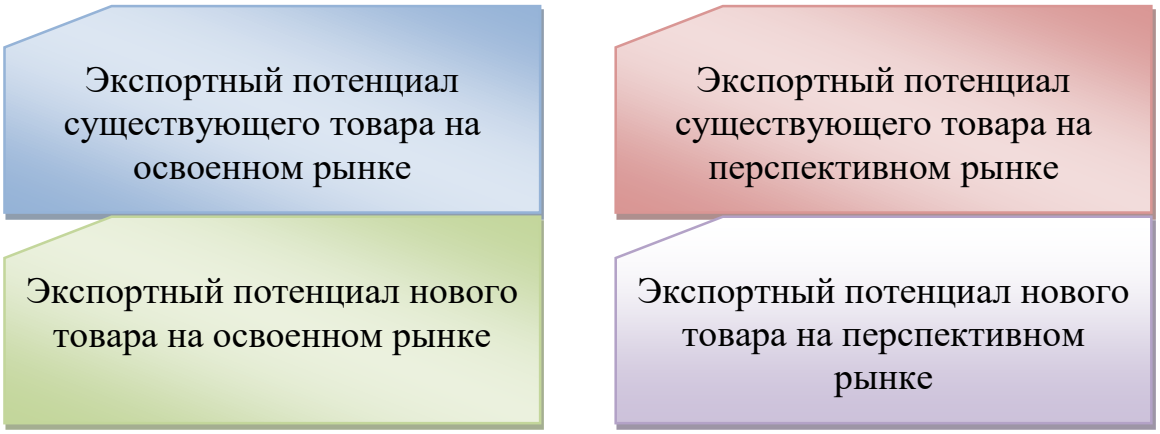

Рисунок 3. Направления развития локального экспортного потенциала предприятия.

Важное значение для повышения экспортного потенциала агропромышленных предприятий имеет разработка экспортно ориентированного сценария формирования ресурсного потенциала в аграрной сфере страны, где в качестве определяющего фактора выступает государственная финансовая поддержка. Последняя подразумевает разработку действенного механизма снижения издержек, связанных с экспортом,

повышения эффективности системы менеджмента в кластерахэкспортерах, которых можно добиться не без участия местных органов власти в том числе. Внедрение текстильных кластеров призвано повысить удовлетворенность внутренних нужд страны, снизить зависимость от импорта и повысить экспортный потенциал государства

Выводы и предложения.

Проведенный теоретический анализ позволяет заключить, что кластерная форма организации соответствует принципам новой парадигмы управления, предполагающим достижение устойчивого инновационного развития территорий, обеспечение продовольственной безопасности региона, повышение уровня и качества жизни населения, сохранение биологического разнообразия экосистем и ведение экологически безопасного производства.

Оценка эффективности внедрения кластеров и их экспортного потенциала в современных условиях имеет огромное значение. Она позволяет правильно оценить финансово-экономическое положение отдельных административно-территориальных образований и на этой основе выстроить обоснованную государственную политику, инвесторам позволяет реально оценить риск вложения капитала в территории. Методологически анализ эффективности функционирования кластера сводится к анализу следующих групп показателей: показателей локализации производства, производительности труда, фондоотдачи, капиталоотдачи, рентабельности продукции, уровня занятости и др. Повышение эффективности управления кластерами и рост их экспортного потенциала призваны оказать положительное влияние на социально-экономическое развитие регионов и страны в целом, на повышение уровня жизни населения территории.

Список использованной литературы.

1. Указ Президента Республики Узбекистан №УП-4947 от 07.02.2017 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» https://www.lex.uz/

2. Архипова О. Текстильная промышленность: основные результаты реализации Стратегии развития Узбекистана в период 2017-2020 годы// Iqtisodiyot: tahlil va prognozlar 2021, №2.

3. Дехканова Н.Ш. Организация инновационных кластеров в управлении инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий// «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2020. С. 180.

4. Рыкова И.Н., Губанов Р.С. Экспортный потенциал агропромышленного комплекса России: особенности, финансирование, прогнозы// Финансовые исследования. 2018. №2 (59). - С. 12-19. URL: https://cyberleninka.ru/

5. Обзор развития текстильной отрасли Узбекистана в 2017-2020 годах / https://www.caitme.uz/ru/mediacentre/novosti.php?ELEMENT_ID=51772

Khalikov Talibjon Luptullayevich, assistant of the department "Accounting and audit in other industries" of the Samarkand Institute of Economics and Service

Formation and development of regional cotton-textile clusters.

Abstract: One of the most important branches of the regional economy of the Republic of Uzbekistan is the textile and clothing industry. After the market transformation, the textile and clothing industry, in comparison with other industries, has become one of the sectors of the national economy most adapted to market conditions, due to a fairly high capital turnover, efficient use of resource potential and production of essential goods, taking into account people's needs for quality and fashionable clothes and shoes. The textile and clothing industry for most regions of Uzbekistan acts as one of the main sectors of light industry in terms of growth in employment of the population, stable development of the country's regions, development of small businesses, increased tax revenues to the state and local budgets, as well as representation of Uzbekistan in foreign markets.

Keywords: textile production, investments, state support, benefits, action strategy.

Introduction.

Clustering of the textile and clothing industry in the region makes it possible to stimulate the optimal combination of factors of competition and cooperation in the industry, which is the most important condition for the stable development of the regional economy. Along with this, clusters are not only an effective mechanism for accelerating the development of the region's industry, but they can also create favorable conditions for optimal interaction between business, science and the state. Thus, the formation of a regional industrial cluster contributes to the achievement of a higher level of competitiveness of domestic products in domestic and foreign markets.

The advantage of clustering the region's economy lies in achieving an integrative

economic effect resulting from a non-institutionalized merger of the region's basic textile and clothing enterprises. Clusters make it possible to increase the competitiveness of the region's industry both within the country and in the field of competition with foreign manufacturers, creating an effective mechanism for attracting investments. Examples of successful models for the development of regional industry in the world show that textile and clothing clusters play a special role in the processing of textile raw materials and the production of finished high-quality clothing products, contributing to the stable development of this industry in an increasingly competitive environment.

Thus, the presence of innovative textile clusters in the region makes it possible to change the content of regional economic policy, which will be aimed at developing a system of relationships between economic entities and state institutions. All of the above predetermines the relevance of the research topic.

The degree of scientific development of the problem. A significant contribution to solving the problems of the cluster formation management system was made by foreign researchers: Andersson T., Gilsinga V., Ketels K., Lindqvist G., Porter M., Roelandta T., Rosenfeld S., Sinderena J., Solwell O., Sor Vika J., Feather E., Fourre H., Hansson E., Hertoga P., Enright M. et al.

The theoretical substantiation of the organization of territorial clusters as a new form of organization of production at the regional level is presented in the works of Balashova N.N., Bandman M., Voronina L.A., Egorova I.E., Izmestyev A., Ketels K., Kleiner G., Kolosovsky N., Migranyana A.A., Pechatkina V.V., Pilipenko I., Polyakova V., Feldmana V., Yarakhmedova R.I. and etc. Different approaches to the definition of the concept of "cluster" were formed in the works of Voynarenko M.P., Voronov A.A., Voropov A., Kut'in V.M., Men'shenin I.G., Migranyan A.A., Prazdnichnykh A. , Rosenfeld S., Tretyaka V.P., Haaga D., Tsikhana T.V., Jacobs D., Yalova D.A.

The theoretical foundations for the formation and functioning of regional clusters, the use of cluster models to ensure competitiveness and innovative development of the regional economy are considered in the works of Gromyko Yu.V., Kovalev Yu.P., Makaeva A.I., Markova L.S., Pilipenko I. V., Porter M., Haag D., Yagolnitser M. A. et al.

The goal of the work is a theoretical substantiation of the conceptual aspects of the formation and development of regional industrial clusters and the development of practical recommendations for the effective functioning of the textile and clothing cluster in a competitive environment.

In accordance with the goal set in the work, the solution of the following tasks was set:

- research and refinement of theoretical approaches to the definition and typology of building regional industrial clusters;
- assessment of the prerequisites for the creation of regional industrial clusters in the regions of Uzbekistan, taking into account the analysis of the economic potential and determinants of the formation of the competitive advantages of the region;
- identification of the main directions of formation and development of the textile and clothing cluster in the region and assessment of the role of the state in this process;
- development of an organizational and economic mechanism for the creation and functioning of a textile and clothing cluster in the region;
- determination of the main directions of state support in the process of forming a regional textile and clothing cluster.

The object of the study is regional textile and clothing enterprises that can initiate the process of cluster formation in the regions of Uzbekistan.

The subject of the study is the socio-economic and industrial relations that arise in the process of developing an integration form of cooperation in the context of the formation of a regional textile and clothing cluster.

Research methodology. In the process of work, general scientific methods and techniques were used, in particular, scientific abstraction, analysis and synthesis, modeling, statistical groupings, comparisons, classifications, expert assessments, questionnaires, etc.

The scientific novelty of the study lies in the theoretical substantiation of the conceptual aspects of the formation and development of regional industrial clusters and the development of practical recommendations for the effective functioning of the regional textile and clothing cluster in a competitive environment. The most significant results of the study, which have scientific novelty, are the following:

- clarified the essence of the concept of an industrial cluster as a special type of organization of industrial, technological, scientific and commercial relations between enterprises of the industry, the formation and sustainable development of which is due to the presence of certain prerequisites that are of direct importance when choosing the types and forms of creating future clusters that optimally correspond to the vectorial inertia of the flow of social - economic processes originating from successive signs of production relations formed between the business structures of the region at a certain historical stage;
- systematized the typology of building regional textile and clothing clusters

based on the identification of the basic principles and conditions for their creation and sustainable functioning, aimed primarily at activating and improving the innovative environment of the region based on the implementation of the priorities of the innovative economy, contributing to strengthening the competitive advantages of business structures and increasing their export potential with taking into account more efficient use of natural and economic potential.

Systematization of the scientific views of economists regarding the essence of the cluster showed that clusters in economics are considered in two versions. In the first variant, a cluster is considered as a geographically close group of interrelated companies and interacting institutions in a specific area, connected by commonalities and complementarities, which correspond to the first of the selected approaches. In the second option, the cluster is considered as a number of industries connected through buyer-supplier or supplier-buyer relationships, through common technologies, common procurement or distribution channels, common labor relations, which is closer to the second option. In the course of their evolution, many clusters appeared spontaneously, and then developed periodically, moving to new stages of the cluster life cycle from inception to decline. The existing classifications of a regional industrial cluster are generalized, the methodologies for classifying regional industrial clusters are clarified depending on the experience of developing innovative clusters (geographical, vertically integrated, horizontally integrated, scientific, educational and organizational-institutional clusters), by the degree of industry coverage (intersectoral and megaclusters) according to degrees of maturity (nascent clusters, established clusters, and decaying clusters) by level of development (strong, sustainable, potential, latent), as well as by the scale of activity (international, national and regional). When studying regional clusters, the most important criteria for classifying the typology of building clusters are industry affiliation, factors in the development of a regional cluster, the stage of formation and development of a cluster, the internal structure of a cluster, the way cluster members appear on the scale of its activities.

The main directions for increasing the role of the state in the formation of a regional textile and clothing cluster are identified, and a mechanism is being developed by which the government can support the process of forming clusters. The forms of state support at the national and local levels have been identified. Government support stimulates the expansion of the number of suppliers in the value chain. Compared to economy-wide government support, government actions at the cluster level can be better targeted at solving specific problems of the region's industry, especially issues of their interaction with related and supporting enterprises.

Conclusion.

Regardless of the fact that state financial support plays an important role in the development of entrepreneurial activity in the region, given the limited nature of state resources, enterprises that have access to such resources may also experience pressure from the state to demonstrate the effectiveness of spent investments in the implementation of cluster initiatives. There are two directions for the implementation of the state cluster policy: 1) creating favorable conditions for the development of clusters in various industries and in various territories; 2) targeted stimulation of the formation and development of clusters. The duality of state policy determines the possibility of using such management methods as program and project.

When developing a cluster program and state programs to support regional industrial clusters, it is necessary not to make mistakes of a general nature. In particular, cluster programs at different levels of government should be coordinated with representatives of the business community, cluster programs should not differ much from other industry programs and be focused on the development of industry interaction, allowing turning clusters into a unique platform for various events, allowing increasing the competitiveness of the cluster.

References.

1. Abramova E.A. The crisis of the textile industry: self-employment of the unemployed as a "survival strategy"//Technology of the textile industry. -M., 2011. - No. 5. - P.8-10.

2. Averina L. M. Prerequisites for the creation and development of territorial production clusters. - Ekaterinburg, 2005. - p.56-78.

3. Aleksandrova L. A. Competitive industrial clusters. Theory and practice of formation. - Saratov, 2005. - 205 p.

4. Borovskikh N.V. Cluster model for the development of light industry in the region // Problems of Economics and Management. - Izhevsk, 2016. - No. 7 (59). - p.29-31.

5. Dmitriev Yu.A., Omarov M.M. Improving the efficiency of an enterprise in the light and textile industries based on the creation of industrial territorial clusters//Technology of the textile industry - Ivanovo, 2015. - No. 4 (358). - P.52-56.

6. Samarukha V.I., Nikolaeva I.S. Formation of integrated clusters in the region. - Irkutsk: Publishing House of BGUEP, 2012. - 191 p.

Khalikov Talibjon Luptullayevich,
assistant of the department "Accounting and audit in other industries" of the Samarkand Institute of Economics and Service

Perspective strategies for the development of cotton and textile products in the context of economic growth.

Abstract: The current state of meeting the needs of the population in cotton textile products, characterized by the predominance of imported products in the domestic market, in the presence of prerequisites for the development of this industry, puts forward the problem of using promising strategies for the development of cotton textile products. Therefore, an important strategic task of the state is the development of domestic production, the protection of producers from unfair competition of importers and their dumping policy.

Keywords: textile production, investments, state support, benefits, action strategy.

Introduction.

Various models of economic growth are known, of which two strategies are most famous: a strategy focused on domestic demand and a strategy focused on exports. Supporters of the import substitution strategy believe that it is necessary to organize domestic production to replace imported products, which can be achieved by setting high tariffs and import quotas. Export strategists cite the benefits of free trade and competition in terms of production efficiency and economic growth.

Taking advantage of these promising strategies and ensuring economic growth is a priority for Uzbekistan, as it is the only source of raw materials for the cotton and textile industry. There are facilities for the production and processing of cotton fiber, as well as the production of final products. However, to increase the competitiveness of cotton and textile products, there is no systematized and integrated approach of the economic mechanism of management.

In order to support domestic producers, in order to avoid their further displacement from the national market, it is necessary to implement a number of government measures that help improve the situation in providing the domestic market with textile products.

State measures to create conditions for the formation of a competitive environment can be carried out by various methods: fiscal, protectionist, balancing and

non-tariff. Currently, non-tariff methods of state regulation are most often used, which include direct restrictions on imports and exports, technical barriers.

In this regard, the formation of competitive advantages of economic development and ensuring the economic growth of the textile industry in the Republic of Uzbekistan is important and relevant.

The purpose of the study is the theoretical substantiation of economic growth models and the development of an organizational and economic mechanism for improving the management of the cotton and textile industry in Uzbekistan.

In accordance with the set goal, the following tasks and studies are defined and solved in the work:

- to study the main theoretical and methodological approaches and concepts of economic growth, to identify patterns and trends in its development in the world economy;
- explore the features of economic growth models in transitional economic systems and identify the most promising model suitable for Uzbekistan;
- conduct a comparative analysis of economic growth models based on import substitution and export orientation in countries with market economies;
- to assess the production potential and analyze the trend of exports and imports of the cotton-textile industry;
- to determine the priority directions of restructuring and modernization of the textile industry;
- develop ways to improve the efficiency of textile industry production in the context of economic growth.

The object of the study is the enterprises of the cotton and textile industry of the Republic of Uzbekistan.

The subject of the study is the organizational and economic mechanisms for regulating the activities of economic entities in the process of producing competitive cotton and textile products.

The theoretical and methodological basis of the study is the works of the classics of economic science, official government documents and materials, scientific research by domestic and foreign scientists, monographs, materials of scientific and practical conferences, statistical data, as well as periodicals.

The study is based on the following general scientific methods: abstract-logical, calculation-constructive, forecasting, statistical groupings, generalization method, economic-mathematical modeling.

The practical significance of the study. The proposals and recommendations

arising from the results of the study are aimed at saturating the market of domestic products, due to which, to a large extent, the population will be provided with goods from the textile industry. Recommendations on the creation of cotton clusters will contribute to the processing of raw cotton into finished industrial products. Such an event will improve employment of the population, increase the volume of production of finished textile products, and also increase the profitability of the industry several times. The materials of the work can be used in the educational process when teaching economic disciplines.

Economic growth and improving the quality of life of the population is the main goal of the economic policy of any country. Economic growth is a multi-valued, ever-complicating macroeconomic process that depends not only on economic activity within the country, but also on external factors of an economic and political nature.

In choosing models and factors of economic growth for Uzbekistan, it is important to take into account the experience of foreign countries and, at the same time, the features of the socio-economic development of the republic, as well as its advantages and unresolved problems.

Analyzing the theories of economic growth in terms of their content, we come to the conclusion that in the theories developed in early times, special attention is paid to the circular flow of products and incomes, which led to economic growth. It is also noteworthy that the postulates of the Keynesian theory of economic growth still prevail, the essence of which is that state regulation influences the economic development of countries.

At present, the most urgent problem in the development of the cotton and textile industry in Uzbekistan is the implementation of an export-orientation policy. The experience of newly industrialized countries shows that a long-term focus on the policy of import substitution leads to negative consequences, in particular, to a decrease in the role of competition and the quality of manufactured products, an increase in costs, the creation of conditions for the emergence of monopoly in the domestic market, etc.

The negative consequences of the import substitution policy are overcome through a timely transition to an export-oriented policy, which is characterized by the priority of developing the national economy along the path of greater openness and integration into the world economy.

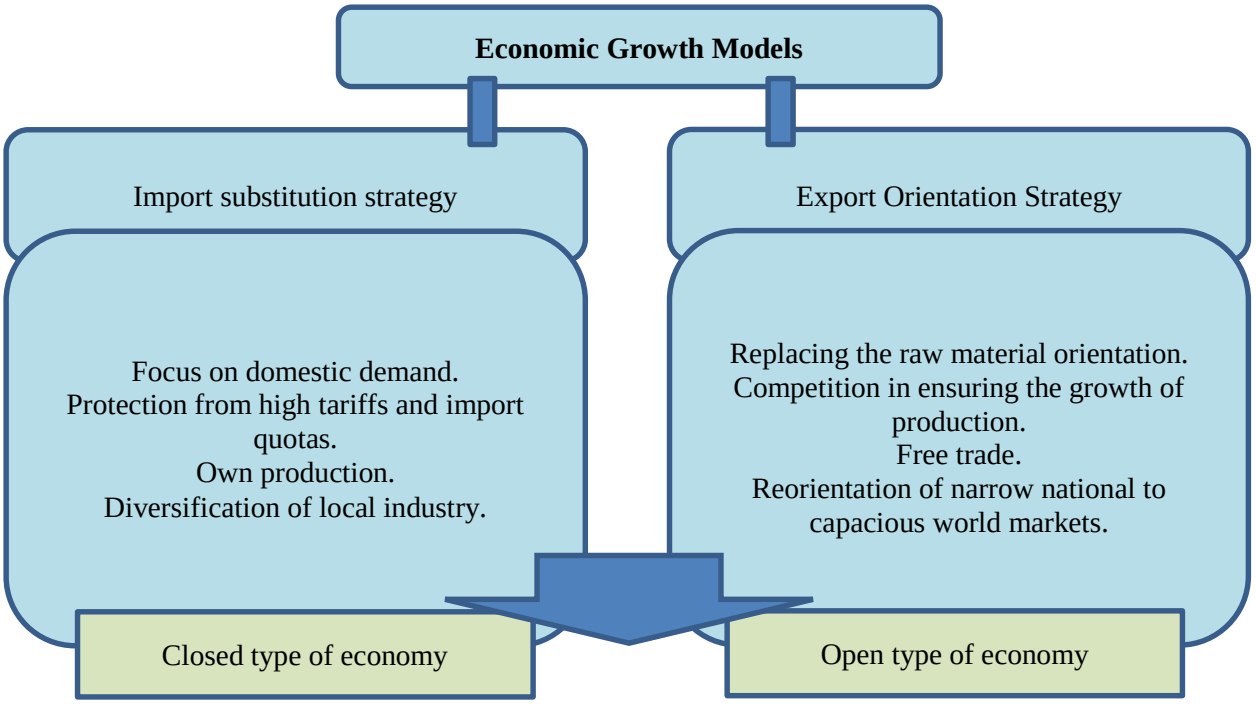

Figure 1. Models of economic growth

The problems of import substitution are closely related to economic growth, since the consumption of imported products by the population leads to a large-scale growth of this industry in importing countries. Export orientation and the competitiveness of the national economy as a category of the world economy are interrelated. To improve the competitiveness of export-oriented industries, the study of international experience is of particular value, since in many countries of the world foreign trade has become one of the key factors in economic growth.

The modern cotton and textile industry is a technically complex and specialized branch of the country's light industry. In addition, the cotton textile industry is divided into a number of sub-sectors, each of which consists of homogeneous enterprises that have a number of similar characteristics: processed raw materials or semi-finished products, installed equipment, production technology. The products of enterprises have different areas of application. Most of it, including consumer goods, is sold through trade, the other part goes to various branches of material production. At the same time, the cotton and textile industry is a major consumer of agricultural raw materials, engineering products, chemicals, and energy.

One of the priority tasks of economic policy is to solve the problem of forming the raw material base of the cotton and textile potential of the Republic of Uzbekistan, since this is of exceptionally important social, economic, and political significance.

In the transitional economic systems of the formation of a market economy, the main attention was paid to the development of exports, which contributed to an increase in the competitiveness of production and influenced the speedy solution of important social problems.

The export orientation strategy is applicable for the republic in the event that the needs of specific consumer markets, and not the whole world, are taken into account. Since the world sales market is already divided between the producing countries to a certain extent, and in order to change the current situation, one must either have highly competitive products, or even be its sole owner. In the event of changes in the situation on the world market, namely the demand for these goods, as Uzbekistan's own experience has already shown, the economy is on the verge of survival. Meanwhile, in modern conditions, the raw material orientation of the economy of the republic not only does not decrease, but also tends to grow.

Conclusion.

For systemic economic growth, characterized by significant qualitative content and capable of leading to significant economic development and a sharp increase in the standard of living of the population of any country, including the Republic of Uzbekistan, economic growth in high value-added industries that are not focused on raw materials, but focused on the production of final products. In addition, those sectors of the economy, the economic growth of which can lead to chain economic growth in other sectors, become a kind of “locomotive” of the economy, acquire great importance.

One of the most important industries that meet the above requirements is the cotton and textile industry. Its development, firstly, can lead to the development of other sectors of the economy, such as agriculture, engineering (production of equipment), and secondly, it will make it possible to overcome the raw material orientation in cotton growing and reduce dependence on exports. Thus, economic growth in the cotton and textile industry will testify not only to a physical increase in production, but also to the systematic qualitative development of a whole range of related industries, the creation of jobs, and an increase in the competitiveness of the economy.

References.

1. Gorina Ya.M. Factor assessment of the competitiveness of textile industry enterprises // Bulletin of the Cherepovets State University. 2012. No. 2(41–3). pp. 58–60.

2. Zhakipbekov D.S., Zhakipbekova D.S., Ablaeva A.A. Improving the competitiveness of the textile industry based on cost analysis in the Republic of Kazakhstan // Izvestia of higher educational institutions. Technology of the textile industry. 2013. No. 6. P. 8–12.

3. Mamedov F.A. (2015). An innovative approach to improving the competitiveness of the textile industry. Modern control technologies. No. 2, pp. 37–40.

4. News of Uzbekistan, UzA. Sayyora Shoeva. uza.uz/ru/business/legkaya-promyshlennost-po-puti-rasshireniya-vypuska-gotovoy-31-01-2017). Rakhimova Z. Light industry of Uzbekistan: reforms continue //Asia Monitor center.

5. Boltabayev M. Light industry of Uzbekistan /Economic portal. 12.06.2008. institutiones.com/agroindustrial/126-2008-06-12-18-02-01.html.

6. Truett L.J., Truett D.B. (2010). Globalization challenges for the Mexican textile industry // International Review of Economics & Finance. № 19(4). P. 733–741.doi: 10.1016/j.iref.2010.04.003.

7. Wu G., Ding J., Chen P. (2012). The eff ects of GSCM drivers and institutional pressures on GSCM practices in Taiwan's textile and apparel industry. International // Journal of Production Economics. № 135(2). Pp. 618–636. doi: 10.1016/j.ij pe.2011.05.023.

Khalikov Talibjon Luptullayevich,
assistant of the department "Accounting and audit in other industries" of the Samarkand Institute of Economics and Service

Improving the methodology for assessing the effectiveness of cotton-textile clusters.

Abstract: Cotton spinning enterprises were established as separate independent enterprises. Their products are used as raw materials in other weaving mills or other industries. The capacity of cotton spinning factories is determined by the number of chambers and the number of products produced. In textile enterprises, the organization of serial production is the most effective. In market conditions, it makes sense to plan production continuously.

Keywords: textile industry, cotton, production planning, raw materials.

Introduction.

Over the past 15-20 years, there have been noticeable changes in the development of the textile industry in the world. In the process of globalization of the world economy, the center of textile production has been transferred from Europe and the USA to the developing countries of South America, the South East, and Central Asia (www.oecd.org). In most developing countries, where per capita GDP is low, the textile industry is developing at an accelerated pace. Middle-income countries provide themselves, as well as nearby regional markets, with textile goods. In developed countries, except for technical linen, textile products are almost not produced. Demand for consumer goods is met mainly through imports. In Europe, the organization of subsidiary textile enterprises is developed, and this leads to an increase in the balance of trade in textiles. Countries with large raw material reserves also import textile products.

Today, scientific research is being carried out in the world in innovative areas based on raising the level of organization of the production of textile products, its consumption, quality, and export. In modern conditions, research is also being carried out on the organization of the production of highly efficient synthetic fibers and textile fabrics, as well as in the innovative development of the knitting and clothing industry to create "smart" textile fabrics, electronic textile fabrics, active fabrics, as well as antimicrobial fabrics and the production of finished garments from these innovative fabrics.

In Uzbekistan, special attention is paid to the modernization from an economic point of view of such important industries as knitwear, silk and clothing and the organization of the production of export-oriented, high-quality products, the organization of the production of competitive textile products. To date, the priority tasks facing textile enterprises are "Creating favorable conditions for further deepening the transformation, accelerated development of the industry and diversification, increasing investment in advanced processing of semi-finished products and export of finished textile products". The introduction of continuous forms of organization of production should become the most important condition and source for the development of the textile industry in our country. The presence of a raw material base for textile production should be the basis for the development of the textile industry in Uzbekistan, which processes cotton fiber.

The introduction of a quality management system based on the process approach has shown its effectiveness in many local and foreign enterprises, and is becoming increasingly important as one of the important areas for increasing the competitiveness

of the textile industry enterprises of the Republic, it is advisable to expand the field of scientific research on the introduction of a process approach to management when organizing the activities of enterprises producing high-quality textile products in changing market conditions.

Relevance of the topic.

Uzbekistan has a fairly high economic potential for the development of agricultural production, the formation of the necessary food resources and the development of a raw material base for the processing industry.

Literature review.

The scientific foundations for the effective development of agriculture based on cooperation and integration were laid in the fundamental works of A.N. Engelgardt, N.D. Kondratiev, A.V. Sovetov, I.Ya. Stebut, A.V. Chayanov. In the middle of the last century, well-known economists such as K.P. Obolensky, A.A. Nikonov, V.A. Tikhonov, S.S. and a number of other authors devoted their research to the development of theoretical, methodological and methodological aspects of increasing efficiency and improving intersectoral relations in the agro-industrial complex. A significant contribution to the development of modern theory was made by well-known economists from Russia, Kazakhstan and other CIS countries: A.I. Altukhov, I.N. Buzdalov, V.A. Dobrynin, V.V. Miloserdov, A.F. Serkov, I.G. Ushachev, A.A. T.I.Espolov, A.B.Moldashev, A.A.Satybaldin and others.

In the domestic literature, the problems of improving the efficiency of the agro-industrial complex and its individual industries are devoted to the works of T.K. Koychuev, A.U. Oruzbaev, A.I. Ismanov, M.B. Balbakov, Sh.M. .A.Musaeva, D.S.Jailov, A.Zulpukarov, K.Zh.Dzhumabaeva, Zh.Zh.Zhumabaeva, R.K.Aknazarova. Some aspects of this problem were studied in the candidate works of M.Tashbolotov, B.I.Ibraimzhanov, T.Akmataliev.

Main part.

Today, one of the most important aspects of ensuring the competitiveness of textile products in a changing market environment is to increase the level of product quality.

Product quality management is a set of actions taken during design, production and operation in order to implement, ensure and maintain the required level of product quality. The introduction of the required level of quality is carried out on the basis of an analysis of the most advanced scientific and technological achievements in the country and abroad at the design stage of textile products.

The main stages of introducing, maintaining and ensuring the required level of

quality of textile products by introducing a quality management system based on the process approach according to the dissertation are based on:

– anticipation of demand for textile products and their quality;

– formation of the quality level, preparation of regulatory and technical documents, taking into account the achievements of scientific and technological progress;

- analysis of the company's capabilities;

– material and technical support with high-quality materials;

– technical preparation of production, development of technological processes, supply of machines, equipment and tools;

– provision of leasing services in accordance with relevant regulatory and technical documents and standards;

– determination of the quality of manufactured textile products;

– maintaining the quality of shipped products in the warehouse, transportation and sale;

- determination and evaluation of the level of satisfaction with the quality of products of users and consumers.

The production program, taking into account the order, can be drawn up in two stages. At the same time, at the first stage, the optimization criterion is the reduction of the time to complete the order, or the production cycle, and at the second stage, the maximization of the profit received during the production cycle. Both criteria do not negate each other, that is, the criteria of time and money. In particular, the main criterion is the achievement of high efficiency, with efficient use of time. At the same time, efficiency is achieved mainly by optimizing the relationship between these two indicators.

For an enterprise, a production program can also be planned in natural units of measurement:

$$Z = T_{\text{av.month.}} \cdot L/t_{\text{av.}} \pm 10\%$$

where: Z - the total volume of the order (thousand m); $T_{\text{av.month}}$ - average monthly hours worked; L - the average payroll number of workers (persons); t_{av}.. - weighted average labor costs per unit of production by order (man. hour / per unit of prod.).

The minimum order quantity that must be in the production program is determined:

$$Z_{min} = T_{\text{av.month.}} \cdot L/t_{\text{aver.}} - 10\%$$

$$t_{\text{av.}} = Z_j \cdot \frac{\text{tj}}{\text{B}j}$$

where: *j* - the serial number of each type of product; *Zj* - the order quantity for each type of product.

At the same time, certain types of products are not established for each specific period of time, but calculated. According to each generated order, the production cycle is determined. At the enterprise for the reporting period, it is planned to manufacture products of a different range. At the same time, it is expedient to determine such indicators as material and labor resources per unit of production, as well as the cost and price of products. However, the rate of expenditure of these funds is limited. Because exceeding the norms of consumption will bring a loss to the enterprise.

Conclusion.

Based on the above, the organization of the production of export-oriented textile products in accordance with the requirements of foreign markets, it is necessary to solve the following tasks:

- strengthening economic incentives, improving and diversifying the mechanism for supporting export producers;
- reorganization of the current standardization and certification system, implementation of the ISO 9000 quality management system based on international quality standards;
- updating and expanding the range, development of design work;
- increasing the efficiency of marketing research on international commodity markets by creating an infrastructure in accordance with the target markets;
- support manufacturers of export products by providing them with the necessary information for their activities;
- creating favorable conditions for attracting foreign capital.

In the context of changing market requirements, it is advisable to continuously plan the production program when organizing export-oriented production at textile enterprises. Continuous planning at the enterprise helps to determine the volume of production of each type of product in the planned period using economic and mathematical models, the effective use of all available resources of the enterprise, as well as the timely delivery of products to customers.

The implementation of the named set of measures will ensure the inflow of private (domestic and foreign) capital for the development of modern competitive production and integration processes in the country's cotton complex, and will significantly raise the level of organizational and economic development of the industry.

References.

1. Razikov, A. (2016). Perfection of the mechanism of attracting foreign investments in light industry of the Republic of Uzbekistan. European journal of economics and management sciences, (3), 15-17.

2. Razikov A. E. Theoretical foundations of innovation "2013 - the year of well-being and prosperity" // Education and upbringing of youth - the foundation of well-being and prosperity of life: Proceedings of the scientific and practical conference. Tashkent. 2013. p. 212-215.

3. Xonkeldiyeva, K. (2021). Increasing the Efficiency of Sport-oriented Enterprises of the Textile Industry of the Republic of Uzbekistan. Bulletin of Science and Practice, 7(10), 322-328. (in Russian). https://doi.org/10.33619/2414-2948/71/36

4. Razikov A.E. Theoretical foundations of innovation "2013 - the year of well-being and prosperity." The education and upbringing of young people is the foundation for the well-being and prosperity of life. Materials of the scientific-practical conference. Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Tashkent. April 16-17, 2013 - pp. 212-215.

5. Akmal Ergashevich Razikov. Scientific and methodological aspects of organizing the production of export-oriented textile products. The – Tematics journal of Social Sciences. ISSN 2277-3010. Vol-8-Issue-5 2021. -18-27 p.

6. Ushachev I. Sustainable development of the agro-food sector: main directions and problems // APK: economics, management. -2006.-№4.-0.5-11.

7. Sagaydak A. Experience of state regulation in agriculture in the USA // APK: economics, management. 2002. - No. 8. - p.22-29.

Xoliqov Tolibjon Luptullaevich,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
«Boshqa tarmoqlarda bugalteriya xisobi va audit» kafedrasi assistenti

Paxta-to’qimachilik sohasi sub’ektlari faoliyatini klasterlashtirish natijalari.

Annotatsiya: Maqolada agroklasterlarni shakllantirishning nazariy masalalari va tamoyillari hamda O‘zbekiston Respublikasi paxta-to‘qimachilik sanoatida ushbu tizimning rivojlanish tendentsiyalari, uning xususiyatlari va afzalliklari ko‘rib chiqiladi. Biznes-klasterlarning samarali qo'llanilishi va mavjudligi kategorik-tizimli metodologiya platformasida tarkibiy, funktsional, maqsadli, evolyutsion kabi jihatlar

doirasida ko'rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: bozor iqtisodiyoti, raqobatbardoshlik, iqtisodiy munosabatlar, moddiy manfaatdorlik, paxta-to‘qimachilik sanoati, klaster, agroklaster, klasterlashtirish nazariyasi va tamoyillari.

Kirish.

So'nggi paytlarda biznes-klasterlar tushunchasi iqtisodiy va huquqiy amaliyotda eng ko'p qo'llaniladigan atamaga aylandi. Postsovet hududida biznes klasterlariga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi asosan iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi samarasiz bozor munosabatlarining harakati bilan bog'liq. Biznes-klasterlardan samarali foydalanish va mavjud bo'lishi uchun ularni tarkibiy, funktsional, maqsadli, evolyutsion kabi jihatlar doirasida kategorik-tizimli metodologiya platformasida ko'rib chiqish zarur. Bu erda ularning asosiy masalalari iqtisodiy xarakterdagi klasterlarning mohiyatini ochib berish, ularni toifa va ta'rif sifatida tushuntirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning integratsiya birlashmalarining boshqa shakllari bilan solishtirganda xususiyatlarini umumlashtirishdir. Ularning shakllanishi va mavjudligi samaradorligini asoslash nuqtai nazaridan biznes klasterlarining tarkibiy-elementli tarkibi, tuzilishi, maqsadlarini belgilash va faoliyat yuritish mexanizmlari, evolyutsion jihatlarini o‘rganish eng dolzarb muammolar hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti, globallashuv va bozor sub'ektlari o'rtasidagi raqobatning rivojlanishi sharoitida mamlakat va alohida hududlarning raqobatbardoshligini oshirish zarurati ortib bormoqda, shuningdek, texnologik va xo‘jalik zanjiri bo‘ylab o‘zaro bog‘langan bir tarmoq-iqtisodiy majmuasining maqsad va vazifalariga kiruvchi korxona va tashkilotlar.

Asosiy qism.

Hozirgi vaqtda klasterlarni rivojlantirish barqaror innovatsion rivojlanish va mintaqa qishloq xo‘jaligi va umuman agrosanoat majmuasining raqobatbardoshligini oshirish bilan birga tan olingan vosita hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi faoliyatini tashkil etishning klaster shaklidan foydalanish bir qator qonunchilik, me’yoriy-huquqiy va dasturiy hujjatlarda ko‘zda tutilgan bo‘lib, ulardan eng muhimi: “2020-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi”, bu erda strategik ustuvorliklardan biri qulay agrobiznes muhitini yaratish va qo'shimcha qiymat zanjiri hisoblanadi.

Klaster ishlab chiqarishni fazoviy tashkil etishning boshqa shakllariga xos bo'lmagan ta'sirlarga ega, jumladan, sinergik effekt, ijtimoiy kapital, davlat-xususiy

sheriklik va boshqalar, ular birgalikda unga qo'shimcha raqobatbardoshlikni beradi. Klaster yondashuvi ishlab chiqarishni fazoviy tashkil etish nazariyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Klaster hodisasi mamlakatlar va mintaqalar iqtisodiy rivojlanishining asosiy tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va boshqa rivojlangan mamlakatlarda sanoat mahsulotining yarmidan ko‘pi klasterlar orqali ishlab chiqariladi va eksport qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son qarori bilan qabul qilingan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasining qishloq xo‘jaligini modernizatsiya va jadal rivojlantirish, tarkibiy o‘zgarishlarni chuqurlashtirish va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini jadal rivojlantirish, mamlakatimizning oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, eksport hajmini sezilarli darajada oshirish, qishloq xo‘jaligi sohasining salohiyatini oshirish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish hamda qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish ko‘zda tutilgan, qurilish ishlari va xizmatlar ko‘rsatish bilan shug‘ullanuvchi, birinchi navbatda, ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarini rag‘batlantirish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun investitsiya loyihalarini amalga oshirish; qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqurroq qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat mahsulotlari, shuningdek, qadoqlash mahsulotlari ishlab chiqarish uchun eng zamonaviy yuqori texnologiyali uskunalar bilan jihozlangan yangi qayta ishlash korxonalarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish infratuzilmasini yanada kengaytirish; qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash, tashish va sotish, agrokimyoviy, moliyaviy va boshqa zamonaviy bozor xizmatlarini ko‘rsatish, qishloq xo‘jaligi ekinlarining kasallik va zararkunandalarga chidamli yangi naslchilik navlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish; mahalliy tuproq-iqlim va ekologik sharoit hamda mahsuldorligi yuqori bo‘lgan hayvon zotlari.

So'nggi yillarda ko'plab davlatlar amaliyotida, shu jumladan mintaqaviy miqyosda postsovet makonida raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy zaxiralaridan biri bu o'zaro yaqin iqtisodiy aloqalar bilan bog'langan va bir-birini to'ldiradigan klasterlarni yaratishdir. Ishlab chiqarishni joylashtirish va hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida hududiy tashkil etishning turli shakllari rivojlandi. An'anaga ko'ra, erkin iqtisodiy sanoat rayonlari, aglomeratsiyalar, hududiy ishlab chiqarish

majmualari ajralib turadi. Klasterlar mintaqa iqtisodiyotini hududiy tashkil etishning zamonaviy, tez tarqaladigan shaklidir. Ularning mahalliy afzalliklari va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, klasterlarni shakllantirish va mintaqaviy raqobatdosh ustunliklarni amalga oshirish muammolari odatda mintaqaviy darajada ko'rib chiqiladi.

Ba'zi hollarda klaster iqtisodiy sabablarga ko'ra klaster tarkibiga kiruvchi sub'ektlar ustidan boshqaruv organi yoki yuqori tuzilma sifatida qaraladi. G'arb amaliyoti buning aksini isbotlaydi, ya'ni klaster - bu hamkorlik qiluvchi, lekin ayni paytda gorizontal va vertikal rishtalar bilan bog'langan, institutsional omil asosida shakllangan va shartnoma mexanizmlari orqali birgalikda iqtisodiy institutlarni birlashtiruvchi raqobatdosh korxonalar yig'indisidir. Klasterda raqobatbardosh ustunliklarni izlashga asosiy e'tibor institutsional darajadagi tashqi omillarga qaratiladi, masalan, davlat-xususiy sheriklik, ijtimoiy kapital, sinergiya, davlat, biznes, fan va ta'lim o'rtasidagi hamkorlik, bu esa qo'shimcha raqobat effektini yaratadi.

Tahlil va natijalar.

Olimlarning yondashuvlari va qarashlarini o'rganish klasterlash muammolariga turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi. Mintaqaviy klaster - bu hududda mahalliylashtirilgan, o'zaro bog'liq bo'lgan korxonalar va tashkilotlar guruhi bo'lib, ular bir zanjir doirasida tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va sotish jarayonida o'zaro aloqada bo'lib, muayyan iqtisodiy samaraga erishish uchun qiymat yaratadi va raqobatdosh ustunliklarni amalga oshiradi. Iqtisodiyotni hududiy tashkil etishning boshqa shakllaridan farqli o‘laroq, klaster klaster birlashmasi ishtirokchilari o‘rtasidagi raqobat va hamkorlik asosidagi bozor munosabatlari, o‘zgaruvchan ekologik sharoitlarga moslashish qobiliyati bilan ajralib turadi. Klasterlar bozor iqtisodiyoti sharoitida, korxonalar o'zlarining raqobatdosh ustunliklarini mustahkamlashdan va ma'lum bir hududda birgalikdagi faoliyatdan ko'proq foyda olishdan manfaatdor bo'lganda shakllanadi. Shu bilan birga, hududiy klaster iqtisodiyotni hududiy tashkil etish shakli sifatida nafaqat sanoatda, balki xizmat ko‘rsatish va servis sohasida ham izchil rivojlanmoqda. Hudud iqtisodiyotini hududiy tashkil etishning klaster usuli aniq korxona va tashkilotlarning faoliyat yuritish sharoitlarini o‘rganishga qaratilgan.

Klaster nazariyalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, klasterni shakllantirishning tanlangan tamoyillari (geografik, sifatli, gorizontal, vertikal, fokusli va lateral) har doim ham klaster birlashmalarini tashkil etishning zamonaviy talablarini etarli darajada aks ettirmaydi. Mintaqaviy klasterlarni tashkil etish va faoliyat yuritish tamoyillariga hududiy o‘ziga xoslik, zonal ixtisoslashuv, hududiy mahalliylashtirish, klaster ichidagi raqobat va hamkorlik, o‘zaro bog‘liqlik, innovatsiyalar, dinamiklik, ishtirokchilarning

ko‘pligi, kompaniyalarning birgalikdagi faoliyatining umumiyligi, axborot makonining birligi, korporativ madaniyat, mintaqaviy klaster tuzilishining umumiyligi kiradi.

Xulosa.

Klasterlarni tasniflash bo'yicha mavjud yondashuvlarni o'rganish hozirgi vaqtda fanda va amaliyotda klasterlarni tasniflash mezonlari va ko'rsatkichlarining umumiy qabul qilingan tartiblangan tizimi mavjud emas degan xulosaga kelishga imkon beradi. Klasterlash faoliyati samaradorligini tasniflash va baholash metodologiyasini ishlab chiqish hech ikkilanmasdan, mintaqaviy sanoat klasterlarini shakllantirish va faoliyat ko'rsatish sxemasini ishlab chiqish imkonini beradi, bu esa pirovardida qishloq xo'jaligining rentabelsizligidan xalos bo'lish, shuningdek, mamlakat va hududlarning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Iqtisodiyotni rivojlantirishning klaster strategiyasi eng umumiy shaklda korxonalarning geografik kontsentratsiyasi bilan bog'liq imtiyozlarni olishni o'z ichiga oladi. Bunday afzalliklarni olishning iqtisodiy mexanizmi, qoida tariqasida, korxonalarning ixtisoslashuvining o'sishi, sotish hajmini oshirish va sotish bozorini kengaytirish hisobiga samarani maksimal darajada oshirish va xarajatlarni minimallashtirish bilan bog'liq.

Klaster tushunchasi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan firmalarning geografik jihatdan cheklangan kontsentratsiyasini bildiradi va sanoat tumanlari, ixtisoslashgan sanoat aglomeratsiyalari va mahalliy ishlab chiqarish tizimlari kabi eski tushunchalar uchun kalit so‘z sifatida ishlatilishi mumkin.

"Klaster" tushunchasiga ta'riflarning ko'pligiga qaramay, bir qator umumiy xususiyatlar mavjud bo'lib, ularni eslatib o'tish iqtisodiyotning ushbu hodisasini ajratib olishga imkon beradi:

- korxonalarni geografik mahalliylashtirish;
- bozor sub'ektlarining pirovard mahsulot bo'yicha o'zaro bog'liqligi;
- klasterlashsiz ideal yoki kutilayotgan ishlab chiqarish, ijtimoiy va iqtisodiy natijalarga erisha olmaslik;
- korxonalar o'rtasidagi yaqin iqtisodiy aloqalarning ob'ektiv zarurati;
- umumiy institutsional va bozor infratuzilmasining mavjudligi.

Davlat organlarining ma’muriy aralashuvisiz iqtisodiy usullardan foydalangan holda umumiy texnologik zanjir orqali bog‘langan ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar va ishlab chiqaruvchilarning hududiy kontsentratsiyasi asosida tashkil etilgan agroklasterlarda mazkur tamoyillarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi kuzatilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" info@Gov.uz
2. G.E.Zoxidov "O'zbekiston yengil sanoatida ishlab chiqarishni klaster usulida tashkil etish va boshqarish samaradorligi". Doktorlik dissertatsiyasining Avtoreferati, Toshkent, 2017 yil.
3. Кластерные политики и кластерные инициативы: теория, методология, практика / под ред. Ю.С. Артамоновой, Б.Б. Хрусталева. Пенза: ИП С.Ю. Тугушев, 2013.
4. Yusupov E.D. Key problems of agricultural policy: food security and diversification Journal of Science and Healthcare Exploration (JSHE) ISSN: 2581-8473 Volume - 1, Issue - 3, May-June - 2019 BiMonthly, Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal 1- 8 p.
5. Инновационные процессы в аграрной сфере Республики Узбекистан International Scientific and Practical Conference FUNDAMENTAL AND APPLIED SCIENTIFIC RESEARCH March 2020 Berlin, Germany (30-41 p).

Халиков Талибжон Луптуллаевич,
ассистент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит в других отраслях» Самаркандского института экономики и сервиса

Кластеризация деятельности субъектов хлопчатобумажной текстильной промышленности.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические вопросы и принципы формирования агрокластеров, а также тенденции развития этой системы в хлопково-текстильной отрасли Республики Узбекистан, ее особенности и преимущества. Эффективное использование и существование бизнес-кластеров рассматриваются в рамках таких аспектов, как структурный, функциональный, целеустремленный, эволюционный на платформе категориально-системной методологии.

Ключевые слова: рыночная экономика, конкурентоспособность, экономические отношения, материальный интерес, хлопково-текстильная промышленность, кластер, агрокластер, теория и принципы кластеризации.

Введение. В последнее время понятие бизнес-кластеров стало наиболее широко используемым термином в экономической и юридической практике. Возникновение потребности в бизнес-кластерах на постсоветском пространстве в основном связано с движением неэффективных рыночных отношений между отраслями экономики. Для эффективного использования и существования бизнес-кластеров необходимо рассматривать их в рамках таких аспектов, как структурный, функциональный, целеустремленный, эволюционный, на платформе категориально-системной методологии. Здесь их основными вопросами являются раскрытие сущности кластеров экономического характера, объяснение их как категории и определения, обобщение характеристик хозяйствующих субъектов в сравнении с другими формами интеграционных объединений. С точки зрения обоснования эффективности их формирования и существования, изучения структурно-элементного состава, структуры, механизмов постановки целей и функционирования, эволюционные аспекты бизнес-кластеров являются наиболее актуальными проблемами.

В условиях развития рыночной экономики, глобализации и конкуренции между субъектами рынка возрастает потребность в повышении конкурентоспособности страны и отдельных регионов, а также цели и задачи сетевом хозяйственном комплексе, взаимосвязанные по технологическому и хозяйственная цепочка входящие предприятия и организации.

Основная часть.

В настоящее время развитие кластеров является признанным инструментом устойчивого инновационного развития и повышения конкурентоспособности регионального сельского хозяйства и агропромышленного комплекса в целом. Использование кластерной формы организации сельскохозяйственной деятельности предусмотрено в ряде законодательных, нормативных и программных документов, важнейшим из которых является: «Стратегия развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы». где одним из стратегических приоритетов является создание благоприятной среды для агробизнеса и цепочки создания стоимости.

Кластер обладает эффектами, не свойственными другим формам пространственной организации производства, в том числе синергетическим

эффектом, социальным капиталом, государственно-частным партнерством и др., которые в совокупности придают ему дополнительную конкурентоспособность. Кластерный подход является составной частью теории пространственной организации производства. Кластерное явление становится главной составляющей экономического развития стран и регионов. В США, Великобритании, Франции, Германии и других развитых странах более половины промышленной продукции производится и экспортируется через кластеры.

"Развитие Республики Узбекистан на 2017-2021 годы", утвержденная постановлением Президента Республики Узбекистан № ПП-4947 от 7 февраля 2017 года "О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан" модернизация и опережающее развитие сельского хозяйства Республики Узбекистан, углубление структурных преобразований и стремительное развитие сельскохозяйственного производства, дальнейшее укрепление продовольственной безопасности нашей страны, экологически чистая продукция. Намечено расширить производство, значительно увеличить объемы экспорта, повысить потенциал аграрного сектора, выращивать и перерабатывать, заготавливать, хранить и реализовывать сельхозпродукцию, заниматься строительными работами и оказанием услуг, в первую очередь, для создания благоприятных условий для продвижения и развития многопрофильных фермерских хозяйств, для реализации инвестиционных проектов по производству сельхозпродукции; Строительство новых перерабатывающих производств, оснащенных современным высокотехнологичным оборудованием для более глубокой переработки сельскохозяйственной продукции, полуфабрикатов и готовых пищевых продуктов, а также фасовочной продукции, реконструкция и модернизация действующих, дальнейшее расширение производства инфраструктура; расширение научно-исследовательской работы по хранению, транспортировке и реализации сельскохозяйственной продукции, оказанию агрохимических, финансовых и других современных рыночных услуг, созданию и внедрению в производство новых селекционных сортов сельскохозяйственных культур, устойчивых к болезням и вредителям; местные почвенно-климатические и экологические условия и высокопродуктивные породы животных.

В последние годы в практике многих стран, в том числе на региональном уровне, одним из основных резервов повышения конкурентоспособности на постсоветском пространстве является создание кластеров, связанных тесными

экономическими связями и дополняющих друг друга. В процессе размещения производства и развития экономики региона сложились различные формы территориальной организации. Традиционно выделяют свободные экономические промышленные районы, агломерации, региональные производственные комплексы. Кластеры представляют собой современную, быстро развивающуюся форму территориальной организации региональной экономики. С учетом их локальных преимуществ и особенностей проблемы формирования кластеров и реализации региональных конкурентных преимуществ обычно рассматриваются на региональном уровне.

В ряде случаев кластер рассматривается как орган управления или надстройка над субъектами, входящими в кластер по экономическим соображениям. Западная практика доказывает обратное, то есть кластер представляет собой совокупность конкурирующих предприятий, которые кооперируются, но также связаны между собой горизонтальными и вертикальными связями, формируются на основе институционального фактора и объединяют экономические институты между собой посредством договорных механизмов. Поиск конкурентных преимуществ в кластере ориентируется на внешние факторы на институциональном уровне, такие как государственно-частное партнерство, социальный капитал, синергия, кооперация государства, бизнеса, науки и образования, что создает дополнительный конкурентный эффект.

Результаты и анализ.

Изучение подходов и взглядов ученых показывает, что существуют разные подходы к проблемам кластеризации. Региональный кластер представляет собой группу взаимосвязанных предприятий и организаций, локализованных на территории, которые взаимодействуют в процессе производства и реализации товаров и услуг в рамках цепочки и ценности для достижения определенного экономического эффекта, создают и реализуют конкурентные преимущества. В отличие от других форм территориальной организации экономики, для кластера характерны рыночные отношения, основанные на конкуренции и сотрудничестве между участниками кластерного объединения, способность приспосабливаться к изменяющимся условиям внешней среды. Кластеры формируются в условиях рыночной экономики, когда предприятия заинтересованы в укреплении своих конкурентных преимуществ и получении большей выгоды от совместной деятельности в определенной сфере. При этом региональный кластер как форма территориальной организации экономики

последовательно развивается не только в промышленности, но и в сфере услуг. Кластерный метод территориальной организации экономики региона направлен на изучение условий функционирования конкретных предприятий и организаций.

Анализ кластерных теорий показал, что выделенные принципы формирования кластеров (географический, качественный, горизонтальный, вертикальный, очаговый и латеральный) не всегда адекватно отражают современные требования организации кластерных объединений. К принципам организации и функционирования региональных кластеров относятся региональная специфика, зональная специализация, региональная локализация, конкуренция и сотрудничество внутри кластера, взаимозависимость, инновационность, динамичность, многочисленность участников, общность совместной деятельности компаний, единство информационного пространства, корпоративная культура, общность региональной кластерной структуры.

Заключение.

Изучение существующих подходов к классификации кластеров позволяет сделать вывод, что в настоящее время в науке и практике не существует общепринятой упорядоченной системы критериев и показателей классификации кластеров. Разработка методики классификации и оценки эффективности кластерной деятельности позволит, не задумываясь, разработать схему формирования и функционирования региональных промышленных кластеров, что позволит в конечном итоге избавиться от убыточности сельского хозяйства, а также значительно увеличить экспортный потенциал страны и регионов позволяет.

Кластерная стратегия экономического развития в самом общем виде предполагает получение выгод, связанных с географической концентрацией предприятий. Экономический механизм получения таких преимуществ, как правило, связан с повышением специализации предприятий, увеличением объема продаж и расширением рынка сбыта, максимизацией эффективности и минимизацией затрат.

Понятие кластера относится к географически ограниченной концентрации взаимосвязанных фирм и может использоваться в качестве ключевого слова для более старых понятий, таких как промышленные районы, специализированные промышленные агломерации и местные производственные системы.

Несмотря на большое количество определений понятия «кластер», существует ряд общих признаков, упоминание которых позволяет выделить это

явление экономики:

- географическая локализация предприятий;
- взаимозависимость субъектов рынка от конечного продукта;
- невозможность достижения идеальных или ожидаемых производственных, социальных и экономических результатов без кластеризации;
- объективная необходимость тесных экономических связей между предприятиями;
- наличие общей институциональной и рыночной инфраструктуры.

Успешная реализация этих принципов наблюдается в агрокластерах, организованных на основе территориальной концентрации специализированных поставщиков и производителей, связанных общей технологической цепочкой, без административного вмешательства органов государственной власти.

Список использованной литературы.

1. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4947 от 7 февраля 2017 года "О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан".

2. Зохидов Г.Э. «Эффективность организации и управления производством в легкой промышленности Узбекистана кластерным методом». Автореферат докторской диссертации, Ташкент, 2017.

3. Кластерные политики и кластерные инициативы: теория, методология, практика / под ред. Ю.С. Артамоновой, Б.Б. Хрусталева. Пенза: ИП С.Ю. Тугушев, 2013.

4. Yusupov E.D. Key problems of agricultural policy: food security and diversification Journal of Science and Healthcare Exploration (JSHE) ISSN: 2581-8473 Volume - 1, Issue - 3, May-June - 2019 BiMonthly, Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal 1- 8 p.

5. Инновационные процессы в аграрной сфере Республики Узбекистан International Scientific and Practical Conference FUNDAMENTAL AND APPLIED SCIENTIFIC RESEARCH March 2020 Berlin, Germany (30-41 p).

Suvonov Ziyobidin Shaminovich
Samarkand Institute of Economics and Service,
(Samarkand, Republic of Uzbekistan)

STARTUP TECHNOLOGIES THAT ARE USED IN MODERN RESTAURANTS AND THEIR IMPORTANCE

Annotation. Startups are business models that are newly created and expandable and are one of the most widely used methods of business in the globalization process. Food Service also enhances its performance by using various techniques as one of the most advanced social sciences. One of the ways we can take as an example are startups with innovative technologies. It is given some points about international experiences of modern restaurants on using innovational startup projects in this article. Various activities are being carried out to establish the link between innovative technologies and business in all spheres of our country.

Keywords: startup, restaurant, modern technology, innovation, foreign experiences.

Today, the concept of startups and attention to modern business are highly developed. In particular, we can conclude that our country pays special attention to the creative entrepreneurship of young people. Various activities are being carried out to establish the link between innovative technologies and business in all spheres of our country. Startups are business models that are newly created and expandable and are one of the most widely used methods of business in the globalization process. Food Service also enhances its performance by using various techniques as one of the most advanced social sciences. One of the ways we can take as an example are startups with innovative technologies.

Worldwide, there are scientific and practical works are carrying on startups. Here are some of the key features of world-class startups:

Involved funds - 14%

Business model - 24%

Ideas - 28%

Team - 32%

Efficient use of time - 42%

As for the economic indicators of the startups in the catering sector, access to the food supply services has soared to 51%, and the European food supply services have reached over 300 million dollars in a year. In 2013, the $ 1.38 billion investment was made for the world-famous startups that directed to food services, and 37.4% revenue has been taken from them.

McDonald is one of the premier startup projects of its time and now, which has a special place in the dining service and has made a great turn.

It can be said following startups that offered by many companies to restaurants.

CULINARY AGENTS. The "Culinary Agents", launched in 2012, connect the job seekers to the kitchen and dining rooms they need. Today, the business has about half a million users that support nearly 20,000 hospitality businesses across the country. Like "LinkedIn for Restaurant", this business also deals with a number of jobs (including job seekers), including full-time, part-time and seasonal jobs. In the "gigs" section of the beta release, qualified workers can also hire a temporary short-term job vacancy. Even when it is not the season for restaurants, "culinary agents" work well for employers and job seekers who have been discharged from restaurants throughout the country.

KITCHEN CUT. In 2011, veterinarian of the restaurant industry John Wood joined with Engineering Team to make a consistent search for the cost of cooking and making it. Kitchen Cut, along with 2,000 partner restaurants, helps you to determine which foods are most profitable, which is most demanded and whose price is most preferable. The kitchen also has the ability to detect calories and control allergens to inform employees or better explain to the audience. Despite being out of London, Kitchen Cut has its own reputation outside of Britain. Since its founding, it has retained its smaller size (20 workers) and lower incomes (self-sufficiency).

PLATE IQ. While the other companies in this list deal with the data analysis at home, Plate IQ uses data to solve a number of home-based operations. The platform will probably automate the most exciting part of the restaurant, billing, and It helps you to deal with supply chain management throughout your mission. Plate IQ can collect information about components in specific areas that can be reported to their partner restaurants while consuming too much food and helping sellers sell their prices information can also be provided. This information can also be used for pricing foodstuffs. Launched in 2014, Plate IQ works with 5,000 restaurants.

SALIDO The use of many individual systems can lead to a loss of information that can lead to loss of revenue during the generalization process. Salido is a solution for restaurants offered within the same system of sales, labor management, advanced reporting, product and payment systems. This is a daily dining and kitchen display system, including daily operations of the restaurant. Salido has transaction around $ 500 million in 150 locations across San Francisco from London. Restaurant customers include Eleven Madison Park, ABC Kitchen, Shuko, Eataly and others. Leading restaurants should create products for the team of the food industry, who have great

experience in investment strategies and technical operations in the restaurant industry.

TRIPLESEAT. Delphi, a hotel management software manager, is encoded in the Microsoft DOS operating system in 1985. Its new owner, Amadeus, has been rebuilt on the widely used Internet-platform Salesforce. This is a good product. But there is room for competition. Six years ago, formerly, the Tripleseat program was built using the latest software for Internet-programming languages and the first line of code. Potential shareholders use their white-colored form to get the invitation. Then, the Event Manager uses Tripleseat to create suggestions, event orders, contracts, and invoices. The program monitors call in a calendar and save all contacts and chat-based conversations together. Tripleseat connects 95 percent of its customers every year, and this year it is expected to grow by 40 percent. Its search engines bring to corporate clients such as corporate events like Bizly and social networking sites like Facebook, as well as to restaurants.

In summary, any startup projects are based on many experiences, research and results. Startups such as Facebook, Microsoft, Apple, Xiaomi (RedMi), Alibaba group (AliExpress) did not come automatically. There is also such an axiom in the world that 99 out of every 100 startups fail. It means that if the industry is constantly working on the development of the industry, the goal will be achieved.

In the face of new methods and technologies in every aspect of modern business, the ability to get rid of competition can be limited. Specifically, the above-mentioned technologies are among them. By constantly developing and improving competitiveness and bringing more productive technologies into the industry, the higher the chance of gaining higher profits. Additionally, creating new jobs through startups is an achievement of social and economic well-being. Taking into account that a lot of work is being done to create startups in our country, it is also possible to have a great deal of experience in introducing national brands through a thorough examination of international experience. Considering the startups as a key factor, we can create enormous economic opportunities in our country.

References:

1. “8 Food Startups That Will Change Your Life”, [**https://spoonuniversity.com/lifestyle/8-food-startups-that-will-inspire-you-and-change-your-life]**;

2. “Skift Table's Top Restaurant Tech Startups to Watch 2018” [https://table.skift.com/2018/07/24/top-restaurant-startups/];

3. “The Future of Food: the Best Start-Ups for Restaurants” [https://www.finediningloversl.com/stories/restaurant-startups/].

З.Ш.Сувонов - СамИСИ катта ўқитувчиси

Умумий овқатланиш корхоналари ходимларининг касбий куникмалари ва уларга қўйиладиган талаблар.

Аннотация: Ушбу мақолада сервис соҳаси учун рақобатбардош кадрларни тайёрлаш, кадрларнинг профессионал куникмалари ва уларга қўйиладиган талаблар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: хизматлар соҳаси, овқатланиш корхонаси, кадрлар, стандартлар, талаблар.

Annotation: This article examines the preparation of competitive personnel for the service sector, as well as their requirement for professional qualification.

Key words: service industry, enterprise food, personnel, standards, requirements

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги фармонида халқимизнинг эркин ва фаровон, қудратли Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича хоҳиш-иродасини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, глобал ишлаб чиқаришнинг муҳим бўғинига айланган кучли иқтисодиётни шакллантириш, адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлаш [1] зурурлигини мақсад қилиб белгилаб берди.

Сервис соҳасида рақобатбардош кадрларни тайёрлаш ва баркамол авлодни тарбиялаш учун нафақат дунёвий ва диний билимларга эга бўлишлигини таъминлаш, балки жисмонан соғлом, интелектуал салоҳиятли бўлиб ўсишида овқатланишни тўғри ташкил этиш муҳим аҳамиятга эгадир. Ўсиб келаётган инсон организми тўғри ўсиши, унинг мия фаолиятини ва қобилиятини ривожлантириш учун овқатланиш тартиби ва истеъмол қилинаётган маҳсулотлар таркиби катта аҳамиятга эга.

Бу албатта соҳада фаолият юритаётган корхоналарда хизмат кўрсатаётган мутахасислардан чуқур билим ва касбий куникмалар талаб қилинадики улар овқатланишни илмий асосланган ҳолда ташкил этиши зарур бўлади. Шунинг учун таълим муассасаларида овқатланишни ташкил этишда соҳага оид юридик шахслар жалб этилади.

“Таълим муассасаларида соғлом овқатланишни ташкил этиш тўғрисида”

Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 20 августдаги 184-сон қарорига кўра таълим муассасаларида овқатланишни ташкил этиш бўйича танлов ўтказилади. Танлов шартларига кўра рўйхатдан ўтган умумий овқатланиш бўйича камида олти ой давомида фаолият юритаётган, махсус моддий-техник базаси ва озиқ-овқат технологияси бўйича мутахасислари мавжуд бўлган юридик шахслар иштирок этиши мумкин[2].

Лекин, шуни алоҳида таъкидлаб айтишимиз мумкинки, айни соҳада фаолият олиб бораётган ишчи ходимларнинг аксарият қисми соҳа мутахассислари ҳисобланишмайди. Бу эса табиий равишда овқатланиш корхоналарида замонавий сервис хизматларини кўрсатиш жараёнларини ташкил этишга қўйиладиган талабларнинг бажарилмасдан қолишига олиб келади.

Бугунги кунда овқатланиш корхоналари учун таълим муассасалари тамонидан давлат таълим стандартлари асосида мутахассис кадрлар тайёрланмоқда. Улар касб тавсифномаси ва ихтисосликлари бўйича администратор, сервис-менеджер, озиқ-овқат технологи, ошпаз, официантлардир. Соҳа мутахасислардан бажариладиган иш мазмуни, билиши ва бажара олиши зарур бўлган жиҳатлар, муҳим касбий фазилатлар, тиббий монеъликлар каби талаблар қўйиладики биз уларни хусусиятларини ҳамда касбий ўсиш истиқболлари кўриб чиқамиз(1-расм).

1-расм. Касбий ўсиш истиқболлари

Уларнинг иш мазмуни қўйидагилардан иборат: корхона ходимларини бошқариш; учрашувлар, банкетлар, байрам тадбирларини ташкил этиш; интеръерни безатиш; овқатланиш корхонаси таомномасини тайёрлаш; мижозларга ускуналар, озиқ-овқат маҳсулотлари ва ичимликлар етказиб бериш;мижозлар эҳтиёжларини ўрганиш ва тизимлаштириш; маркетинг қилиш

ва рақобатчилар фаолиятини таҳлил қилиш; хизмат кўрсатиш сифатини маниторинг қилиш.

Билиши зарур бўлган жиҳатлар: овқатланиш корхоналари фаолиятини; сервис корхоналарида (овқатланиш, спорт ва клублар) иш юритишни; мижозлар психологиясини; хизмат кўрсатишни ташкил этиш усулларини; корхонада кўрсатилаётган хизматларининг нархларини; реклама агентликлари ва компанияларини; маркетинг қилишни.

Бажара олиши керак: хизматлар соҳаси бўйича мижозларга хизмат кўрсатиш мажбуриятларини; мижоз буюртмасини қабул қилиш ва сифатли хизмат кўрсатишни; муаммоли вазиятларда ўзини қўлга ола билишни; мижозларга кўрсатилган хизматлар ҳисоб-китобини юритишни; нақд пулнинг банк орқали ҳисоботини юритишни; мижозлар хоҳишини ҳисобга олиб, энг яхши хизматлар таклиф қилишни; қўшимча техника, ускуналар ва материаллар ўрнатиш учун та-лабномаларни юритишни; корхона фаолиятини ривожлантириш учун янги лойиҳаларни амалга оширишни.

Муҳим касбий фазилатлар: муомала одоби ва нутқ маданияти; мижозларни ҳурмат қилиш; сезгирлик ва ғайратлилик; ўзига ишониш ва қарорлар қабул қилиш; бағрикенглик, ижодкорлик, топқирлик; универсаллик ва ташаббускорлик; тартиб (буюртма, технологик ва норматив ҳужжатларни юритиш); концептуал фикрлашнинг юқори даражаси ва ўзини бошқариш.

Муҳим касбий сифатлари: хизмат кўрсатиш ишларига мойиллик; диққатни жамлай олиш қобилияти; табиат маҳсулотлари (мева ва сабзавотлар) билан ишлашга мойиллик; эстетик дид ва кучли хотира; озодалик, маъсулият, ташкилотчилик; қўл меҳнатига мойиллик; жисмоний чидамлилик; ижодий ишга мойиллик.

*Тиббий монеъликлар (чекловлар):*аллергик касалликлар; таянч ҳаракат тизими касалликлари; юрак-қон томир касалликлари; умуртқа поғонаси касалликлари; эшитиш ва кўриш органлари касалликлари; юқумли тери касалликлари; юқори нафас йўллари касалликлари.

Ошпазликнинг ихтисослик бўйича касб тавсифномаси қўйидагилар: миллий ва хорижий таомлар ошпази, болалар ва парҳез таомлар ошпази, қандолатчи, новвой, карвин санъати устаси.

Улар рецептга мос турли хилдаги таомлар ва кондитер маҳсулотлари тайёрлайдилар. Ошпаз таомларнинг сифати, сақлаш қоидалари ҳамда санитария ва гигиена талабларига риоя этилишини назорат қилади.

Билиши зарур: Сабзавотларга ишлов беришни; гўшт ва гўшт маҳсулотларига ишлов беришни; ярим тайёр маҳсулотлар тайрлашни; таом тайёрлашни; пазандачилик асосларини; маҳсулотларга ишлов бериш ва турли таомлар тайёрлаш талабларини; диетик таомлар тайёрлаш рецептларни; таомларга безак бериш ва тарқатишни; ошхона санитария-гигиена талабларини;

Тиббий монеъликлар (чекловлар): турли мойлар, ароматизаторлар, зираворларга қарши аллергия; иссиқ ва совуққа тасирчанлик; тери касалликлари; таъм билиш тизими бузилиши; қон томир варикози; таянч-ҳаракат тизимининг бузилиши; невроз касалликлари.

Касбий ўсиш истиқболларини кўриб чиқамиз (2- расм).

Овқатланиш корхонасида иш ўрганувчи бўлиб фаолият бошлаган ходим шахсий ресторан эгаси, ёки бош менежер бўлиши учун биз юқорида кўриб чиққан касбий куникма ва хусусиятларга эга бўлиши лозим.

Овқатланиш корхонасини самарадорлигини оширишда унда фаолият олиб бораётган ходимларнинг профессионаллигига ҳам боғлиқ бўлади. Хулоса қилиб айтганда соҳа учун касбий тайёргарлиги бўйича замон талаблари даражасидаги сифатли**,** рақобатбардош кадрларни тайёрлаш учун кадрлар тайёрлаш таълим тизими ва ишлаб чиқариш интеграциясини кучайтириш, тўғри овқатлантиришни ташкил этиш бўйича илмий асосланган меъёрларни тадбиқ этиш, бунинг учун соҳа мутахассисларни жалб этиш, тармоқ корхоналари фаолиятида кадрларни иш билан таъминлашда тегишли назорат қилувчи ташкилотлар таъсирчанлигини ошириш зарур деб ҳисоблаймиз.

2-расм. Касбий ўсиш истиқболлари

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. Ўзбекитон Республикаси Президенти Ш.Н Мирзиёевнинг “**«ЎЗБЕКИСТОН — 2030» СТРАТЕГИЯСИ ТЎҒРИСИДА**”ги фармони.- https://lex.uz/docs/6600413
2. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. (Ходимларнинг меҳнат муҳофазаси, иш вақти ва дам олиш тартиблари бўйича талаблар учун).
3. "Озиқ-овқат маҳсулотларининг хавфсизлиги тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни (ЎРҚ–562-сон, 2019 йил 30 сентябрь).
4. "Савдо фаолияти тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. (Умумий овқатланиш хизматлари кўрсатиш меъёрларини тартибга солувчи моддалар).
5. Раҳимов Б.Р. "Умумий овқатланиш корхоналарида хизмат кўрсатиш технологияси ва ташкили". Т.: "Иқтисод-молия", 2021. – 245 б.
6. Норматов И.А. "Меҳмонхона ва ресторан бизнесида менежмент ва персонал бошқаруви". Т.: "Янги авлод", 2022. – 312 б.
7. Тўраев С.Қ. "Ошпазлик маҳорати, озиқ-овқат хавфсизлиги ва замонавий трендлар". Т., 2020.
8. Каримов А.М. "Хизмат кўрсатиш соҳасида психология ва муомала маданияти". Т.: "Фан ва технология", 2023.

Abdumalik Bektemirov – SamISI professori,
iqtisodiyot fanlari doktori

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATIDA RISKLARNI BOSHQARISH ORQALI IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatida risklarni boshqarish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Risk tushunchasining mazmun-mohiyati, tadbirkorlik faoliyatidagi risklar tasnifi hamda ularni baholash mezonlari ochib berilgan. Risklarni boshqarish jarayonining bosqichlari va asosiy usullari (qochish, kamaytirish, taqsimlash, sug‘urtalash) tizimlashtirilgan. Tadqiqotda kichik tadbirkorlik subyektlarida risk-menejmentni joriy etishdagi muammolar aniqlangan va ularni bartaraf etish, shu asosda iqtisodiy samaradorlikni oshirish yuzasidan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, risk, risklarni boshqarish, risk-menejment, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy risk, sug‘urta, risklarni baholash, foyda.

Abstract. The article provides a theoretical and practical analysis of the issues of

increasing economic efficiency through risk management in small business and private entrepreneurship. The essence of the concept of risk, the classification of risks in entrepreneurial activity, and the criteria for their assessment are revealed. The stages of the risk management process and its main methods (avoidance, reduction, distribution, insurance) are systematized. The study identifies problems in implementing risk management in small business entities and develops practical proposals for eliminating them and increasing economic efficiency on this basis.

Keywords: small business, private entrepreneurship, risk, risk management, economic efficiency, financial risk, insurance, risk assessment, profit.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotning eng faol va dinamik bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soha aholi bandligini ta’minlash, yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish, raqobat muhitini shakllantirish va o‘rta sinfni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Biroq tadbirkorlik faoliyati o‘z mohiyatiga ko‘ra noaniqlik va xatar sharoitida amalga oshiriladi: har bir tadbirkor o‘z resurslarini xavf ostiga qo‘ygan holda foyda olishga intiladi.

Kichik korxonalar yirik korxonalarga nisbatan resurslarining cheklanganligi, moliyaviy “zaxira yostig‘i”ning yo‘qligi va bozor o‘zgarishlariga sezgirligi tufayli risklarga ancha himoyasiz bo‘ladi. Bitta noto‘g‘ri qaror yoki kutilmagan tashqi ta’sir ularni to‘lovga qobiliyatsizlik holatiga olib kelishi mumkin. Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, yangi tashkil etilgan kichik korxonalarning sezilarli qismi faoliyatining dastlabki yillarida aynan risklarni o‘z vaqtida hisobga olmaganligi sababli yopilib ketadi.

O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga, tadbirkorlik faoliyati uchun qulay shart-sharoit yaratishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, tadbirkorlik subyektlarining ko‘pchiligida risklarni tizimli boshqarish madaniyati hali yetarli darajada shakllanmagan. Risk-menejment ko‘pincha intuitiv tarzda, alohida tizimga keltirilmagan holda olib boriladi. Bu esa korxonalar iqtisodiy samaradorligini pasaytiradi. Shu nuqtai nazardan, risklarni ilmiy asoslangan tarzda boshqarish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo‘llarini o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi – kichik biznesda risklarni boshqarish mexanizmini ochib berish, mavjud muammolarni aniqlash va samaradorlikni oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Risk va uni boshqarish muammosi iqtisodiy fanda uzoq tarixga ega bo‘lib, ilmiy adabiyotlarda risk kategoriyasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Klassik nazariyada risk kutilayotgan foydaning matematik

kutilmasidan og‘ishi sifatida talqin qilinadi. Neoklassik yondashuvda esa tadbirkor nafaqat foyda hajmiga, balki uning tebranish darajasiga ham e’tibor qaratishi, ya’ni risk va daromad o‘rtasidagi muvozanatni izlashi ta’kidlanadi. Zamonaviy talqinlarda risk ham salbiy (yo‘qotish ehtimoli), ham ijobiy (qo‘shimcha foyda olish imkoniyati) tomonlarga ega bo‘lgan ikki yoqlama kategoriya sifatida qaraladi.

Risk-menejment nazariyasiga oid xorijiy tadqiqotlarda risklarni aniqlash, baholash va ularga ta’sir etish bo‘yicha metodologik asoslar ishlab chiqilgan. Xususan, risklarni miqdoriy va sifat jihatidan baholash usullari, korxona faoliyati uchun maqbul risk darajasini belgilash hamda risk-menejmentni umumiy korporativ boshqaruv tizimiga integratsiyalash masalalari chuqur o‘rganilgan. Mahalliy iqtisodchilarning ishlarida O‘zbekiston sharoitida kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyatidagi risklarni kamaytirish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va sug‘urta xizmatlaridan foydalanish masalalari tahlil qilingan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, risk-menejment muammolari asosan yirik korxonalar va moliyaviy institutlar misolida o‘rganilgan bo‘lib, aynan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik xususiyatlarini hisobga oluvchi, sodda va arzon risk boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish masalasi yetarlicha yoritilmagan. Shuningdek, risklarni boshqarish bilan iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi bevosita bog‘liqlikni asoslash yo‘nalishida qo‘shimcha izlanishlar talab etiladi. Mazkur maqola ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullari majmuasidan foydalanilgan. Risk va risk-menejment tushunchalarining mohiyatini ochishda ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya hamda tizimli yondashuv qo‘llanilgan. Risklarni tasniflash va baholash usullarini tizimlashtirishda qiyosiy tahlil va guruhlash usullaridan foydalanilgan. Risklarni boshqarish bilan iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslashda mantiqiy umumlashtirish va monografik kuzatuv usullari asos qilib olingan. Maqolaning axborot bazasini normativ-huquqiy hujjatlar, rasmiy statistik ma’lumotlar va mavzuga oid ilmiy nashrlar tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Tadbirkorlik riski – bu tadbirkorlik faoliyatini noaniqlik sharoitida amalga oshirish natijasida kutilgan natijaga erisha olmaslik, resurslarning bir qismini yo‘qotish yoki qo‘shimcha xarajatlarga duch kelish ehtimolidir. Risk tadbirkorlikning ajralmas xususiyati bo‘lib, uni butunlay yo‘qotib bo‘lmaydi, biroq tegishli usullar yordamida boshqarish va maqbul darajaga keltirish mumkin. Aynan shu jihat risk-menejmentning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi rolini belgilaydi: yo‘qotishlarni kamaytirish bevosita foyda va rentabellikning o‘sishiga olib keladi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatida uchraydigan risklarni kelib chiqish manbasiga ko‘ra bir necha turga ajratish mumkin. Quyidagi jadvalda asosiy risk turlari va ularning namoyon bo‘lish shakllari keltirilgan.

Kichik biznesdagi tadbirkorlik risklari tasnifi **1-jadval**

Risk turi	Namoyon bo‘lish shakllari
Moliyaviy	To‘lovga qobiliyatsizlik, kredit yuki, valyuta kursi tebranishi, inflyatsiya
Bozor (tijorat)	Talab pasayishi, narxlar o‘zgarishi, raqobatning kuchayishi, sotuv hajmining kamayishi
Ishlab chiqarish	Uskunalar nosozligi, xomashyo yetishmasligi, mahsulot sifati pasayishi
Kredit	Xaridor yoki kontragentning majburiyatlarni bajarmasligi, debitorlik qarzlari
Operatsion	Boshqaruv xatolari, kadrlar malakasizligi, ichki jarayonlardagi uzilishlar
Tashqi muhit	Qonunchilik o‘zgarishi, tabiiy ofatlar, makroiqtisodiy beqarorlik

Manba: muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzilgan.

Risklarni samarali boshqarish ularni tartibli, bosqichma-bosqich tahlil qilishni talab etadi. Risk-menejment jarayoni odatda quyidagi o‘zaro bog‘liq bosqichlardan iborat: risklarni aniqlash (identifikatsiya), ularni baholash (ehtimollik va ta’sir darajasini o‘lchash), risklarga ta’sir etish usulini tanlash, tanlangan chora-tadbirlarni amalga oshirish hamda natijalarni monitoring qilish va nazorat etish. Ushbu jarayonning uzluksizligi korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlashning muhim shartidir.

Risklarga ta’sir etishning to‘rtta asosiy usuli ajratiladi. Quyidagi jadvalda ushbu usullar va ularning kichik biznesda qo‘llanilishi keltirilgan.

Risklarni boshqarishning asosiy usullari **2-jadval**

Usul	Mazmuni va qo‘llanilishi
Riskdan qochish	Yuqori xatarli loyiha yoki bitimdan voz kechish; eng radikal, ammo foyda imkoniyatini ham yo‘qotuvchi usul
Riskni kamaytirish	Sifat nazorati, kadrlar malakasini oshirish, zaxiralar yaratish, faoliyatni diversifikatsiyalash
Riskni taqsimlash	Sheriklar bilan birgalikda faoliyat, autsorsing, shartnomada javobgarlikni taqsimlash
Riskni o‘tkazish	Sug‘urtalash, kafolat va kafillik, lizing orqali xatarni uchinchi tomonga o‘tkazish

Manba: muallif ishlanmasi.

O‘zbekistonda kichik tadbirkorlik subyektlarida risk-menejmentni joriy etish amaliyotini tahlil qilish bir qator tizimli muammolarni aniqlash imkonini berdi. Birinchidan, ko‘plab kichik korxonalarda risklarni boshqarish bo‘yicha alohida tizim yoki mas’ul shaxs mavjud emas, risklar intuitiv tarzda baholanadi. Ikkinchidan,

tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligi va risklarni baholash bo‘yicha bilimlari yetarli emas, bu esa noto‘g‘ri qarorlar qabul qilishga olib keladi. Uchinchidan, sug‘urta xizmatlaridan foydalanish darajasi past bo‘lib, ko‘plab tadbirkorlar o‘z mol-mulkini va faoliyatini sug‘urta qildirmaydi.

To‘rtinchidan, kichik korxonalarning kredit resurslariga kirishi cheklangan bo‘lib, garov ta’minoti yetishmasligi moliyaviy risklarni kuchaytiradi. Beshinchidan, bozor va tashqi muhit haqidagi ishonchli axborotning yetishmasligi tadbirkorlarga risklarni oldindan ko‘rish imkonini bermaydi. Ushbu muammolar risk-menejmentni takomillashtirish va shu orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Xorijiy davlatlar tajribasini umumlashtirish kichik biznesda risklarni boshqarishning bir qancha samarali yondashuvlarini aniqlash imkonini berdi. Jumladan, rivojlangan mamlakatlarda kichik korxonalar uchun soddalashtirilgan risk-menejment standartlari va uslubiy qo‘llanmalar ishlab chiqilgan. Kredit kafolat jamg‘armalari orqali garov ta’minoti yetishmasligi muammosi hal qilinadi. Tadbirkorlarni o‘qitish, maslahat va konsalting xizmatlari keng yo‘lga qo‘yilgan. Sug‘urta bozorida kichik biznes uchun maxsus, arzon sug‘urta mahsulotlari taklif etiladi. Ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil natijalariga ko‘ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda risklarni boshqarish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligi va risk-menejment bo‘yicha bilimlarini oshirish; kichik korxonalar uchun soddalashtirilgan risk baholash vositalarini joriy etish; sug‘urta va kredit kafolat tizimini rivojlantirish; faoliyatni diversifikatsiyalash va zaxiralar yaratishni rag‘batlantirish; hamda ishonchli axborot-tahlil ta’minotini yo‘lga qo‘yish. Mazkur chora-tadbirlar yo‘qotishlarni kamaytirib, korxona foydasi va rentabelligining o‘sishini ta’minlaydi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tadqiqot kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda risklarni boshqarish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili ekanligini ko‘rsatdi. Risklarni o‘z vaqtida aniqlash, baholash va ularga maqbul usulda ta’sir etish korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi, yo‘qotishlarni kamaytiradi va foyda hajmining o‘sishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosa va takliflar shakllantirildi:

- tadbirkorlik riski tadbirkorlikning ajralmas xususiyati bo‘lib, uni yo‘qotib bo‘lmaydi, biroq tizimli risk-menejment orqali maqbul darajaga keltirish mumkin;

- kichik korxonalar uchun sodda, kam xarajatli risk baholash uslublarini hamda risk-menejment bo‘yicha namunaviy qo‘llanmalarni ishlab chiqish va joriy etish maqsadga muvofiq;
- tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligini va risklarni boshqarish ko‘nikmalarini oshirish bo‘yicha o‘quv hamda konsalting xizmatlarini kengaytirish lozim;
- kichik biznes uchun maxsus, arzon sug‘urta mahsulotlarini rivojlantirish va kredit kafolat jamg‘armalari faoliyatini kuchaytirish zarur;
- faoliyatni diversifikatsiyalash, moliyaviy zaxiralar yaratish va shartnomalarda javobgarlikni taqsimlash orqali risklarni kamaytirishni rag‘batlantirish maqsadga muvofiqdir;
- tadbirkorlar uchun bozor va tashqi muhit haqidagi ishonchli axborot-tahlil ta’minotini yo‘lga qo‘yish risklarni oldindan ko‘rish imkonini beradi.

Yuqorida keltirilgan takliflarning amaliyotga joriy etilishi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining risklarga chidamliligini oshiradi, ularning iqtisodiy samaradorligi va barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri). – Toshkent, 2012.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit. – Boston: Houghton Mifflin, 1921.

4. Balabanov I.T. Risk-menedjment. – Moskva: Finansы i statistika, 1996 –192 s.

5. Hopkin P. Fundamentals of Risk Management. – London: Kogan Page, 2018.

6. Sharipov K.A. Tadbirkorlik faoliyatida risklarni boshqarish. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.

7. Karimova D.M. Kichik biznesda moliyaviy risklarni baholash masalalari // Iqtisodiyot va ta’lim. – 2021. – №4. – B. 112–119.

8. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023.

9. ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. – Geneva: International Organiza-tion for Standardization, 2018.

10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy ma’lumotlari. – www.stat.uz

Abdumalik Bektemirov – SamISI
professori, iqtisodiyot fanlari doktori

AHOLI FAROVONLIGINI OSHIRISHDA INVESTITSIYALARNING ROLI

Annotatsiya. Maqolada investitsiyalarning aholi farovonligini oshirishdagi roli nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Investitsiya, iqtisodiy o‘sish va turmush darajasi o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlik ko‘rib chiqilib, investitsiyalarning bandlik, daromad, inson kapitali va ijtimoiy infratuzilma orqali farovonlikka ta’sir etish mexanizmlari ochib berilgan. O‘zbekiston misolida 2020–2025-yillardagi makroiqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar dinamikasi o‘rganilib, investitsiya faolligining kambag‘allik darajasi va aholi daromadlariga ta’siri baholangan. Tadqiqot natijalari asosida investitsiyalarni aholi farovonligini oshirishga yo‘naltirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya, aholi farovonligi, turmush darajasi, iqtisodiy o‘sish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, inson kapitali, bandlik, kambag‘allik, ijtimoiy infratuzilma, real daromad.

Abstract. The article analyses the role of investment in increasing the welfare of the population from a theoretical and practical perspective. The causal relationship between investment, economic growth and living standards is examined, and the mechanisms by which investments affect welfare through employment, income, human capital and social infrastructure are revealed. Using the example of Uzbekistan, the dynamics of macroeconomic and social indicators for the period 2020–2025 were studied, and the impact of investment activity on the poverty rate and household incomes was assessed. Based on the research findings, practical proposals have been developed for directing investments towards enhancing the well-being of the population.

Keywords: investment, population welfare, standard of living, economic growth, foreign direct investment, human capital, employment, poverty, social infrastructure, real income.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda investitsiyalar nafaqat ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, balki pirovardida aholining turmush darajasi hamda farovonligini oshirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy taraqqiyotning bosh maqsadi – bu jamiyat a’zolarining moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini to‘liqroq qondirish, ya’ni farovonlikni izchil oshirib borishdir. Mazkur maqsadga erishishda investitsiyalar moliyaviy resurslarni

kelajakdagi daromad va ijtimoiy naf yaratuvchi real aktivlarga aylantiruvchi asosiy vosita rolini bajaradi.

Farovonlik tushunchasi ko‘p qirrali bo‘lib, u faqat aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromad bilangina o‘lchanmaydi. Bugungi kunda iqtisodiyot fanida farovonlik sifat ko‘rsatkichlari – sog‘liqni saqlash va ta’lim sifati, uy-joy bilan ta’minlanganlik, toza ichimlik suvi va sanitariya, atrof-muhit holati, ijtimoiy himoya darajasi hamda inson salohiyatini ro‘yobga chiqarish imkoniyatlari bilan birgalikda baholanadi. Nobel mukofoti laureati Amartiya Sen ta’rifiga ko‘ra, farovonlik insonning o‘zi qadrlaydigan hayot kechirish uchun haqiqiy imkoniyatlar majmuasi bilan belgilanadi. Aynan investitsiyalar ushbu imkoniyatlarni kengaytiruvchi moddiy va institutsional zamin yaratadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O‘zbekiston so‘nggi yillarda keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirib, investitsiya muhitini yaxshilashga va aholi farovonligini oshirishga alohida e’tibor qaratmoqda. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida kambag‘allikni ikki barobar qisqartirish va aholini barqaror daromad manbalari bilan ta’minlash ustuvor vazifa etib belgilangan. Shu bois investitsiyalar bilan farovonlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni nazariy va empirik jihatdan o‘rganish hamda investitsiyalarning ijtimoiy samaradorligini oshirish yo‘llarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Investitsiyalar va farovonlik o‘rtasidagi bog‘liqlik bir tomonlama emas, balki o‘zaro ta’sirga asoslangan. Bir tomondan, investitsiyalar iqtisodiy o‘sish va daromadlarni oshirib farovonlikka zamin yaratsa, ikkinchi tomondan, farovonlikning o‘sishi natijasida shakllanadigan jamg‘armalar yangi investitsiyalar manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shu tariqa investitsiya – o‘sish – daromad – jamg‘arma – yangi investitsiya ko‘rinishidagi ijobiy sikl yuzaga keladi. Mazkur siklning barqaror ishlashi uchun investitsiyalarning yetarli hajmda bo‘lishi bilan birga, ularning iqtisodiyot tarmoqlari va hududlar bo‘yicha oqilona taqsimlanishi muhim ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi – investitsiyalarning aholi farovonligini oshirishdagi rolini nazariy asoslab berish hamda O‘zbekiston misolida ushbu bog‘liqlikni empirik tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Investitsiyalar va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiy nazariyaning klassik mavzularidan biridir. J.M.Keyns o‘zining “Bandlik, foiz va pul haqidagi umumiy nazariya” asarida investitsiyalarning multiplikatsion samarasini asoslab berib, investitsiya xarajatlarining o‘sishi yalpi talab, bandlik va milliy daromadning bir necha barobar ko‘payishiga olib kelishini ko‘rsatgan. Multiplikator ta’siri orqali har bir investitsiya birligi iqtisodiyotda yangi

ish o‘rinlari va qo‘shimcha daromad oqimini vujudga keltiradi, bu esa bevosita aholi farovonligiga ta’sir qiladi.

Harrod–Domar modelida investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning markaziy harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin etiladi: o‘sish sur’ati jamg‘arish (investitsiya) normasiga to‘g‘ri proporsional va kapital sig‘imiga teskari proporsionaldir. R.Solou modelida esa uzoq muddatli o‘sishda investitsiyalar bilan bir qatorda texnologik taraqqiyot va inson kapitalining o‘rni alohida ta’kidlanadi. T.Shults va G.Bekker tomonidan ishlab chiqilgan inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, ta’lim va sog‘liqni saqlashga yo‘naltirilgan investitsiyalar mehnat unumdorligini va shu orqali aholi daromadlarini oshiradigan eng yuqori rentabellikka ega sarmoyalardir.

Y.Shumpeter investitsiyalarni innovatsion tadbirkorlik va “ijodiy buzg‘unchilik” jarayoni bilan bog‘lab, ularning iqtisodiy rivojlanishdagi sifat o‘zgarishlarini ta’minlovchi omil ekanligini asoslagan. Zamonaviy taraqqiyot iqtisodiyotida (A.Sen, M.Ul-Haq) farovonlik inson taraqqiyoti indeksi (HDI) orqali kompleks baholanib, investitsiyalarning ijtimoiy yo‘naltirilganligiga urg‘u beriladi. Mahalliy olimlarning tadqiqotlarida ham O‘zbekistonda investitsiya faolligi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda ularning hududiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirishdagi roli muntazam o‘rganib kelinmoqda. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, investitsiyalarning miqdoriy o‘sishi bilan bir qatorda ularning tarkibi va ijtimoiy samaradorligi farovonlikka ta’sirni belgilovchi hal qiluvchi omildir.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda investitsiyalar va farovonlik o‘rtasidagi bog‘liqlik avtomatik emasligi alohida ta’kidlanadi. Investitsiyalarning ijtimoiy samarasi institutsional muhit, daromadlarning taqsimlanish adolati, korrupsiya darajasi va davlat boshqaruvi sifati kabi omillarga bog‘liqdir. Ya’ni bir xil hajmdagi investitsiyalar turli mamlakatlarda farovonlikka turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli investitsiya siyosatini samarali institutsional islohotlar va ijtimoiy himoya tizimi bilan uyg‘un olib borish farovonlikni oshirishning zaruriy sharti hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda iqtisodiy hodisalarni o‘rganishning ilmiy abstraksiya, mantiqiy va tarixiy yondashuvlar birligi, qiyosiy hamda statistik tahlil, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanilgan. Empirik tahlil uchun O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi hamda Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligining 2020–2025-yillarga oid rasmiy ma’lumotlaridan foydalanildi. Investitsiyalar hajmi, ularning manbalar bo‘yicha tarkibi, yalpi ichki mahsulot, aholining real daromadlari va kambag‘allik darajasi ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi.

Tahlil jarayonida investitsiyalar mustaqil o‘zgaruvchi, aholi farovonligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar (kambag‘allik darajasi, real daromad, bandlik) esa natijaviy o‘zgaruvchilar sifatida qaraldi. Ko‘rsatkichlar dinamikasini taqqoslash orqali investitsiya faolligi bilan farovonlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi yo‘nalish va tendensiyalar aniqlandi. Shuni ta’kidlash kerakki, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholashda investitsiyalarning ta’siri ko‘pincha vaqt lagi bilan namoyon bo‘ladi, ya’ni bugun kiritilgan sarmoyaning to‘liq ijtimoiy samarasi keyingi yillarda ko‘rinadi. Mazkur jihat tahlil natijalarini izohlashda hisobga olindi.

Tahlil va natijalar

Investitsiyalarning aholi farovonligiga ta’sir mexanizmlari. Investitsiya-larning aholi farovonligiga ta’siri bevosita va bilvosita kanallar orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu ta’sir mexanizmlarini quyidagi asosiy yo‘nalishlarda guruhlash mumkin:

- **bandlik kanali.** Yangi ishlab chiqarish quvvatlariga, qurilishga va xizmat ko‘rsatish sohasiga kiritilgan investitsiyalar yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Bu ishsizlik darajasini pasaytiradi, oilalarning barqaror daromad manbaiga ega bo‘lishini ta’minlaydi va kambag‘allikdan chiqishning eng samarali yo‘liga aylanadi;
- **daromad va multiplikator kanali.** Investitsiya xarajatlari ish haqi, foyda va soliq tushumlari ko‘rinishida iqtisodiyotga tarqalib, multiplikator samarasi orqali yalpi talab va aholi daromadlarining ko‘payishiga olib keladi;
- **inson kapitali kanali.** Ta’lim, sog‘liqni saqlash va kasbiy malaka oshirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar mehnat unumdorligini oshiradi, bu esa uzoq muddatda yuqori va barqaror daromadlar uchun asos yaratadi;
- **ijtimoiy infratuzilma kanali.** Uy-joy, ichimlik suvi, energiya, transport, ta’lim va sog‘liqni saqlash obyektlariga investitsiyalar aholining hayot sifatini bevosita yaxshilaydi va xizmatlardan teng foydalanish imkonini kengaytiradi;
- **narx va iste’mol kanali.** Ishlab chiqarish hajmining o‘sishi tovar va xizmatlar taklifini ko‘paytiradi, raqobatni kuchaytiradi va inflyatsion bosimni yumshatib, aholining real xarid qobiliyatini saqlaydi.

Ushbu kanallar bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ishlaydi. Masalan, ishlab chiqarishga kiritilgan investitsiya bir vaqtning o‘zida yangi ish o‘rni yaratadi (bandlik kanali), ish haqi to‘lovlari orqali daromadni oshiradi (daromad kanali) va mahsulot taklifini ko‘paytirib narxlarni barqarorlashtiradi (narx kanali). Shu sababli investitsiyalarning yalpi ijtimoiy samarasi alohida kanallar ta’sirining oddiy yig‘indisidan yuqori bo‘ladi. Investitsiya siyosatini ishlab chiqishda aynan ushbu kanallarning birgalikdagi ta’sirini maksimallashtirishga e’tibor qaratish

lozim.

O‘zbekistonda investitsiya jarayonlari dinamikasi. So‘nggi besh yil davomida O‘zbekistonda investitsiya faolligi sezilarli darajada oshdi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi mazkur davrda deyarli 2,5 barobarga ko‘paydi. 2025-yil yakunlariga ko‘ra, barcha moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar 591,1 trillion so‘mni tashkil etib, oldingi yilga nisbatan 10,5 foizga o‘sdi. Investitsiyalar o‘sishining asosiy manbai to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar bo‘lib, ularning hajmi 46,9 foizga oshgan va jami investitsiyalardagi ulushi 40,5 foizga yetgan.

Investitsiyaviy faollikning kuchayishi iqtisodiy o‘sishda o‘z aksini topdi: 2025-yilda yalpi ichki mahsulot 7,7 foizga o‘sib, 1 849,7 trillion so‘mni (taxminan 147 milliard AQSh dollari) tashkil etdi, bu 2021-yildan buyon eng yuqori ko‘rsatkichdir. Qurilish ishlari hajmi 14,2 foizga o‘sib, 313,9 trillion so‘mni, chakana savdo aylanmasi esa 11,2 foizga oshib, 482,4 trillion so‘mni tashkil etdi. Ayni paytda mamlakatda faoliyat yuritayotgan korxonalar soni 2026-yil 1-yanvar holatiga 474,9 mingtaga yetgan bo‘lib, ularning aksariyati kichik biznes va mikrofirmalardir. Bu raqamlar investitsiyalarning real iqtisodiyotda yangi ish o‘rinlari va daromad manbalariga aylanayotganini ko‘rsatadi.

1-jadval.

O‘zbekistonda investitsiya va farovonlik ko‘rsatkichlari dinamikasi

Ko‘rsatkich	2022	2023	2024	2025
Asosiy kapitalga investitsiyalar o‘sishi, %	≈ +5,2	≈ +24	≈ +33	+10,5
YaIM real o‘sishi, %	5,7	6,3	6,5	7,7
Kambag‘allik darajasi, %	14*	11	8,9	5,8
Real daromad o‘sishi, %	–	—	+10,7	musbat

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi va Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Investitsiyalar va kambag‘allikni qisqartirish. Investitsiya faolligining o‘sishi aholi farovonligining yaxshilanishida o‘z ifodasini topdi. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi hamda Jahon banki bilan hamkorlikda o‘tkazilgan baholashlarga ko‘ra, mamlakatda kambag‘allik darajasi 2019-yildagi 23 foizdan 2023-yilda 11 foizga, 2024-yilda 8,9 foizga va 2025-yil yakunlari bo‘yicha 5,8 foizga qisqardi. Faqat 2024-yilning o‘zida 719 ming, 2025-yilda esa qo‘shimcha ravishda ehtiyojmand 302 ming oila kambag‘allikdan chiqarildi. Bu jarayon bevosita aholi bandligini ta’minlash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va yerdan samarali foydalanish orqali, ya’ni real

iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar hisobiga amalga oshirildi.

Investitsiyalarning ijtimoiy samarasi aholi daromadlari dinamikasida ham yaqqol ko‘rinadi. 2024-yilda aholining real daromadlari 10,7 foizga o‘sib, jon boshiga oyiga o‘rtacha 2,1 million so‘mni tashkil etdi (yil boshida ushbu ko‘rsatkich 1,7 million so‘m edi). Kambag‘allikning shaharlarga nisbatan qishloq joylarda biroz yuqoriligicha qolayotgani investitsiyalarni hududiy jihatdan muvozanatlashtirish va qishloq infratuzilmasiga yo‘naltirish zaruratini ko‘rsatadi. Davlat “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi doirasida qurilish orqali aholini ish bilan ta’minlash, tadbirkorlikka jalb etish va ijtimoiy shartnoma mexanizmlarini joriy qilish kabi besh asosiy yo‘nalishni amalga oshirib, har bir yo‘nalishni aholi uchun barqaror daromad manbalari yaratishga qaratmoqda.

Shu bilan birga, investitsiyalarning farovonlikka ta’siri ularning tarkibiga ham bog‘liqdir. Ishlab chiqarish va eksportga yo‘naltirilgan, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi hamda mehnat sig‘imi yuqori bo‘lgan investitsiyalar bandlik va daromadga eng katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksincha, faqat kapital sig‘imi yuqori, ammo kam ish o‘rni yaratuvchi sohalarga yo‘naltirilgan sarmoyalar iqtisodiy o‘sishni ta’minlasa-da, farovonlikning keng tarqalishini sekinlashtirishi mumkin. Shu sababli investitsiyalarning ijtimoiy yo‘naltirilganligini ta’minlash davlat investitsiya siyosatining muhim vazifasi hisoblanadi.

Investitsiyalar manbalari va moliyalashtirish tarkibi. Investitsiyalarning farovonlikka ta’sirini to‘liq baholash uchun ularning moliyalashtirish manbalari tarkibini tahlil qilish zarur. 2025-yil ma’lumotlariga ko‘ra, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va kreditlarning ulushi salmoqli o‘rin egalladi, korxonalarning o‘z mablag‘lari hisobidan o‘zlashtirilgan investitsiyalar ulushi 15,3 foizni, davlat kafolati ostidagi xorijiy kreditlar 5,5 foizni, aholi mablag‘lari esa 6,3 foizni tashkil etdi. Aholi mablag‘larining investitsiyalardagi ishtiroki, garchi nisbatan kichik bo‘lsa-da, aholining iqtisodiy faolligi va jamg‘arish salohiyati ortib borayotganidan dalolat beradi.

Investitsiya manbalarining xilma-xilligi iqtisodiyotning tashqi omillarga bog‘liqligini kamaytiradi va barqarorlikni ta’minlaydi. Xususiy sektor va xorijiy investorlarning faolligi ortishi davlat byudjetiga tushadigan yukni yengillashtirib, byudjet mablag‘larini bevosita ijtimoiy sohaga - ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoyaga yo‘naltirish imkonini kengaytiradi. Shu nuqtai nazardan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish nafaqat kapital, balki zamonaviy texnologiya, boshqaruv tajribasi va yangi ish o‘rinlari oqimini ta’minlaydi. 2025-yil holatiga ko‘ra mamlakatda 17 mingga yaqin xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxona faoliyat

ko‘rsatayotgani aynan shu jarayonning amaliy natijasidir.

Mavjud muammolar va xalqaro tajriba

Investitsiyalarning farovonlikka ta’sirini kuchaytirish yo‘lida bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, investitsiyalarning hududlar bo‘yicha notekis taqsimlanishi mintaqalararo rivojlanish farqlarini keltirib chiqaradi: yirik shaharlar va sanoat markazlariga sarmoyalar nisbatan ko‘proq oqib kelmoqda, qishloq va chekka hududlar esa kamroq qamrab olinmoqda. Ikkinchidan, investitsiyalarning bir qismi yuqori kapital sig‘imiga ega, ammo nisbatan kam ish o‘rni yaratuvchi sohalarga yo‘naltirilgani bandlik samarasini cheklaydi. Uchinchidan, inson kapitaliga – ta’lim va sog‘liqni saqlashga kiritilayotgan investitsiyalar hajmini yanada oshirish zarurati mavjud.

Xalqaro tajriba investitsiyalarni ijtimoiy maqsadlarga yo‘naltirishning samarali ekanligini ko‘rsatadi. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari (Janubiy Koreya, Singapur, Malayziya) tajribasi inson kapitaliga va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishga sarmoya kiritish qisqa tarixiy davrda aholi farovonligini keskin oshirish mumkinligini isbotladi. Skandinaviya mamlakatlarida esa ijtimoiy infratuzilmaga yo‘naltirilgan davlat investitsiyalari yuqori turmush sifatini ta’minlashning asosiy omiliga aylangan. Ushbu tajribalardan kelib chiqib, O‘zbekiston uchun ham investitsiyalarning ijtimoiy yo‘naltirilganligini va hududiy muvozanatini ta’minlash strategik ahamiyat kasb etadi.

5. Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tahlil investitsiyalar aholi farovonligini oshirishning hal qiluvchi omillaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Investitsiyalar bandlik, daromad, inson kapitali va ijtimoiy infratuzilma kanallari orqali turmush darajasiga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston tajribasi investitsiya faolligining izchil o‘sishi iqtisodiy o‘sish bilan birga kambag‘allik darajasining keskin pasayishi va aholi real daromadlarining ortishi bilan kechayotganini ko‘rsatadi. Ayni paytda investitsiyalarning ijtimoiy samaradorligi ularning hajmidan tashqari tarkibi va hududiy taqsimlanishiga ham bog‘liqdir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

–investitsiyalarni mehnat sig‘imi yuqori, yangi ish o‘rinlari yaratuvchi va eksportga yo‘naltirilgan tarmoqlarga rag‘batlantirish orqali ularning bandlikka ta’sirini kuchaytirish;

–kambag‘allik darajasi nisbatan yuqori bo‘lgan qishloq va chekka hududlarga investitsiyalarni yo‘naltirish hamda ijtimoiy infratuzilmaga sarmoya kiritishni kengaytirish orqali hududiy tengsizlikni kamaytirish;

–ta’lim, sog‘liqni saqlash va kasbiy tayyorgarlik tizimiga investitsiyalarni oshirib, inson kapitalini rivojlantirish va mehnat unumdorligini yuksaltirish;

–to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni davom ettirgan holda, ularning mahalliy ishlab chiqarish bilan bog‘liqligini (lokalizatsiya, texnologiya transferi) kuchaytirish;

–kichik biznes va xususiy tadbirkorlik investitsiyalarini moliyaviy va institutsional jihatdan qo‘llab-quvvatlash, chunki ular aholining keng qatlamlari uchun daromad manbai yaratadi;

–investitsiya loyihalarining ijtimoiy samaradorligini (yaratilgan ish o‘rinlari, aholi daromadiga ta’sir) muntazam baholash tizimini joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, investitsiyalarni iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda ijtimoiy maqsadlarga — aholi farovonligini oshirishga yo‘naltirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor vazifasi bo‘lib qolishi lozim. Aynan ijtimoiy yo‘naltirilgan, samarali va muvozanatli investitsiya siyosati barqaror taraqqiyot va aholining keng qatlamlari uchun farovon hayotni ta’minlashning kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-sentyabrdagi PF-143-son “Kambag‘allikni qisqartirish va aholi turmush farovonligini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqish to‘g‘risida”gi Farmoni. – lex.uz.

2. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023.

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Investitsiyalar statistikasi (2020–2025). – www.stat.uz.

4. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. O‘zbekistonda 2025-yil yakuni bo‘yicha kambag‘allik darajasi va aholi daromadlari tahlili. – Toshkent, 2025.

5. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936.

6. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol. 70, No. 1. – P. 65–94.

7. Schultz T.W. Investment in Human Capital // The American Economic Review. – 1961. – Vol. 51, No. 1. – P. 1–17.

8. Sen A. Development as Freedom. – Oxford: Oxford University Press, 1999.

9. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934.

10. UNDP. Human Development Report. – New York: United Nations Development Programme, 2024.

Abdumalik Bektemirov – SamISI
professori, iqtisodiyot fanlari doktori

BARQAROR RIVOJLANISHDA INNOVATSIYALAR ZARURATI VA UNING RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA USTUVOR YO‘NALISHLARI

Annotatsiya. Maqolada innovatsiyalarning barqaror rivojlanishni ta’minlashdagi zarurati hamda ularning raqamli iqtisodiyot sharoitidagi ustuvor yo‘nalishlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Innovatsiya, barqaror rivojlanish va raqamli transfo`rmatsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ochib berilib, innovatsiyalarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikka ta’sir mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston misolida innovatsion va raqamli rivojlanish ko‘rsatkichlari dinamikasi o‘rganilib, raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari aniqlangan. Tadqiqot natijalari asosida amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, barqaror rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, inson kapitali, raqamli infratuzilma, barqaror taraqqiyot maqsadlari, raqobatbardoshlik, yashil iqtisodiyot.

Abstract. The article theoretically and practically analyses the necessity of innovations in ensuring sustainable development, as well as their priority directions in the context of the digital economy. The interrelationship between innovation, sustainable development and digital transformation is revealed, and the mechanisms by which innovations affect economic, social and ecological sustainability are examined. Using Uzbekistan as an example, the dynamics of innovation and digital development indicators have been studied, and priority directions for developing innovations in the context of the digital economy have been identified. Practical recommendations have been developed based on the research findings.

Keywords: innovation, sustainable development, digital economy, digital transformation, artificial intelligence, human capital, digital infrastructure, Sustainable Development Goals, competitiveness, green economy.

Kirish. Zamonaviy dunyoda barqaror rivojlanish — bu bugungi avlod ehtiyojlarini kelajak avlodlar manfaatlariga zarar yetkazmagan holda qondirishni nazarda tutuvchi taraqqiyot modelidir. 1987-yilda BMTning Brundtland komissiyasi tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan ushbu tushuncha iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanat uyg‘unligini anglatadi. BMTning 2015-yilda qabul qilingan Barqaror taraqqiyot maqsadlari (17 ta maqsad) ham mazkur uchlik muvozanatni jahon miqyosida ta’minlashga qaratilgan. Ushbu maqsadlarga erishishda innovatsiyalar markaziy o‘rin tutadi.

Innovatsiya — yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot, xizmat, jarayon yoki tashkiliy yechimni amaliyotga joriy etishdan iborat bo‘lib, u resurslardan samarali foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish va yangi qiymat yaratish imkonini beradi. An’anaviy, ekstensiv o‘sish modeli tabiiy resurslarning cheklanganligi va ekologik muammolar sharoitida o‘zini oqlamay qolmoqda. Shu bois barqaror rivojlanishni faqat innovatsion, intensiv va resurstejamkor taraqqiyot modeli orqaligina ta’minlash mumkin. Innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishni tabiiy resurslar sarfidan “uzib” (decoupling), kam chiqindili va yuqori qo‘shilgan qiymatli ishlab chiqarishga o‘tish imkonini yaratadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi davrda innovatsion taraqqiyotning asosiy maydoni raqamli iqtisodiyotga ko‘chmoqda. Raqamli texnologiyalar — sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), bulut texnologiyalari, narsalar interneti (IoT) va platformaviy iqtisodiyot — innovatsiyalarni yaratish, tarqatish va joriy etish jarayonlarini tubdan o‘zgartirmoqda. O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va innovatsion rivojlanish strategiyasi doirasida raqamli transformatsiya va innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Shu bois innovatsiyalar va barqaror rivojlanish bog‘liqligini hamda raqamli iqtisodiyot sharoitidagi ustuvor yo‘nalishlarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — innovatsiyalarning barqaror rivojlanishdagi zaruratini nazariy asoslab berish hamda O‘zbekiston misolida raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Innovatsiyalarning iqtisodiy taraqqiyotdagi roli haqidagi nazariyaning asoschisi Y.Shumpeter hisoblanadi. U innovatsiyani “ijodiy buzg‘unchilik” (creative destruction) jarayoni sifatida ta’riflab, eski texnologiya va tashkiliy shakllarni yangilari bilan almashtirish iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligini asoslagan. Shumpeter bo‘yicha, aynan tadbirkor-novatorlar yangi kombinatsiyalarni amalga oshirib, iqtisodiyotni sifat jihatidan o‘zgartiradi.

Endogen o‘sish nazariyasi (P.Romer, R.Lukas) innovatsiya va bilimni iqtisodiy o‘sishning ichki, endogen omili sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga (FTTKI), ta’lim va inson kapitaliga kiritilgan sarmoyalar texnologik taraqqiyotni keltirib chiqaradi va uzoq muddatli barqaror o‘sishni ta’minlaydi. R.Solou esa o‘z modelida iqtisodiy o‘sishning katta qismini aynan texnologik taraqqiyot — “Solou qoldig‘i” belgilashini ko‘rsatib bergan.

Barqaror rivojlanish nazariyasida innovatsiyalar uch o‘lchovli (iqtisodiy, ijtimoiy,

ekologik) muvozanatni ta’minlovchi vosita sifatida qaraladi. “Yashil innovatsiyalar” va “yashil iqtisodiyot” konsepsiyalari atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan, energiya va resurs tejamkor texnologiyalarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Raqamli iqtisodiyot tadqiqotchilari (N.Negroponte, E.Brynjolfsson, K.Shvab) esa raqamli texnologiyalar va “To‘rtinchi sanoat inqilobi” (Industry 4.0) innovatsiyalarning yangi to‘lqinini vujudga keltirayotganini ta’kidlaydi.

Mahalliy olimlarning tadqiqotlarida O‘zbekistonda innovatsion faoliyatni rivojlantirish, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va ularning milliy iqtisodiyotga ta’siri muntazam o‘rganib kelinmoqda. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar innovatsion jarayonlarning tezligi, ko‘lami va samaradorligini keskin oshirib, barqaror rivojlanishning yangi imkoniyatlarini ochib bermoqda. Ayni paytda raqamli innovatsiyalarning ijtimoiy va ekologik samaradorligini ta’minlash alohida ilmiy-amaliy muammo sifatida ko‘rib chiqilmoqda.

Nazariy yondashuvlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, innovatsiya, raqamli transformatsiya va barqaror rivojlanish o‘rtasida o‘zaro mustahkamlovchi bog‘liqlik mavjud. Innovatsiyalar barqaror rivojlanishni ta’minlovchi asosiy mexanizm bo‘lsa, raqamli iqtisodiyot bu mexanizmning unumdorligini oshiruvchi muhit hisoblanadi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda innovatsiyalarning ijobiy samarasi avtomatik kafolatlanmasligi, balki institutsional muhit, ta’lim tizimi, moliyalashtirish manbalari va davlat siyosatining sifatiga bog‘liqligi alohida ta’kidlanadi. Aynan shu omillar majmui mamlakatning innovatsion va raqamli rivojlanish darajasini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda ilmiy abstraksiya, tizimli va kompleks yondashuv, mantiqiy va tarixiy tahlil birligi, qiyosiy hamda statistik tahlil usullaridan foydalanilgan. Empirik tahlil uchun Jahon intellektual mulk tashkilotining (WIPO) Global innovatsion indeksi, BMT Taraqqiyot dasturi (BMTTD), O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma’lumotlaridan foydalanildi. Innovatsion rivojlanish, raqamli iqtisodiyot va barqaror taraqqiyot ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi.

Tahlil jarayonida innovatsion faollik va raqamli rivojlanish darajasi mustaqil omillar, barqaror rivojlanishni tavsiflovchi iqtisodiy o‘sish, raqobatbardoshlik va ijtimoiy ko‘rsatkichlar esa natijaviy ko‘rsatkichlar sifatida qaraldi. Innovatsiyalarning ta’siri ko‘pincha o‘rta va uzoq muddatda namoyon bo‘lishi, shuningdek raqamli transformatsiya jarayonining tarkibiy (struktur) xususiyatga ega ekanligi tahlil natijalarini izohlashda hisobga olindi.

Tahlil va natijalar

Innovatsiyalarning barqaror rivojlanishdagi roli

Innovatsiyalarning barqaror rivojlanishga ta’siri uning uchala o‘lchovida — iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarda namoyon bo‘ladi. Ushbu ta’sirni quyidagi asosiy yo‘nalishlarda guruhlash mumkin:

– Iqtisodiy barqarorlik. Innovatsiyalar mehnat unumdorligini va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirib, iqtisodiy o‘sishning sifati va barqarorligini ta’minlaydi, mahsulotning qo‘shilgan qiymatini va eksport salohiyatini orttiradi.

– Ijtimoiy barqarorlik. Yangi texnologiyalar va raqamli xizmatlar ta’lim, sog‘liqni saqlash va davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi, hududiy va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladi, yangi va yuqori malakali ish o‘rinlari yaratadi.

– Ekologik barqarorlik. “Yashil” va resurstejamkor innovatsiyalar energiya sarfini va chiqindilarni kamaytiradi, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytiradi va atrof-muhitga bo‘lgan bosimni yumshatadi.

– Raqobatbardoshlik. Innovatsion faollik milliy iqtisodiyotning jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini oshiradi va mamlakatning texnologik mustaqilligini mustahkamlaydi.

Ushbu yo‘nalishlar o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, innovatsiyalar barqaror rivojlanishning uch o‘lchovini bir vaqtning o‘zida muvofiqlashtiruvchi yagona mexanizm vazifasini bajaradi. Resurslarni cheksiz sarflashga asoslangan an’anaviy modeldan farqli o‘laroq, innovatsion model iqtisodiy o‘sishni kamroq resurs evaziga ta’minlash imkonini beradi, bu esa barqarorlikning asosiy shartidir.

Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalarning o‘zaro bog‘liqligi

Raqamli iqtisodiyot — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli ma’lumotlar asosida tashkil etilgan iqtisodiy faoliyat tizimidir. Raqamli iqtisodiyot innovatsiyalar uchun ham yangi muhit, ham kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bir tomondan, raqamli texnologiyalarning o‘zi innovatsiyalarning eng dinamik sohasiga aylangan; ikkinchi tomondan, ular boshqa barcha tarmoqlarda innovatsiyalarni yaratish va joriy etish jarayonini tezlashtiruvchi platforma bo‘lib xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyotning innovatsion salohiyatni oshirishdagi roli bir necha jihatda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar tahlili yangi bilim va yechimlarni yaratish jarayonini jadallashtiradi. Ikkinchidan, raqamli platformalar innovatsiyalarning bozorga chiqish xarajatlarini kamaytiradi va kichik biznes uchun ham innovatsion faoliyat eshigini ochadi. Uchinchidan, elektron tijorat, raqamli to‘lov tizimlari va onlayn xizmatlar yangi biznes modellari va ish o‘rinlarini

vujudga keltiradi. To‘rtinchidan, raqamli davlat xizmatlari boshqaruv samaradorligini oshirib, korrupsiya imkoniyatlarini kamaytiradi va innovatsion ekotizim uchun qulay institutsional muhit yaratadi.

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishga ta’siri bir tomonlama ijobiy emas. Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi bilan birga ma’lumotlar xavfsizligi, kiberxavfsizlik, raqamli uzilish va mehnat bozoridagi tarkibiy o‘zgarishlar kabi yangi muammolar yuzaga keladi. Avtomatlashtirish ayrim kasblarga bo‘lgan talabni kamaytirsa, ayni paytda yangi, yuqori malakali ish o‘rinlari yaratadi. Shu sababli raqamli transformatsiyani ijtimoiy himoya, qayta tayyorlash dasturlari va inklyuziv siyosat bilan uyg‘un olib borish barqaror rivojlanishning zaruriy shartidir. Bu esa innovatsiyalarni nafaqat texnologik, balki ijtimoiy nuqtai nazardan ham yo‘naltirilgan holda rivojlantirishni taqozo etadi.

O‘zbekistonda innovatsion va raqamli rivojlanish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston innovatsion rivojlanish sohasida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdi. WIPO tomonidan e’lon qilingan Global innovatsion indeks (GII) 2025 reytingida O‘zbekiston 139 mamlakat ichida 79-o‘rinni egalladi va dunyoning eng yaxshi 80 ta innovatsion iqtisodiyoti qatoriga kirdi. Mamlakat Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasida Hindiston va Erondan keyin 3-o‘rinni egallab, ketma-ket to‘rtinchi yil “rivojlanish darajasidan kutilganidan yuqori natija ko‘rsatuvchi” davlatlar maqomini saqlab qoldi. 2015-yildan buyon O‘zbekiston ushbu reytingda qariyb 40 pog‘onaga ko‘tarilgan.

O‘zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasida 2030-yilga borib reytingning eng yaxshi 50 ta davlati qatoriga kirish maqsad qilingan. Mamlakat ayrim ko‘rsatkichlar bo‘yicha jahon yetakchilari qatorida: mehnat unumdorligi o‘sishi bo‘yicha 6-o‘rinda, fan va muhandislik yo‘nalishidagi bitiruvchilar soni bo‘yicha yuqori pozitsiyada turibdi. Bu ko‘rsatkichlar mamlakatda innovatsiyalar uchun zarur inson kapitali bazasi shakllanayotganidan dalolat beradi.

Raqamli iqtisodiyot sohasida ham jadal o‘sish kuzatilmoqda. 2025-yilda aloqa va axborot texnologiyalari xizmatlari hajmi 22,7 foizga o‘sib, bozor xizmatlari ichida eng yuqori o‘sish sur’atlaridan birini namoyon etdi. Elektron tijorat, raqamli to‘lov tizimlari va internet foydalanuvchilari soni izchil ortib bormoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida raqamli infratuzilma kengaytirilmoqda, davlat xizmatlari raqamlashtirilmoqda va IT sohasiga investitsiyalar jalb etilmoqda. Quyidagi jadvalda O‘zbekistonning innovatsion va raqamli rivojlanishini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlar keltirilgan.

1-jadval. O‘zbekistonning innovatsion va raqamli rivojlanish ko‘rsatkichlari

(2025-yil)

Ko‘rsatkich	Qiymat
Global innovatsion indeks (GII) reytingidagi o‘rin (139 mamlakatdan)	79
GII reytingidagi mintaqaviy o‘rin (Markaziy va Janubiy Osiyo)	3
GII umumiy bahosi, ball	26,5
Mehnat unumdorligi o‘sishi bo‘yicha jahon o‘rni	6
Aloqa va AKT xizmatlari yillik o‘sishi	+22,7%
Eksport hajmi	33,4 mlrd $ (+23%)
Investitsiyalarning YaIMdagi ulushi	31,9%

Manba: WIPO Global innovatsion indeksi 2025, O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi va rasmiy manbalar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarning ustuvor yo‘nalishlari

Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini quyidagicha belgilash mumkin:

– Sun’iy intellekt va ma’lumotlar iqtisodiyotini rivojlantirish — sun’iy intellekt texnologiyalarini sanoat, qishloq xo‘jaligi, tibbiyot, ta’lim va davlat boshqaruviga keng joriy etish, ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish madaniyatini shakllantirish.

– Raqamli infratuzilmani kengaytirish — yuqori tezlikdagi internet, ma’lumotlarni qayta ishlash markazlari va bulut texnologiyalarini rivojlantirib, raqamli uzilishni (digital divide), ya’ni shahar va qishloq o‘rtasidagi farqni kamaytirish.

– Inson kapitali va raqamli savodxonlik — raqamli ko‘nikmalar, dasturlash va muhandislik ta’limini kuchaytirish, IT-mutaxassislar tayyorlash va aholining raqamli savodxonligini oshirish.

– Innovatsion ekotizim va startaplarni qo‘llab-quvvatlash — texnoparklar, biznes-inkubatorlar va venchur moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirib, ilmiy g‘oyalarni tijoratlashtirishga ko‘maklashish.

– Yashil va resurstejamkor texnologiyalar — raqamli texnologiyalarni energiya tejash, “aqlli” shaharlar, suv va resurslarni samarali boshqarish kabi ekologik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish.

– Davlat xizmatlari va iqtisodiyotni raqamlashtirish — elektron hukumatni rivojlantirish, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va shaffof institutsional muhitni ta’minlash.

Mavjud muammolar va xalqaro tajriba

Innovatsion va raqamli rivojlanish yo‘lida bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, FTTKIga (ilmiy-tadqiqot ishlariga) yo‘naltirilayotgan

xarajatlar hajmi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan past bo‘lib qolmoqda. Ikkinchidan, yuqori malakali IT va muhandislik kadrlariga bo‘lgan talab to‘liq qondirilmayapti hamda “miyalar oqimi” xavfi mavjud. Uchinchidan, raqamli infratuzilmaning shahar va qishloq o‘rtasidagi notekisligi raqamli uzilishni keltirib chiqarmoqda. To‘rtinchidan, ilmiy g‘oyalarni tijoratlashtirish va venchur moliyalashtirish mexanizmlari hali yetarlicha rivojlanmagan.

Xalqaro tajriba innovatsion va raqamli rivojlanishni tezlashtirishning samarali yo‘llarini ko‘rsatadi. Janubiy Koreya va Singapur tajribasi inson kapitaliga, FTTKIga va raqamli infratuzilmaga yirik davlat investitsiyalari qisqa davrda mamlakatni texnologik yetakchilar qatoriga olib chiqishi mumkinligini isbotladi. Estoniya elektron hukumat va raqamli davlat xizmatlarini rivojlantirishda namunaviy model yaratdi. Skandinaviya mamlakatlari esa yashil innovatsiyalar va barqaror rivojlanishni uyg‘unlashtirishda yetakchilik qilmoqda. Ushbu tajribalardan kelib chiqib, O‘zbekiston uchun innovatsiyalarni raqamlashtirish va barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish strategik ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tahlil innovatsiyalar barqaror rivojlanishni ta’minlashning eng muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Innovatsiyalar iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik o‘lchovlarni uyg‘unlashtirib, resurstejamkor va yuqori qo‘shilgan qiymatli taraqqiyotga o‘tish imkonini beradi. Raqamli iqtisodiyot esa innovatsiyalarning yangi va eng dinamik maydoni hamda kuchli vositasi bo‘lib, ularning ko‘lami, tezligi va samaradorligini keskin oshiradi. O‘zbekiston tajribasi izchil islohotlar va inson kapitaliga investitsiyalar evaziga innovatsion rivojlanish sohasida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishish mumkinligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

– ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga davlat va xususiy investitsiyalarni izchil oshirib, FTTKI xarajatlarining YaIMdagi ulushini kengaytirish;

– sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar va bulut texnologiyalarini iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy etish bo‘yicha milliy dasturlarni amalga oshirish;

– raqamli infratuzilmani, ayniqsa qishloq hududlarida rivojlantirib, raqamli uzilishni kamaytirish va raqamli xizmatlardan teng foydalanishni ta’minlash;

– raqamli savodxonlik va IT-ta’limni kuchaytirish, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va mamlakatda ushlab qolish chora-tadbirlarini ko‘rish;

– texnoparklar, startap-ekotizim va venchur moliyalashtirishni rivojlantirib, ilmiy g‘oyalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish;

– innovatsiyalarni barqaror taraqqiyot maqsadlari va yashil iqtisodiyot tamoyillari bilan uyg‘unlashtirib, ekologik samarador texnologiyalarni rag‘batlantirish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi, balki barqaror, inklyuziv va ekologik muvozanatli taraqqiyotni ta’minlaydi. Innovatsion va raqamli rivojlanishni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida izchil olib borish O‘zbekistonning jahon innovatsion makonidagi raqobatbardoshligini mustahkamlashning va aholi farovonligini oshirishning kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. – lex.uz.
2. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023.
3. Global Innovation Index 2025. – Geneva: World Intellectual Property Organization (WIPO), 2025.
4. O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyoti: raqamli tadbirkorlik va sun’iy intellekt holati. – BMT Taraqqiyot dasturi (BMTTD), 2025.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Raqamli iqtisodiyot statistikasi (2020–2025). – www.stat.uz.
6. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934.
7. Romer P.M. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, No. 5. – P. 71–102.
8. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function // The Review of Economics and Statistics. – 1957. – Vol. 39, No. 3. – P. 312–320.
9. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
10. World Commission on Environment and Development. Our Common Future (Brundtland Report). – Oxford: Oxford University Press, 1987.
11. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: UN, 2015.

Abdumalik Bektemirov – SamISI professori,

iqtisodiyot fanlari doktori

HUDUDLARNING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning o‘rni va ahamiyati nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Investitsion jozibadorlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uni shakllantiruvchi omillar tizimi hamda baholash mezonlari ochib berilgan. Tadqiqotda hududiy investitsion muhitni yaxshilashning institutsional, moliyaviy va infratuzilmaviy yo‘nalishlari bo‘yicha muammolar aniqlangan va ularni bartaraf etish yuzasidan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishga oid amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Xorijiy davlatlar tajribasi umumlashtirilib, davlat-xususiy sheriklik, klaster yondashuvi va raqamlashtirish asosida investitsiyalarni jalb etish yo‘llari asoslangan.

Kalit so‘zlar: investitsion jozibadorlik, hudud, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, investitsion muhit, mintaqaviy rivojlanish, investitsion siyosat, klaster, davlat-xususiy sheriklik, investitsiya iqlimi, raqamlashtirish.

Abstract. The article provides a theoretical and practical analysis of the role and significance of organizational-economic mechanisms in increasing the investment attractiveness of regions. The essence of the concept of investment attractiveness, the system of factors shaping it, and assessment criteria are revealed. The study identifies problems in the institutional, financial, and infrastructural directions of improving the regional investment environment and develops practical proposals for improving organizational-economic mechanisms. Based on the generalization of foreign experience, the ways of attracting investments through public-private partnership, the cluster approach, and digitalization are substantiated.

Keywords: investment attractiveness, region, organizational-economic mechanism, investment environment, regional development, investment policy, cluster, public-private partnership, investment climate, digitalization.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida mamlakat barqaror o‘sishining muhim shartlaridan biri uning hududlari iqtisodiy salohiyatining muvozanatli rivojlanishidir. Hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlarni qisqartirish, mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash va yangi ish o‘rinlari yaratish ko‘p jihatdan investitsiyalarni jalb etish hajmiga bog‘liq. Shu sababli hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda investitsiya muhitini yaxshilashga, tadbirkorlik faoliyati uchun qulay shart-sharoit yaratishga va mintaqaviy rivojlanishni rag‘batlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da hududlarni jadal va kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, har bir hudud uchun “o‘sish nuqtalari”ni aniqlash va investitsiyalarni jalb qilish vazifalari belgilab qo‘yilgan. Biroq amaliyotda hududlarning investitsion salohiyatidan to‘liq foydalanish, kapital oqimini hududlar bo‘ylab tekis taqsimlash va xorijiy investorlar uchun barqaror shart-sharoit yaratish bilan bog‘liq bir qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Mavjud muammolarning aksariyati moliyaviy resurslar tanqisligidan ko‘ra ko‘proq tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning yetarli darajada takomillash-maganligi bilan izohlanadi. Investitsiya loyihalarini ilgari surishdagi byurokratik to‘siqlar, ma’muriy jarayonlarning murakkabligi, infratuzilma yetishmovchiligi va hududiy marketingning sustligi investorlarni jalb etishni qiyinlashtirmoqda. Shu nuqtai nazardan, hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ilmiy asoslangan tarzda takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi – mazkur mexanizmlarning mazmunini ochib berish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hududlarning investitsion jozibadorligi muammosi iqtisodiy fanda keng o‘rganilgan yo‘nalishlardan biridir. Investitsion jozibadorlik kategoriyasiga nisbatan ilmiy adabiyotlarda turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lib, ularni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi yondashuv tarafdorlari investitsion jozibadorlikni hududning investorlar uchun jozibali bo‘lgan obyektiv xususiyatlari (resurs salohiyati, geografik joylashuv, bozor hajmi) yig‘indisi sifatida talqin qiladi. Ikkinchi yondashuvda u investitsion xatar va investitsion salohiyat o‘rtasidagi nisbat orqali baholanadi. Uchinchi yondashuv esa investitsion jozibadorlikni investitsion muhit holatining umumlashtiruvchi ko‘rsatkichi sifatida qaraydi.

Mintaqaviy iqtisodiyot va investitsiya nazariyasi sohasidagi tadqiqotlarda hududning raqobatbardoshligi, investitsion iqlim va investitsion salohiyat tushunchalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik chuqur tahlil qilingan. Xorijiy olimlarning ishlarida klaster nazariyasi, hududiy raqobat afzalliklari hamda institutsional muhitning investitsiya qarorlariga ta’siri masalalari yoritilgan. Mahalliy iqtisodchilarning tadqiqotlarida esa O‘zbekiston hududlari investitsion salohiyatini

baholash, mintaqaviy investitsion siyosatni shakllantirish hamda erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalari faoliyatini takomillashtirish muammolari muhokama qilingan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab tadqiqotlarda investitsion jozibadorlikni baholash metodikalariga e’tibor qaratilgan bo‘lsa-da, uni oshirishning yaxlit tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirish masalasi yetarlicha o‘rganilmagan. Ayniqsa, davlat boshqaruvi organlari, tadbirkorlik subyektlari va investorlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni tartibga soluvchi institutsional vositalarni, raqamli platformalar va hududiy marketing instrumentlarini yagona tizimga birlashtirish yo‘nalishida qo‘shimcha izlanishlar talab etiladi. Mazkur maqola ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullari majmuasidan foydalanilgan. Investitsion jozibadorlik va tashkiliy-iqtisodiy mexanizm tushunchalarining mohiyatini ochishda ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya, qiyosiy tahlil hamda tizimli yondashuv usullari qo‘llanilgan. Hududlarning investitsion holatini baholashda statistik guruhlash, taqqoslash va dinamik qatorlar tahlili usullaridan foydalanilgan. Xorijiy tajribani umumlashtirish va mahalliy sharoitga moslashtirish jarayonida monografik kuzatuv hamda mantiqiy umumlashtirish usullari asos qilib olingan. Maqolaning axborot bazasini rasmiy statistik ma’lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va mavzuga oid ilmiy nashrlar tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Hududning investitsion jozibadorligi – bu muayyan hududga sarmoya kiritishning investorlar uchun maqbulligini belgilovchi iqtisodiy, ijtimoiy, tabiiy-resurs va institutsional shart-sharoitlar majmuasidir. Boshqacha aytganda, u investorda mazkur hududga kapital kiritish istagini uyg‘otuvchi omillarning yaxlit tizimini ifodalaydi. Investitsion jozibadorlik ikki asosiy tarkibiy qismdan iborat: investitsion salohiyat (hududning resurs, ishlab chiqarish, mehnat, infratuzilma va innovatsion imkoniyatlari) va investitsion xatar (siyosiy, iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy va ekologik xavflar darajasi).

Hududning investitsion jozibadorligiga ta’sir etuvchi omillarni ularning xususiyatiga ko‘ra bir necha guruhga ajratish mumkin. Quyidagi jadvalda ushbu omillar tizimlashtirilgan.

1-jadval.

Hududning investitsion jozibadorligini belgilovchi omillar tizimi

Omillar guruhi	Tarkibiy ko‘rsatkichlari
Iqtisodiy	Yalpi hududiy mahsulot hajmi, bozor sig‘imi, daromad darajasi, narxlar barqarorligi, soliq yuki
Resurs-xomashyo	Tabiiy resurslar bilan ta’minlanganlik, yer fondi, energiya manbalari
Infratuzilmaviy	Transport, energetika, kommunikatsiya va muhandislik tarmoqlarining rivojlanganligi
Mehnat resurslari	Malakali kadrlar mavjudligi, ish kuchi narxi, ta’lim tizimi sifati
Institutsional	Qonunchilik barqarorligi, mulk huquqi himoyasi, ma’muriy jarayonlar shaffofligi
Innovatsion	Ilmiy-tadqiqot salohiyati, texnologik yangilanish darajasi, raqamlashtirish

Manba: muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzilgan.

Investitsion jozibadorlikni oshirish maqsadida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar yaxlit tizimga keltirilishi kerak. Ana shu tizim tashkiliy-iqtisodiy mexanizm orqali namoyon bo‘ladi. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm Investitsion jozibadorlikni oshirish maqsadida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar yaxlit tizimga keltirilishi kerak. Ana shu tizim tashkiliy-iqtisodiy mexanizm orqali namoyon bo‘ladi. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm Investitsion jozibadorlikni oshirish maqsadida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar yaxlit tizimga keltirilishi kerak. Ana shu tizim tashkiliy-iqtisodiy mexanizm orqali namoyon bo‘ladi. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm – bu hududga investitsiyalarni jalb etish va samarali joylashtirish maqsadida davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimiyat, tadbirkorlik subyektlari va investorlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi tashkiliy tuzilmalar, iqtisodiy dastaklar, huquqiy normalar va boshqaruv usullarining o‘zaro bog‘langan majmuasidir. Uning tarkibida tashkiliy va iqtisodiy bloklarni ajratish mumkin.

bu hududga investitsiyalarni jalb etish va samarali joylashtirish maqsadida davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimiyat, tadbirkorlik subyektlari va investorlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi tashkiliy tuzilmalar, iqtisodiy dastaklar, huquqiy normalar va boshqaruv usullarining o‘zaro bog‘langan majmuasidir. Uning tarkibida tashkiliy va iqtisodiy bloklarni ajratish mumkin.

Tashkiliy blok investitsiya jarayonini muvofiqlashtiruvchi institutsional tuzilmalarni (investitsiyalarni jalb etish agentliklari, “yagona darcha” markazlari, hududiy rivojlanish jamg‘armalari), boshqaruv tartib-qoidalarini, monitoring va nazorat tizimini hamda axborot ta’minotini qamrab oladi. Iqtisodiy blok esa soliq va bojxona imtiyozlari, subsidiyalar, imtiyozli kreditlash, davlat kafolatlari, lizing va davlat-xususiy sheriklik kabi rag‘batlantiruvchi vositalardan tashkil topadi. Ushbu ikki

blok yaxlit ishlaganidagina mexanizm samarali natija beradi.

O‘zbekiston hududlarining investitsion jozibadorligini tahlil qilish natijasida bir qator tizimli muammolar aniqlandi. Birinchidan, investitsiyalar hududlar bo‘ylab notekis taqsimlangan bo‘lib, jami xorijiy investitsiyalarning sezilarli qismi poytaxt va yirik sanoat markazlariga to‘g‘ri keladi, qishloq va chekka tumanlar esa kapital tanqisligini his etadi. Ikkinchidan, ko‘plab hududlarda muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi (yo‘llar, suv, gaz, elektr ta’minoti) yetarli darajada rivojlanmagan, bu esa “tayyor maydonchalar” yaratishni qiyinlashtiradi. Uchinchidan, hududiy marketing va investitsion imkoniyatlarni xalqaro miqyosda targ‘ib qilish sust yo‘lga qo‘yilgan.

To‘rtinchidan, ma’muriy jarayonlarning murakkabligi, ruxsatnomalar olish va loyihalarni kelishish tartiblaridagi byurokratik to‘siqlar investorlar uchun qo‘shimcha vaqt va xarajat sarflashga olib keladi. Beshinchidan, mahalliy darajada malakali kadrlar yetishmasligi va investitsion loyihalarni sifatli tayyorlash ko‘nikmalarining cheklanganligi loyihalar samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu muammolar tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirishning aniq yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Xorijiy davlatlar tajribasini umumlashtirish investitsiyalarni jalb etishda bir qancha samarali yondashuvlarni aniqlash imkonini berdi. Jumladan, qator mamlakatlarda investitsiyalarni jalb etish bo‘yicha ixtisoslashgan agentliklar tashkil etilib, ular investorga loyihaning barcha bosqichlarida “kuzatib boruvchi” xizmat (one-stop service) ko‘rsatadi. Klaster yondashuvi orqali o‘zaro bog‘liq korxonalar, ta’lim va ilmiy muassasalar bir hududda jamlanib, sinergetik samara hosil qilinadi. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari esa infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda byudjet yukini kamaytirish imkonini beradi. Ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil natijalariga ko‘ra, hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Quyidagi jadvalda har bir yo‘nalish bo‘yicha muammo va taklif etilayotgan yechim keltirilgan.

2-jadval.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirish yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mavjud muammo	Taklif etilayotgan yechim
Institutsional	Ma’muriy jarayonlar murakkabligi, byurokratik to‘siqlar	Hududiy investitsiya agentliklari va “yagona darcha”ni raqamlashtirish

Yo‘nalish	Mavjud muammo	Taklif etilayotgan yechim
Moliyaviy	Rag‘batlantiruvchi vositalarning tarqoqligi	Maqsadli soliq imtiyozlari, imtiyozli kreditlash, DXSH kengaytirish
Infratuzilmaviy	Tayyor maydonchalar yetishmasligi	Kichik sanoat zonalari va muhandislik tarmoqlarini rivojlantirish
Marketing	Hududiy targ‘ibotning sustligi	Hududiy investitsiya brendi va xalqaro prezentatsiyalar
Kadrlar	Loyiha boshqaruvi ko‘nikmalari cheklanganligi	Mutaxassislarni qayta tayyorlash va malaka oshirish

Izoh: DXSH — davlat-xususiy sheriklik. Manba: muallif ishlanmasi.

Institutsional yo‘nalishda har bir hudud darajasida investitsiyalarni jalb etish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha vakolatli tuzilmalarni mustahkamlash, “yagona darcha” tamoyilini to‘liq raqamli formatga o‘tkazish hamda investor bilan ishlashning butun tsikli bo‘yicha xizmat ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yish zarur. Bu investorlarning ma’muriy xarajatlarini kamaytiradi va ishonchni oshiradi.

Moliyaviy yo‘nalishda rag‘batlantirish vositalarini tartibga solib, ularni hudud ustuvorliklari (eksportga yo‘naltirilgan, mehnat sig‘imi yuqori yoki innovatsion loyihalar) bilan bog‘lash lozim. Bunda soliq va bojxona imtiyozlari, davlat kafolatlari hamda davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish orqali xususiy kapitalni infratuzilma loyihalariga jalb etish samarali natija beradi. Infratuzilmaviy yo‘nalishda esa kichik sanoat zonalari va muhandislik kommunikatsiyalari bilan ta’minlangan “tayyor maydonchalar”ni shakllantirish investorlar uchun kirish to‘sig‘ini sezilarli kamaytiradi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish – investitsion loyihalar bo‘yicha yagona axborot platformasini, interaktiv investitsiya xaritalarini va onlayn monitoring tizimlarini yaratish – mexanizm shaffofligini va boshqaruv samaradorligini oshiradi. Hududiy marketing yo‘nalishida har bir hudud o‘zining investitsion brendini shakllantirib, kuchli tomonlarini xalqaro maydonda targ‘ib qilishi maqsadga muvofiq. Mazkur yo‘nalishlarning kompleks tarzda amalga oshirilishi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning yaxlitligini ta’minlaydi va hududlarning investitsion jozibadorligini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Investitsiyalarni jalb etishdagi muammolarning katta qismi moliyaviy resurslar tanqisligidan emas, balki tashkiliy tartib-qoidalarning

takomillashmaganligi, infratuzilma yetishmovchiligi va hududiy marketingning sustligidan kelib chiqadi.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosa va takliflar shakllantirildi:

- hududning investitsion jozibadorligi investitsion salohiyat va investitsion xatarning o‘zaro nisbati orqali baholanadigan yaxlit kategoriya bo‘lib, uni oshirish kompleks yondashuvni talab etadi;
- tashkiliy-iqtisodiy mexanizm tashkiliy va iqtisodiy bloklardan tashkil topishi, ularning uzviy bog‘liqligi mexanizm samaradorligini belgilashi asoslandi;
- investitsiyalarni hududlar bo‘ylab notekis taqsimlanishini kamaytirish maqsadida chekka va kam rivojlangan hududlar uchun maxsus rag‘batlantirish choralarini joriy etish taklif etiladi;
- “yagona darcha” tizimini to‘liq raqamlashtirish, investor bilan ishlashning butun tsikli bo‘yicha kuzatib boruvchi xizmatni yo‘lga qo‘yish lozim;
- kichik sanoat zonalari va muhandislik infratuzilmasi bilan ta’minlangan tayyor maydonchalarni kengaytirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmidan keng foydalanish zarur;
- har bir hudud uchun investitsion brend shakllantirish va xalqaro miqyosdagi hududiy marketingni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida keltirilgan takliflarning amaliyotga joriy etilishi hududlarning investitsion muhitini yaxshilashga, kapital oqimini hududlar bo‘ylab muvozanatli taqsimlashga va pirovardida mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonuni. - Toshkent, 2019.

4. Granberg A.G. Osnovы regionalnoy ekonomiki: uchebnik. – Moskva: GU VShE, 2004. – 495 s.

5. Porter M. Konkurentnoe preimushestvo: kak dostich vыsokogo rezultata i obespechit ego ustoychivost. – Moskva: Alpina Pablisher, 2016.

6. Egamberdiyev E., Xojiyev A. Mintaqaviy iqtisodiyot. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.

7. Salimov B.T. Hududlar investitsion salohiyatini baholash metodologiyasi // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №3. – B. 45–54.

8. World Bank. World Development Report: Investing in Regional Competitiveness. – Washington D.C., 2023.

9. UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All. – Geneva: United Nations, 2023.

10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy ma’lumotlari. – www.stat.uz

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
professori, i.f.d. Abdumalik Bektemirov

IQLIM O‘ZGARISHI SHAROITIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI YASHIL TRANSFORMATSIYA QILISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqlim o‘zgarishi sharoitida qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalasi tadqiq etildi. Tadqiqotda yashil transformatsiyaning mazmun-mohiyati, uning resurs tejamkorlik, kam uglerodli ishlab chiqarish, iqlimga moslashuv va ekologik barqarorlik bilan bog‘liq jihatlari ochib berildi. Xalqaro va O‘zbekistonlik olimlar ishlari tahlili asosida yashil moliya, suv tejamkor texnologiyalar, agrar siyosat, ekin diversifikatsiyasi va iqlim risklarini boshqarish mexanizmlari baholandi. Tahlil natijalari qishloq xo‘jaligida subsidiya, kredit, sug‘urta, raqamli monitoring va natijaga asoslangan rag‘batlarni uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatdi. Shu asosda yashil transformatsiyaning integral iqtisodiy mexanizmi taklif etildi. Xulosada tarmoqni iqlim xatarlariga moslashtirish, suv va energiya samaradorligini oshirish hamda davlat qo‘llab-quvvatlashini qayta yo‘naltirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: iqlim o‘zgarishi, qishloq xo‘jaligi, yashil transformatsiya, iqtisodiy mexanizm, yashil moliya, suv samaradorligi, iqlimga moslashuv, agrar siyosat, ekin diversifikatsiyasi, barqaror rivojlanish.

Abstract. This article examines the issue of improving the economic mechanisms for the green transformation of agriculture under conditions of climate change. The study elucidates the essence of the green transformation and its aspects related to resource efficiency, low-carbon production, climate adaptation and environmental sustainability. Based on an analysis of the work of international and

Uzbek scholars, mechanisms for green finance, water-saving technologies, agrarian policy, crop diversification and climate risk management were evaluated. The analysis results indicated the need to harmonise subsidies, credit, insurance, digital monitoring and outcome-based incentives in agriculture. On this basis, an integrated economic mechanism for the green transformation was proposed. In conclusion, practical proposals were developed for adapting the sector to climate risks, increasing water and energy efficiency, and redirecting state support.

Keywords: climate change, agriculture, green transformation, economic mechanism, green finance, water efficiency, climate adaptation, agrarian policy, crop diversification, sustainable development.

Kirish. Iqlim o‘zgarishi hozirgi davrda qishloq xo‘jaligi barqarorligiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatayotgan omillardan biriga aylandi. Haroratning oshishi, suv resurslari taqchilligi, qurg‘oqchiliklar chastotasining ortishi, tuproq degradatsiyasi va hosildorlikdagi beqarorlik agrar ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini pasaytirmoqda. Shu sharoitda qishloq xo‘jaligini an’anaviy ekstensiv rivojlantirish emas, balki resurs tejamkor, kam uglerodli va iqlimga chidamli model asosida qayta tashkil etish zarurati tug‘ilmoqda.

Yashil transformatsiya qishloq xo‘jaligida suv, yer, energiya va biologik resurslardan oqilona foydalanish, uglerod izini qisqartirish, moslashuv salohiyatini oshirish va fermer daromadlarini barqarorlashtirishni anglatadi. Bunda iqtisodiy mexanizmlar – subsidiya, soliq imtiyozlari, imtiyozli kredit, sug‘urta, investitsiya, raqamli monitoring va natijaga asoslangan qo‘llab-quvvatlash – hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Jumladan, O‘zbekiston uchun suv taqchilligi, irrigatsiyaga yuqori bog‘liqlik va ekin tarkibining sezgirligi yashil transformatsiyaniyu dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi – iqlim o‘zgarishi sharoitida qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilishning iqtisodiy mexanizmlarini nazariy va amaliy jihatdan asoslash, shuningdek, O‘zbekiston sharoitiga mos takomillashtirish yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Xalqaro adabiyotlarda qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilish “iqlimga moslashuv + chiqindilarni kamaytirish + mahsuldorlikni saqlash” uchligi asosida izohlanadi. Ammo bu yondashuvni O‘zbekiston sharoitiga tatbiq qilishda mahalliy suv tanqisligi, irrigatsiya tarmog‘ining samaradorligi, yer sho‘rlanishi va fermer qarorlarining institutsional cheklovlari ham alohida hisobga olinishi lozim.

Shu nuqtai nazardan, I.Babaxolov va A.Hasanovlar Zarafshon daryo havzasi misolida fermerlarning iqlim o‘zgarishi va suv tanqisligiga munosabatini o‘rganib,

moslashuv strategiyalari ko‘p jihatdan suvga kirish imkoniyati, hududiy joylashuv va xo‘jalikning resurs salohiyatiga bog‘liq ekanini ko‘rsatgan. Mualliflar tadqiqotida fermerlar iqlim o‘zgarishini real iqtisodiy xavf sifatida qabul qilishi, ayniqsa suv taqchilligi sharoitida xo‘jalik daromadlari va qaror qabul qilish mexanizmi sezilarli o‘zgarishi qayd etilgan. Bu xulosa yashil transformatsiyada umumiy yondashuv emas, balki hududiy-differensial iqtisodiy instrumentlar zarurligini anglatadi.

D.N.Saidova va M.B. Nasulloevalar esa o‘z tadqiqotida O‘zbekiston qishloq xo‘jaligiga iqlim o‘zgarishining ta’sirini 1960–2023 yillar ma’lumotlari va prognoz ssenariylari asosida tahlil qilib, harorat o‘sishi, yog‘ingarchilikning kamayishi va qurg‘oqchiliklar chastotasining ortishi paxta, g‘alla va bog‘dorchilik tarmoqlari uchun jiddiy xavf tug‘dirayotganini ko‘rsatgan. Mualliflar ayrim ssenariylarda 2050-yillarga borib hosildorlik 25–63 foizgacha pasayishi mumkinligini ta’kidlaydi. Bu esa yashil transformatsiyani faqat ekologik emas, balki oziq-ovqat xavfsizligi va agrar daromadlarni saqlashning iqtisodiy sharti sifatida baholashga asos beradi.

A.T.Komilov iqlimga chidamli iqtisodiyot konsepsiyasini tahlil qilar ekan, O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishiga javob sifatida suv boshqaruvi, qishloq xo‘jaligida innovatsion yondashuvlar va iqtisodiy barqarorlik o‘rtasida mustahkam bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Muallif fikricha, iqlimga chidamli iqtisodiyot shakllanishi davlat siyosatining muvofiqlashuvi, investitsiya ustuvorliklarining o‘zgarishi va resurslardan foydalanish samaradorligining oshishi bilan bog‘liq. Bu yondashuv yashil transformatsiyaning faqat texnologik emas, balki makroiqtisodiy va institutsional mazmunga ham ega ekanini tasdiqlaydi.

Bobojonov I., Lamers J. P. A., Bekchanov M., Djanibekov N., Franz-Vasdeki J., C.Martiuslar ekin diversifikatsiyasi bo‘yicha tadqiqotida O‘zbekistonda barqaror qishloq xo‘jaligini ta’minlash uchun paxta va g‘alla markazlashgan tizimdan bozorga yaqinroq, xavflarni kamaytiruvchi va daromadni oshiruvchi diversifikatsiya modeliga o‘tish muhimligini asoslagan. Ularning xulosasiga ko‘ra, ekin turlarini ko‘paytirish va bozorga kirish imkoniyatlarini yaxshilash qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanish traektoriyasini kuchaytiradi. Mazkur yondashuv yashil transformatsiyada ekin tuzilmasini optimallashtirish ham muhim iqtisodiy mexanizm ekanini ko‘rsatadi.

I.Bobojonov, E. Berg, J.Franz-Vasdeki, C.Martius, J. P. A. Lamersdarning g‘arbiy O‘zbekiston misolida suvdan foydalanish samaradorligi bo‘yicha tadqiqoti esa iqlim o‘zgarishi sharoitida daromad va suv mahsuldorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi. Muallif fazoviy-stoxastik model orqali suv taqchilligi kuchaygan sharoitda ekin va suv taqsimotini qayta ko‘rib chiqish zarurligini, aks holda fermer daromadlari pasayishi mumkinligini ko‘rsatgan. Bu xulosa yashil transformatsiyaning markaziga

“ko‘proq suv tejash” emas, balki “har bir birlik suv hisobiga ko‘proq iqtisodiy qiymat yaratish” tamoyilini qo‘yish lozimligini anglatadi.

A.Hamidov, U.Kasymov, K.Djumaboev, C.Paullar O‘zbekistonda sug‘oriladigan qishloq xo‘jaligida “rebound effect”, ya’ni suv tejamkor texnologiyalar joriy etilganidan keyin tejalgan suvning boshqa maydonlar yoki ko‘proq suv talab qiluvchi ekinlarga yo‘nalishi ehtimolini ko‘rsatadi. Mualliflar samaradorlik oshishi avtomatik tarzda absolyut suv tejalishiga olib kelmasligini, buning uchun mos siyosiy va institutsional cheklovlar ham kerakligini ta’kidlaydi. Mazkur yondashuv yashil transformatsiyada texnologiyani joriy etishning o‘zi yetarli emasligi, uni iqtisodiy va boshqaruv mexanizmlari bilan birga qo‘llash kerakligini isbotlaydi.

Tadqiqot mavzusidagi adabiyotlar tahlili quyidagi xulosani keltirib chiqarishga asos bo‘ladi: iqlim o‘zgarishi sharoitida qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilish uchun suv samaradorligi, ekin diversifikatsiyasi, yashil moliya, agrosug‘urta, davlat rag‘batlari va raqamli monitoring tizimlari o‘zaro uyg‘un holda ishlashi lozim. Ayniqsa, O‘zbekistonlik olimlar ishlari bu jarayonda hududiy xususiyatlar, irrigatsiya infratuzilmasi va fermer qarorlarining iqtisodiy cheklovlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, institutsional tahlil, ilmiy abstraksiya, mantiqiy umumlashtirish va iqtisodiy mexanizmlarni konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. Avvalo, iqlim o‘zgarishi va qishloq xo‘jaligi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni yorituvchi xalqaro va mahalliy manbalar saralandi. Keyin ushbu manbalar asosida yashil transformatsiyani ta’minlovchi iqtisodiy instrumentlar: subsidiya, imtiyozli kredit, agrosug‘urta, investitsiya, suv narxini tartibga solish, ekin diversifikatsiyasi va raqamli monitoring vositalari guruhlandi.

Metodologik jihatdan “yashil transformatsiyaning iqtisodiy mexanizmi” quyidagi tarkibiy bloklar orqali talqin qilindi:

- resurs samaradorligini oshirish;
- iqlim risklarini kamaytirish;
- iqtisodiy rag‘batlarni qayta yo‘naltirish;
- innovatsiya va investitsiyani jalb qilish;
- institutsional muvofiqlashuv va monitoringni kuchaytirish.

Maqolada empirik raqamlardan ko‘ra konseptual-analitik yondashuv ustuvor bo‘lib, manbalarda keltirilgan ilmiy natijalarni sintez qilish orqali O‘zbekiston sharoitiga mos integral iqtisodiy mexanizm ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Yashil transformatsiyaning iqtisodiy zarurati. Qishloq xo‘jaligida yashil transformatsiya birinchi navbatda iqtisodiy zaruratdir. Agar iqlim o‘zgarishi ta’sirida suv resurslari qisqarsa, harorat oshsa va hosildorlik pasaysa, an’anaviy ishlab chiqarish modeli fermerning xarajatlarini oshirib, daromadini pasaytiradi. Saidova va Nasulloeva keltirgan prognozlar, shuningdek Bobojonovning suv samaradorligiga oid modellari bu xavfning nazariy emas, balki amaldagi iqtisodiy tahdid ekanini ko‘rsatadi.

Shu sababli yashil transformatsiyani qo‘shimcha xarajat sifatida emas, kelgusi yo‘qotishlarni kamaytiruvchi va xo‘jalikning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlovchi investitsiya sifatida baholash lozim. Bu o‘rinda resurs tejamkor sug‘orish, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish, ekin diversifikatsiyasi, tuproq unumdorligini saqlash va raqamli agromonitoring kabi chora-tadbirlar iqtisodiy barqarorlik omiliga aylanadi.

Suv samaradorligi va irrigatsiya islohotlari. O‘zbekiston sharoitida yashil transformatsiyaning markaziy nuqtasi – suvdan foydalanish samaradorligidir. Bobojonov tadqiqotida suv taqchilligi sharoitida ekin va suv taqsimotini qayta ko‘rib chiqish fermer daromadi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani ko‘rsatilgan. Babaxolov va Hasanov ham suv tanqisligi fermerlar qarorlariga bevosita ta’sir qilishini qayd etadi. Demak, suv tejamkor texnologiyalarni joriy etish bilan birga suv mahsuldorligi, ya’ni har bir kub metr suv hisobiga yaratilgan iqtisodiy qiymatni oshirish asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Biroq A.Hamidov va hammualliflar ko‘rsatganidek, suv tejamkor texnologiyalarning o‘zi absolyut tejamkorlikni kafolatlamaydi. Agar institutlar va rag‘batlar to‘g‘ri qurilmasa, tejalgan suv qo‘shimcha maydonlarni o‘zlashtirish yoki ko‘proq suv talab qiluvchi ekinlar yetishtirishga yo‘nalishi mumkin. Shu bois suv tejamkor texnologiyalar joriy etilishini qo‘llab-quvvatlovchi subsidiya va kreditlar suv limiti, raqamli hisob va natijaga asoslangan monitoring bilan birgalikda amalga oshirilishi lozim.

Ekin diversifikatsiyasi va qiymat zanjiri. Bobojonov va hammualliflar tadqiqotiga tayanib aytish mumkinki, ekin diversifikatsiyasi qishloq xo‘jaligida iqlim risklarini kamaytirishning muhim iqtisodiy mexanizmi hisoblanadi. Paxta va g‘alla kabi an’anaviy ekinlarga yuqori qaramlik suv tanqisligi va bozor risklari sharoitida samaradorlikni pasaytirishi mumkin. Diversifikatsiya esa xavflarni taqsimlaydi, bozor moslashuvchanligini kuchaytiradi va yuqoriroq qo‘shilgan qiymat yaratish imkonini beradi.

Yashil transformatsiya nuqtai nazaridan ekin diversifikatsiyasiga quyidagilar kiradi: suv kam talab qiluvchi ekinlarga bosqichma-bosqich o‘tish, qayta ishlashga

yo‘naltirilgan xomashyo bazasini kengaytirish, agroekologik moslashuvni kuchaytirish va eksportbop mahsulotlar ulushini oshirish. Bu mexanizm fermer daromadini faqat hosil hajmi orqali emas, balki mahsulot turi, bozor qiymati va risk profili orqali ham barqarorlashtiradi.

Yashil moliya va agrosug‘urta. Iqlim o‘zgarishi sharoitida yashil transformatsiya uchun investitsiya talab yuqori. Fermer va agrobiznes sub’ektlari ko‘p hollarda suv tejamkor texnologiya, quyosh energiyasi, energiya samarador nasoslar, raqamli monitoring vositalari yoki tuproqni qayta tiklash texnologiyalariga dastlabki sarmoya kiritish imkoniga ega emas. Shuning uchun imtiyozli yashil kreditlar, foiz kompensatsiyasi, kredit kafolatlari va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan maxsus moliya liniyalari zarur. Komilovning iqlimga chidamli iqtisodiyot konsepsiyasi ham investitsiya va resurs samaradorligini o‘zaro bog‘liq hodisa sifatida ko‘radi.

Shu bilan birga, iqlim risklari kuchaygan sharoitda agrosug‘urta tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, qurg‘oqchilik, harorat shoki, suv tanqisligi va hosil yo‘qotishlari uchun indeksga asoslangan sug‘urta modellari joriy etilsa, fermerlarning yashil investitsiya kiritishga bo‘lgan tayyorligi ortadi. Bunday yondashuv moliyaviy xavfni kamaytiradi va resurs tejamkor innovatsiyalarni joriy etishni tezlashtiradi.

Davlat qo‘llab-quvvatlashi va institutsional muvofiqlashuv. Qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilish fermerning faqat ichki xo‘jalik qarori bilan hal etilmaydi. Bu yerda davlat siyosati, suv xo‘jaligi boshqaruvi, agrar kreditlash, subsidiya siyosati va raqamli infratuzilma o‘rtasidagi muvofiqlashuv hal qiluvchi ahamiyatga ega. Babaxolov va Hasanov ko‘rsatganidek, fermerlarning moslashuv strategiyalari ko‘p jihatdan ularga yaratilgan institutsional va resurs sharoitiga bog‘liq.

Shuning uchun davlat qo‘llab-quvvatlashini ishlab chiqarish hajmini oddiy qo‘llab-quvvatlashdan yashil natijalarni qo‘llab-quvvatlashga o‘tkazish kerak. Ya’ni subsidiyalar suv tejash, tuproq unumdorligini saqlash, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya va raqamli hisobni joriy etgan sub’ektlarga ustuvor berilishi lozim. Bunday yondashuv texnologiyani sotib olishni emas, balki aniq ekologik-iqtisodiy natijani rag‘batlantiradi.

Taklif etilayotgan integral iqtisodiy mexanizm. Olib borilgan tadqiqotlar va tahliliy ma’lumotlar iqlim o‘zgarishi sharoitida qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilish uchun quyidagi integral iqtisodiy mexanizm taklif etilishiga asos bo‘ladi:

Birinchi bosqich – tashxis. Hududlar kesimida suv ta’minoti, ekin tarkibi, tuproq holati, iqlim xavfi va fermer resurs imkoniyatlarini baholash.

Ikkinchi bosqich – indikatorlash. Suv mahsuldorligi, energiya samaradorligi, gektar hisobiga chiqindi, diversifikatsiya darajasi va hosil barqarorligi kabi KPIlar belgilash.

Uchinchi bosqich – rag‘batlantirish portfeli. Imtiyozli kredit, yashil subsidiya, soliq imtiyozi, sug‘urta va investitsiya paketlari hududiy xususiyatlar bo‘yicha shakllantirish.

To‘rtinchi bosqich – raqamli monitoring. Suv sarfi, texnologik amaliyotlar va hosildorlik ko‘rsatkichlari raqamli kuzatib borish.

Beshinchi bosqich – natijaga asoslangan moliyalashtirish. Belgilangan ko‘rsatkichlarga erishgan sub’ektlarni qo‘shimcha rag‘batlantirish.

Ushbu mexanizmning afzalligi shundaki, u texnologiya, moliya, davlat siyosati va institutsional boshqaruvni yagona konturga birlashtiradi. Shu bilan birga, Hamidov ta’kidlagan “qayta tiklanish effekti” (rebound effect) havfini ham hisobga oladi va samaradorlik o‘sishini aniq boshqaruv cheklovlari bilan mustahkamlaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, iqlim o‘zgarishi sharoitida qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilish oziq-ovqat xavfsizligi, fermer daromadlari barqarorligi va resurslardan oqilona foydalanishning muhim sharti hisoblanadi. Yashil transformatsiya faqat texnologik yangilanish emas, balki suv siyosati, agrar moliya, ekin tuzilmasi, institutsional boshqaruv va davlat rag‘batlarini qamrab oladigan kompleks iqtisodiy tizimdir.

O‘zbekistonlik olimlar ishlari shuni tasdiqlaydiki, mamlakatda suv tanqisligi, irrigatsiya infratuzilmasi, hududiy farqlar va ekin tarkibining biryoqlamaligi yashil transformatsiyani mahalliy sharoitga mos yondashuv asosida amalga oshirishni talab qiladi. Xususan, Zarafshon havzasi bo‘yicha tadqiqotlar moslashuv strategiyalarini, I.Bobojonov ishlari suv samaradorligi va diversifikatsiyani, A.Hamidov ishlari esa texnologiya joriy etishda institutsional cheklovlarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Taklif etilayotgan integral iqtisodiy mexanizmning optimal ishlashi uchun quyidagilarga asosiy e’tiborni qaratish maqsadga muvofiq:

1. Qishloq xo‘jaligida davlat qo‘llab-quvvatlashini suv tejash, diversifikatsiya va energiya samaradorligi kabi yashil natijalarga bog‘lash lozim.

2. Imtiyozli yashil kredit va kredit kafolatlari orqali fermerlarning innovatsion texnologiyalarga kirishini yengillashtirish zarur.

3. Indeksga asoslangan agrosug‘urta tizimini joriy etib, iqlim risklarini moliyaviy jihatdan yumshatish maqsadga muvofiq.

4. Suv samaradorligi va suv mahsuldorligi bo‘yicha KPIlar har bir hudud kesimida joriy etilishi lozim.

5. Ekin diversifikatsiyasini qo‘llab-quvvatlovchi bozor, logistika va qayta ishlash infratuzilmasini kuchaytirish zarur.

6. Suv tejamkor texnologiyalar joriy etilishi rebound effect keltirib chiqarmasligi uchun suv limiti, raqamli hisob va monitoringni kuchaytirish shart.

7. Yashil transformatsiya bo‘yicha yagona raqamli platforma ishlab chiqilib, unda moliyalashtirish, monitoring va natijalar bahosi birlashtirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, iqlim o‘zgarishi sharoitida qishloq xo‘jaligini yashil transformatsiya qilish – bu tarmoqni saqlab qolish chorasi emas, balki uni yangi iqtisodiy sifat bosqichiga olib chiquvchi strategik rivojlanish modeli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Babakholov S., Hasanov S. Perceptions towards climate change, water scarcity and adaptation strategies: Case of the Zerafshan River Basin in Uzbekistan // Italian Review of Agricultural Economics. – 2024. – Vol. 79, No. 2. – P. 19–33. - DOI: 10.36253/rea-15098.

2. Saidova D. N., Nasulloyeva M. B. Impact of climate change on agriculture in Uzbekistan: Challenges and adaptation strategies // Web of Agriculture: Journal of Agriculture and Biological Sciences. – 2025. – Vol. 3, No. 7. – P. 22–27.

3. Komilov A. T. The concept of climate resilient economy: Uzbekistan // Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities. – 2024. – Vol. 3, No. 6. – P. 88–92.

4. Bobojonov I., Lamers J. P. A., Bekchanov M., Djanibekov N., Franz-Vasdeki J., Martius C. Options and constraints for crop diversification: A case study in sustainable agriculture in Uzbekistan // Agroecology and Sustainable Food Systems. – 2013. – Vol. 37, No. 7. – P. 788–811. - DOI: 10.1080/21683565.2013.775539.

5. Bobojonov I., Berg E., Franz-Vasdeki J., Martius C., Lamers J. P. A. Income and irrigation water use efficiency under climate change: An application of spatial

stochastic crop and water allocation model to Western Uzbekistan // Climate Risk Management. – 2016. – Vol. 13. – P. 19–30. – DOI: 10.1016/j.crm.2016.05.004.

6. Hamidov A., Kasymov U., Djumaboev K., Paul C. Rebound effects in irrigated agriculture in Uzbekistan: A stakeholder-based assessment // *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14, No. 14. – Art. 8375. – DOI: 10.3390/su14148375.

7. IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Summary for Policymakers. – Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023.

8. FAO. Climate-smart agriculture sourcebook. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2017.

9. FAO. Green agriculture platform. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2024.

10. World Bank. Climate-smart agriculture: From knowledge to implementation. – Washington, DC: World Bank, 2024.

11. OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024.

12. UNEP. Adaptation finance gap and climate resilience policy materials. – Nairobi: United Nations Environment Programme, 2024.

Ruzimuratov Olim
SamISI, PhD, dotsent v.b.
Rajabova Iroda
SamISI talabasi

Bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlari va depozitlariga jalb qilishnining yangi, jozibador turlarini joriy qilish

Annotatsiya: Ushbu maqolada aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlari va depozitlariga jalb qilishning dolzarbligi tahlil qilinadi. Mavjud mexanizmlarning samaradorligini oshirish va yangi, jozibador moliyaviy instrumentlarni joriy etish zarurati asoslab beriladi. Xususan, zamonaviy bank amaliyotida qo‘llanilayotgan ilg‘or tajribalar asosida aholi va tadbirkorlar uchun qulay va foydali bo‘lgan depozit mahsulotlarini yaratish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Taklif etilayotgan yondashuvlar iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va bank tizimining barqarorligini ta’minlashga xizmat qilishi kutilmoqda.

Kalit so‘zlar: Bank omonatlari, Depozitlar, Bo‘sh pul mablag‘lari, Moliyaviy

instrumentlar, Investitsiyalar, Aholi mablag‘lari, Iqtisodiy subyektlar, Bank tizimi

Kirish

Iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va mamlakat taraqqiyotini jadallashtirishda moliyaviy resurslarni samarali safarbar etish muhim ahamiyat kasb etadi. Banklar ushbu jarayonda asosiy vositachi bo‘lib xizmat qiladi, aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini iqtisodiyotning real sektoriga yo‘naltirish orqali investitsiya faolligini oshiradi. Biroq, O‘zbekistonda bank omonatlari va depozitlari bozorida hali ham salmoqli o‘sish imkoniyatlari mavjud. Xususan, 2021-yil boshiga kelib, tijorat banklarining umumiy aktivlari 366.1 trillion so‘mga yetganiga qaramay, jami depozitlar tarkibida aholi omonatlarining ulushi atigi 24 foizni tashkil etgan, bu esa yalpi ichki mahsulotning taxminan 5 foiziga teng bo‘lgan [1]. Bu ko‘rsatkichlar bo‘sh pul mablag‘larini bank tizimiga jalb qilishda yangi, jozibador mexanizmlarga bo‘lgan ehtiyojni ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston bank sektori raqamli transformatsiya va innovatsion mahsulotlarni joriy etish borasida sezilarli yutuqlarga erishdi. Mobil banking xizmatlarining kengayishi va innovatsion depozit mahsulotlarining taklif etilishi 2024-2025 yillarda depozitlar hajmining 20 foizdan ortiq o‘sishiga olib keldi, umumiy depozit portfeli 308 trillion so‘mdan 371.5 trillion so‘mga ko‘tarildi [2]. Bu esa raqamli xizmatlar va jozibador takliflar orqali depozit bazasini kengaytirishning yuqori salohiyatini tasdiqlaydi. "Raqamli O‘zbekiston-2030" strategiyasi doirasida moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirish va FinTech rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda [2].

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlari va depozitlariga jalb qilishning yangi, jozibador turlarini joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yilgan: O‘zbekistonda bank omonatlari va depozitlari bozorining joriy holatini tahlil qilish; xalqaro tajribani o‘rganish; aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun innovatsion depozit mahsulotlarini ishlab chiqish yo‘nalishlarini aniqlash; omonatlarning jozibadorligini oshiruvchi omillarni va tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha yondashuvlarni asoslash.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlari va depozitlariga jalb qilish iqtisodiy adabiyotlarda muhim tadqiqot obyekti. Ushbu tahlil bank tizimining barqarorligini ta’minlash, investitsiya jarayonlarini faollashtirish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda depozit bazasining ahamiyatini

yorituvchi nazariy va amaliy yondashuvlarni sintez qilishga qaratilgan. Jamg‘arma xulq-atvori daromad darajasi, kelajakdagi kutishlar va demografik xususiyatlar bilan bog‘liq. Moliyaviy vositachilik nazariyasi banklarning jamg‘armalarni to‘plash va ularni samarali investitsiyalarga yo‘naltirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi rolini tahlil qiladi. Banklar axborot assimetriyasini kamaytirib, tranzaksiya xarajatlarini pasaytiradi va likvidlikni ta’minlaydi. Moliyaviy chuqurlik va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlik ko‘plab empirik tadqiqotlarda tasdiqlangan. Zamonaviy sharoitda, ayniqsa O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda, bu jarayonning samaradorligi innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq.

O‘zbekiston bank sektori va depozit bozorining xususiyatlari mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilmoqda. 2017-2020 yillarda bank sektorida amalga oshirilgan islohotlar, jumladan, masofaviy xizmatlarga o‘tish va raqamlashtirish jarayonlari tahlil qilingan. Biroq, davlat banklarining ustun mavqei [1] raqobat muhitini va depozit mahsulotlari innovatsiyasini cheklashi mumkinligi ta’kidlanadi. Davlat banklarida depozitlar va kreditlar nisbati xususiy banklarga nisbatan ancha past bo‘lgani [1] depozit jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Aholi depozitlarining umumiy depozitlar tarkibidagi past ulushi [1] O‘zbekistonda bo‘sh pul mablag‘larini bank tizimiga jalb qilish salohiyatining to‘liq ishga solinmaganligini ko‘rsatadi. Ushbu holat ilmiy doiralarda aholining moliyaviy savodxonligi, banklarga ishonch, inflyatsiya kutilmalari va muqobil investitsiya imkoniyatlarining cheklanganligi kabi omillar bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Bank aktivlarining sezilarli o‘sishiga qaramay, depozitlar hajmining nisbatan pastligi [1] qo‘shimcha chora-tadbirlar zarurligini ko‘rsatadi. De-dollarizatsiya tendensiyasi [1] ham milliy valyutadagi depozit mahsulotlarining jozibadorligini oshirish muhimligini ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda bank sektorida innovatsiyalar va raqamli transformatsiya jarayonlari ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinmoqda. O.M. Melikovning tadqiqotlari O‘zbekiston tijorat bank tizimida innovatsion depozit mahsulotlari va raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi va ta’sirini chuqur tahlil qiladi [2]. Uning xulosalariga ko‘ra, mobil banking va innovatsion depozit mahsulotlarining joriy etilishi depozit hajmlarining sezilarli o‘sishiga olib kelgan [2], bu esa raqamli xizmatlarning mijozlarni jalb qilish va bank sektorining raqamli transformatsiyasiga qo‘shgan hissasini asoslaydi. Mobil banking foydalanuvchilari sonining keskin oshishi [2] raqamli kanallar orqali depozit mahsulotlarini taklif qilishning ulkan salohiyatini ko‘rsatadi. "Raqamli O‘zbekiston-2030" strategiyasi doirasida moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirish va FinTech rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash iqtisodiy barqarorlik va

moliyaviy inklyuzivlikni ta’minlashning muhim omili sifatida baholanadi [2]. Ushbu tadqiqotlar banklarning raqamli strategiyalarni qabul qilishi, mijozlarga yo‘naltirilgan innovatsion yechimlarni taklif etishi va FinTech kompaniyalari bilan hamkorlik qilishi depozit bazasini kengaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ilg‘or texnologiyalarning bank xizmatlariga integratsiyasi depozit mahsulotlarini shaxsiylashtirish va mijozlar tajribasini yaxshilash orqali depozitlarni jalb qilish imkoniyatlarini yanada kengaytirishi mumkinligi muhokama qilinmoqda.

Depozit mahsulotlarining jozibadorligini oshiruvchi omillar xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Tadqiqotchilar foiz stavkalari, bankning ishonchliligi, depozit sug‘urtasi tizimi, xizmat sifati, mahsulotlarning xilma-xilligi va qulayligini asosiy omillar sifatida ajratib ko‘rsatadilar. Yuqori real foiz stavkalari jamg‘arishga rag‘batni oshirsa-da, faqat ularga tayanib depozitlarni jalb qilish strategiyasi uzoq muddatda barqaror bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli, banklarning moliyaviy barqarorligi va obro‘si kabi nofoizli omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Depozit sug‘urtasi tizimining samarali ishlashi mijozlarning bank tizimiga ishonchini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘zbekistonda Depozitlarni kafolatlash fondining faoliyati ishonchni mustahkamlasa-da, uning qamrovi va kafolat miqdorlari doimiy tahlil va takomillashtirishni talab etadi. Moliyaviy savodxonlik darajasi ham aholining bank xizmatlaridan foydalanishi va depozit mahsulotlarini tanlashida muhim omil hisoblanadi. Depozit mahsulotlarining xilma-xilligi, moslashuvchanligi va mijozlarning individual ehtiyojlariga moslashtirilganligi ham ularning jozibadorligini oshiradi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun esa korporativ depozitlar, likvidlikni boshqarish uchun depozitlar va investitsiya loyihalariga yo‘naltirilgan depozitlar dolzarb hisoblanadi. Tartibga solish va nazorat mexanizmlarining shaffofligi va samaradorligi ham bank tizimining barqarorligini ta’minlash va depozitorlar huquqlarini himoya qilish orqali ishonchni mustahkamlaydi.

Xalqaro tajriba va ilg‘or amaliyotlar aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini bankka jalb qilishda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash muhimligini ko‘rsatadi. Rivojlangan mamlakatlarda banklar mijozlarga yo‘naltirilganlikni oshirish, raqamli kanallarni kengaytirish va FinTech kompaniyalari bilan hamkorlik qilish orqali depozit bazasini mustahkashga intilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda "neobanklar" va "challenger banklar"ning muvaffaqiyatli modellari tahlil qilinib, ularning mijozlarga qulay, tezkor va arzon xizmatlarni taklif qilish orqali an’anaviy banklarga raqobat tug‘dirayotgani qayd etiladi. Masalan, Monzo yoki N26 kabi banklar to‘liq raqamli platformalar orqali omonatlarni jalb qilishda sezilarli yutuqlarga erishgan, shaxsiylashtirilgan takliflar va real vaqt rejimida mablag‘larni

boshqarish imkoniyatlarini ta’minlagan. Islom moliyasi tamoyillariga asoslangan depozit mahsulotlari ham ayrim mintaqalarda, jumladan, Markaziy Osiyo mamlakatlarida, aholining ma’lum bir qismi uchun jozibador bo‘lishi mumkinligi muhokama qilinadi. Xalqaro tajriba depozit mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, ularni turli mijoz segmentlarining ehtiyojlariga moslashtirish va raqamli texnologiyalardan maksimal darajada foydalanish depozit bazasini barqaror o‘sishini ta’minlashning asosiy omillaridan biridir. "Aqlli omonatlar" va "mikro-jamg‘arma" platformalarining rivojlanishi ham aholining kichik hajmdagi bo‘sh pul mablag‘larini samarali jalb qilishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Yuqorida keltirilgan adabiyotlar tahlili bank omonatlari va depozitlarining iqtisodiy ahamiyatini, ularni jalb qilishga ta’sir etuvchi an’anaviy va innovatsion omillarni, shuningdek, raqamli texnologiyalarning ushbu jarayondagi ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi. Biroq, mavjud ilmiy ishlar O‘zbekistonning o‘ziga xos iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarini hisobga olgan holda, aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlari va depozitlariga jalb qilishning yangi, jozibador turlarini joriy qilish bo‘yicha aniq, amaliy mexanizmlar va kompleks yechimlarni ishlab chiqishga yetarlicha e’tibor qaratmagan. Tadqiyotlar ko‘pincha umumiy tendensiyalarni tahlil qilish yoki mavjud mahsulotlarning samaradorligini baholash bilan cheklanmoqda. Xususan, O‘zbekiston aholisining moliyaviy xulq-atvori, investitsiya afzalliklari va raqamli xizmatlarga munosabatini chuqur o‘rganish asos

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlari va depozitlariga jalb qilishning yangi, jozibador turlarini joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan bo‘lib, kompleks va tizimli yondashuvga asoslanadi. Tadqiqot dizayni nazariy tahlil, empirik ma’lumotlarni qayta ishlash va qiyosiy o‘rganish usullarini uyg‘unlashtirgan holda ishlab chiqilgan. Bu yondashuv O‘zbekiston bank sektorining o‘ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, xalqaro ilg‘or tajribalarni hisobga olgan holda, muammoning ko‘p qirrali jihatlarini chuqur o‘rganish imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi va vazifalariga erishish uchun quyidagi metodologik tamoyillar va usullar qo‘llaniladi.

Tadqiqotning umumiy yondashuvi va dizayni. Mazkur ish asosan analitik, qiyosiy va tavsiyaviy xarakterga ega. Uning dizayni mavjud vaziyatni chuqur tahlil qilishdan boshlab, muammolarni aniqlash, xalqaro tajribani o‘rganish va nihoyat, O‘zbekiston sharoitlariga mos keladigan amaliy takliflarni shakllantirishgacha bo‘lgan

bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotda aralash usullar yondashuvi qo‘llaniladi, ya’ni sifat va miqdoriy tahlil elementlari birgalikda ishlatiladi. Sifat tahlili nazariy asoslarni, xalqaro tajribalarni va tartibga solish mexanizmlarini o‘rganishda muhim rol o‘ynasa, miqdoriy tahlil bank sektori ko‘rsatkichlari, depozit dinamikasi va iqtisodiy omillar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – yangi, jozibador depozit mahsulotlarini joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish bo‘lganligi sababli, u preskriptiv (tavsiyaviy) xususiyatga ham ega.

Ma’lumotlarni to‘plash usullari. Tadqiqot uchun ma’lumotlar asosan ikkilamchi manbalardan to‘planadi va tahlil qilinadi. Bu yondashuv mavjud bilim bazasini kengaytirish va ishonchli statistik ma’lumotlarga asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Rasmiy statistik ma’lumotlar: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Davlat statistika qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan e’lon qilingan hisobotlar, statistik to‘plamlar va ma’lumotlar bazalari. Bu manbalar bank aktivlari, depozitlar hajmi va tarkibi (aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlar, milliy va xorijiy valyutadagi depozitlar), foiz stavkalari, kredit-depozit nisbatlari, moliyaviy inklyuzivlik ko‘rsatkichlari, shuningdek, inflyatsiya darajasi va yalpi ichki mahsulot dinamikasi kabi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha muhim ma’lumotlarni taqdim etadi [1, 2]. Xususan, 2021-yil boshiga kelib tijorat banklarining umumiy aktivlari va aholi omonatlarining ulushi [1], shuningdek, 2024-2025 yillarda depozitlar hajmining o‘sishi va mobil banking foydalanuvchilari sonining oshishi haqidagi ma’lumotlar [2] chuqur tahlil qilinadi.

Tijorat banklarining hisobotlari: O‘zbekistondagi yirik tijorat banklarining yillik hisobotlari, moliyaviy hisobotlari va ommaviy axborot vositalarida e’lon qilingan ma’lumotlari. Bu manbalar banklarning depozit mahsulotlari portfeli, ularni jalb qilish strategiyalari, raqamli xizmatlarning rivojlanishi va mijozlar bazasi haqida qimmatli ma’lumotlarni beradi.

Ilmiy adabiyotlar: Mahalliy va xorijiy ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va konferensiya materiallari. Bu manbalar bank ishi, moliya, iqtisodiyot, xulq-atvor iqtisodiyoti, FinTech va raqamli transformatsiya sohalaridagi nazariy asoslar va empirik tadqiqot natijalarini o‘rganish uchun xizmat qiladi. Ayniqsa, O‘zbekiston, MDH mamlakatlari va rivojlanayotgan bozorlardagi depozit bozorlari, moliyaviy inklyuzivlik va raqamli bank xizmatlari bo‘yicha tadqiqotlarga alohida e’tibor qaratiladi.

Tartibga solish hujjatlari: O‘zbekiston Respublikasining bank faoliyatiga oid qonunlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Markaziy bankning me’yoriy hujjatlari,

Depozitlarni kafolatlash fondining faoliyatiga oid qoidalar. Bu hujjatlar depozit bozorini tartibga solishning huquqiy asoslarini va mavjud cheklovlarni tushunishga yordam beradi.

Xalqaro tashkilotlar hisobotlari: Jahon banki, Xalqaro valyuta fondi, Osiyo taraqqiyot banki, Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) kabi tashkilotlarning moliyaviy sektor rivojlanishi, raqamli moliya va depozitlarni safarbar etish bo‘yicha hisobotlari va tavsiyalari. Bu manbalar xalqaro ilg‘or tajribalarni va global tendensiyalarni o‘rganish uchun asos bo‘ladi.

Ushbu tadqiqot doirasida bevosita birlamchi ma’lumotlar to‘plash amalga oshirilmagan bo‘lsa-da, kelajakdagi chuqurroq tadqiqotlar uchun quyidagi birlamchi ma’lumot manbalaridan foydalanish tavsiya etiladi:

Ekspert intervyulari: Bank sektori mutaxassislari, moliya regulyatorlari, FinTech kompaniyalari vakillari, iqtisodchilar va akademiklar bilan intervyular o‘tkazish orqali depozit bozorining muammolari, yangi mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyoj va taklif etilayotgan yechimlarning amaliyotga tatbiq etilishi imkoniyatlari bo‘yicha chuqur tushunchalar olish mumkin.

Fokus-guruhlar va so‘rovnomalar: Aholi va kichik va o‘rta biznes subyektlari vakillari orasida o‘tkaziladigan fokus-guruhlar va so‘rovnomalar ularning moliyaviy xulq-atvori, bank xizmatlariga bo‘lgan talablari, mavjud depozit mahsulotlaridan qoniqish darajasi, yangi, innovatsion mahsulotlarga munosabati va banklarga bo‘lgan ishonch darajasi haqida qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi. Bu ma’lumotlar yangi depozit turlarini ishlab chiqishda mijozlarning real ehtiyojlari va afzalliklarini hisobga olish imkonini beradi.

Qiyosiy tahlil: O‘zbekiston bank sektorining depozitlarni jalb qilishdagi samaradorligi va depozit mahsulotlarining xususiyatlari rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or tajribalari bilan qiyosiy o‘rganiladi. Xususan, neobanklar, FinTech yechimlari, shaxsiylashtirilgan depozitlar, islom moliyasi tamoyillariga asoslangan mahsulotlar va mikro-jamg‘arma platformalarining muvaffaqiyatli modellari tahlil qilinib, ularning O‘zbekiston sharoitlariga tatbiq etish imkoniyatlari baholanadi. Bu tahlil orqali O‘zbekiston uchun eng maqbul va jozibador depozit turlarini aniqlashga erishiladi.

Statistik va ekonometrik tahlil: Depozit dinamikasi, foiz stavkalari, inflyatsiya, yalpi ichki mahsulot o‘sishi va aholi daromadlari kabi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqliklar tahlil qilinadi. Trend tahlili yordamida depozit bozorining o‘tmishdagi va hozirgi holati, o‘sish sur’atlari va tarkibiy o‘zgarishlar aniqlanadi.

Kontent-tahlil: Banklarning depozit mahsulotlari tavsiflari, reklama materiallari,

me’yoriy hujjatlar va ilmiy maqolalar mazmuni tahlil qilinadi. Bu usul mavjud mahsulotlarning afzalliklari va kamchiliklarini, shuningdek, tartibga solish mexanizmlarining samaradorligini baholashga yordam beradi. "Raqamli O‘zbekiston-2030" strategiyasi [2] va boshqa davlat dasturlarining bank sektori va FinTech rivojlanishiga ta’siri kontent-tahlil orqali baholanadi.

SWOT tahlili: O‘zbekistonning bank depozitlari bozorining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlari har tomonlama baholanadi. Bu tahlil yangi depozit mahsulotlarini joriy etishda mavjud resurslarni samarali ishlatish va potentsial xavflarni minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi. Xususan, davlat banklarining ustun mavqei [1] va raqobat muhitiga ta’siri, shuningdek, raqamli transformatsiya imkoniyatlari [2] SWOT tahlilining muhim elementlari hisoblanadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda bank depozitlari bozorining salohiyati to‘liq ishga solinmaganligini, ayniqsa aholi omonatlari ulushining pastligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, raqamli transformatsiya va innovatsion mahsulotlarni joriy etish depozit hajmlarini sezilarli oshirish imkoniyatini beradi. Tadqiqot natijasida aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlari va depozitlariga jalb qilishning yangi, jozibador turlarini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar shakllantirildi. Bunda xalqaro ilg‘or tajribalar, mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvlar, moliyaviy savodxonlikni oshirish va tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yechimlar bank tizimining barqarorligini mustahkamlab, mamlakat iqtisodiy o‘sishini rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Qurbonov A.A. (2020). Tijorat banklarining depozit siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 164-173. – http://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2_1_2020/qurbonov.pdf

[2] Xolmirzayev N.J. (2021). Tijorat banklarida aholi depozitlarini jalb qilishning zamonaviy usullari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 184-192. – http://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2021_1/Xolmirzayev.pdf

[3] Xusanov O.T., Abdullayeva M.A. (2022). Aholi bo‘sh pul mablag‘larini bank omonatlariga jalb qilishning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 213-221. – http://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2022_1/Xusanov_Abdullayeva.pdf

[4] Ochilov I.T. (2021). Tijorat banklarida depozit siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi

avtoreferati. Toshkent moliya instituti. – https://tfi.uz/uploads/files/ochilov_i.t._avtoreferat.pdf

[5] Raxmatov N.N. (2020). Tijorat banklarida depozit bazasini shakllantirish va rivojlantirish yo‘nalishlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 174-183. – http://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2_1_2020/raxmatov.pdf

[6] Karimov B.B. (2023). Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarining depozit siyosatini takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 175-184. – http://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2023_1/Karimov.pdf

[7] Xudoyberdiyev U.A. (2024). Bank tizimida aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 165-174. – http://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2024_1/Xudoyberdiyev.pdf

Ruzimuratov Olim
Associate Professor, PhD, Samarkand Institute of Economics and Service
Rajabova Iroda
Student, Samarkand Institute of Economics and Service

Introducing new and attractive types of bank deposits and savings products to mobilize idle financial resources of households and business entities into bank deposits.

Abstract: This article explores the role of innovative deposit products in attracting idle financial resources from households and business entities into the banking system. It examines the limitations of traditional deposit instruments and highlights the need for more flexible, attractive, and customer-oriented savings solutions. The study emphasizes that modern deposit innovations, including digital and goal-based savings tools, strengthen the resource base of commercial banks and improve financial inclusion. The findings suggest that introducing new deposit types is essential for enhancing banking competitiveness and supporting sustainable financial development.

Keywords: deposit mobilization; banking innovation; commercial banks; savings products; financial inclusion; household deposits; banking resources

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion omonat mahsulotlarining uy

xo'jaliklari va korxonalardan bo'sh moliyaviy resurslarni bank tizimiga jalb qilishdagi roli o'rganiladi. Unda an'anaviy omonat vositalarining cheklovlari tahlil qilinadi va mijozga yo'naltirilgan, jozibali hamda moslashuvchan tejash yechimlariga ehtiyoj ta'kidlanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, raqamli va maqsadga yo'naltirilgan tejash vositalarini o'z ichiga olgan zamonaviy omonat innovatsiyalari tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlaydi va moliyaviy inklyuziyani yaxshilaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, yangi depozit turlarini joriy etish banklarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror moliyaviy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun zarurdir.

Kalit so'zlar: depozitlarni jalb qilish; bank innovatsiyalari; tijorat banklari; jamg'arma mahsulotlari; moliyaviy inklyuziya; xonadon depozitlari; bank resurslari

INTRODUCTION

Bank deposit products have traditionally served as a core instrument for accumulating and redistributing temporary surplus funds of the population within the financial system. Existing classical deposit types are mostly characterized by uniform maturities, fixed interest rates, and limited usage conditions. Such a standardized approach does not fully capture the diversity of financial behavior among clients, resulting in a portion of funds remaining outside the banking system or circulating in informal channels. This situation creates constraints for banks in ensuring stable expansion of their resource base.

Households and business entities increasingly consider not only interest rates when placing funds, but also usability conditions, flexibility in managing maturities, and the possibility of rapid access to deposited resources. Standard deposit agreements do not always meet these expectations. As a result, clients tend to choose short-term financial decisions that are either weakly linked to banks or not oriented toward savings at all. This trend contributes to greater instability in the deposit base of commercial banks.

Digital technologies have significantly transformed the structure of banking services. Accounts managed through mobile applications, automated savings functions, and goal-oriented accumulation mechanisms have reshaped the way clients manage their financial flows. Within this context, the need to adapt deposit products has emerged, as clients increasingly prefer instruments aligned with individual financial plans rather than standardized contractual conditions. Ignoring these shifts reduces the ability of banks to attract competitive financial resources.

The introduction of innovative approaches in deposit products enables banks not only to increase resource volumes but also to strengthen financial relationships with clients. Flexible conditions, goal-based savings models, and digital management tools

allow banks to become closer to the client's financial flow. This process enhances the attractiveness of deposit instruments and has a direct impact on the volume of funds entering the banking system.

MAIN BODY

Bank deposit structures are typically based on three key factors: interest rate, maturity period, and conditions of fund usage. This triad forms the classical deposit model, yet it does not fully explain the diversity of client behavior. A segment of the population prefers short-term liquidity, while business entities tend to keep funds in continuous circulation. Uniform conditions fail to satisfy both groups simultaneously, which reduces the level of compatibility between banks and clients. This mismatch weakens the stability of deposit inflows.

Approaches to money storage have shifted noticeably in recent years. Funds placed in banks are no longer viewed solely as a storage instrument but as a manageable financial resource. Clients increasingly look for tools that allow goal-oriented allocation, partial withdrawals, or automatic replenishment. Standard term deposits restrict these options by effectively locking funds and limiting flexibility. As a result, clients show a growing tendency to rely on alternatives outside the banking system.

The resource base of commercial banks is primarily formed through attracted deposits. The volume and stability of these resources directly influence lending capacity. When deposits are short-term and unstable, banks face limitations in expanding their loan portfolios on a long-term basis. This also complicates interest rate policy, since short-term funding must be repeatedly re-attracted at potentially higher costs. Consequently, the overall profit margin of banks declines.

The emergence of new types of deposit products partially addresses differences in client behavior. Goal-oriented savings accounts serve as a clear example. A client sets a specific objective, such as education, housing, or travel, and the bank manages the accumulation process in an automated manner. Small amounts are transferred regularly on a monthly basis. This mechanism replaces a single large deposit with a steady inflow of funds. For banks, it improves the ability to forecast liquidity more accurately.

Digital banking services have significantly transformed the deposit model in practice. Accounts opened through mobile applications allow clients to manage agreements without visiting bank branches. Functions such as transfers, interest calculations, and partial withdrawals operate in real time. Based on these technological capabilities, more flexible deposit types are being developed. Examples include interest rates that vary depending on account balance or bonus systems linked to active usage.

Competition among commercial banks has intensified not only in the credit market but also in the deposit attraction segment. One bank may attract clients through higher interest rates, while another focuses on service convenience or additional benefits to retain them. As a result, deposit products are evolving beyond standardized forms into hybrid instruments. This process pushes banks away from simple interest-based competition toward service-oriented product design.

Client trust remains a decisive factor in the deposit system. Even with higher interest rates, service quality or withdrawal restrictions can strongly influence customer decisions. In some cases, clients choose instruments with lower returns but better accessibility. This demonstrates that financial decisions depend not only on profitability but also on user experience. Therefore, both technical and behavioral factors must be considered in deposit design.

Diversification of deposit products also redistributes risks for banks. Instead of relying on a single type of long-term deposit, the creation of segment-specific products reduces dependency on a single funding source. Separate conditions for households, small businesses, and large enterprises help balance the resource base. This approach makes liquidity management more flexible and increases resilience to external financial shocks.

RESULTS

Empirical and analytical observations indicate that classical term deposits no longer function as a sufficiently stable source of funding for commercial banks. Changes in customer behavior, particularly the growing preference for flexible access to funds, have reduced the effectiveness of standardized deposit conditions. As a result, deposit inflows have become less predictable and increasingly sensitive to short-term financial decisions made by households and business entities.

The analysis shows that banks offering more flexible deposit instruments experience higher levels of client engagement and retention. Goal-oriented savings accounts and partially controllable deposit products encourage continuous participation of clients in the banking system. Instead of one-time large deposits, these instruments generate regular small contributions, which improves the stability of liquidity planning and reduces volatility in funding structures.

Integration of deposit products with digital banking services has a measurable impact on the speed and efficiency of client decision-making. Mobile-based account management removes operational barriers associated with traditional branch-based services. This reduction in transaction friction accelerates deposit opening processes

and increases the responsiveness of clients to new banking products, directly contributing to the expansion of the resource base.

The findings also confirm that higher interest rates alone are not the determining factor in client choice. Accessibility of funds, ease of management, and flexibility of conditions often outweigh marginal differences in returns. This behavior demonstrates that deposit demand is increasingly shaped by usability-oriented criteria rather than purely financial incentives.

CONCLUSION

Analytical findings indicate that the stability of a banking deposit system cannot be ensured solely through a classical approach based on interest rates. As customers increasingly demand greater flexibility in accessing their funds, standard term deposits are gradually losing part of their attractiveness. Under these conditions, banks need to reconsider their deposit products and transform them into instruments aligned with customer behavior patterns. Target savings accounts, flexible-term deposits, and partially withdrawable instruments contribute to stabilizing the resource base of banks, as they generate not one-time large inflows but regular and predictable cash flows. Expanding digital banking infrastructure is also a key direction, since mobile application-based deposit management reduces transaction costs for clients and eliminates barriers to accessing banking services, thereby accelerating the attraction of new customers. Banks should design their deposit policies not only based on interest rate offerings but also on usability and operational flexibility, as practical financial decisions are often determined by the balance between profitability and convenience. At the same time, segmenting deposit products by designing separate conditions for households, small businesses, and large enterprises diversifies funding sources and reduces liquidity risk. The strategic approach for banks is to treat deposits not merely as savings instruments but as tools integrated into the daily financial behavior of clients, since this approach enables both the expansion and the stability of the resource base under competitive market conditions.

REFERENCES

1. Azizov, U. U. (2019). The impact of monetary policy on stimulating economic growth. International Journal of Economics and Finance.

2. Babasyan, D. (2023). Late banking transitions: Comparing Uzbekistan to earlier reform economies. ScienceDirect. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2023.100009

3. Berdiyarov, B. (2021). Uzbekistan in banking practice: Ensuring liquidity and solvency of commercial banks. ACM Digital Library. https://doi.org/10.1145/3508072.3508141

4. Komilova, M. (2025). The role of deposit policy in attracting financial resources of commercial banks. Green Economy and Development Journal, 2(1), 1–12. https://doi.org/10.5281/zenodo.16946558

5. Karimova, A. M. (2025). Development trends in deposit operations of commercial banks in Uzbekistan (2017–2025). Economics and Society Journal, 5(132), 158–164.

6. Omonov, A. A. (2022). Bank deposit policy and resource mobilization in commercial banks. Tashkent State University of Economics, Scientific Works Series.

7. Rakhimov, A. M. (2019). Important of bank deposit policy in expanding the deposit base of commercial banks. CyberLeninka. https://cyberleninka.ru/article/n/important-of-bank-deposit-policy-in-expanding-of-the-deposit-base-of-commercial-banks